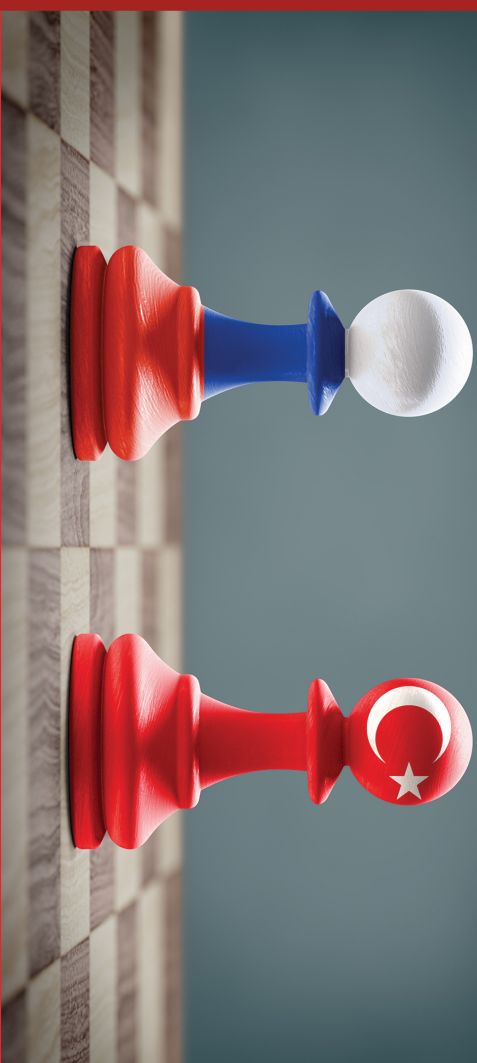

SOSYAL EKONOMİK VE SİYASAL BOYUTLARI İLE
SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE-RUSYA
İLİŞKİLERİ

TURKISH-RUSSIAN RELATIONS IN THE CONTEXT
OF SOCIAL ECONOMIC AND POLITICAL
PROGRESS IN THE POST COLD WAR ERA

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И
ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РОССИЙСКО-
ТУРЦКИХ ВЗАИМОТНОШЕНИЙ ПОСЛЕ
ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ

Editors
Prof. Dr. Vefa Kurban
Dr. Çağdaş Duman

Social Sciences

LIVRE DE LYON

2021

TURKISH-RUSSIAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF SOCIAL ECONOMIC AND
POLITICAL PROGRESS IN THE POST COLD WAR ERA

livredelyon.com

livredelyon

livredelyon

livredelyon

ISBN 978-2-38236-225-9

9 782382 362259

LIVRE DE LYON

**SOSYAL EKONOMİK VE SİYASAL
BOYUTLARI İLE SOĞUK SAVAŞ SONRASI
TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ**

**TURKISH-RUSSIAN RELATIONS IN THE
CONTEXT OF SOCIAL ECONOMIC AND POLITICAL
PROGRESS IN THE POST COLD WAR ERA**

**СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И
ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РОССИЙСКО- ТУРЕЦКИХ
ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ПОСЛЕ ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ**

Editors

**Prof. Dr. Vefa Kurban
Dr. Çağdaş Duman**

LIVRE DE LYON

Lyon 2021

Editors • Prof. Dr. Vefa Kurban • Orcid: 000-0002- 8178-1544
Dr. Çağdaş Duman • Orcid: 0000-0003-3512-3070
Cover Design • Clarica Consulting
Book Layout • Mirajul Kayal
First Published • December 2021, Lyon

ISBN: 978-2-38236-225-9

copyright © 2021 by **Livre de Lyon**

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission from the Publisher.

Publisher • Livre de Lyon

Address • 37 rue marietton, 69009, Lyon France

website • <http://www.livredelyon.com>

e-mail • livredelyon@gmail.com

LIVRE DE LYON

PREFACE

Relations between Turkey and Russia have a deep-rooted history. Following the dissolution of the Soviet Union, a new set of cooperation opportunities and perspectives emerged between the countries, and during this process, cooperation increased rapidly, especially in the economic field.

In 1992, the Black Sea Economic Cooperation Organization was established with the participation of the Black Sea coastal states and the Caucasus Republics. With Putin's coming to power in the early 2000s, Russia focused on economic integration with the world, and established close relations with Turkey. Although Turkey-Russia relations went through a rough phase due to the military mobilizations regarding the Syrian crisis, a dialogue was established between the parties and relations became normalized starting from 2016. Today, Russia is one of the most important foreign trade partners of Turkey.

Energy, in particular, is considered as an important factor affecting the relations between the countries in 2021. That Akkuyu Nuclear Power Plant and TurkStream projects became operational is one of the hottest developments in the relations between Turkey and Russia, which is one of Turkey's most important partners in this field. This project constitutes an important phase in terms of relations. It is of significance for the interests of both countries that the historical rivalry between Turkey and Russia turns into a multi-faceted cooperation. In this case, it is imperative that both Russia's and Turkey's foreign policy be carried out in a balanced way.

This book you are holding consists of articles in Turkish, Russian and English that deal with the social, economic and political dimensions of the relations between Russia and Turkey. I would like to thank everyone who contributed to this work, and wish you a pleasant reading.

Prof. Dr. Vefa KURBAN

15 November 2021

İzmir

P.S: The content of the articles only concerns the author of the article.

CONTENTS-

	Referees (Hakem Listesi).....	VII
Chapter I	Arif Alekberov, New Opportunities for Development of A Green Economy in Azerbaijan / Новые Возможности Развития Зеленой Экономики В Азербайджане.....	1
Chapter II	Alexander Druzhinin, Russian-Turkish Relations in The Context of The Change of Power in Afghanistan: New Challenges And Opportunities / Российско-Турецкие Отношения В Контексте Смены Власти В Афганистане: Новые Вызовы И Возможности.....	9
Chapter III	Aydın İbrahimov & Nermine Süleymanova, Russian Geographer Peter Chikhachev and His Letters About / Rus Coğrafyası Peter Chikhachev ve Türkiye Hakkındaki Mektupları.	15
Chapter IV	Chingiz İsmayilov, Karabakh Released From Armenian Occupation: Transformation of Russian Policy in Resolving The Conflict / Освобожденный От Армянской Оккупации Карабах: Трансформация Политики России В Разрешении Конфликта	21
Chapter V	Elena Besolova, On The Contribution of The Muhajir Ossetian Diaspora into The Ossetian And Turkish Cultures / О Вкладе Осетинской Диаспоры Мухаджиров В Осетинскую И Турецкую Культуры.....	31
Chapter VI	Toğrul İsmail & Murat Kağan Toprak, The Dilemma Between Turkey and Russia in the Southern Caucasus; Strategic Cooperation or Tactical Cooperation? / Güney Kafkasya Bölgesindeki Türkiye Ve Rusya Arasındaki Çıkmaz; Stratejik İş birliği Mi, Taktiksel İş birliği Mi?	39

- Chapter VII** Oğuzhan Ergün & Vefa Kurban, Questions Regarding The Impact of Russian Strategic Culture On New Period Foreign Policies / Rus Stratejik Kültürünün Yeni Dönem Dış Politikalarına Etkisine İlişkin Sorgular 57
- Chapter VIII** Emin Serin & Utku Cenani Yıldırım Strategic Effects Of Foreign Economic Relations As A Policy Determination Factor: 100-Year Analysis Of Turkey-Russia Economic Relations 69
- Chapter IX** Narendra Kumar Arya, The Political Economy of Black Sea and Countours of Relations Between Russia & Turkey.....79
- Chapter X** Svetlana Shabalina, Sustainable Development of Tourism In The Theory Of Compromise Solutions / Устойчивое Развитие Туризма В Теории Принятия Компромиссных Решений.. 95
- Chapter XI** Akif Abdullah, Migration in The Russian Federation and Its Impacts on The Economy / Rusya Federasyonu'nda Göç Ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri..... 103
- Chapter XII** Çağdaş Duman, The Significance of Turkey-Russia Cooperation in New Generation Proxy Wars 123
- Chapter XIII** Erdal İnce, The Reduced Aircraft Crisis Between Turkey And Russia And The Reflection of This Crisis On Foreign Trade Relations Between The Two Countries / Türkiye ve Rusya Arasındaki Düşürülen Uçak Krizi ve Bu Krizin İki Ülke Arasındaki Dış Ticaret İlişkilerine Yansıması 137
- Chapter XIV** Nermine Zeynalova Özlük, Artistic Interaction Between Turkey and Russia in Post- Soviet Era / Sovyet Sonrası Türkiye İle Rusya Arasında Sanatsal Etkileşim 159
- Chapter XV** Yaroslav Pylypchuk, Conflicts between Armenia and Azerbaijan in the 1990s and Early 21st Century / Армяно-Азербайджанские Конфликты 90-Х Гг. XX В. – Начала XXI В 179
- Chapter XVI** Pervin Naibov, Turkey-Russia Relations and Activities in The Context of The South Caucasus Regional Conflicts / Güney Kafkasya Bölgesel İhtilafları Kapsamında Türkiye- Rusya İlişkileri ve Faaliyetleri..... 205

- Chapter XVII** Поляков В.Е. Crimea as an eternal hostage of relations between Russia (USSR) and Turkey / Крым, как вечный заложник отношений России (СССР) и Турции 221
- Chapter XVIII** Chachi Ebazer Mustafaevich, The Influence of The Young Turks Movement on The Worldview of The Crimean Tatars / Влияние Движения Младотурков На Мироззрение Крымских Татар 235
- Chapter XIX** Fatih Arslan & Zehra Aslan, Joseph Stalin From Nazım Hikmet's Eye / Иосиф Сталин С Точки Зрения Назима Хикмета... 245
- Chapter XX** Mahluga Allahverdiyeva, Genesis Of Legal Relations In Turkey And The Russian Federation In The Context Of Geopolitical Challenges / Генезис Правоотношений Турции И Российской Федерации В Контексте Геополитических Вызовов 251
- Chapter XXI** Aynur Azimzada, Illegal Activities In Karabakh Before The II Karabakh War / Незаконная Деятельность В Карабахе До II Карабахской Войны 269
- Chapter XXII** Erhan Türbedar, Türkiye Ve Rusya'nın Balkan Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi / Comparative Analysis of Turkey's And Russia's Balkan Policies 277
- Chapter XXIII** Ali Hikmet Gökçen, Gürcistan Borçalı Bölgesi Âşık Hava-Makamları Üzeri ne Güncel Bir İnceleme / A Current Research on Georgia Borcali Region Ashik Songs-Maqams.....285

REFEREES (Hakem Listesi)

Prof. Dr. Aydın İbrahimov – Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Vefa Kurban – Ege Üniversitesi

Doç. Dr. Emin Serin – Balkan Stratejik Araştırmaları Merkezi (BASAM)

Doç. Dr. Namık Hüseyinli - Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

Dr. Erhan Türbedar – Milli Savunma Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Tahire Hüseyinli - Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

Dr. Çağdaş Duman

CHAPTER I

НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

NEW OPPORTUNITIES FOR DEVELOPMENT OF A GREEN ECONOMY IN AZERBAIJAN

Алекберов А.А.¹

Мировой экономический кризис и процесс распространения COVID-19 коренным образом изменил состояние мирохозяйственной системы и обусловил усиление тенденций рецессии в экономике практически всех стран мира. По мнению многих авторитетных специалистов, новые условия развития в постиндустриальной фазе определяют решение возникающих вызовов в рамках конфигурации внедрения зелёной экономики. Все большее использование наиболее совершенных технологий, минимизируя масштабы потребления сырья и объем образуемых отходов, естественным образом способствует вытеснению «ресурсозатратных» производств и создают благоприятную почву для становления зеленой экономики. При все своей «притягательности» зеленой экономки, так почему же, она все еще не заняла достойное себе в мирохозяйственной системе?

Термин «зеленая революция» начала использоваться специалистами с начала 90-ых годов прошлого века. Возникнове не этой новой «отрасли» экономики было обусловлено обострением взаимодействия нескольких факторов, к коим можно отнести:

- Истощение природных ресурсов;
- Возрастающие темпы роста потребления ресурсов;
- Увеличение промышленных и бытовых отходов;
- Усиление процесса урбанизации, роста агломераций и мегалополисов;

¹ Доктор экономических наук, профессор Заведущий кафедры Экономика промышленности, Азербайджанский Государственный университет нефти и промышленности, Баку, Азербайджан, e-mail: azregion@gmail.com

- Истощение естественных возможностей самовосстановления природных систем;
- Возникновение экологически опасных зон;
- Сокращение биоразнообразия в природе.

При все своей очевидности взаимодействия этих факторов, пока еще не найдены универсальные инструменты решения обострившихся эколого-экономических проблем как на глобальном, так и на региональном уровнях. Все эти тенденции негативных изменений среды нашего обитания в той или иной степени спроецировались и в развитии Азербайджана. Рост численности населения и увеличение объемов потребления, естественно, приводит к возрастанию выбросов вредных веществ. В тоже время экономический кризис, распространение пандемии вируса и спад в торгово-экономических отношениях благоприятным образом сказались на оздоровлении состояния природной среды.

Такой ход происходящих изменений не обошел стороной и нашу республику. Так, по данным Государственного Комитета статистики Азербайджанской республики, в 2020 году, снижение валового внутреннего продукта, по сравнению с предыдущим годом, составил 4,3%.² В результате сокращения производства выбросы вредных веществ уменьшились примерно 10-12%. На снижение производства и ряда экономических показателей, в отличие от других стран, оказало существенное воздействие военные операции по освобождению оккупированных земель Азербайджана. Несмотря на это, были достигнуты основные цели социально-экономического развития республики, главным образом, за счет обеспечения устойчивости в сфере общественных услуг.

Прошедший год стал знаменательным, из-за завершения релации Концепции развития «Азербайджан–2020: взгляд в будущее». В соответствии с Указом Президента Азербайджанской Республики от 29 декабря 2012 года, в принятой Концепции были обозначены системообразующие приоритеты и направления развития республики до 2020 года.³ При всех сложностях решения проблем социально-экономического развития республики, была достигнута главная цель будущего страны– завершилось освобождение

² Ümumi Daxili Məhsul istehsalı. 18.01.2021. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4788>

³ Концепция развития «Азербайджан 2020: взгляд в будущее», утвержденный Указом №800 Президента Азербайджанской Республики от 29 декабря 2012 года. <http://cssn.gov.az/news.php?id=3375&lang=ru>

земель от армянской оккупации и восстановлена ее территориальная целостность.

Проведенная предварительная диагностика освобожденных от оккупации территорий Азербайджана показала степень варварства армян, которые нанесли невосполнимый ущерб экономике республики, в результате чего были полностью уничтожены все населенные пункты (7 городов районных центров и более 700 сельских поселений). Армяне, как дикие первобытные племена, разграбили все хозяйственные объекты, уничтожили мусульманские мечети и кладбища, разграбили и разрушили все жилые здания, разобрали всю инфраструктуру, тем самым превратив зону оккупации в пустынный анклав. Одновременно с этим, был нанесен колоссальный ущерб состоянию природной среды – были вырублены огромные площади лесов (более 30%), из-за перевыпаса скота на оккупированных землях начался процесс антропогенного опустынивания, в результате незаконной разработки месторождений цветных металлов и размещения горно-рудного производства в Кальбаджарском районе, оказались загрязненными горные реки и т.д. Экологическим «террором» представлял собой «регулирование» водостока с Сарсангского водохранилища, когда в летнее время перекрывался сток воды, а в зимнее время – периодически выпускались огромные ее объемы. В результате этого усилились процессы опустынивания в Тертерском, Бардинском и Бейлаганском районах. Конечно же, предстоит проведение полной инвентаризации и оценки по нанесенному экономическому и экологическому ущербу Азербайджану, на основе которых будут представлены в международные суды соответствующие иски, для привлечения Армении к судебной ответственности. Одновременно с этим, мировая общественность будет осведомлена об уровне «культуры» самого «древнего и цивилизованного» народа, коим себя считают армяне.

Освобождение оккупированных территорий предполагает постепенное восстановление, инфраструктуры, создание производств, строительство жилья и возвращение беженцев на свои исторические земли. Вместе с тем, создание минных полей практически во всей оккупированной зоне, стал очередным свидетельством дикости армян и их ненависти к азербайджанцам. Расчет армян на создание «выжженной земли» на оккупированных территориях и невыносимых условий для проживания азербайджанцев полностью провалился. Наряду с последовательным проведением работ по разминированию освобожденных территорий, составлялись планы по возрождению поселений, созданию производств

и поэтапному возвращению беженцев. Параллельно с этим завершена разработка генеральных планов развития освобожденных городов, которые находятся в руинах. Зверства армянских захватчиков не обошли стороной даже каменные постройки зданий, культурно- исторические памятники, религиозные центры и места усопших. Строительство автомобильных дорог, транспортных узлов, малых электростанций, водопроводов и линий электропередач, заложили основы становления инфраструктуры региона. Примечательно, что за короткий период (8 месяцев) был построен и сдан в эксплуатацию международный аэропорт в освобожденном районном центре г.Физули.

Для возрождения Карабаха в 2021 году из госбюджета были выделены инвестиции в 2,2 млрд. манатов. Инвестиции направлены на создание инфраструктуры и транспортных узлов, строительства объектов зеленой экономики, а также на поддержку развития сельского хозяйства. Госинвестиции будут стимулировать развитие фермерских хозяйств, предпринимательства и создадут основу для привлечения негосударственных инвестиций. Для восстановления Карабаха, уже достигнуны договоренности об инвестициях из Турции, Италии, Великобритании, Пакистана и Израиля.

На стадии завершения находится разработка стратегии программ развития основных отраслей сельского хозяйства. Естественно, в первую очередь, в освобожденных районах необходимо провести земельную реформу. По предварительным подсчетам, из 240 тыс гектаров сельскохозяйственных земель, 155 тыс.гектаров являются пригодными для использования. Уже с весны 2020 года в Кальбаджарском районе были выделены зоны для развития пчеловодства и овцеводства. Со следующего года планируется субсидирование развития растениеводства и скотоводства в целом по всем освобожденным административным районам республики.

Полюсами экономического роста в освобожденных районах могут выступать промышленные и агропарки, смарт поселения и ареалы внедрения зеленой экономики. В соответствии с разработкой программы развития “зеленой энергетики» на освобожденных от оккупации территориях и развитием сектора возобновляемой энергетики Азербайджана, в Зангеланском и Джебраильском районах, совместной с нефтяной компанией BP, предполагается реализация проекта строительства солнечной электростанции мощностью 240 мегаватт.

Особое значение придается проекту создания смарт поселений в Джабраилском и Зангеланском районах. В апреле 2021 г. было объявлено

об открытии smart поселения в Зангеланском районе. В реализации проектов в этом поселении участвуют компании из Турции, Китая, Италии и Израиля. Внедрение инновационных технологий по цифровизации функционирования сферы производства и услуг, будет одним из составляющих развития зеленой экономики в Карабахе. Одновременно с этим продолжается разработка проекта по созданию smart села в Кельбаджарском районе.

Как было отмечено выше, важную значимость в региональном развитии Карабаха будет играть восстановление города Агдам. По проекту генерального плана г. Агдам, предполагается его полное возрождение, как крупного административного центра, в опорном каркасе системы расселения Карабаха. Особую роль в развитии г. Агдам будет играть, проектируемый промышленный парк. В мае 2020 года президент Азербайджана Ильхам Алиев подписал указ о создании Агдамского промышленного парка на территории площадью 190 гектаров. Министерством экономики республики, в целях организации деятельности промпарка и создания необходимой инфраструктуры на его территории, выделено 500 тыс. манат. Уже в 2021 г. Сумгайытский химпромпарк направил около 8,7 млн манатов на проектные работы по организации мероприятий в Агдамском промышленном парке. На территории парка планируется создание предприятий по производству строительных материалов, упаковки продукции АПК, производства консервированной продукции, мясо-молочной продукции, вина, кормов, удобрений и др. продукции. Для полноценного развития экономики, возвращения беженцев на свои исторические поселения, безусловно, требуется создание устойчивой энергетической базы. Наряду с восстановлением малой энергетики (ввод в строй 2-ых электростанций) в этом регионе, стратегическое значение придается использованию альтернативных источников энергии. Благо для этого в республике, в том числе в Карабахе, имеются благоприятные предпосылки для организации соответствующих энергостанций.

В рамках реализуемой министерством энергетики Азербайджана государственной политики в сфере использования возобновляемых источников энергии, Указом президента Азербайджана от 22 сентября 2020 года было создано Государственное агентство по возобновляемым источникам энергии. Благоприятные природно-климатические условия Азербайджана определяют возможности использования, в первую очередь, потенциала солнечной и ветровой энергии. Для выбора мест размещения солнечных или ветровых установок необходимо проведение

научно обоснованной технико-экономической экспертизы. В соответствии с выбором ареалов с наибольшим потенциалом ресурсов солнечной или ветровой энергии, важным представляется учет географии расселения, размещения производств и уровня инфраструктурной обеспеченности территории. С формированием частного сектора экономики и развитием предпринимательства в этом регионе будет увеличиваться потребность в энергоресурсах.

С учетом этого следует разрабатывать соответствующие программы районной планировки. В зависимости от уровня развития инфраструктурных составляющих будет происходить становление системы поселений. Условная дифференциация административных районов по степени притягательности, в свою очередь, будет формировать картину расположения полюсов экономического роста. Такими «полюсами роста» могут выступить смарт селения, агро- и промышленные парки, административные центры и т.д.

Для достижения поставленных целей развития и продвижения идей зеленой экономики в Карабахе, изучается опыт зарубежных стран, в частности Турции. Известно, что в настоящее время на этот сегмент экономики Турции приходится только 18 % или 72 гигаватта вырабатываемой электроэнергии в стране.⁴ В Турции широко распространенным становится использование солнечных панелей в жилых и общественных зданиях. Новая технология энергосбережения используется при производстве стеклопакетов, которые сохраняют выделяемое внутреннее тепло зданий. В стране, тем самым, одновременно с использованием альтернативных источников энергии, практическое применение находит внедрение энергосберегающих технологий. Всестороннее изучение и оценка возможностей развития зеленой экономики в Карабахе, с использованием положительного опыта Турции и других зарубежных стран, вполне вероятно откроет новые возможности возрождения и социально-экономического развития этого многострадального региона Азербайджана.

References

Ümumi Daxili Məhsul istehsalı. 18.01.2021. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4788>

⁴ Turkey green growth policy paper: towards a greener economy. Washington, D.C. : World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/91465146831113361/Turkey-green-growth-policy-paper-towards-a-greener-economy>

Концепция развития «Азербайджан 2020: взгляд в будущее», утвержденный Указом №800 Президента Азербайджанской Республики от 29 декабря 2012 года. <http://cssn.gov.az/news.php?id=3375&lang=ru>

Turkey green growth policy paper: towards a greener economy. Washington, D.C. : World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/91465146831113361/Turkey-green-growth-policy-paper-towards-a-greener-economy>

CHAPTER II

РОССИЙСКО-ТУРЕЦКИЕ ОТНОШЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ СМЕНЫ ВЛАСТИ В АФГАНИСТАНЕ: НОВЫЕ ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ

RUSSIAN-TURKISH RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE CHANGE OF POWER IN AFGHANISTAN: NEW CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Александр ДРУЖИНИН¹

Введение. Роль Афганистана в геостратегической архитектуре современной Евразии противоречива, двояка. С одной стороны эта внутриконтинентальная и большей частью горная, аграрная страна в существенной мере дистанцирована от основных «сгустков» экономической активности и центров принятия политических решений. С другой, в силу своего устойчиво воспроизводимого уже практически два столетия положения на «стыке» сфер влияния глобальных геополитических акторов, а также регулярно демонстрируемой высокой резистентности к внешним влияниям и экспансиям, дополняемой демографической и социальной спецификой (так, в частности, показательно, что за 1995-2020 годы численность населения Афганистана по данным Всемирного банка выросла в 2,15 раза, при среднемировом росте в 1,36 раза, в то время как исчисленный в долларах США душевой ВВП - лишь в 1,2 раза при общепланетарной положительной динамике в 2,48 раза) – Афганистан выступает ныне одной из наиболее высокопроблемных, значимых, «сердцевинных» евразийских территорий, являющейся и продуцентом всё возрастающей по своей амплитуде военно-политической нестабильности, и ареной жёсткой, бескомпромиссной, перманентной, инициируемой внешними силами геополитической борьбы. Последние двадцать лет Афганистан (его важнейшие селитебные центры

¹ Prof., Dr. Director of the North-Caucasus Research Institute of Economic and Social Problems, Southern Federal University, Rostov on Don; Leading researcher at the Institute of geography of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia, E-mail: alexdru9@mail.ru

и инфраструктурные объекты) находился под контролем Соединённых Штатов Америки. и их союзников.

Завершившийся 31 августа 2021 года полный (и стремительный) вывод вооруженных сил западной коалиции из страны, равно как и приход к власти в Афганистане исламистского движения «Талибан» (признанного террористическим в России, Турции и целом ряде других государств) чётко высветил магистральный для современной евразийской геополитики тренд – уменьшение потенциала влияния глобалистских (западных) сил, усиления значения «китайского фактора», а также «фактора Ислама», при одновременном росте общей непредсказуемости ситуации и нарастающей взаимозависимости (внешнеэкономической и, в ещё большей мере – геополитической) всех без исключения евразийских «центров силы», включая Россию и Турцию.

«Афганский фактор» в современной динамике российско-турецких отношений. Взаимодействие России (одной из традиционных доминант в пределах материка Евразия (Дружинин, 2021) и Турции (всё чётче проявляющей себя в качестве крупного геополитического «игрока», акцентирующего собственные евразийские интересы (Aras, Fidan, 2009; Yanik, 2019; Ибрагимов, 2015) в XXI столетии выступает одной из значимых составляющих глобального геостратегического расклада сил, обретая, в этой связи, выраженный межрегиональный, трансконтинентальный формат. «Постамериканский» Афганистан стал новым (и весьма значимым) «полем» практического взаимопересечения российских и турецких интересов (наряду с Западными Балканами, Сирией, Ливией, Южным Кавказом, а также тюркоязычными центральноазиатскими странами). Для современной Российской Федерации Афганистан – это и былой непосредственный «сосед» (лимитроф), и в прошлом фактически зависимая (силовым образом удерживаемая в 1979 – 1989 гг.) территория, и исходный пункт масштабного (ориентированного в существенной мере на Россию) наркотрафика, и источник реальной, год от года лишь нарастающей угрозы российскому хозяйственному, культурному и военному «присутствию» в постсоветских государствах Центральной Азии. Для Турецкой Республики Афганистан сохраняет значимость в качестве одного из вынесенных в глубинный массив Евразии «плацдарма» доминирования Коллективного Запада (частью которого как участник НАТО Турция, вне сомнения, до сих пор является), а также периферийного компонента локализованной в пределах евразийского материка мозаики тюркоязычных этносов (до 15 % населения Афганистана тюркоязычны), всё последовательнее воспринимаемых, осмысливаемых в качестве особого

Тюркского (Турецкого) мира. Новая политическая ситуация в Афганистане породила дополнительные внешнеполитические возможности и для Турции, и для России, став, также, очередным вызовом для многоаспектных, сложных, неустойчивых, но тем не менее, развивающихся российско-турецких взаимоотношений.

Особенности российско-турецких отношений в период пандемии COVID-19. Общий сохраняющийся позитивный характер динамики российско-турецких отношений (Druzhinin, Ibrahimov, Baskan, 2014), равно как и их существенную степень устойчивости к внешним воздействиям наглядно высветила пандемия COVID-19 и связанная с ней геоэкономическая турбулентность. Именно экономика, сложившаяся хозяйственная взаимозависимость (подкреплённая пуском в эксплуатацию в январе 2020 г. трансчерноморского газопровода «Турецкий поток», а также переходом проекта строительства АЭС «Аккую» в свою активную фазу) весь постсоветский период выступала «драйвером» и основополагающим элементом системы двухсторонних взаимодействий между Россией и Турцией. Как свидетельствует российская внешнеторговая статистика (табл.) лишь на начальной, наиболее острой фазе пандемии (весна 2020 года) взаимный товарооборот двух государств испытал значительный (на 34 %) спад. За последующий год он возрос почти на 58 %, превысив значения «доковидных» 2018 и 2019 гг. Соответствующим образом возрос и удельный вес Турции во всём внешнеторговом обороте России (до 4,3 %).

Таблица. Динамика внешней торговли России и Турции в до- и в

«ковидный» периоды*				
	2018**	2019**	2020**	2021**
Оборот внешней торговли, всего, млн. долл. США	17211,3	17603,6	13142,9	20728,5
Экспорт России в Турцию, млн. долл. США	14490,2	14578,2	10089,3	16547,0
Импорт России из Турции, млн. долл. США	2721,1	3025,1	3053,6	4180,4
Удельный вес Турции во внешнеторговом обороте России, %	3,9	4,1	3,7	4,3

*Составлено по данным Федеральной таможенной службы РФ, <https://customs.gov.ru>

**Данные за январь-август соответствующего года

Расширяющееся (восстанавливающееся после глобального кризиса 2008 г., а также драматических для взаимоотношений двух государств событий 2015 года) экономическое сотрудничество России и Турции, дополняемое всё заметнее выраженной многовекторностью в геостратегии двух государств (их всё более явным отходом от ранее превалирующей и открыто декларируемой «западоцентрированной» модели развития) создаёт существенный «запас прочности» российско-турецких отношений, предопределяет их позитивную перспективу, в том числе и в условиях смены власти в Афганистане, роста конфликтогенного потенциала этой страны.

Приоритеты, возможности и барьеры укрепления стратегического партнёрства между Российской Федерацией и Турецкой Республикой. В течение всего постсоветского периода Турция становится всё более значимым ближайшим соседом, партнёром, а по целому ряду аспектов – и оппонентом России, её вероятностной альтернативой в Евразии (Стегний, 2015) и, соответственно, геостратегическим конкурентом. Тем не менее объективные противоречия, порождаемые развитием, взаимодействием «Русского мира» и «Турецкого мира», равно как и геополитическими амбициями двух держав (подпитываемыми внутривнутриполитическими и экономическими интересами их властных элит), не должны, полагаю, заслонять собой главное в двухсторонних российско-турецких отношениях – нарастающую взаимозависимость России и Турции (Erşen, 2013; Ульченко, Шлыков, 2014), в последние годы не только усиливающих свои евразийские позиции, но вынужденных реагировать на вызовы новой (чётко проявившейся с начала 2010-х годов в связи со стремительным усилением Китая) биполярности Евразии. В данном контексте важно осознавать, что и экономически, и демографически, и в социокультурном отношении Россия и Турция представляют собой не только значимые в контуре евразийского материка «центры силы», но и масштабный по своей территории, распадающийся на два «взаимонаслаивающихся» фрагмента (с центрами, соответственно, в Стамбуле и Москве) потенциальный мегалимитроф. Предотвратить лимитрофизацию срединных массивов Евразии (и, в этой связи, и их периферизацию, переход на траекторию полузависимого и зависимого развития от более сильных соседей на западе и востоке) может лишь успешно и последовательно выстраиваемое стратегическое партнёрство между Российской Федерацией и Турецкой Республикой. Вне данного партнёрства (с элементами позитивных по своей тональности, доверительных, по отдельным аспектам - союзнических отношений) уже практически невозможно ни купировать вероятностный

негатив столь стремительно изменившейся в 2021 году ситуации в Афганистане, ни выстроить устойчивую систему военно-политической безопасности и экономического сотрудничества по всей дуге от Западных Балкан до Афганистана и Восточного Туркестана (Синьцзяна).

Заключение. Недавние радикальные военно-стратегические и политические перемены в Афганистане отражают последовательное долговременное изменение баланса геополитических сил в Евразии. Усиление в регионе позиций Китая и рост влияния фактора Ислама сочетаются, при этом, с рисками дальнейшей дестабилизации военно-политической ситуации в Центральной Азии, во всех постсоветских тюркоязычных государствах. Эта ситуация значима как для России, так и для Турции, требуя от двух государств не только проведения скоординированной политики в области региональной безопасности, но и дальнейшего многоаспектного (экономика, военно-техническое сотрудничество, гуманитарные связи) наращивания взаимного стратегического партнёрства (в том числе и на «афганском направлении»).

References

- Aras, B., Fidan, H.* (2009). Turkey and Eurasia: Frontiers of new geographic imagination. *New Perspectives on Turkey*. 40, с. 193-215
- Druzhinin, A.G., Ibrahimov, A., & Baskan, A.* (2014). Interaction of Russia and Turkey in the Post-Soviet Period: Factors, Trends, Problems, Prospects // *Regional Research of Russia*, Vol. 4, No. 2, pp. 121–126
- Yanik, L.K.* (2019). Debating Eurasia: Political travel of a geographical concept in Turkey. *Uluslararası İlişkiler*, 16(63), с. 33-50
- Дружинин А.Г. Идеи классического евразийства и современность: общественно- географический анализ. Ростов-на-Дону: Изд-во Южного федерального университета. 2021. 270 с.
- Ибрагимов А. Евразийская идея в Турции: особенности и тенденции // Южно- российский форум: экономика, социология, политология, социально- экономическая география. 2015, № 2 (11). С. 18-27
- Стегний П. Вдвоём на хартленде // *Россия в глобальной политике*. 2015. Т. 13. № 1. С. 109-118
- Ульченко Н.Ю., Шлыков П. В. Динамика российско-турецких отношений в условиях нарастания глобальной нестабильности. Москва. 2014. 218 с.

CHAPTER III

RUS COĞRAFYACI PETER CHIKHACHEV VE TÜRKİYE HAKKINDAKİ MEKTUPLARI

RUSSIAN GEOGRAPHER PETER CHIKHACHEV AND HIS LETTERS ABOUT TURKEY

Aydın İBRAHİMOV¹

Nermine SÜLEYMANOVA²

Giriş

Pyotr Cikhachev (1808-18909) Avrupa'da, Asya'da ve Afrika'da kendi bilimsel gezileri ile dünyada büyük bir ün kazanmıştı. Bilim adamı hem de doğal ve beşeri bilimlerin çeşitli alanlarında değerli eserlerle meşhurdu.

1848-1863 yıllar arasında Türkiye'ye 8 kere bilimsel gezi organize etmişti. Gezilerin amacı Anadolu'nun jeoloji yapısını, iklimi, topraklarını ve bitkileri ile birlikte burada yer alan etnik grupların kültürünü, yaşam tarzlarını ve tarihlerini araştırmasında idi.

Pyotr Cikhacheva göre Küçük Asya halkları için, bilim ve sanat için ya beşiği yahut mezarı oldu. Bundan dolayı uzmanlar burada daha çok mezarlıklarla uğraşırlar, onlar şimdiki kraliyet saraylardan daha muhteşemdir. İnsan tarafından yaratılmış eserler, tabiat güzelliklerini unutturmasına getirmektedir. Burada hem harabeler hem kendi zamanın bekleyen anıtlar yer almaktadırlar. Her tarihi eserin kendi dili mevcuttur ve geç yahut tez onlar mevcut dillerde konuşacaklar.

Uzun yıllar Türkiye'de seyahat ederken, Cikhachev ıssız yerleri ziyaret ederdi, Erciyes ve Bingöl dağların zirvesine çıkardı. Marmara ve Ege denizlerin, İstanbul ve Çanakkale boğazların derinliğini ölçmüştü. Bilim adamı Küçük Asya'nın jeoloji ve paleontoloji araştırmasını yapmıştı. Ondan önce bu kadar ayrıntılı inceleme yapılmamıştı, ilk bilimsel incelemeği Pyotr Cikhachev yapmıştı.

¹ Prof., Ege Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler bölümü, E-mail. aydin.ibrahimov@mail.ege.edu.tr

² Doç. Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Tarih –Coğrafya Fakültesi, Umumi Coğrafya Bölümü, narmina.suleymanova@adpu.edu.az

Pyotr Cikhachev uzun yıllar yurt dışında kalmasından dolayı ve orada Batı Avrupa'nın, Asya ve Afrika ülkelerin felsefe ve sosyal akımları ile kültürler ile ekonomisi ile ve devlet yapıları ile derinden öğrenmesine yol açmıştı.

Örneğin «Paris Barışı ne kadar dayanıklıdır» isimli kendi eserinde Kırım savaşıdan önce ve gidişatı döneminde, şöyle bir yorum yapmıştı. Burada Pyotr Cikhachev şöyle yazıyor: Doğuyu gerçekten araştıran insanlar (kütüphanelerde değil) Amerikan Yabancı Misyonlar Komisyonu Ofisi'nin orada (Türkiyede-A.İ) ne kadar aktif olarak geliştiğine şaşırıyorlar. Söz konusu Müslüman devletin 150 şehirde ve köyde 1852 yılında haresinde bir tana misyoner bulunmakta idi.... Anadolu Ermenileri arasında, faaliyet gösteren Amerikan misyonlar, İstanbul, İzmir, Mersin, Trabzon, Antep, Erzurum vb. yerlerde az çok büyük teşkilatları ve adı geçen şehirlerin bulunduğu bölgelerde çok sayıda şubesi vardır. Sadece küçük bir nüfusa sahip küçük Antep kasabasında misyonerler bir kilise inşa etmeyi başardılar. Amerikalı misyonerlerin konuşlandığı Türkiye'nin her yerinde eşleri onlara yardım ediyor ve çok aktifler.

Chikhachev'in bilimsel mirası oldukça büyük. Esas olarak Küçük Asya'nın doğasının incelenmesine ayrılmış sekiz ciltlik "Asie Mineure" çalışması dünya çapında ün kazandı. Fransız gazetesi "Nord" un editörünün isteği üzerine yazılan "Le Bosphore et Constantinople avec perspectives des pays limitrophes", "Lettres sur la Turquie" ("Türkiye Hakkında Mektuplar") tarihi ve ekonomik eserleri Avrupa'da büyük ilgi görmüştü.

Mektupların Genel Özellikleri

İlk defa Chikhachev'in Anadolu'ya yedinci seferi sırasında bu Mektuplar 10 Mayıs'tan 9 Eylül 1858'e arasında yayınlanmıştı. Bu mektuplar küçük değişikliklerle daha sonra 1859'da Brüksel ve Paris'te aynı anda ayrı bir kitap olarak yeniden yayınlandı. XIX yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen çöküşüne dair gerçek bir tehdit vardı ve sömürgeciler burada aktif bir rol oynamaktadırlar. Osmanlı devleti o dönemde reformlara gitti (Tanzimat dönemi).

"Mektuplarda" Chikhachev, bu reformların büyük şehirlerde ve ülkenin uzak bölgelerinde pratik olarak nasıl gerçekleştirildiğini gösteriyor, o günlerde araştırmacı söz konusu bölgelere nadiren ulaşabildiler. Söz konusu mektuplarda, Doğu Anadolu bölgesi ile ilgili belgeler bulunmaktadır, esas yorumlar yaşam tarzı ile ilgilidir. Chikhachev bölgenin geri kalmışlığını özellikle vurgulamaktadır. Bilim insanı, Avrupa devletlerini, Anadolu'da yaşayan Hristiyanların kışkırtmasında suçlamaktadır.

«Türkiye Hakkında Mektuplar» kitabı Rusya'da ve Yurtdışında büyük ilgi görmüştü. Örneğin Fransız bilim adamı Sen Mar Jirar şöyle yazdı: *Ben*

Doğudan ve Türkiye'den çok kitap okumuşum, ama hiç birisi Türkiye Hakkında Mektuplar kitabı gibi ilgimi çekmemişti. (Des Debats,1859).

Chikhachev'in Küçük Asya çalışmalarını takdir eden Oxford Üniversitesi tarih profesörü John Baker, "Coğrafi Keşif ve Araştırma Tarihi" adlı çalışmasında (Baker, 1945), Chikhachev'in araştırmalarına özel bir yer veriyor; bu, sistematik olarak Asya çalışması üzerinde çalışan Alman bilim adamı G. Kipert'in eserleriyle rekabet edebilir. (Baker, 1945:293). Bu seçkin Rus coğrafyacı ve korkusuz gezginin Küçük Asya'yı keşfetmek için yaptığı işi abartmak zordur. Rus bilim adamı adına gururla söyleyebiliriz ki, antik çağlardan günümüze kadar Küçük Asya çalışmalarının tüm tarihinde, bu ülkenin doğasını ve sosyal çevreyi bu kadar tutarlı ve kapsamlı bir şekilde araştıran ve tanımlayan bir coğrafyacı bulunamaz. (Baker, 1945:293).

İlginç konular çıkıyor ortaya, halen 200 sene önce Chikhachev, Batıyı Türkiye'ye karşı ikiyüzlülük ile suçlamaktadır. O kayıt edir ki *Türkiye'yi tam eşitlik temelinde ve koşulsuz olarak büyük bir aileye kabul ederek ve bu ciddi eylemi imzalayan güçler, kendilerine acınacak bir alternatif sundular: sözlerini yerine getirmemek. Bilim adamına göre: Türkiye diğer devletlerle aynı hukuka sahipse ülkenin iç durumu hakkında kimseye hesap vermemeli ve kendisi için uygun olmadığını düşündüğü bir yola zorla zorlanamaz. Gördüğümüz gibi çok şey değişmedi. Chikhacheva göre, Avrupa'nın yapacağı tek bir şey var: reformların uygulanmasını sabırla beklemek. Söylenenlerden, Türkiye'ye tanınan eşitlik ve bağımsızlığın, Avrupa'da ciddiye alınmayan, boş bir söz olduğu ortaya çıkıyor. Ama o zaman, bu onursuz ve yıkıcı komedi daha ne kadar oynanacak? Bu bize geleceği gösterecek.*

Mektupların Bilimsel Boyutu

Peter Chikhachev, kadım ve orta çağların tarihçilerin ve coğrafyacıların Türkiye ile ilgili bilgileri, mevcut durumla karşılaştırarak, bilimsel açıdan çok önemli sonuçlara vardı. Örneğin Gelibolu yarımadasında deniz kıyısının şeklin değişimini belli etmişti. Anadolu'nun iç kesiminde nehir akımlarının yön ve onlarda mevcut derinliğinin değişimini kayıt etmişti. Karadeniz'de kıyıların yükselmesini toprakta bulunan aynı türün kabuklarına dayanarak, Trakya ve Anadolu'nun kuzey kıyılarında nispeten yeni olan bir tektonik değişimini tespit etti.

Peter Chikhachev'un Anadolu'nun bitki zenginliği ile ilgili çalışmaları büyük önem taşımaktadır (herbaryumunda Anadolu'nun 6500'e kadar bitki türü vardı). (Tchihatcheff,1860:6). Peter Chikhachev'un araştırmalarına göre, Anadolu bitkilerin oldukça güçlü lokalizasyonu var, yani mevcut yöreye bağımlılığı. Söz konusu bilim adamından sonra Türkiye'ye ilgi arttı. Batı

Avrupa'nın botanikçileri 19 y.y. sonunda -20 y.y. başında Anadolu araştırmalarda çok iyi sonuçlara vardılar. Fakat Peter Chikhachev'un kültürel ve yabancı bitkilerin türlerin sayısal boyutlarına kimse ulaşamadı (Жуковский,1927)

Söz konusu «Mektuplar» bilimsel bakımdan, o dönemin Türkiye'yi araştıranlar için büyük önem taşımaktadır ve günümüzün sorunlarına ışık tutmaktadır. Türkiye hakkında mektuplar kitabı Rus ve Fransız medyasında büyük ilgi görmüştü. Yeniden ünlü Fransız bilim adamı Sen-Mar –Jirarden döne, 1859 yılında «Des Debats» dergisinde yazıyordu:

«Ben Doğudan özellikle Türkiye'den çok eser incelemişim ama hiç birisi *Türkiye hakkında mektuplar* gibi beni etkilenmemiştir. Sayın Peter Chikhachev. Söz konusu bilim adamı gerçekten birinci dereceli bir Avrupalı araştırmacıdır ve onun Anadolu gezileri bilimde olağanüstü bir fenomendir.

Mevcut eserde Peter Chikhachev'un iki özelliğini seviyorum. Birincisi-yazar ilk önce doğruyu en üstte tutmaktadır, ikincisi-diğerlerden ayırt eden, kendi bilimsel siması, karakteri ve aklı var. (Des Debats,1859). Bilim adamın eserleri çoğu büyük ölçüde halen gündemdedir ve kendi araştırmacısını beklemektedir. Çok az araştırmacı onun gibi Anadolu'yu 19. y.y. o kadar titizlikle incelemiştir. Hem fiziki coğrafi bakımdan hem de beşerî boyuttan.

Sonuç

Peter Chikhachev'un Türkiye hakkında 15 tane mektubu var, 8. mektuptan itibaren konular daha çok sosyo-ekonomik şekil taşımaktadır. Araştırmacı Osmanlının ekonomik yapısından, idari şeklinden, gayri –Müslümanların durumundan, hukuk sisteminden vb. konulardan söz etmektedir.

Özel ilgi Batı ile Osmanlı arasındaki ilişkilere gösterilmektedir. Peter Chikhachev'a göre: *Türkiye'nin kaderini tartışırken, yaklaşımlar diğer ülkelere yapılan uygulamalar gibi olmalıdır. Yani aynı zaman içerisinde diğerlerinin ilerlemesinden fazlasını talep etmemek gerekir. Fakat onlar (Batılılar-A.İ.) unudurlar ki, Türkiye'nin geçmişi ve bugünü, diğer Avrupa uluslarının tarihsel gelişiminden oldukça farklıdır ve bir terazi üzerine koyulmaz.*

Şimdi bakınız halen 19. y.y. ortalarında Avrupa'nın Türkiye'ye göre yaklaşımı hiç de değişmemiştir ve en ilginç odur ki Peter Chikhachev bunu görüp ve hissetmiştir. Oysa bu onun bilim adamı olarak çok yüksek derecede olduğunu göstermektedir. Kuşkusuz Peter Chikhachev'un bilimsel mirası Türk akademisyenlerini bekliyor ve umarız bunun sonuçların göreceğiz.

Kaynakça

Des Debats», Paris, 1859

I. N. L. Baker, *A history of geographical discovery and exploration*, London, 1945.

P. Tchihatcheff, *Asie Mneure. Botanique*, Paris, 1860, p. VI.

П. М. Жуковский, Экспедиция в Малую Азию, — «Труды по прикладной ботанике, генетике и селекции», т. XVII, М., 1927

П.А.Чихачев, Письма о Турции, (перевод В.В, Цибульский) М.ИВЛ ,1960, 122с.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/491311>

CHAPTER IV

ОСВОБОЖДЕННЫЙ ОТ АРМЯНСКОЙ ОККУПАЦИИ КАРАБАХ: ТРАНСФОРМАЦИЯ ПОЛИТИКИ РОССИИ В ПРОЦЕССЕ РАЗРЕШЕНИЯ КОНФЛИКТА

KARABAKH RELEASED FROM ARMENIAN OCCUPATION: TRANSFORMATION OF RUSSIAN POLITICS IN THE PROCESS OF CONFLICT RESOLVING

Исмаилов Ч.Н.¹

Важным событием в новой истории Азербайджанской республики стало освобождение оккупированных земель страны. Уничтожение и изгнание оставшихся вооруженных сил Армении с захваченных территорий коренным образом изменил расклад сил и в целом геополитическую картину региона. Такая трансформация была обусловлена также изменением политики региональных центров силы, в первую очередь России, по вопросу разрешения армяно-азербайджанского конфликта в Нагорном Карабахе.

В конце 80-ых годов, в период зарождения военного конфликта в Нагорном Карабахе, руководство СССР всячески заигрывала с армянскими сепаратизмом, а в дальнейшем уже в завуалированной форме начала их поддерживать. Политическая безграмотность и близорукость Горбачёва, на совести которого развал великой страны и жизненные трагедии миллионов ее граждан, привели к распространению сепаратизма и стали детонатором возникновения очагов этнических конфликтов уже на территории самой России.

После распада СССР и прихода к власти Б. Ельцина, реализуемая политика России в регионе конфликта по сути не изменилась. В новых условиях Россия практически в открытой форме начала поддерживать Армению, благодаря чему стало возможным оккупация Нагорного

¹ Доктор географических наук, профессор Заведующий кафедры Экономическая и социальная география Бакинский Государственный университет, Баку, Азербайджан e-mail: ischingiz@gmail.com

Карабаха и еще 7-и административных районов Азербайджана. Такому положению во многом способствовал также вывод российской военной базы с территории Азербайджана и приход к власти националистически настроенных представителей народного фронта. В большинстве своем малограмотные лидеры народного фронта во властных структурах, не обладая достаточными знаниями и опытом работы - в хозяйственной сфере, в области внешней и внутренней политики, в деле государственной управления, военного строительства и обеспечения безопасности страны, привели к катастрофическому социально-экономическому и военно-политическому состоянию страны. За короткий период их правления (1992- 1993 гг.), наряду с поражениями на фронтах противостояния с армянскими захватчиками и сепаратистами, были испорчены международные взаимоотношения практически со всеми сопредельными странами. Политически абсолютно безграмотные и некомпетентные люди, занимая высокие государственные должности, делали безответственные политические заявления, которые негативным образом сказывалось на становлении государственности в республике. В немалой степени из-за непонимания и реальной оценки сложившего тяжелого положения республики со стороны новых горе-политиков, привело к тому, что Россия начала открыто оказывать армянским захватчикам военную помощь, а иранская сторона – экономическую поддержку, обеспечивая Армению и сепаратистов топливом, электроэнергией и необходимыми продовольственными товарами. Конечно же, не без помощи российских военных консультантов, был создан так называемый «пояс безопасности» из системы военно-технических сооружений на оккупированных 7-и административных районах Азербайджана. Чтобы «гарантировать» невозможность возвращения беженцев из этих городов, поселков и сел (более 700 населенных пунктов), уже после окончания боевых действий, армянские вандалами были разграблены, сожжены и разрушены практически все хозяйственные объекты и жилые постройки.

Тем временем, руководство Армении и армянское лобби, воспользовавшись сложной внутривосточной обстановкой в России (чеченский конфликт) и умело используя различные коррупционные схемы, смогли проникнуть в руководство многих ее властных структур. За короткий период начала 90-ых годов, резко увеличилось число армян в руководствах СМИ, финансово-банковской системы, МИД и правоохранительных органов, военно-промышленного комплекса,

местных органов исполнительной власти, депутатского корпуса России, особенно на Северном Кавказе и в столичном регионе. Практически все они умело использовали свои должностные положения для продвижения анти азербайджанской повестки. Часть из этих проходимцев, из числа госчиновников, депутатов Госдумы, бизнесменов и предпринимателей оказались просто мошенниками и жуликами, которые были осуждены или бежали из России и объявлены в международный розыск по линии Интерпола. Примером «умелого использования» армянами ресурсных возможностей России стала безвозмездная переправка в Армению (во второй половине 90-ых годов) тяжелого вооружения из России, на сумму более 1 млрд. долларов. Поставки более 70- ти танков и другой военной техники, через территории других республики, конечно же, не могло быть сделано без ведома и разрешения высших чинов государственного управления России. Армения и в последующие годы различными путями (законными и не законными) пичкала оккупированные территории большим количеством российского тяжелого вооружения. Подтверждением тому, стало огромное количество уничтоженного вооружения Армении в ходе второй карабахской войны, которое значительно превосходило допустимое их число. Естественно, возникает вопрос – откуда появилось такое количество вооружения в Армении и на оккупированных территориях? Конечно же, в первую очередь из России, но кроме этого Армения закупала оружие из Индии, Сербии, Иордании и Болгарии. Усиление военного потенциала и бескомпромиссность позиции Армении в проводимых мирных переговорах подтверждало опасения Азербайджана относительно возможности мирного разрешения конфликта. Однако, международные организации, в том числе сопредседатели Минской группы ОБСЕ, пытались убедить азербайджанскую сторону смириться со сложившимся положением.²

Наряду с этим, Армения, начиная с 1989 года, осуществляя транспортную блокаду Нахичеванской Автономной республики, в дальнейшем во всех международных площадках начала «выть» о транспортной блокаде своей страны со стороны Азербайджана и Турции. Почему же, никакая международная организация или страна не задавала вопрос – а каков должен быть ответ оккупантам? Ведь трудно привести какой-то пример с международной практики, когда для страны

² Prezident: “Bizi, azərbaycanlıları bu vəziyyətlə barışdırmaq istəyirdilər”. 30 Avqust, 2021 <https://report.az/qarabag/prezident-bizi-azerbaycanlilari-bu-veziyyetle-barisdirmaq-isteyirdiler/>

оккупанта позволялось еще использовать транспортную инфраструктуру пострадавшей страны. Несмотря на это, теневые спонсоры армян, при обсуждениях решения проблем конфликта в первую очередь поднимали вопрос разблокирования транспортных артерий. Конечно же, без освобождения оккупированных территорий не могло быть идти речи о разблокировании дорог. Однако, армянская сторона, используемая как инструмент (уже в который раз!) со стороны основных геополитических игроков в регионе, даже заявляла о своих возможностях захватить новые земли Азербайджана. Такой агрессивный настрой Армении, требовал необходимости ее «усмирения».

Эти условия вынуждали азербайджанскую сторону рассматривать вопрос военного разрешения освобождения оккупированных земель. Азербайджан также начал закупать новейшее вооружение как из России, так и с других стран – Белоруссии, Украины, Израиля, Турции. О бесполезности проведения мирных переговоров для слабой стороны очень мудро высказалась «железная леди», госпожа Маргарет Тэтчер. В своей книге «Искусство управления государством. Стратегия для меняющегося мира» она пишет: «Внешняя политика и обеспечение безопасности – это прежде всего использование силы и могущества для достижения собственных целей в отношении с другими государствами Пусть другие попробуют добиться желаемых результатов в международных делах не опираясь на силу. Они обречены на неудачу Переговоры для слабых»³. Безрезультатные переговоры, проводимые в рамках Минской группы ОБСЕ, подтвердили справедливость слов М.Тэтчер. Сопредседатели Минской группы показали свою беспомощность (скорее всего, нежелание) в продвижении мирных инициатив, поэтому они полностью дискредитировали себя, как орган способный решать подобные конфликты. Во время военных действий, французская сторона (один из сопредседателей минской группы) открыто поддержала Армению, поэтому никого не удивила бесполезность работы этой группы.

Армянские вооруженные силы, как на линиях соприкосновения огня оккупированных территориях, так и по всему периметру государственной границы с Азербайджаном, постоянно осуществляли обстрел наших позиций и гражданских поселений. В результате этого, ежегодно погибали десятки военных и мирных жителей. В 2016 году, на очередную военную вылазку армян, был дан достойный ответ и освобожден небольшой участок оккупированной земли с селением Джоджуг-Марджанли. Однако,

3 Margaret Thatcher. Statecraft: Strategies for a Changing World. New York, NY: Harper Collins, 2003, p.512

дальнейшее продвижение азербайджанской стороны было остановлено по просьбе российской стороны, что уже не было повторно сделано в ходе начала второй карабахской войны в 2020 году.

Очередная крупномасштабная военная операция Армении против Азербайджана в конце сентября 2020 года имело уже другое продолжение. Российская сторона, в силу ряда обстоятельств, сменила свою позицию и не стала «давить» на Азербайджан и одновременно с этим хотела «проучить» Армению за проводимую антироссийскую политику и показать ее место в системе сложившихся сил. Армения, одурманенная высокопарными заявлениями поддержки со стороны западных стран и всесильного своего лобби практически во всех странах «минской группы», была уверена, что в очередной раз она решит свои проблемы за счет их поддержки. Между тем, армянское руководство и в целом ее общество поверили в придуманные ими миф об их избранности и исключительности. Они нарушили общеизвестные заповеди - как гласит поговорка: «не плюй в колодец, пригодится воды напиться». Парадоксальным является то, что Армения будучи полностью экономически зависимым от России (не говоря об обеспечении ее военной безопасности), выводила на улицы молодежь с лозунгами (русские оккупанты убирайтесь, русская армия – вон из Армении), при этом в кредит, по низким ценам, получала вооружение и другую экономическую помощь из России. Наряду с этим, Армения открыто вела антироссийскую, прозападную политику, наивно поверив западу в обещания поддержать армян в решении их проблем. Однако, ход и последствия второй карабахской войны показали, что сильные мира сего всегда преследуют цель решения собственных задач. Кроме России, никакая другая страна, не стала вмешиваться и не остановила полный разгром армянских вооруженных сил. Не секрет, что Россия имеет свои геополитические интересы в регионе и поэтому, ввод миротворческих сил в Карабах, считается ее стратегическим успехом. Россия, фактически обеспечила присутствие своих военных на территории Азербайджана.

Как было отмечено выше, Азербайджан и ранее могла начать военные операции по освобождению своих земель, но сдерживающим фактором выступала позиция России. Сближение и углубление межгосударственных отношений между Россией и Турцией, антироссийская политика Армении, обострение напряженности в других очагах военных конфликтов, безответственные заявления руководства Армении о ее притязаниях и на другие земли Азербайджана сделали неотвратимыми проведение военных операций.

Азербайджанский народ и руководство страны были готовы к проведению боевых операций по освобождению оккупированных земель. В азербайджанском обществе сложилась такая ситуация, что все мужское население стремились участвовать в освободительной войне. В республике витал дух всеобщего единения по вопросу восстановления территориальной целостности страны. Уместно вспомнить слова известного итальянского политического деятеля средневековья Николо Макиавелли: «Основы национальной консолидации составляют - сильный лидер, сильная национальная армия, общие ценности (символы) и психологическое единство»⁴. Все эти составляющие сошлись в преддверии второй карабахской войны, результатом чего стало достижение поставленной цели – освобождение оккупированных земель и изгнание вооруженных сил Армении. Как предполагает главный редактор журнала «Россия в глобальной политике» Ф.Лукиянов «Кремль с самого начала занимался конфликтом. Россия вела переговоры с Турцией, контактировала с Азербайджаном и неформально оказывала военную поддержку Еревану»⁵. И это при том, что в ряде российских СМИ писали о какой-то военной помощи Турции Азербайджану. Как известно, основная часть вооружения азербайджанской армии состоит из тяжелого оружия российского производства, а остальное, более новейшее вооружение, закуплены из Израиля, Турции и других стран. В отличие от Армении, никакая страна не поставляла оружия Азербайджану в долгосрочный кредит по низким ценам. В то же время, сильную моральную и политическую поддержку Азербайджану оказывала Турция, а также Пакистан. Здесь уместно отметить, об мнимых угрозах создания туранского или тюркского мира, о котором говорят российские «эксперты». За исключением Турции, ни одна из тюркоязычных республика официально не выразила свою поддержку правого дела Азербайджана по восстановлению своей территориальной целостности.

Как в период последней войны, так и после ее завершения продолжались незаконные поставки вооружения из России, Ирана, а также ее контрабанда через территорию Грузии. Контрабанда оружия осуществлялась на пассажирских и грузовых рейсах. Таким образом были поставлены ракеты «Искандер», которые были использованы во время войны. Армяне использовали все виды вооружения, имевшиеся у них в

4 Никколо Макиавелли. Государь. Перевод Муравьевой Г. Оригинальное издание: Макиавелли Н. Избранные произведения. М.: «Художественная литература», 1982.

5 Что написано в соглашениях? Кто гарантирует соблюдение мира? <https://www.bbc.com/russian/features-54896303>

арсенале армии, включая ракеты С-300, смерч, калибр и др. Некоторые из них были нацелены на жилые поселения далеко за театром боевых действий. В результате этого, в Гяндже, Габале, Нафталане, Билясуваре и в других населенных пунктах погибли более 140 мирных граждан и были разрушены множество жилых построек и общественных зданий.

При всей благосклонности российской стороны к Армении, периодически просачиваются факты о контрабанде российского вооружения в эту страну. Так, в апреле 2021 года, в СМИ России прошла информация об очередной попытке поставки (из трудно контролируемого огромного потока контрабанды вооружения) военной техники в Армению. Так отмечается, что Уральское таможенное управление пресекла попытку контрабанды военной техники в Армению. Была предпринята попытка «отправить 37 танковых стабилизаторов и еще 30 запчастей для него с помощью курьерской службы. Изъятые стабилизаторы применяются для установки в военной технике, в частности в танках Т-72. Данные товары относятся к номенклатуре главного ракетно-артиллерийского управления Минобороны РФ — они запрещены к свободной продаже»⁶.

Периодические «просачивание» контрабанды оружия из России, а также ее содействие в перевооружении Армении в новых сложившихся реалиях, вызывает определенную озабоченность азербайджанской стороны. Армения, все еще живя территориальными претензиями к соседним странам, представляет опасность для сохранения статус-кво в регионе. Военная помощь мировых держав в регионах конфликта становится угрозой для мира. Так, например, Россия с опаской отнеслась к планам оказания военной помощи США Украине и как отметил, пресс-секретарь Президента России Д.Песков: «Мы считаем, что потенциально это может быть причиной для непредсказуемых действий украинской стороны в плане попыток силового урегулирования внутри украинского конфликта на юго-востоке, это очень опасно»⁷. А кто может гарантировать, что перевооружение армянской стороны не приведет к непредсказуемым ее действиям. Может быть Россия вновь стремится реализовать свое вооружение как на армянском, так и на азербайджанском рынках? Как бы не было, вызывает удивление противоречия между официальными заявлениями Москвы, о желании содействовать установлению мира в регионе и реальными действиями

6 Российские таможенники пресекли контрабанду военной техники в Армению. 6 апреля 2021г. <https://lenta.ru/news/2021/04/06/customhouse/>

7 Песков: США и Украина дружат против России. Комерсантъ, 02.09.2021 https://news.mail.ru/politics/47761229/?frommail=1&exp_id=828

по перевооружению и модернизации армии Армении. Такая политика России в регионе создает сомнения в декларируемых целях присутствия ее вооружённых сил на территории Азербайджана.

Вопрос в том, что заинтересована ли Россия в окончательном разрешении этого конфликта? Ответ кроется в тех геополитических преимуществах, которые получает Россия от сохранения этого очага конфликта или же их утери, при полном закрытии этого вопроса. Достаточно рассмотреть «плюсы» для России от неразрешенности конфликта и сохранения этого потенциального очага противостояния. Они заключаются в следующих «выгодах» для России:

1. Россия сохраняет и увеличивает масштабы своего военного присутствия в Армении, плюс к этому, под названием миротворческих сил, обеспечивает создание де факто нового военного центра на территории Азербайджана.
2. Воспользовавшись благоприятной геополитической ситуацией, российская сторона обеспечила свое единоличное медераторство в раздулировании поствоенного положения региона военного конфликта.
3. Россия, в первую очередь, в контексте собственных геополитических интересов, будет «содействовать» продвижению положений ноябрьского трехстороннего соглашения.
4. Регион все еще будет оставаться рынком реализации, главным образом, российского оружия.
5. Военное присутствие Россия на территории Азербайджана будет обеспечивать ей возможность ситуативно управлять (поддерживая ту или иную сторону) армяно-азербайджанским противостоянием.
6. Неразрешённость конфликта обеспечивает российской стороне на долгосрочную перспективу сохранение рычагов влияния на Армению и Азербайджан. В этом отношении Армения фактически полностью потеряла свой суверенитет и поэтому ей не позволено вести самостоятельную игру вопреки интересам Москвы. Примером тому является начало второй карабахской войны и ее итоги. Тем самым, Россия показала Армении, что без ее помощи она не в состоянии существовать.
7. Для обеспечения сохранения мира в регионе, Азербайджан вынужден смириться с пребыванием в Карабахе российских миротворческих вооруженных сил.

Не составит труда прийти к заключению, что Россия будет продолжать вести такую политику в регионе, в первую очередь, чтобы обеспечить присутствие своих вооруженных сил. Их присутствие будет выступать определяющим рычагом регулирования военно-политической ситуации в регионе, главным образом, исходя из интересов России.

Азербайджанская сторона, прекрасно осознавая геополитические интересы России в регионе, и впредь будет отстаивать свои национальные интересы, суверенитет и территориальную целостность. С учетом этого, Азербайджанская республика будет развивать добрососедские взаимоотношения с теми странами, которые не имеют территориальных претензий к ней, заинтересованы в углублении и расширении взаимосвязей, на основе принципов взаимоуважения, баланса интересов и взаимной выгоды.

References

- Prezident: “Bizi, azərbaycanlıları bu vəziyyətlə barışdırmaq istəyirdilər”. 30 Avqust , 2021 <https://report.az/qarabag/prezident-bizi-azerbaycanlilari-bu-veziyyetle-barisdirmaq-isteyirdiler/>
- Margaret Thatcher. Statecraft: Strategies for a Changing World. New York, NY: Harper Collins, 2003, p.512
- Никколо Макиавелли. Государь. Перевод Муравьевой Г. Оригинальное издание: Макиавелли Н. Избранные произведения. М.: “Художественная литература», 1982.
- Что написано в соглашениях? Кто гарантирует соблюдение мира? <https://www.bbc.com/russian/features-54896303>
- Российские таможенники пресекли контрабанду военной техники в Армению. 6 апреля 2021г. <https://lenta.ru/news/2021/04/06/customhouse/>
- Песков: США и Украина дружат против России. Коммерсантъ, 02.09.2021 https://news.mail.ru/politics/47761229/?frommail=1&exp_id=828

CHAPTER V

О ВКЛАДЕ ОСЕТИНСКОЙ ДИАСПОРЫ МУХАДЖИРОВ В ОСЕТИНСКУЮ И ТУРЕЦКУЮ КУЛЬТУРЫ

THE CONTRIBUTION OF THE OSSETIC DIASPORA OF THE MOHAJIRS TO THE OSSETIC AND TURKISH CULTURE

Е.Б. Бесолова¹

Введение

Более 160 лет прошло со времени первой эмиграции некоторых привилегированных осетинских фамилий с зависимым от них людом на Ближний Восток. Известно также, что с 1859 по 1865 гг. прошли ещё три волны переселения, а четвертая – в начале XX в., и было вызвано оно событиями как первой мировой и гражданской войн, так и Октябрьской революции 1917 г. О всех перипетиях вынужденного массового переселения части северокавказских народов, в том числе и горцев-осетин, в Османскую Турцию, – реально и красочно повествует очерк «Горцы-переселенцы» осетинского писателя И. Д. Канукова (1976).

Насильственное мухаджирство положило начало формированию северокавказских диаспор, объединенных со временем общим наименованием “черкесы“, на турецкой земле. Ученые пишут, что единичные миграции наблюдались ещё во времена алан, лица явно аланского происхождения встречались среди черкесов-мамлюков в Египте, а в более позднюю эпоху – в качестве рабов или наёмных солдат в Иране, Османской Турции, арабских странах (Хотко, с. 211-216).

Полтора века. Срок немалый. Настала пора осветить, как шло ‘вживание’ и развитие переселенцев-осетин в среде инонациональной государственно- политической системы в замкнутой социальной и этнической обстановке; какую позицию занимала и какую роль играет алано-осетинская диаспора в общественно-политической и социально-

¹ доктор филологических наук, профессор, Владикавказ, Россия, ORCID.org/0000-0003-0157-9993

экономической жизни Турции, – одним словом, определить особенности интеграции осетин в социокультурное, политическое и языковое пространство Турции.

По нашему мнению, изучение всех аспектов трансформации осетинского этнического социума, находящегося в течение полутора столетий на турецкой земле в иноэтнической среде, на сегодня – задача первостепенной важности.

Цель и задачи исследования

Вопросы, означенные нами выше, выдвигают такие проблемы, как необходимость выявления форм межкультурного диалога и межъязыковой коммуникации, а также получение ответов на вопросы, связанные с трансформацией речи представителей осетинской диаспоры за прошедшие полтора века.

Представляет интерес определение степени сохранности произведений изустного народного творчества, в частности сказаний о царциатах, даредзанах и нартах, а также обнаружение наличия атрибутов национальной традиционной культуры и их трансформация, и мн.др.

Все перечисленные задачи подчинены одной цели: совместно с турецкими учёными комплексно исследовать этнокультурный феномен “осетинская диаспора” на предмет описания трансформаций осетинского социума, эволюция которого протекала и протекает в иноэтническом окружении, а также определить вклад турецких осетин в науку и культуру как Турции, так и Осетии.

Методы исследования

Статья обзорного характера. С помощью описательного метода приводится материал из имеющейся литературы по теме, из которого вытекает ряд проблем, нуждающихся в системном изучении и многоаспектном анализе.

Основная часть

Заметим, что из осетинских историков давно и последовательно осетинами-переселенцами занимается кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник СОИГСИ Георгий Витальевич Чочиев.

В очерке (Чочиев, 2010, с. 48-66) приводятся причины переселения и состав переселенцев-осетин, этапы переселения и численность осетинских мухаджиров, маршруты и расселение их на Ближнем Востоке,

а также социально-экономическое и политическое положение осетинских иммигрантов в Османский период и положение ближневосточных осетин-переселенцев в новейшее время. При написании Г.В. Чочиевым использована также научная литература по мухаджирам, изданная в Турции, среди которых выпуски *Başbakanlık Osmanî Arşivi*, *Atılğan Z.*, *Aydemir İ.*, *Gazi Ahmed Muhtar Paşa*, *Kazmaz S.*, этнографа Я. Калафата и др., а также работы отечественных учёных. В следующей статье Г.В. Чочиева дается краткая характеристика основных направлений этноориентированной активности образованной элиты северокавказского диаспорного сообщества с 50-х – 70-х гг. XIX в. до конституционной (младотурецкой) революции 1908 года (Чочиев, 2012, с.4). Здесь же сообщается, что относительно поселения и адаптации северокавказских иммигрантов имеется значительная литература, библиография приведена (3, 11). Но, к сожалению, в работе описаны лишь социальные и политико-идеологические процессы и явления, подготовившие сложение в структуре северокавказского диаспорного сообщества в Османской империи прослойки интеллигенции к началу XX века. Филологические проблемы не затронуты.

В 2018 году выходит статья Г.В.Чочиева «Поселение и адаптация северокавказских иммигрантов на плато Узунъяйла в османский период» (с. 37 - 44), в которой на базе турецких архивных источников анализируются лишь особенности размещения и адаптации северокавказских переселенцев в Центральной Анатолии.

Известно, что осетинская диаспора на бывшем османском Ближнем Востоке – дожила до сегодняшнего дня. Этот факт делает возможным определить, какие существенные этнокультурные черты, свойственные осетинам дореформенного периода, сохранили в странах проживания турецкие осетины в результате масштабного процесса северокавказского мухаджирства в конце 50-х и первой половине 60-х годов XIX в. Общая численность этих переселенцев составляла около 5 тыс человек, а вторая, политическая иммиграция, после мировой и гражданских войн и революций начала XX века была значительно меньше.

Изучению подлежат около 30 сел, находящихся в провинциях восточной и центральной Анатолии, а также в Карсском санджаке местности Сарыкамыш и др. местах Турции.

На территории Карско-Сарыкамышского региона находились многочисленные колонии осетин.

Регион был выбран не случайно. Такие признаки, как схожесть природно- климатических условий с кавказским, относительная географическая изолированность, малонаселённость и близость к российской границе способствовали этому. Именно последние три признака вселяют надежду на сохранность традиционного социокультурного облика осетин-мухаджиров и их языка.

Первая экспедиция Северо-Осетинского института гуманитарных и социальных исследований (СОИГСИ) им. В. И. Абаева – филиала Владикавказского научного центра РАН в места компактного проживания осетин в Турции была предпринята группой сотрудников в 2013 году. (2014, с. 142 – 148). Отчёт интересен и содержателен, достаточно иллюстративен. Безусловно, нет возможности привести его целиком, но заметим, что уже появляются первые сведения о языке осетин, который в условиях почти полной изоляции от языковой среды Осетии испытал влияние турецкого языка.

В отчёте экспедиции подчеркивается, что адаптационная стратегия осетин выражалась в поддержании максимально тесных контактов с местными гражданскими, военными и духовными властями; что анатолийскими осетинами в условиях почти полной изоляции от Осетии прилагались усилия по построению и сохранению в диаспоре модели этнокультурного мира, оставленного на Кавказе и мн. др.

Что же касается осетинского языка, то он продолжал быть языком семьи и внутри сельских общин. Миграция в города явилась толчком для ассимиляционных процессов среди осетин. Сотрудниками экспедиции были сделаны аудиозаписи с целью определения особенностей речи анатолийских осетин и ряда вопросов по диалектологии и истории осетинского языка. Наблюдения и аудиозаписи дали основание для продолжения исследований фонологических, морфологических, синтаксических и семантических аспектов, социолингвистических и этнолингвистических проблем языка осетинских общин Турции.

Экспедиция носила «предварительный и в какой-то мере оценочный, рекогносцировочный характер и должна рассматриваться как отправная точка для более глубоких и регулярных исследований в этом направлении» (2014, с.148).

В июне 2015 г. состоялась вторая научная экспедиция СОИГСИ в Турцию с целью комплексного изучения этнографии, фольклора и языка анатолийских осетин (Отчёт., 2015, с. 145-151). Она продолжила углубленные изыскания с опорой на полученный ранее материал.

Неоценимую в этом помощь оказал Культурно-благотворительный фонд Турции «Алан», который создал условия для их участия в ежегодной встрече осетин Турции на озере Абант, на встречах осетин-дигорцев в Стамбуле; осетин провинции Йозгат и др.

Полевой материал включает фольклорный (рассказы о переселении представителей осетинских фамилий в Турцию, пословично-поговорочный корпус, песни, притчи, легенды); этнографический (зафиксированы свадебные и похоронные традиции, их современная и архаичная обрядность, ритуалы повседневности); этнопедагогический и музыкально-хореографический пласты традиционной культуры турецких осетин. Были зафиксированы также фонетические и лексические особенности языка турецких осетин и др. Весь бесценный материал зафиксирован на аудио- и видеоносителях для последующей обработки и передачи в Научный архив института.

Представляет большой научный интерес выявление и изучение вклада турецких осетин и в науку, и в культуру как Турции, так и Осетии.

К примеру, хотелось бы побывать в с. Токат, месте проживания Темирбулата Османовича Мамсурова, который считается первым осетинским поэтом. Родился он в 1845 году в сел. Гизель Пригородного района, имел возможность получить среднее военное образование в Петербурге и стать корнетом. Будучи двадцатилетним юношей, он вместе с другими горцами и своей родней эмигрировал в Турцию в 1865 год и поселился в Анатолии Сивасского вилайета. До самой смерти он не покидал Токат, там и умер в 1898 году, сильно тоскуя по родине. Тетрадь со стихами поэта доставил во Владикавказ министр иностранных дел Турции Кундух Сами Бекир-бей. Из стихов в печати появились ‘Думы’, ‘Два товарища’, ‘Колыбельная песня’.

Предполагают, что литературное наследие Т.О.Мамсурова более значительно, хранится оно у родственников поэта в Турции в его “посмертном сундуке”.

Экспедиция пополнила бы сведения о поэте и дала бы возможность ознакомиться с полным наследием Т.О. Мамсурова.

Не меньший интерес вызывает фигура министра иностранных дел Турции Кундух Сами Бекир-бея.

Родился в селе Саниба на территории Северной Осетии, сын российского генерал-майора Мусы Кундухова, осетина-мусульманина, возглавившего мухаджирство в Османскую империю нескольких тысяч осетин, чеченцев и карабулаков. Сами Бекир-бей окончил лицей

в Галатасарае, Школу политических наук в Париже. Владел шестью иностранными языками. Пользовался большим влиянием на черкесскую диаспору. Служебная карьера Бекира началась на должности секретаря посольства Османской империи в Петербурге. Затем он служил на различных административных постах в восточно-анатолийских и арабских вилайетах империи: мутасаррыф (управитель) Амасьи, вали (губернатор) Вана, Трабзона, Бурсы, Халеба.

Заключение

Безусловно, можно не подчёркивать значимость перспективности дальнейшего изучения языка, фольклора, этнографии, материальной и духовной культуры современных осетинских общин Турции как малоизученной сферы осетиноведения, кавказоведения и тюркологии. Исходя из значительной удаленности этих общин друг от друга, объективной ограниченности сроков проведения полевых работ и численного состава ученых, можно считать целесообразным в дальнейшем использование методики последовательного изучения регионов, провинций, городов и сёл – для исчерпывающего сбора материала. Перед учеными института – лингвистами, этнографами, фольклористами, музыковедами и др. – поставлена задача: выявить концептословарь собранных и анализируемых текстов культуры и соотнести его с моделью мира традиционной культуры осетин для реконструкции полной картины функционирования картины мира осетин.

Считаем необходимым, пока живы представители старшего и среднего поколений, проведение ряда экспедиций в места проживания осетин для дефиниции форм межкультурного диалога и межъязыковой коммуникации. Кроме того, важно также определить степень сохранения и фиксация особенностей трансформации родного (осетинского) языка, а также сохранившихся или трансформированных элементов традиционной национальной культуры.

В связи с тем, что учащаются браки между осетинами России и турецкими осетинами, представляет неподдельный интерес языковые процессы во вновь созданных семьях и уточнение места диаспоры в этих процессах и культурах.

Изучение исторического прошлого, культурного наследия и современного положения осетинского зарубежья за достаточно большой срок в аспекте языка, фольклора, этнографии, и пр. представляет собой в настоящее время первостепенную проблему.

Литература

- Хотко С.Х. Аланы и ассы в мамлюкском Египте //Журнал «Дарьял». Владикавказ. 1995. № 1. С. 211 –216.
- Чочиев Г.В. Осетины на Ближнем Востоке: поселение, адаптация, этносоциальная эволюция (краткий очерк) //Известия СОИГСИ. 2010. Вып.4 (43).С. 48-66.
- Чочиев Г.В. Национально-культурная и политическая деятельность черкесских элит в Османской империи в конце XIX – начале XX вв.// Известия СОИГСИ. 2012. Вып.8 (47).С. 3 – 12.
- Чочиев Г.В., Гутиева Э.Т., Сокаева Д.В., Тавасиева Э.И. Ещё раз об анатолийских осетинах и актуальности их изучения полевыми методами // Известия СОИГСИ. 2014. Вып. 11 (50). С.142 – 148.
- Отчет об экспедиции СОИГСИ в Турцию (этнография, фольклор, язык) в 2015 году // Известия СОИГСИ. 2015. Вып. 18 (57). С.145 – 151.

Referances

- Hotko S.Kh. (1995). Alans and Ases in Mamluk Egypt. Daryal Journal, 1, 211 –216.
- Chochiev G.V. (2010). Ossetians in the Middle East: Settlement, Adaptation, Ethnosocial Evolution (short essay). Izvestia SOIGSI, 4 (43), 48-66.
- Chochiev G.V. (2012). National, Cultural and Political Activities of the Circassian Elites in the Ottoman Empire in the late 19th - early 20th Centuries. Izvestia SOIGSI, 8 (47), 3 - 12.
- Chochiev G.V. & Gutieva E.T. & Sokaeva D.V. & Tavasieva E.I. (2014). Once again about the Anatolian Ossetians and the Relevance of their Study by Field Methods. Izvestia SOIGSI, 11 (50), 142 - 148.
- Report on the North Ossetian Institute for Humanitarian and Social Studies Expedition to Turkey (Ethnography, Folklore, Language) in 2015 (2015). Izvestia SOIGSI, 18 (57), 145 - 151.

CHAPTER VI

GÜNEY KAFKASYA BÖLGESİNDEKİ TÜRKİYE VE RUSYA ARASINDAKİ ÇIKMAZ; STRATEJİK İŞ BİRLİĞİ Mİ, TAKTİKSEL İŞ BİRLİĞİ Mİ?

THE DIFFERENCE BETWEEN TURKEY AND RUSSIA; STRATEGIC PARTNERSHIP? TACTICAL COOPERATION?

*Prof. Dr. Toğrul İSMAYIL¹
Murat Kağan TOPRAK²*

Giriş

Devletler dış politikalarında daima kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederler. Bu durum kimi zaman taktiksel iş birliklerini doğurur, kimi zaman ise stratejik ortaklıkları doğurur. İki durumun da gerçekleşmesi için bir takım belli şartlar bulunmakta ve bu şartlar yerine getirildikçe ortaklığın seviyesi artmaktadır. Ancak bazen iki ortaklık türünün arasındaki fark anlaşılammakta ve söylem olarak ikisi aynı anlamdaymış gibi kullanılmaktadır. Komşu devletlere stratejik ortak gözüyle bakmak ilk etapta fayda sağlıyormuş gibi görünse de uzun vadede devletlere zarar vermektedir. Çünkü diğer devletler dış politika yönelimlerini karşısındaki devletin yönelimlerine bakarak oluşturabilmektedir.

Türkiye gibi batı yönelimli bir devletin Rusya'ya karşı stratejik ortak söylemi geliştirmesi, ilk olarak Rusya ile kısa vadeli bir yakınlaşmaya neden olabilir, fakat uzun vadede ABD ve NATO gibi batı aktörleriyle uzaklaşabileceğinden Türkiye'nin aleyhine bir durum ortaya çıkabilir. Bu yüzden de Türkiye'nin dış politika öncelikleri değişmediği sürece Rusya ile stratejik ortak olması muhtemel görünmemektedir. Fakat bu çalışma da Türkiye ile Batı'nın ilişkileri

¹ Prof. Toğrul İsmayil, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkiye, tismayil@ksu.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Murat Kağan Toprak, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkiye, murattis3@hotmail.com, 0000-0002-9346-2022

göz ardı edilerek, Türkiye ile Rusya'nın neden stratejik ortak olamayacağı Güney Kafkasya bölgesi üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Stratejik Ortaklık-Taktiksel İş Birliği Kavramları

Çalışmanın ana gayesi meydana gelmiş olayların basitçe anatomisini ortaya koymaktan ziyade, bu olayları yorumlayarak hedef ülkeler arasındaki ilişkinin Stratejik Ortaklık mı yoksa Taktiksel İş birliği mi olduğu hakkında analiz yapmaya dayanmaktadır. Stratejik Ortaklık ve Taktiksel İş birliği kavramları sıklıkla birbirleriyle karıştırılmaktadır. Bu durumun en temel sebebi Stratejik Ortaklık kavramının kendi bünyesinde Taktiksel İş birliği kavramını barındırmasından kaynaklanmaktadır. Fakat bu iki kavram birbirinden büyük ölçüde farklılaşmakta hatta daha geniş bir perspektiften bakılırsa tamamen ayrı olarak bile değerlendirilebilmektedir. Bu yüzden öncelikle bu iki kavramın ne ifade ettiği ve birbirlerinden hangi yönlerle ayrıldığı ifade etmek çalışmanın hipotezini desteklemek açısından büyük önem arz etmektedir.

Taktiksel İş birliği kavramı genel olarak; iki ya da daha fazla devletin belli durumlar karşısında belirlemiş oldukları hedeflerini gerçekleştirebilmeleri amacıyla sınırlı ve kısa süreli olarak kurulan bir ortaklık türüdür (Sumer, 2010, s.677). Bu ortaklık türünde bölgesel aktörlerin temel amacı hasım görülen bölgesel aktörü dengelemektir. Küresel aktörlerin temel amacı da hasım görülen küresel aktörlerin hedef bölge üzerine hakimiyet sağlaması engellemek, yani kendi hüküm sürdüğü topraklardaki tekel niteliğini kaybetmemeye çalışmaktır.

Taktiksel İş birliği modelinde iki devlet belirli bir konu karşısında ilk etapta ortak çıkara sahipmiş gibi görünerek birlikte hareket etse bile bu birliktelik kısa süreli ve çok sınırlı bir alanda olduğundan dolayı ortaya çıkan en ufak bir yeni faktör bile bu ortaklığı zedelemekte hatta tamamen ortadan kaldırabilmektedir. Taktiksel İş birliği ortaklığının ne kadar pamuk ipliğine bağlı bir ortaklık olduğunu en iyi özetleyen olaylardan birisi ABD ile Pakistan arasındaki taktiksel iş birliği ortaklığıdır. Pakistan 1962 yılı öncesinde Hindistan ile sınır problemi (Keşmir Krizi) yaşamasından dolayı, güçlü rakibi Hindistan'ı dengelemek amacıyla ABD ile taktiksel iş birliği geliştirme yoluna gitmiş ve ABD'ye birtakım fırsatlar sunmuş ve aynı karşılığı ABD'den almıştır. Bu ortaklık ilk etapta başarılı ve devamlı bir ivme sergilemiş olsa da 20 Ekim 1962'de meydana gelen Hindistan-Çin Savaşı bu durumu tam tersine çevirmiştir. Çünkü ABD küresel rakibi olan Çin'i dengelemek amacıyla Hindistan'a destek sağlamıştır. Bu durum karşısında Pakistan'da kendi çıkarlarını gözeterek Çin'e yönelik bir yaklaşma politikası ortaya koymuştur, ABD'de bu durum karşısında daha önce Pakistan'a yapmış olduğu yardımları geri çekme kararı almıştır (Tamer, 2021).

Bu olayda görüldüğü üzere dış politikaları örtüşmeyen iki devlet Taktiksel İş birliği ortaklığına dayanan bir model etrafında karşılıklı çıkar ilişkisi kursa da daha hayati bir durum karşısında ortaklığın yıkılması çok zor bir durum değildir. Ancak bu durum Taktiksel İş birliği ortaklığının tamamen gereksiz ve zararlı olduğunu ortaya çıkarmamaktadır. Taktiksel İş birliği modeli belli başlı olaylar karşısında kısa süreli bir çözüm mekanizması olarak gayet etkili bir rol oynamaktadır. Buradaki asıl önemli nokta bu Taktiksel İşbirliğinin Stratejik Ortaklık ile karıştırılmamasıdır. Çünkü taktiksel iş birliğine olan güven stratejik ortaklık boyutuna taşınıp tamamen ona bel bağlanırsa Pakistan-ABD örneğinde görüldüğü gibi en ufak bir uluslararası değişimde bile hasım devlet karşısında savunmasız kalınabilir.

Stratejik ortaklık ise içerisinde taktiksel iş birliğini barındırır fakat taktiksel iş birliğinden daha kapsamlı bir ortaklıktır. Stratejik ortaklıkta hem uluslararası alanda hemde bölgesel düzeyde günöbirlik geçici birlikteliklerden ziyade daha kapsamlı ve kalıcı birliktelikler görölmektedir (Sumer, 2010, s.678). Stratejik ortaklıkta süreklilik en belirleyici unsurdur yani koşullar değişse bile ortaklık buna karşı son derecede dayanıklıdır. Taktiksel iş birliğinde ortaklığı oluşturan temel yapı ortak bir düşmanın varlığıdır. Bu ortak düşman ortadan kalktığında ise ortaklığın devam etmesi çoğunlukla mümkün değildir, hatta kısa süre içerisinde birbirlerine tam olarak zıt kutuplarda yer almaları bile olağandışı bir durum olarak algılanmamaktadır. Stratejik ortaklık durumunda ise ortaklığın temel yapısı ortak bir düşman gibi basit bir amaç etrafında şekillenmemekte, birlikte ortak bir gelecek inşa etmek gibi daha kapsamlı bir amaç etrafında şekillenmektedir. Zaman zaman iki ortak arasında anlaşmazlıklar meydana gelse de stratejik ortaklığın doğası gereği bu anlaşmazlıklar ortaklığı yıkmaya derecesine çok nadir olarak gelmekte, iki ortağın birbirine tam olarak zıt kutuplarda yer alması ise imkânsız nitelik taşımaktadır (Sumer, 2010, s.678).

İngiltere ve ABD arasında bir stratejik ortaklık söz konusudur. Bu iki ülke arasındaki ilişki çoğu çevre tarafından ortaklığında ilerisinde ‘Kuzenler’ şeklinde adlandırılmaktadır. Bu iki ülke Süveyş Krizi, Vietnam Savaşı gibi olaylarda birçok anlaşmazlık yaşasa bile genel çerçevede ortak bir amaç söz konusu olmasından dolayı taktiksel iş birliği modelinde olduğu gibi problemler karşısında ortaklığı yıkmayı değil, sorunlara ortak bir çözüm yolu bulmayı tercih etmişlerdir.

Ülkeler arasındaki ilişkilerin mahiyetini ülkedeki siyasi iktidarların dünya görüşleri de büyük oranda etkilemektedir. Ülkelerdeki mevcut iktidarların değişip yerine farklı dünya görüşüne sahip bir partinin gelmesi, bazı devletlerle kurulan taktiksel iş birliği ortaklığına zarar verebilir. Fakat stratejik ortaklık

kurulan devletler arasındaki ilişkiler partiler üstü bir nitelik taşımaktadır. Bu durum da yeni iktidara gelen bir partinin ortaklığı tek başına yıkma gücüne sahip olamayacağı anlamına gelmektedir. Çünkü stratejik ortaklar arasındaki ilişkiler fazlasıyla karmaşık ve tek bir kurum üzerinden yürütülemeyecek kadar kapsamlı bir nitelik taşımaktadır. Kamuoyu, sivil toplum ve medya gibi kurumlar, iki ülke arasında o kadar iç içe geçmiştir ki siyasi iktidardan bile daha fazla bu ortaklığı beslemeye başlamıştır. Genel olarak özetlenecek olursa; Taktiksel iş birliği durumsal (ABD-Pakistan), stratejik ortaklık ise sürekli (ABD-İngiltere). Devletler arasındaki yaşanan sorunlar taktiksel iş birliğinde yıkıma yol açarken stratejik ortaklıklar da böyle bir etki yapmamaktadır. Stratejik ortaklığı kuran bağlar taktiksel iş birliğini kuran bağlara göre daha kuvvetlidir.

Güney Kafkasya Jeopolitiği

Avrasya'nın Balkanları olarak adlandırılan (Cabbarlı, 2017, s.52-53) nüfusu oldukça az, yüzölçümü oldukça küçük olan (Çakır, 2020, s.184) Güney Kafkasya Bölgesi'nin jeopolitik öneminin ortaya konulması sadece yer altı ve yer üstü zenginlikleri ve coğrafyasının açıklanmasıyla sağlanamaz. Bölgenin öneminin açıklanabilmesi için birkaç farklı niteliği de devreye koymak gereklidir. Bu yüzden bölgenin beş farklı yönü ifade edilerek jeopolitik önemi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Coğrafi olarak eski İpek Yolu'nun önemli bir geçiş noktasında bulunması, Ön Asya bölgesine giriş kapısı niteliği taşıması, enerji ticareti konusunda önemli bir kavşak noktasında yer alması, Avrupa ve Asya arasında geçiş alanı görevi görmesi ve Ortadoğu bölgesi ile Rusya Federasyonu'nu bağlayan doğal bir sınır niteliği taşıması Güney Kafkasya'ya büyük bir jeopolitik önem kazandırmaktadır (Ancak, 2020, s.1117). Güney Kafkasya'da yer alan Hazar Denizi'nin önemli petrol ve doğalgaz rezervini bünyesinde barındırması bölgeye ayrıca bir önem kazandırırken, bu kaynakların açık denizler üzerinden Avrupa'ya taşınması için ulaşım güzergâhları da Güney Kafkasya üzerinden geçmektedir. Bu durum gün geçtikçe enerjiye olan bağımlılığı artan batılı devletler için Güney Kafkasya'yı büyük bir rekabet alanı haline getirmektedir (Musayeva, 2015, s.22).

Tarihi olarak ise bölgenin yoğun rekabet alanı olmasından dolayı bölgede yüzyıllarca hakimiyeti süren bir devlet var olmamış, sürekli bir değişim süreci yaşanmıştır. Bu durum bölgeye tarihsel bir zenginlik kazandırarak jeopolitik önemine katkı sağlamıştır. Selçuklular, Osmanlı İmparatorluğu, Şahlık İranı, İran İslam Cumhuriyeti, Çarlık Rusya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Rusya Federasyonu tarih boyunca Güney Kafkasya'nın belli bölgelerinde kısa veya uzun şekilde hakimiyeti ele geçirmiş devletlerdir (Ancak, 2020, s.1116).

1800'lü yıllara gelindiğinde bölgede 1990'lara kadar hâkimiyeti sağlayacak olan Rus'lar otoriteyi ele geçirmiştir. 200 yıl süren Rus hâkimiyetinde farklı aktörler bölgeden çok fazla faydalanamamış, bir anlamda bölge dış dünyaya kapatılmış ve bölgedeki rekabet son bulmuştur. Fakat 1990'lı yılların başlarında Sovyetler çökmeye başlayınca Güney Kafkas bölgesi tekrardan farklı güçlerin ilgi odağı haline gelmiş yani tekrardan dış dünyaya açılmıştır. 20.yy'ın sonlarında teknolojik gelişmelerin getirmiş olduğu enerjiye olan ihtiyacın eskiye göre kat ve kat artmasıyla birlikte bölgenin enerji rezervleri tekrardan hem bölgesel aktörlerin hem de küresel aktörlerin bölge üzerinde rekabet etmeye başlamasını sağlamıştır. Bu yoğun rekabet bölgeye özel bir jeopolitik önem kazandırmaktadır.

Güney Kafkasya'da 1990'lı yılların sonrasında bağımsızlığını kazanmış olan üç devlet bulunmaktadır. Bunlar Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletleridir. Bu devletlerin bireysel özellikleri bakımından bölgeye sağlamış olduğu jeopolitik katkıları bulunmaktadır. Azerbaycan, Hazar Denizi'ne kıyısı bulunması, zengin yer altı ve yer üstü kaynaklara sahip olması ve bu kaynakların lojistiği konusunda önemli bir coğrafi konumda yer alması ve bölgenin önemli aktörlerinden Türkiye ile etnik ve kültürel bir bağa sahip olması, bölgede yaşanan sorunlar karşısında Türkiye'yi hızlıca devreye koyabilme yeteneği ile Güney Kafkas bölgesine spesifik bir jeopolitik önem kazandırmaktadır. Gürcistan ise Kafkasya'nın Karadeniz'e açılan kapısı olması sebebiyle bölgeye coğrafi bir önem kazandırmaktadır. Gürcistan Azerbaycan kadar zengin yer altı kaynaklarına sahip değildir. Ancak enerji kaynaklarının ulaşımı açısından sahip olduğu coğrafi konum Rusya'yı oyun dışı bırakabilecek niteliktedir. Bu sebeple Rusya açısından Gürcistan, Batı'ya kaptırılmayacak önemli bir ülkedir. Gürcistan'ın Rusya kontrolü altından çıkması ilk olarak Azerbaycan'ın, ardından da Ermenistan'ın batı bloğuna kaymasına sebep olacaktır(Ünal,2019, s.570). Son olarak Ermenistan ise, aynı Türkiye Azerbaycan ilişkilerindeki benzer şekilde Rusya ile kurduğu ilişki sayesinde Rusya'nın bölgeye sürekli müdahil olabilmesini sağlamakta ve bu anlamda stratejik bir önem kazanmaktadır (Musayeva, 2015, s.23). Ermenistan-Rusya ve Azerbaycan-Türkiye ilişkileri bölgeye büyük bir jeopolitik önem katarken aynı zamanda bölgenin Türkiye ve Rusya arasında stratejik bir rekabet sahası olmasına da zemin hazırlamaktadır.

Son olarak bölgedeki güvenlik sorunları bölgeye jeopolitik bir önem kazandırmaktadır. Güney Kafkasya bölgesi belki de en büyük şöhretini bölgesel istikrarsızlık ve çatışmalar sayesinde kazanmıştır. Sovyetler'in çöküşüyle birlikte bağımsızlığını kazanan bölge ülkeleri, bünyesinde barındırmış olduğu etnik çeşitlilik, çok dinlilik, çok kültürlülük, Nahçıvan gibi ekslav bir toprağın bu bölgede yer alması, karakaplı (landlocked) bir devlet olan Ermenistan'ın

Azerbaycan ile Türkiye gibi iki kardeş olarak tanımlanan ülke arasında bir duvar niteliği taşıması (Tamer,2021) gibi faktörlerin etkisiyle bağımsızlığını kazanır kazanmaz kendilerini çatışmaların tam ortasında bulmuştur. Yeni bağımsız olan devletlerin ulus inşa sürecini tamamlayamaması, devlet yönetme tecrübelerinin henüz gelişmemiş olması gibi sebeplerden dolayı bölgede istikrar bir türlü sağlanamamıştır (Çakır,2020, s.184).

Azerbaycan-Ermenistan arasındaki çatışmalar, Gürcistan'ın merkezi hükümeti ile Güney Osetya-Abhazya arasındaki yaşanan çatışmalar ve 2008 yılında yine Osetler ve Abhazların faaliyetleri sonrasında meydana gelen Gürcistan-Rusya Savaşı bölgenin başlıca çatışmaları olarak öne çıkmıştır. Bu çatışmalar küresel aktörlerin bölgeye daha fazla önem vermesine sebep olmuştur. Çünkü bölgede birçok farklı çıkar çatışması bulunmakta; Rusya bölgeyi arka bahçesi olarak görmekte ve SSCB dönemindeki otoritesini tekrardan tesis etmeye çalışmakta, ABD ve Batılı devletler Rusya'yı baskılamak amacıyla bölgede varlık göstermeye çalışmakta, Türkiye gibi bölgesel bir güç ise tarihsel bağları bulunan Azerbaycan ve Orta Asya'daki kardeş ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme amacıyla bölgede varlığını göstermeye çalışmaktadır (Topal,2015,s.977). Bütün bu çıkar çatışmaları ise bölgede meydana gelen silahlı çatışmalar etrafında gerçekleşmektedir. Bu durum, bölgedeki güvenlik sorunlarının bölgeye ne denli jeopolitik bir katkı sağladığını kesin bir şekilde açıklamaktadır.

Rusya-Güney Kafkasya

Rusya Federasyonu açısından Güney Kafkasya bölgesinin önemi tek bir çatı altında toplanılamayacak kadar karmaşık bir nitelik taşımaktadır. Bu yüzden bölgenin Rusya Federasyonu açısından önemini çok boyutlu olarak ele almak, bölgenin Rus'lar için neden vazgeçilmez bir öneme haiz olduğunu anlamaya fayda sağlayacaktır. Rusya Federasyonu'nun kuzey sınırlarında yer alan Kuzey Kutbu ve doğu sınırlarında yer alan Pasifik Okyanusu ülkeye doğal bir güvenlik hizmeti sağlamaktadır. Batı sınırı ise güvenlik açısından görece tehlikesi daha az bulunan ülkeler ile kaplıdır. Fakat güney sınırı yani Güney Kafkasya bölgesi Rusya Federasyonu tarafından ilgisiz bırakıldığı zaman en çok problem yaşayacağı sınırdır (Sapmaz,2008, s.34). Çünkü hem tarihi hem de güncel olarak rekabet halinde olduğu İran ve Türkiye gibi bölgesel güçler Rusya Federasyonu'na potansiyel bir tehdit oluşturmaktadır. Güney Kafkasya bölgesi Rusya Federasyonu güvenliği açısından ilgisiz bırakılamayacak kadar öneme sahiptir. Rusya Federasyonu'nun nüfusunun büyük bir kısmının Güney Kafkasya sınırında yaşaması ve önemli sanayi tesislerinin burada yer alması da bölgeye güvenlik açısından ayrıca önem katmaktadır.

SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu küresel güç olma niteliğini kaybetmiştir. Fakat Sovyetler Birliği zamanındaki kadar olmasa bile günümüzde de birçok coğrafyaya etki edebilmektedir (İsmayil,2018, s.117). Doğu Akdeniz, Orta Doğu ve Basra Körfezi gibi Rusya Federasyonu açısından stratejik öneme sahip bölgelere etki edebilmesi ağırlıklı olarak Güney Kafkasya bölgesi üzerinden gerçekleşebilmektedir (Sapmaz,2008, s.37). Bu durum da bölgeye Rusya Federasyonu açısından coğrafi bir önem kazandırmaktadır. Ayrıca Ruslar'ın tarihi sıcak denizlere inme arzusu, Güney Kafkasya coğrafyasına ABD ve Batılı güçlerin nüfuz etmesiyle büyük oranda başarısızlığa uğrayacağı için bölgeyi Rusya Federasyonu açısından vazgeçilmez kılmaktadır (Sadigov, 2018, s.49).

SSCB'nin dağılmasının ardından askeri üs ve ekipmanlar da bağımsızlığını kazanan ülkelerle birlikte dağılmıştır. Bu durum Rusya Federasyonu açısından olumsuz bir durum ortaya çıkartmış ve tamamı olmasa da stratejik önemi bulunan askeri üs ve ekipmanlar üzerinde hak iddaa etmiştir. Belli oranda hakkını kazanmış, kazanamadığı noktalarda da karmaşık ilişkiler içerisine girerek bölgedeki nüfuzunu tesis etmeye çalışmıştır. Güney Kafkasya'da yer alan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da bu askeri üs ve ekipmanların bulunduğu devletlerdir. Bu sebeple bölge Rusya Federasyonu açısından askeri bir öneme de sahiptir (Sapmaz,2008, s.38). Özellikle Azerbaycan'da bulunan 7200 km'lik bir alanı gözetleme ve dinleme kapasitesine sahip Gebele nükleer savunma sistemi hem Azerbaycan'a hem de Güney Kafkasya'ya stratejik bir önem kazandırmaktadır (Oğan,2007).

SSCB döneminde birbirini tamamlayacak şekilde dizayn edilen ekonomik yapı SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu'nu Güney Kafkasya'ya yönelten bir başka unsurdur. Bölgenin zengin yer altı kaynaklarına sahip olması Rusya Federasyonu'nun bölge üzerinde hâkimiyet kurma isteğini arttırmaktadır. Bu hâkimiyet isteğinin amacı yalnızca ekonomik temelli değildir. Rusya Federasyonu küresel petrol ve doğalgaz piyasasında başat aktör niteliğini kazanmak amacıyla Güney Kafkasya'daki çıkartılan petrol ve doğalgazı kendi ülkesi üzerinden geçirerek uluslararası piyasalara ulaştırmak amacıyla büyük çaba sarf etmektedir (Sapmaz,2008, s.39). Bu sayede küresel enerji piyasası Rusya Federasyonu'na bağımlı hale gelecek, ayrıca bölge ülkeleri ekonomik ve siyasi olarak Rusya Federasyonu tarafından kontrol altında tutulabilecektir.

Rusya Federasyonu, SSCB'nin dağılmasıyla kaybetmiş olduğu Güney Kafkasya ülkelerininin sahip olduğu özellikler bakımından bölgeye hâkim olmaya çalışmakta, bölge ülkeleri ile ağabey-kardeş ilişkisini bırakmamakta ve bu yönde birtakım politikalar geliştirmektedir (Ünal,2019, s.559). Bu politikalar

genel olarak Yakın Çevre Doktrini etrafında gerçekleştirilmektedir. Çünkü Güney Kafkasya bölgesi, Rusya Federasyonu'nun Yakın Çevre politikasının öncelikli bölgelerinden birisidir (Ancak,2020, s.1124). RF Yakın Çevre Doktrini kapsamında bölge özelinde iki temel politika geliştirmiştir. İlk olarak RF bölgedeki ülkeleri birbirinden ayırarak ayrı ayrı politikalar üretmenin kendi çıkarlarını gerçekleştirme yönünde bir engel teşkil etmesi bakımından bölgeyi bir bütün olarak ele alıp, hedefleri aynı olan çeşitli politikalar ortaya koymuştur. Çünkü bölge etnik, dini, kültürel ve tarihi bakımdan birbirine geçmiş durumdadır ve Rusya'nın bir ülkeye yakınlık göstermesi diğer ülke tarafından olumsuz karşılanacaktır. Bu sebeple genel bir bölge politikası gerçekleştirmek Rusya'nın yararına görülmüştür (Çapraz,2006, s.127).

İkinci olarak ise bölge ülkelerinin Rusya eksenli dış politika izlemelerini sağlama yönünde politikalar üretilmeye çalışılmıştır. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bağımsızlıklarını kazandıktan sonra geçmişteki siyasi geleneklerinden oldukça uzaklaşmıştır ve bu durum RF açısından bir tehdit olarak algılanmıştır. Bölge ülkelerinin Rusya'nın küresel rakibi olan batılı devletler tarafından etkilenebilme ihtimali Rusya'nın bölgesel çıkarlarına oldukça ters düşmektedir. Bu yüzden Rusya Güney Kafkasya bölgesinde liderlik konumunu kaybetmeyi göze alamamakta ve kendi ekseninde hareket etmeleri için bölge ülkelerini yumuşak ya da sert gücüyle sürekli baskı altında tutmaya çalışmaktadır (Çapraz,2006, s.127). RF bu politikalarını gerçekleştirirken bölge ülkelerinin iç siyasetine karışmakta, batı yönelimli siyasileri, ülkenin muhalefetini desteklemek ve bölgedeki güvenlik sorunlarını kışkırtmak suretiyle yönetimden uzak tutmaya çalışmaktadır (Ünal,2019, s.560).

Türkiye-Güney Kafkasya

Türk dış politikası açısından Güney Kafkasya bölgesi yeni bir bölgedir. SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan bu yeni bölge Türkiye açısından bir fırsat bölgesi olarak tanımlanmış ve bölgenin sahip olduğu coğrafi, stratejik ve jeopolitik potansiyelin Türkiye'nin bölgesel güç olmasına katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Türkiye'nin bölge üzerinde hem gününbirlik hem de ileriye dönük birçok faaliyeti bulunmaktadır. Bu durum ne sadece ekonomik temellidir ne de sadece kültürel temellidir. Bu yüzden bölgenin Türkiye açısından önemini tek bir kavramla açıklamak mümkün değildir.

Türkiye açısından Güney Kafkasya bölgesi; doğal coğrafi konumu nedeniyle Doğu Anadolu üzerinde doğal bir güvenlik duvarı oluşturmaktadır ve Rusya'nın en büyük stratejik hedefi olan sıcak denizlere inme politikasının Türkiye'ye tehdit oluşturmasını engellemektedir. Ayrıca, bölge doğal olarak

bir güvenlik hizmeti sağlıyor olsa da geleneksel savaş yöntemleri kullanımının günümüzde büyük oranda azalmasıyla savaş artık sadece fiziksel olarak yapılan bir durum olmaktan çıkmıştır. Bu yüzden de Türkiye'nin sınır komşularında yaşanan her türlü güvenlik sorunu Türkiye açısından fizikselden daha çok farklı türlerde hissedileceği için Türkiye'nin bölgede baskın güç olup ortaya çıkan ya da çıkması muhtemel olan ihtilaflarda hızlıca önleme kapasitesi kazanması önemlidir. Türkiye ihtilaflara taraf olmasa bile bölgenin Türkiye'ye oldukça yakın olması doğal olarak Türkiye'yi ihtilafların içine çekmekte bu durum da bölgenin Türkiye açısından önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Aynı durum Rusya açısından da geçerlidir. Bu yüzden de Güney Kafkasya bölgesinde ortaya çıkan en küçük bir sorun sadece soruna taraf olan ülkeleri ilgilendirmemekte, Türkiye-Rusya ilişkilerine de doğrudan yansımaktadır (Işık, 2018).

Türkiye'nin Güney Kafkasya bölgesiyle karşılıklı ekonomik çıkarları bulunmaktadır. Bölgenin sahip olduğu zengin yer altı ve yer üstü kaynakları Türkiye açısından uygun hammadde ve pazar kaynağı oluşturmaktadır. Bölgede bulunan kaynakların dünya pazarlarına Türkiye üzerinden açılması ayrıca önemlidir. Çünkü bu stratejik hammaddelerin Türkiye üzerinden geçerek dünya pazarına ulaşması Rusya ile Türkiye arasında önemli bir gerginliğe sebep olmaktadır. Rusya, SSCB döneminde tamamını kontrol ettiği bu pazara farklı aktörlerin, özellikle de bölgesel rakibi olan Türkiye'nin dâhil olmasını istememekte, kendisinin sahip olduğu transit geçiş noktası olma özelliğini kaybetmemeye çalışmaktadır (Furuncu,2020, s.12). Güney Kafkasya bölgesinde Türk nüfusunun fazla olması bölgenin Türkiye ile önemli bir kültürel bağ kurmasını sağlamıştır. Bölgenin diğer Türk devletleriyle Türkiye'yi bağlayan köprü görevi görmesi de Rusya ve İran gibi devletlere potansiyel bir tehdit sağlarken Türkiye'ye önemli bir stratejik kazanç sağlamaktadır (Görgülü,2012, s.2).

Türkiye, Rusya'nın bölgeyi bir bütün olarak ele alma politikasından farklı olarak bölge ülkeleriyle ayrı ayrı ilişkiler geliştirmiştir. Hatta SSCB'nin dağılmasının ilk yıllarında Azerbaycan haricinde diğer iki ülkeyle tanıma haricinde kayda değer hiçbir ilişki kurmamış, bu durum da Türkiye'nin bölge üzerindeki varlığını önemli oranda sınırlandırmıştır (Görgülü,2012, s.1). Fakat 2000'li yılların başında Türkiye bölgeye yönelik kapsamlı dış politika stratejileri izlemeye başlamıştır. Bu yüzden Türkiye bölgeye geç gelen bir ülke olarak görülmektedir (Görgülü,2012, s.2). Türkiye 2008'deki Rus- Gürcü savaşının ardından bölgede istikrarın ve düzenin sağlanması amacıyla 'Kafkas İstikrar ve İş birliği Platformu'nun kurulmasını sağlamaya çalışmış ve bu platform teklifi Türkiye'nin bölgeyi bir bütün olarak ele alan tek çabası olarak kayıtlara geçmiştir (Şir, 2009). Fakat bu girişim Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Türkiye ve

Rusya arasındaki karmaşık ilişkiler ve anlaşmazlıklar silsileleri nedeniyle hayata geçirilememiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin bölgedeki rolü yine ikili ilişkilerine bağlı olarak kalmıştır. Türkiye bölgede Gürcistan ile iyi ikili ilişkiler kurmuş hatta 2008 Rus-Gürcü savaşında Gürcistan'a önemli desteklerde bulunmuştur. Azerbaycan ile stratejik ortaklık geliştirmiş ve Azerbaycan'ın yaşadığı her sorunda en üst düzeyden destek vermiştir. Ermenistan ile ise diplomatik temaslar daima alt düzeyde kalmıştır ve iş birlikleri geliştirilememiştir.

2008 Gürcistan-Rusya Savaşı (5 Gün Savaşı)

Gürcistan 28 Nisan 1991 tarihinde SSCB'den bağımsızlığını ilan ederek dünya siyasetine bağımsız bir aktör olarak girmiştir. Uzun yıllar boyunca Rus otoritesi altında bulunan bu devlet, bağımsızlığının ilk yıllarında önemli sorunlarla karşılaşmıştır. Yeni kurulan devletin içerisinde oldukça karmaşık ilişkileri bulunan birçok etnik ve dini grup yer almadı. Gerek Gürcistan'ın devlet yönetme tecrübesinin bulunmaması gerek SSCB'nin ardılı olan Rusya'nın bölgeye dâhil olmaya çalışması gerek de ülkedeki azınlıkların ayrılıkçı faaliyetleri ülkenin bir türlü istikrar kazanamamasına sebep olmuştur. Özellikle ülkede yer alan Abhazlar ve Osetler'in ayrılıkçı faaliyetlerine Rusya'nın kendi çıkarları doğrultusunda destek vermesi ülkeyi içinden çıkılmaz bir duruma düşürmüştür.

Gürcistan, bağımsızlığının ilk günlerinden beri Osetler ve Abhazlar ile zaman zaman yoğun zaman zaman hafif olsa da sürekli bir mücadele içerisindeydi. 2004 yılında Gürcistan'a batı yanlısı iktidarın gelmesi Rusya tarafından bir güvenlik tehdidi olarak algılanmış ve bu doğrultuda ayrılıkçılara olan destek arttırılmıştır (Meydan,2017, s.423). Yani bir anlamda Gürcistan'ın iç meselesi bir anda Rusya'nın devlet güvenliğinin başlıca gündemi haline gelmiştir. 2008 yılında artan ayrılıkçı faaliyetler karşısında Gürcistan ilk olarak Güney Osetya'ya ardından da Abhazya'ya kapsamlı bir hava ve kara harekâtı düzenlemiştir. Rusya bu durum karşısında Kuzey Osetya üzerinden Güney Osetya'ya destek sağlamış ve 5 Gün Savaşı olarak adlandırılan Rusya-Gürcistan Savaşı başlamıştır. Savaşta Gürcistan büyük bir hezimete uğramış, Güney Osetya ve Abhazya bölgeleri Rusya tarafından işgal edilmiştir (Meydan,2017, s.424). Savaş sonrasında Güney Osetya ve Abhazya Gürcistan'dan bağımsızlığını ilan etmiş ve Rusya bu bağımsızlıkları hemen tanımıştır (Erkan,2015, s.88). Bu tanıma işleminin ardından artık Rusya ile Gürcistan ilişkileri tamamen bozulmuş ve geri dönülemeyecek bir yola girilmiştir.

Savaşın sonuçları tüm dünyaya, Rusya'nın stratejik çıkarlarının bulunduğu bölgelere batılı güçleri sokmayacağını kanıtlar niteliktedir. Rusya,

gerek duyulması halinde karşılaacağı yaptırımları ve tehditleri umursamayarak stratejik amaçları doğrultusunda hareket etmiştir. Bu durum Rusya'nın yakın çevre olarak adlandırdığı bölgelerde batılı güçlerin Rusya'ya rağmen bölgede faaliyet göstermesinin ne kadar zor olduğunu ispatlar niteliktedir.

Türkiye ise diplomatik ilişkileri iyi hatta stratejik ortaklık seviyesinde olan (mfa.gov.tr) Gürcistan konusunda Rusya ile zıt görüşlere sahiptir. Türkiye Güney Kafkasya bölgesinde barış ve istikrarı savunmakta, doğal olarak Gürcistan için de aynı görüşleri savunmaktadır. Türkiye, Gürcistan'ın bağımsızlığını kazandığı ilk günden itibaren Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü ve egemenliğini savunmuştur. Bu yüzden de Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlığını tanımamaktadır. Türkiye, Gürcistan'ın batı eksenli politikalarını ve NATO'ya girme isteklerini desteklemektedir. Bu durum Rusya ile Türkiye arasındaki Gürcistan özelindeki en temel sorunu teşkil etmektedir. Bir anlamda Türkiye ile Gürcistan'ın yakınlaşması Türkiye-Rusya ilişkilerinin gerginleşmesine sebep olmaktadır (Günay,2010, s.323).

Türkiye ile Gürcistan arasında 1996 yılında askeri alanda eğitim, teknik ve bilimsel iş birliği antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma çerçevesinde Gürcistan ordusunun önemli bir kısmı Türkiye tarafından eğitilmiştir. Gürcistan'ın Marneuli Havaalanında bulunan ve Türkiye tarafından inşaa edilen filo ve karargâha Türkiye 750 bin dolar harcamıştır (Hurriyet, 2007). Bu yardımlar ve karşılıklı iş birlikleri çeşitli alanlarda günümüze kadar devam etmiş, ilerleyen süreçte de devam etmesi muhtemel görünmektedir.

Türkiye'nin Gürcistan özelindeki genel politikalarının Rusya'ya ters düşmesine ilave olarak, 2008'deki savaşta takınmış olduğu tavır ve faaliyetleri Türk-Rus ilişkilerinin oldukça gerilmesine sebep olmuştur. Savaşın başlamasından 5 gün sonra 13 Ağustos 2008 tarihinde dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan çözüm amacıyla Rusya'ya giderek Putin ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Fakat görüşme olumsuz sonuçlanmıştır. 1 Gün sonra ise Gürcistan'a geçerek Mihail Saakaşvili ile görüşmüş bölgede istikrarın oluşturulması amacıyla Kafkasya İş birliği ve İstikrar Platformu'nu gündeme getirmiş ve Gürcistan'da savaş nedeniyle meydana gelen zararın telafi edilmesi amacıyla Gürcistan'a yardım sözü vermiştir (Amerikaninsesi, 2008). Bu sözle birlikte Türkiye tarafını net bir şekilde tüm dünyaya ilan etmiştir.

Savaş döneminde Türkiye; ilk olarak savaşın ilk gününde Rusya'nın hava saldırılarından dolayı kesilen Gürcistan elektrik sorununu çözmüştür (Göksedef, 2020). Türkiye'nin 2008 yılında elektriğinin önemli bir kısmını Rusya'dan karşılaması Gürcistan'a ne denli önem verdiğini kanıtlar niteliktedir. Ardından Gürcistan'a kapsamlı bir insani yardım faaliyeti başlatmıştır. Bu yardım

faaliyetiyle birlikte bölgeye onlarca tır dolusu gıda ve tıbbi malzeme taşınmıştır (MFA,2011). Savaştan dolayı yıkılan veya hasar gören bölgelerin yeniden inşası bakımından da Gürcistan'a Türkiye Dış İşleri Bakanlığı tarafından söz verilmiştir. Ayrıca savaşın başlamasına neden olan Gürcistan'ın Güney Osetya operasyonunda kullanmış olduğu en önemli askeri aracın Türk yapımı olan ve Türkiye tarafından Gürcistan'a satılan Cobra TTZA olması Türkiye-Rusya arasındaki gerilimi tırmandıran bir başka etmendir (Alemdar, 2019).

Sonuç olarak Türkiye'nin bölgede emperyalist amaçları olmamasına rağmen Rusya'nın bu tarz amaçları bulunmasından dolayı Türkiye ve Rusya karşı karşıya gelmiştir. Rusya bölgede Osetler'i ve Abhazlar'ı desteklemiş, Türkiye ise Gürcistan'ı desteklemiştir. Bölgede Rus yapımı savaş ekipmanları ve araçlarıyla Türk yapımı savaş ekipmanları ve araçları karşı karşıya gelmiştir. Ayrıca Türkiye'nin sadece Gürcistan sorunu için değil, tüm Güney Kafkasya bölgesini kapsayan istikrar platformu oluşturma önerisi de Rusya'nın bölgedeki tek lider ülke olma konumunu sarsmıştır. Bütün bu durumlar Türkiye ile Rusya arasında küçük bir fikir ayrılığından ziyade büyük stratejik antlaşmazlıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

2. Karabağ Savaşı

SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan ve Ermenistan'a bir takım sınır sorunları miras kalmıştır. Bu sebeple bölgede istikrar ve düzen 90'lı yılların başından itibaren sağlanamamıştır. 1993-94 yıllarında Ermenistan Azerbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ'ı ve civarındaki beş şehri işgal etmiştir. O dönemde çözüm olarak AGİT Minsk Grubu bölgede faaliyet gösterse de uzun yıllar boyunca bir çözüm bulunamamıştır ve sürekli karşılıklı sürtüşmeler devam etmiştir. Bu durumun yaşanmasında Rusya'nın Ermenistan'a sağladığı destek önemli rol oynamaktadır. Devamlı barıştan yana olan Azerbaycan'a karşılık olarak Rusya destekli Ermenistan sürekli uzlaşmaz tavırlar sergilemiştir. 1993 yılından 2020 yılına kadar olan sürede karşılıklı gerginlik sürekli olarak varlığını korumuş olsa bile büyük bir çatışmaya dönüşmemiş ve Karabağ bölgesi 'Dondurulmuş Çatışma Alanı' olarak kalmaya devam etmiştir. Fakat Ermenistan'ın sınır tacizlerinin giderek artması üzerine 27 Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan kendi topraklarını işgalden kurtarma amacıyla operasyon başlatmış ve 44 gün sürecek olan Azerbaycan-Ermenistan Savaşı başlamıştır. (Zengin,2021, s.46).

Savaş boyunca Azerbaycan büyük bir askeri üstünlük sağlamıştır. Bu üstünlük karşısında direnemeyen Ermenistan, Rusya'nın arabulucuğuyla bir antlaşmaya razı olmuş ve 10 Kasım 2020 tarihinde antlaşma imzalanarak savaş sonlandırılmıştır. Bu savaşın sonucunda Azerbaycan 28 yıldır işgal altında olan

topraklarının büyük bir bölümünü işgalden kurtararak büyük bir zafer elde etmiştir (Özgen,2020, s.113).

Savaş dönemi boyunca Ermenistan Türkiye'yi, Suriye'den Ermenistan'a karşı Azerbaycan saflarında savaşması amacıyla 4000 civarında terörist getirmekle ve Azerbaycan'a askeri uzman, askeri teçhizat yardımı yapmakla suçlamıştır (BBC,2020). Azerbaycan bu iddiaları her seferinde reddetmiştir. Ama bu durum Türkiye'nin tamamen Azerbaycan savaşına ilgisiz kaldığını göstermemektedir. Çünkü savaşın olgunlaşma süresinde, savaş esnasında ve savaş sonrasında Türkiye daima Azerbaycan'ın yanında olduğunu belirtmiştir. Hem devlet mecralarınınca hem de Türk halkı tarafından bu durum defalarca dile getirilmiştir. Savaş'ın ilk gününden beri Türkiye, Azerbaycan nasıl istiyorsa o şekilde yardım etmeye hazır olduğunu dile getirmiştir (Elçin,2020). Sözlü desteğin yanı sıra savaş başlamadan aylar önce Temmuz 2020 tarihinde Azerbaycan ile Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu ortak tatbikat gelecekteki maddi desteğin ön habercisi niteliğindedir. Bu tatbikatın yapıldığı dönemde Türkiye'nin Doğu Akdeniz, Ege sorunu, Suriye sorunu, ekonomik kriz ve birçok sorunla boğuşuyor olması, Türkiye'nin her ne şartta olursa olsun Azerbaycan'ın yanında olacağını en önemli kanıtıdır (Sarıkaya,2020, s.11). Türkiye'nin uzun zamandır terörle mücadele etmesi ve zorlu bir jeopolitik konumda bulunması, kendisinin ürettiği İHA ve SİHA'ların çok hızlı bir şekilde gelişmesine imkân tanımıştır. Türkiye bu İHA ve SİHA'larla Azerbaycan savaşına katkı sağlamış ve bu araçlar savaşın Azerbaycan lehine sonuçlanmasını sağlayan en önemli araçlar olmuştur. Savaş sonrasında İHA ve SİHA'lar üzerine analizler yapılması, bazı ülkelerde İHA ve SİHA'ların askeri dersler arasında yer alması ve Azerbaycan'ın İHA ve SİHA'ların fikirbaşçısı olan Selçuk Bayraktar'a Karabağ Nişanı takması bu araçların savaşın kazanılmasında ne kadar önemli bir rol oynadığını, dolayısıyla Türkiye'nin savaşın kazanılmasında ne kadar önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur.

Savaş'ın öncesindeki dönemlerde Ermenistan'a sürekli askeri ve ekonomik yardımlarda bulunan Rusya, savaş esnasında Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği destek gibi bir desteği Ermenistan'a vermemiştir. Fakat Rusya ile Ermenistan arasında bulunan Dostluk, İş birliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması ve Kollektif Güvenlik Örgütü'nün maddeleri gereği Rusya bu savaştan tamamen uzak kalmamıştır (Sarıkaya, 2020, s.12). İlgili antlaşma ve örgüt maddelerinin gereğinin yerine getirileceği Rusya tarafından dile getirilirken, bunların Karabağ üzerinde geçerli olmadığı söylenmiştir. Bu durum Rusya'nın kendi askerlerini bölgeye göndermeyeceğini açıkça ortaya koymuştur. Birçok uzman tarafından bu durum bir aldatmaca olarak görülmüştür ve Rusya'nın bölgede aktif olarak

var olmamasının Ermenistan'a destek vermemiş olduğu anlamına gelmeyeceği ifade edilmiştir. Savaş esnasında Rus televizyonlarında Ermenistan'ın kendi propagandasını yapması ve Rusya'nın buna müsaade etmesi bu durumu açıklar niteliktedir (Asker,2021, s.101).

Savaşın sonucunda Rusya'nın desteklediği Ermenistan Türkiye'nin desteklediği Azerbaycan'a karşı sahada kaybetmiştir. Bu durum Türkiye'nin özelde Azerbaycan Ermenistan üzerinde genelde ise Güney Kafkasya bölgesinde güç kazanmasını sağlamış ve Rusya'nın uzun yıllardır bölgede hâkim olan tek güç özelliğinin azalmasına neden olmuştur. Rusya'nın arka bahçe olarak tanımladığı bu bölgeye Türkiye'nin aktif bir şekilde dâhil olması, Türk-Rus ilişkilerini görünürde iş birliği şeklinde göstermiş, arka planda ise büyük bir rekabetin doğmasına sebep olmuştur.

Sonuç

Çarlık Rusya ve SSCB'nin ardılı olan Rusya Federasyonu ve Osmanlı Devleti'nin ardılı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılıklı ilişkileri tarihsel bir geçmişe dayanmaktadır. Bu ilişkiler uzun zaman boyunca bölgesel rekabet ekseninde şekillenmekteydi. Fakat günümüzde bu ikili ilişki çok karmaşık hale gelmiştir ve bu yüzden de uzmanlar tarafından Türkiye Rusya ilişkilerinin tam olarak nasıl tanımlanması gerektiğiyle alakalı görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Türkiye ile Rusya'nın çok farklı coğrafyalarda birbirlerine temas etmesi bu görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasına önemli katkı sağlamaktadır. Kafkaslardan Karadeniz'e, Kuzey Afrika'dan Ortadoğu'ya birçok alanda Türkiye ve Rusya rekabet ve iş birliği içerisindedir. Ancak Güney Kafkas bölgesi Türkiye ve Rusya ilişkilerinin niteliğini belirleyen en önemli bölgedir. Bu bölgede meydana gelen gelişmeler diğer bölgelerde meydana gelen gelişmelere göre Türk-Rus ilişkilerine daha çok yansımaktadır. Bu iki devlet ekonomi alanında ya da savunma alanında iş birliği halinde olabiliyorken Ukrayna krizi, Suriye sorunu gibi durumlarda karşı karşıya gelebilmektedir. Fakat bu anlaşmazlıklar iki ülkenin ilişkilerini tamamen yıkmamaktadır. Ancak bu anlaşmazlıkların ilişkiyi tamamen yıkmamasının sebebi stratejik ortaklıktan dolayı değil, çıkar amaçlı taktiksel iş birliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü iki devletin stratejik ortak olma, yani geleceklerini ortak bir zeminde planlama durumu bulunmamaktadır. Bu sebeple Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun 'Rusya bizim stratejik ortağımızdır' açıklaması tamamen bu taktiksel iş birliğinden kaynaklanan siyasi bir retorikten fazlası değildir. 2008'deki Gürcistan üzerindeki ve 2020'deki Azerbaycan-Ermenistan üzerindeki Türk-Rus çıkar ayrılıkları bu iki devletin stratejik ortak olma yönelimlerinin önünde büyük bir engel olarak

durmaktadır. Çünkü Güney Kafkasya bölgesi hem Türkiye için hem de Rusya için vazgeçilmez amaçları bünyesinde barındıran bir bölgedir. Türkiye ve Rusya'nın bu bölge üzerinde ortak bir genel stratejik çıkar elde etmemesi halinde diğer coğrafyalardaki kuracak oldukları iş birlikleri bu iki ülkeyi stratejik ortak seviyesine çıkaramayacaktır. Türkiye ile Rusya Batılı güçlere karşı birbirlerini dengeleme aracı olarak kullanmaktan vazgeçmediği ve iki ülkenin de Güney Kafkasya bölgesi üzerinde değişmeyen politikalarını yumuşatmadıkları sürece karşılıklı ilişkilerin taktiksel iş birliğinden stratejik ortaklığa çıkması imkânsız görünmektedir.

Kaynakça

- Asker, A. (2021). Güney Kafkasya'nın Güvenliği ve 2. Karabağ Savaşı'nın Düşündükleri. İRÜİSTANBUL, 98.
- Alemdar, A. (2019). Türk Zirhlisi Cobra Savaşa: Güney Osetya Savaşı. <https://www.defenceturk.net/turk-zirhlisi-cobra-savasta-guney-osetya-savasi> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi :18.10.2021.
- Amerikaninsesi (2008). Erdoğan: Gürcistan'a Yardım Edeceğiz. <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2008-08-15-voa2-88102582/862947.html> adresinden alındı. Erişim Tarihi: 18.10.2021.
- Ancak, O. (2020). Yeni Avrasyacılık Bağlamında Güney Kafkasya'da Türkiye ve Rusya.
- Ankara Üniversitesi *SBF Dergisi*. 75(3), 1113 - 1144. Doi: 10.33630/ausbf.700806
- BBC, (2020). Ermenistan'ın Türkiye'ye Yönelik Suçlamaları. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54315251> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: 24.10.2021
- Çakır M. F, Ataman O. (2020). Post-Sovyet Dönemde Güney Kafkasya'da Güvenlik: Başlıca Gelişmeler ve Çatışma Ortamının Dönüşümü. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 22(2), 182 - 200.
- Çapraz, H. (2006). Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası ve Batılı Devletler (1991- 2000). *Avrasya Etüdleri*, 125.
- Elçin, S. (2020). Dışişleri Bakanlığı Duyuru. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/disisleri-bakani-cavusoglu-azerbaycan-nasil-arzu-ederse-biz-de-o-sekilde-yaninda-olacagiz/1883765> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: 23.10.2021
- Erkan, S. (2015). Güney Osetya Sorunu ve 2008 Rusya Gürcistan Savaşı. *Electronic Turkish Studies*, 10(13).

- Furuncu, Y. (2020). Türkakım: Türkiye-Rusya Enerji İşbirliğinde Yeni Boyut. <https://setav.org/assets/uploads/2020/01/A303Tr.pdf> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: 01.11.2021
- Görgülü, A., & Krikorian, O. (2012). Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası: Devlet ve Sivil Toplum Aktörlerinin Rolü. *TESEV Dış politika programı, 1*, 1-8.
- Günay, A. C. (2010). Gürcistan sorunları bağlamında Türkiye ve Rusya Federasyonu'nun politikaları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi. Bursa.
- Göksedef, E. (2020). Türkiye Rusya İlişkilerinde Sorunlu Alanlar. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51389034> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: 01.11.2021
- Hurriyet (2007). Gürcistan'a Askeri Malzeme Yardımı. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/gurcistana-askeri-malzeme-yardimi-6453416> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: 18.10.2021
- Işık, M. (2018). Kafkasya'nın Geleceği İçin Stratejik Düşünce. <https://www.sde.org.tr/mithat-isik/genel/kafkasyanin-gelecegi-icin-stratejik-dusunce-kose-yazisi-7374> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: 22.10.2021
- İsmayıl, T., & Tatlı, U. (2018). Uluslararası İlişkilere Rusya'nın Gözüyle Bakmak. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 113-127.
- Meydan, V. (2017). 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı'nın Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma Yasağı Çerçevesinde Analizi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 417-429.
- MFA (2011). Türkiye Gürcistan İlişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-gurcistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: 18.10.2021.
- Musayeva, A. (2015). Güney Kafkasya'nın Jeopolitik Konumu ve Çatışma Alanları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Oğan, S. (2004). Gebele Radar İstasyonu: Biri Bizi Gözetliyor. <https://www.turksam.org/detay/19053-gebele-radar-istasyonu-biri-bizi-gozetliyor> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: 02.11.2021
- Özgen, C. (2020). 44 Günün Ardından: 2020 Karabağ Savaşı'nın Askeri Açısından Analizi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 104-123.

Sarıkaya, Y. (2020). 44 Gün Savaşı: Azerbaycan'ın Karabağ Savaşı. https://www.tasav.org/media/k2/attachments/TASAV-Rapor_44GunSavasi-AzerbaycaninKarabagZaferi_Aral%C4%B1k2020.pdf adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: 23.10.2021

Sapmaz, A. (2008). Rusya'nın Transkafkasya Politikası Ve Türkiye'ye Etkileri (Vol. 356). Ötüken Neşriyat.

Sadigov, R. (2018). Çar I. Aleksandr Döneminde Rusya'nın Azerbaycan'da İşgalcilik Siyaseti. *Karadeniz Araştırmaları*, (59), 48-82.

Sumer, G. (2010). Stratejik İş birliği ve Stratejik Ortaklık Kavramlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış. *Ege Academic Review*, 10(2), 671-698.

Şir A Y. (2009). İstanbul'daki Kafkas İstikrar ve İş birliği Toplantısı'nın Ardından. <https://www.orsam.org.tr/tr/istanbul-daki-kafkas-istikrar-ve-isbirligi-platformu-toplantisi-nin-ardindan/> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: 27.10.2021

Tamer, C. (2021). ABD'nin Çin Stratejisinde Pakistan Hindistan İkilemi. <https://www.ankasam.org/abdnin-cin-stratejisinde-pakistan-hindistan-ikilemi/> adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: 18.10.2021

Ünal, L. (2019). Tarihsel Gerçeklik Işığında Türkiye'nin Transkafkasya Politikası. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 13(26), 555-576.

Zengin, A. K.(2021) II. Karabağ Savaşında Türk Kazanımları. *Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü*. 46-49

CHAPTER VII

RUS STRATEJİK KÜLTÜRÜNÜN YENİ DÖNEM DIŞ POLİTİKALARINA ETKİSİNE İLİŞKİN SORGULAR

QUESTIONS REGARDING THE IMPACT OF RUSSIAN STRATEGIC CULTURE ON NEW PERIOD FOREIGN POLICIES

*Oğuzhan ERGÜN¹
Vefa KURBAN²*

Giriş

Ülkeler jeopolitik kodlarını belirlerken kim olduklarını analizin merkezine almak zorundalar. Kimlik üzerinde mutabakat sağlanmadan; ne isteneceği (menfaat), kimin için isteneceği, nasıl elde edileceği ve korunacağı sağlıklı olarak ele alınamayacaktır. “Kim olduğunu bilmeyen, ne istediğini bilemez”. Buna karşılık tarihi süreçte toplumlar tarafından yaşanarak “öğrenilen” ortak bilgi, Ötekilerin ne istediğini karar makamlarına sunan siyasi kültürü oluşturmaktadır. Bu çalışmada tarihi süreçte Rusya hakkında nelerin nasıl öğrenilebileceğini, bundan sonraki dönemlere ilişkin öngöründe bulunulabilecek dış politika kararlarını şekillendiren Rus siyasi ve stratejik kültürünün çıktılarını araştıracağız.

Teorik Yaklaşım

Sosyal teoriler, uluslararası siyaseti, uluslararası sistemin yapısına veya aktörlerin özellikleri ile etkileşimlerine gönderme yapılarak açıklamalar getirmektedirler. Uluslararası sistemin yapısı, yani temeli, nasıl kavramsallaştırıldığı farklı yaklaşımlar içermektedir. Örneğin neorealist düşünüş uluslararası sistemin yapısını maddi yeteneklerin anarşi altında dağıtılmasına göre tanımlamaya gitmektedir. Sistem yapısındaki çeşitlilik, sadece kutupluluk içerisindeki

¹ Dr. E.Kurmay Kd.Albay oguzhanergun@gmail.com ORCID 000-0002-6917-0871

² Prof. Dr. Ege University Institute of Turkic World Studies
vefa_rzayeva@yahoo.com ORCID 000-0002- 8178-1544

maddi farklar (yani büyük güçlerin sayısı) tarafından oluşturulmakta ve bu nedenle de yapısal değişim, sadece bir kutupluluk dağılımından diğerine doğru dönüşümlerle ölçülmektedir (Wendt, 2016, s. 33). Uluslararası sistemde, rekabet, kötü performans gösteren devletleri tasfiye eder ve uluslararası sistem devletleri belirli şekillerde davranmaları için sosyalleştirir (Waltz, 1979, s. 91). Neorealizm yapısal değişikliği açıklayamamaktadır. Yapısal değişiklik ihtimalini bir açıdan kabul eder, bu da bir güç dağılımından diğerine geçişlerdir (Wendt, 2016, s. 34). Neorealist yaklaşımın boşlukları zaman içerisinde tehdit algıları ve bunu ortaya çıkaran niyet ve ideoloji değerlendirmeleri ile doldurulmaya çalışılmıştır (Walt, 1998, s. 110).

Büyük güçlerin yükseliş aşamalarında realist bakış açısı ve bağlantılı yaklaşımların hâkinyaklaşım olduğu ve bunu mukabil realist analizlerin çöküş aşamalarında da bu yaklaşımlardan medet umulduğu tarihi süreç içerisinde gözlemlenmektedir. Japonya'nın "Altın Vuruşu" olarak nitelendirilen savaşın kaçınılmazlığı ikileminin sonucu olan Pearl Harbor baskını (Nye & David A. Welch, 2011, s. 178-179), SSCB'nin Afganistan Müdahalesi, Hitler'in ABD'ye savaş açması ve belki de Afganistan'da 20 yıl süren ve yenilgi "görüntüsü" içerisinde son verilen ABD işgali bunun örnekleridir. Materyalist ve güce dayalı yaklaşımlara, zihinsel bir konstrüksiyon olmasına rağmen uluslararası bir toplumun varlığını ve sistemin sosyalliği kabul edilmektedir. Nye göre uluslararası sistemi istikrarlı yapan önemli bir faktör uluslararası toplumun sosyal dokusunun kalitesidir. (Nye & David A. Welch, 2011, s. 63-64).

Wendt uluslararası hayatın varoluşsal biçimini, devletlerin fikirler aracılığıyla nihai olarak birbiriyle bağlantı kurmaları anlamında sosyal bulmaktadır. Sosyal yapı devletler gibi faillerin nitelik ve etkileşimlerine etki etmektedir. Devlet davranışlarının (dış politika kararlarının) alınmasında, güç ve çıkarın içerikleri ve anlamları fikirler ve kültür tarafından oluşturulmaktadır (Wendt, 2016, s. 449-451). Rusya'nın siyasi ve stratejik kültüründe öne çıkan çıkarları ve Karabağ bağlantısı konstrüktivist yaklaşımın fikirler ve kültürün devletlerarası etkileşimdeki rolünü önemseyerek ele alınmaktadır. Bu maddi yeteneklerin görülmezden gelmesi anlamından ziyade buna niçin ve ne ölçüde sahip olunmak istendiğini (ulusal çıkarlar) ve maddi gücün kullanımında kültürün etkisini mercek altına almaktadır.

Kim olduğunu ve Ne istediğini Bilmek-Jeopolitik Kodlar

Siyasi Kültür, uluslararası ortama ilişkin ortak bilginin bir kümesini teşkil etmektedir. Miller'e göre; "siyasi kültür, siyasi ve ekonomik hayatın nasıl yürütülmesi gerektiği konusunda ayırıcı ve kalıplaşmış bir ideolojidir."

(Gençer,2003). Siyasi kültür kavramının öncü isimlerinden bir tanesi olan Gabriel A. Almond ise; siyasi kültürü içinde bulunulan çevre ile bağlantı kurduğumuz bilişsel bir harita olarak tanımlamıştır (Gençer,2003). Siyasi kültür, medeniyetlerin varlığından itibaren mevcut olan bir kavramdır. Kavram ile ilgili ilk akla gelen fikir, o topluma ait olan siyasi davranış biçimleri ve inanışları olarak düşünülebilir. “Siyasal kültür bir siyasal sistemin kolektif tarihi ile belirli bir anda sistemi oluşturan bireylerin hayat tarihçelerinden meydana gelir” (Göktaş, 2009).

Kier, konuyu bir adım eleştirel tutuma taşıyarak “Ne siviller ne de ordu yapısal ya da işlevsel analizlerin varsayımlarda bulunduğu gibi davranırlar. Bunun yerine Fransa’nın askeri öğretisindeki değişimler en iyi şekilde kültürel bir perspektiften anlaşılır” tespiti ile Fransa üzerinden bir tespitte bulunmaktadır (Kier, 2014, s. 215).

Kimlik felsefi açıdan “bir şeyi olduğu şey yapan her ne ise o” dur. Wendt kimliği hedefe yönelik aynı zamanda davranışlara yönelik eğilimler üreten amaçsal aktörlerin bir özelliği şeklinde dikkat çekmektedir. “İki tür düşünce kimliğin parçası olabilir. Benlik ve Öteki’ne ait düşünceler. Kimlikler hem iç hem de dış yapılar tarafından oluşturulmuştur”. Kültür ise hem normlara ya da değerler gibi bir dizi değerlendirici standartlara hem de bir sistemde ne tür varlıkların ve aktörlerin var olduğunu ve nasıl işlediklerini, birbirleri ile alaka kurduklarını tanımlayan kurallar ya da modeller gibi bilişsel standartlara atıfta bulunmaktadır. Kimlik davranışı motive eden normlar ve menfaatler arasındaki bağıdır (Johnston, 2014, s. 320). Devletlerin global ve yerel çevrelerin kültürel ya da kurumsal unsurları devlet kimliğini inşa etmektedir ve kimlik çevresel yapılar ve menfaatler arasında önemli bir bağ olarak işlev görmektedir (Katzenstein, 2014, s. 76-77).

Jeopolitik Kodlar

Jeopolitik kodlar devletlerin pratikleridir. Devletlerin dış politika kararlarının arkasında duran bir takım siyasi coğrafya hipotezini içeren fonksiyonel kodlardır. Bu şekildeki kodlar, devletlerin menfaatlerinin tanımını, aynı zamanda bu menfaatlere yönelik yabancı tehditleri ve bu tehditlere yönelik planlanmış karşılığı ve bu karşılığın haklı gösterilmesini içerir. (Şenç2020:19) İşlevsel kodlar, stratejik önemlerine ve tehdit olma olasılıklarına göre devletin sınırları dışındaki yerlere dair değerlendirmelerine dayanır. Bir devletin dünyaya dair görüşünü de içerir (Flint & Taylor, 2014, s. 49).

Ulusal çıkarların ve kodların belirlenmesinde kimlikler önem taşır. Kimlikler de kültürel bazlı olduklarından çıkarlar ile aynı baza sahiptir.

(Wildawsky, 1994). Çıkarların yönünü kimlikler belirlerken, çıkarlar da kimlikleri güdüler. Nesnel çıkarlar bir kimlik yeniden üretilecekse yerine getirilmesi gereken ihtiyaçlar ya da işlevsel zorunluluklardır. Karşılanmazlarsa destekledikleri kimlikler var olmaya devam edemeyeceklerdir. Ulusal çıkar kavramı yeniden üretim gereksinimleri ya da devlet toplum bileşik yapılarının güvenliğine gönderme yapar. Bu bir nesnel çıkardır. Nesnel ulusal çıkarlar devletleri belli şekillerde hareket etmeye yönelten nedensel güçlerdir (Wendt, 2016, s. 288,291). George ve Keohane ulusal çıkarları temel olarak üç başlıkta toplamaktadır; fiziksel olarak varlığını sürdürme, özerklik ve ekonomik refah (George & Keohane, 1980).

Siyasi, Stratejik ve Askeri Kültür

Bir milletin siyasi ve askeri kültürünün incelenmesi; ilk olarak orduya, milli güvenliğe ve güç kullanımına nasıl baktığını tanımlayan tarihi tecrübeler, asıl güvenlik politikasının yapıldığı siyasi süreç ve belirli kararların akabinde nasıl meşrulaştırıldıkları ve son olarak hem siyasi-askeri kültürün hem de savunma politikalarının zamanla evrimi, tarihi olaylara cevaben nasıl evrim geçirdiklerinin izlenme ve araştırılmasına dayanmalıdır (Katzenstein, 2014, s. 368).

Johnston stratejik kültürü, devletler arası ilişkilerde askeri gücün rolü ve etkinliğine dair kavramları formülleştirerek ve kavramsallaştıran bütünleşik semboller sistemi stratejik tercihler olarak tanımlamaktadır. Sembollerden; nedensel ilkeler, söylemler, benzetmeler, vb. kastetmektedir (Johnston, 2014, s. 254). Johnston'un stratejik kültür tanımında yer alan bazı hususlar askeri kültür kavramsallaştırmasında da yer almaktadır.

Kültürel Etkinin Yansımaları ve Karabağ'ın Geleceğine Dair!

Ortodoksluk ve Ortodoks coğrafya, Rus dış politikasının sacayaklarından birisidir (Macit, 2017, s. 247-248). Rusya Ortodoksluk bağlantısını kullanarak dış politikasını yönlendirmiş ve diğer ülkelere nüfuz etmiştir. Bu nedenle yeni dünya düzeninde Rusya'nın yeniden süper güç konumuna ulaşması hedefini göz önünde bulundururken Rusya'nın Ortodoks ekseninin yayılması için girişimlerini de hesaba katmalıyız. (Bayır, 2014, s. 95).

Kissinger 17. yüzyılda Bakan Nashchokin'in, Rus dış siyasetini tanımladığı şekliyle "devleti her yöne genişletmek" düsturunu, 1903 yılında Washington'daki Rus Büyükelçinin bakışıyla özdeşleştirmektedir; "siyaset felsefesi tüm Ruslarınki gibi Rusya'nın ezerek ilerlemesi"dir. (Kissinger, 2016, s. 63). Kissinger Batı'da keyfi bir otoriterlik sayılan şeyin Rusya'da temel bir

zorunluluk, fonksiyonunu sürdüren bir devlet yönetiminin ön şartı olduğunun kabul edildiğini öne sürmektedir. Kırım Hanlığı ve Kazak bölgesini fetheden Katerina'nın (1762-1796), Rusya'nın aşırı düzeydeki otokrasi uygulamasının devasa bir ülkeyi ayakta tutacak yegâne yönetim sistemi olarak görüldüğünü belirtmektedir. Katerina "idarenin boyutunun ona hükmeden Kişiye mutlak bir güç verilmesini gerekli görmektedir...Başka her yönetim biçimi Rusya için yalnızca sakıncalı olmakla kalmayacak, tümünden yıkımını dahi getirebilecektir (Kissinger, 2014).

Jeopolitik şekillendirme ve temeli olan jeopolitik mimari, devletin görme fonksiyonel sistemi ile doğrudan bağlantılıdır. Düşmanı "görmek" ve kararlarına tesir etmek, siyasi ve askeri başarı ile doğru orantılıdır (Ergün & Kurban,2020:32). Rusya genişleme döneminde "görme" ve "etkileme" yeteneğini etkili bir şekilde kullanabilmiştir. Rus dış siyaset stratejisi Çarlık döneminden itibaren "devleti her yöne genişletmek üzere" şekillenmektedir. Nitekim her yıl Avrupa devleti topraklarının toplamından daha fazla büyüyerek 1552-1917 tarihleri arasında yılda ortalama 100000 km² genişlemiştir (Kissinger,2016:65).

Kafkasya jeopolitiğini Rus Devletleri'nin jeostratejik yönelimleri açısından İran ve Türkistan (İran ve Turan) bölgelerinden bağımsız ele almak doğru değildir. Devletin ekonomi politik ve stratejik gelişimi ve geleceği bu sahalara bağlıdır. Rusya'nın güç siyasetini, dikkatini ve enerjisini Türk toprakları ve Doğu cephesine yöneltmesi Avrupa ülkelerini rahatlatan bir eğilimdir (Kurban & Ergün, 2021).

IV. İvan'dan başlayarak hemen hemen bütün Rus çarları, Orta Asya kapılarını zorlamış, Kafkasya üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır; hatta "Kafkasya hâkimiyeti fikri, Rus tarihinde kalıtsal hâle gelmiştir (Bitarov, 2021) (<https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-karacay-cerkes/>) (Potto,1995:14). General Vasiliy Potto, Kafkasya'nın Rusya için anlamından bahsederken, "Kafkasya! Hangi bir Rus kalbi kan dökülerek alınan bu bölgeye kanı ile, tarihi ile ve zihnen bağlı olmadığını söyleyip kayıtsız kalabilir ki?... Kafkasya savaşı bitmiştir ve bu büyük amaca ulaşılmıştır" der (Potto,1887:1-5). Potto'nun da vurguladığı üzere, Kazan Hanlığını 1552 yılında, Astrahan Hanlığını da 1556 yılında işgal eden, Rusya sınırlarını Volga ve Ural nehirlerinin döküldüğü Hazar Denizi'ne kadar ulaştırmış, sistemli bir stratejik mimari ile Kafkasya hakimiyetini ele geçirmiştir (Kurban & Ergün, 2021).

Kazan'ın alınmasından sonra Mareşal Stoganov'un komutasında Rus Yermak Kazakları, Uralları geçerek 1558-1582 yıllarında Sibiryayı ele geçirdiler. Küçüm Han idaresindeki Türk-Müslüman devleti Sibir Hanlığının bağımsızlığına son verdiler (Çapraz, 2011:51-78) (Hayit,1995:42). Asya'daki bu

hızlı yayılma 17. yüzyılda kısmen durakladıysa da 18. yüzyılda yeniden başladı. Küçük Orda ve Orta Orda Kazakları iç çekişmelere yardım isteği ile 1732 yılında Rus himayesini kabul ettiler. Türkistan'ı kuzeyden kuşatan hatta yerleştirilen Rus göçmenlere araziler verildi (Çapraz, 2011:51-78) (Tikhomirov,1897:16). Kazak bölgelerine ve Güney istikametinde işgallere sağlam bir arka bahçe hazırlandı. Bu coğrafyadaki Hanlıklar arası siyaset Hard ve Negri'nin antik politoglardan hareketle "İmparatorluğun kendi iradesi ile doğmadığı, aksine *istendiği* ve çatışmaları çözme kapasitesi temelinde oluştuğu" (Hard & Negri, 37) sonucu ile benzeşmektedir. Emperyal orduların bütün müdahaleleri zaten var olan bir çatışmaya yönelmektedir. Emperyal güç çatışmalardan beslenmektedir (Kurban & Ergün, 2021).

Rusya'nın düşmanca tedbirler kullanması stratejik kültürünün temel uzantılarından görülmektedir. RAND uzmanları Rusya'nın son zamanlarda düşmanca tedbirler kullanmasının temellerini, Rus Devrimi'ne ve Sovyet etki alanını güçlendiren siyasi ve güvenlik kurumlarının gelişimine dayandırmaktadır. Geçtiğimiz yüzyılda, Sovyet ve daha sonra Rus liderler, düşmanca önlemlerle hedefledikleri ülkelerdeki çeşitli sektörlerdeki kırılmalıkları istismar ettiler. Siyasi hareket temsilcilerini askere almak, dezenformasyon kampanyaları başlatmak, ekonomik yaptırımlar uygulamak, kültürel etkiden yararlanmak, Rus enerji kaynaklarına olan bağımlılığı güçlendirmek olabilmektedir.

Eski Sovyet coğrafyası ve maddi güç ve yeteneklerine büyük ölçüde kaynaklık eden coğrafyada bağımsızlıklarını kazanan ülkeleri arka bahçesi olarak gören Rusya, bu bölgeyle ilgili olarak 1992 yılının sonunda Dış Politika Doktrini belgesiyle "yakın çevre politikası" üreterek ilgi alanı ve eylem çerçevesini belirlemiştir. Nitekim Ağustos 2008'de Gürcistan'a yönelik askerî harekâtı çevrelenmeye karşı tepkinin askeri bir göstergesi olmuş, Güney Osetya ile Abhazya kontrol altına alınarak Kafkasya kapıları tutulmuş, Ermenistan'a sağlanan destekle Azerbaycan'ın Karabağ bölgesi ve bir kısım toprakları işgal ettirilerek İran ve Ortadoğu kapıları açık tutulmuş, Gürcistan çevrelenmiş, Türkiye'nin Türk Dünyası ile bağlantısına darbe vurulmuştur (Ergün & Kurban, 2021, s. 89).

Dünya siyasetinin savaş ve barış kavramları arasında durağan bir manzara sergilemediği açıktır. Schadlow'un vurguladığı gibi; savaş ve barış arasındaki boşluk, sürekli dikkat gerektiren politik, ekonomik ve güvenlik çekişmeleriyle çalkalanan bir manzara içerir (Schadlow, 2020). Ukrayna literal olarak gri bölgeye dönüştürülmüştür. Bir dereceye kadar, gri bir alan siyah ile beyaz arasındaki, ışık ile gölge arasındaki veya basitçe ifade etmek gerekirse: iyiyle kötü arasındaki geçişi temsil eder. Genellikle bu terim, açıkça yasal veya yasadışı

ilan edilemeyen veya en azından yoruma açık alan bırakan, yasal olarak oldukça şüpheli bir alan anlamına gelir. Bu, belirli bir konu için net kurallar formüle edilmediği anlamına gelir, böylece yasal ve yasa dışı arasındaki çizgi akışkandır (Gerstenberg, 2021). Vladimir Putin'in 2014'te Ukrayna'ya karşı başlattığı savaşı anlatmak için sık sık gri bölge ifadesi kullanılmaktadır. Bu kavramın Donbas'ta savaşın patlak verip vermediğine ilişkin algıları gölgelemeye yetecek kadar belirsiz olduğunu ifade eden Stoker ve Craig gibi eleştirmenler de bulunmaktadır.

Karabağ ve Rus Stratejik Kültürü

Bilindiği üzere, 44 günlük savaştan sonra Azerbaycan, askeri zaferin uzun vadede siyasi zafere dönüşmesini engelleyici gayretlerin artacağı “Silahlı Siyaset” dönemine girmiştir. Bu dönemde mücadele öncelikle Bilgi Savaşı, Ağ Savaşları ve Siber Savaşlara yerini bırakacaktır ve kısmen bırakmıştır. Bunun yanı sıra öz topraklarında ortaya çıkması muhtemel olan diğer bir siyasi kriz ve çatışma alanını Rusya'nın tutum ve davranışları oluşturacaktır. (Ergün & Kurban, 2021, s. 575)

Rus stratejik kültürü sürekli işgal ve çatışmalar, irredantist politikalar üreterek imparatorluk hevesi sergilemektedir. Ermenistan'ı teşvik ettiğinden ve hatta fiilen desteklediğinden şüphe duyulmayan Tovuz saldırıları ile birçok analistin hem fikir olduğu Rus politikaları askeri varlığını Karabağ bölgesinde sürdüreceği yeni bir döneme evrilmiş görülmektedir. Ermenistan'ın Tovuz saldırısı Türkiye ve Azerbaycan üzerinden Türk dünyasına karşı takınılmış “düşman” tutumudur.

Bilindiği üzere, 27 Eylül 2020'de Azerbaycan, Ermenistan'ın sivil yerleşim yeri olan Tovuz'a füze saldırısı sonrasında topyekûn karşı saldırıya geçerek işgal altındaki topraklarını 44 günlük savaş ile geri almayı başarmıştır. Azerbaycan, Rus etkisinden bağımsız, eğitilmiş, disiplinli, iyi teçhiz edilmiş ve stratejik sonuçlar alabilen “milli” bir ordu yarattığını göstermiştir. Tam başarı kriteri olarak Azerbaycan siyasi otoritesinin ifade ettiği ve hedef gösterdiği işgal altındaki toprakların kurtarılması gerçekleştirilmiştir, ancak Ermeni işgal unsurlarının (sivil ve askeri) topraklardan tam olarak temizlenmesi gerçekleşmemiştir. Bu Azerbaycan yönetiminin limitlerine ilişkin bir tercihidir ve pragmatiktir. Ancak Rus askeri varlığının bölgeden tamamen ayrılması Rus stratejik yaklaşımlarına aykırıdır. Karabağ jeopolitik konumu ile İran ve Orta Doğu bağlantısını sağlayan, Türkiye ve Türk Dünyası irtibatını kontrol eden bir durumdadır. Yerel ve bölgesel alanda Türkiye Rusya açısından özne olarak en azından “rakip” konumunu sürdürmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bir toplumun güvenlik kültürü, yaşanan tecrübeler çerçevesinde şekillenerek kendileri hakkındaki fikirleri (kim oldukları) ve diğerlerinin neler yapabileceklerini o topluma “öğretmektedir”. Güvenlik kültürü, Ötekiler hakkındaki bilgilerin kolektif hafızaya yerleşmesiyle değişik durumlara tepki üreten kısa yollar (menüler) oluşturmaktadır. Başta coğrafi etkiler olmak üzere o coğrafya/mekânda tarihsel süreç içerisinde Öteki hakkında gelişen bilgiler, dış gerçekliğin karşılıklı olarak (Biz ve Öteki) farklı konumlardan algılanmasına yol açmaktadır. Bu bilgilerin doğru olmasından ziyade taraflarca nasıl kabul edildiği önem taşımaktadır.

Rusya Moskova Knezliği’nden bu dönemin Federasyonu’na stratejik kültürün belirlediği mimari koşulları olgunlaştırıp hamlelerini süreklilik içerisinde gerçekleştiren bir devlet zihniyetine sahiptir. Jeopolitik açıdan şekillendirme uzun bir zamana yayılsa da bir kıta devleti refleksi ile gerekli gücü toplamasını müteakip ulusal hedeflerine el atmaya devam etmiştir. Uluslararası siyasetin sosyal teorisindeki özne (Düşman-Dost-Rakip) konumlandırmasına (Wendt, 2016:318) tarihi süreç kolektif hafıza ile yansımaktadır. Rus yönetimleri Türkiye Cumhuriyeti öncesinden ötesine Türk varlığını, düşman-rakip ve dost özneleri tayfında rakipten öteye taşımamış dostluk normları geliştirmemiştir. Hâlin icaplarına göre politik yaklaşımları küresel alanda ad hoc ittifak yansımaları gösterse de bölgesel alanda rakip yerel alanına kültürel anlamda da olsa göz önünde tutulması gereken düşman konumunda olduğu olaylara yansımaktadır (Ergün & Kurban, 2021, s. 236).

Rusya reel politikten bağımsız sert güç uygulamalarını alışkanlık haline getirmiş bir ülke değildir. Adamsky, Rusya’nın savaş kavramının kavramsal özünün “koordineli askeri, diplomatik ve ekonomik araçların ustaca uygulanması yoluyla çeşitli alanlarda sert ve yumuşak gücün bir birleşimini kapsadığını belirtmektedir (Kofman, 21). Dolayısı ile pragmatik bir politika izlemeyi tercih ettiği savaş devam ederken görülmüştür. Vladimir Putin’in bir röportajında “Rusya’nın Ermenistan’a karşı sorumluluklarının olduğunu ve bu sorumluluklarını da yerine getirdiğini” ifade ederken, Rusya’nın sadece Ermenistan topraklarını değil, aynı zamanda Karabağ’ı da koruma görevi olarak görmesi için hiçbir yasal bir zemin olmadığını da altını çizdi. Hatta Putin Ermenistan’ın kendisinin bile Dağlık Karabağ’ın bağımsızlığını tanımadığını da vurgulamıştır.

Pragmatik tutumun görüldüğü diğer bir saha Doğu Akdeniz havzasıdır. Doğu Akdeniz’de zengin fosil yakıt ve gaz alanının devreye girmesi halinde bu gazın Avrupa’ya sevkinin bu ülkeleri Rus enerji bağımlılığından kurtararak

ABD'ye müzahir politikalar izlemelerini kolaylaştıracağı düşünebilir. Rusya'nın ekonomisini dayandırdığı enerji sektöründe fiyat düşüşleri ile başlayan sorunlar da Doğu Akdeniz doğalgaz ve petrolünün piyasaya sürülmesi ile artacaktır. Rusya'nın Doğu Akdeniz enerji politikaları bağlamında Türkiye'nin varlığını zımnen desteklemesi doğal olacaktır. Türkiye'nin sahadan dışlanmasına karşı verdiği mücadele ve Batı açısından sorun yaratması(!) Rusya için faydalı bir tutumdur.

Jeokültürel rekabet Rusya'nın Çarlık dönemine uzanan Ortodoksçu politikalarında her zaman söz konusu olmuş, Yunanistan'ın bağımsızlığı ile başlayan Balkan parçalanmasını ve Ermeni şiddetini üretmiştir. Bu konu Rusya'nın Yunanistan ve GKRY ilişkilerinde her zaman ayrı bir yer ve alana sahip bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye'ye verilecek destek dolaylı (S 400'ler gibi) ve zımni olacaktır. Aksi takdirde Rusya'nın Ortodoks eğilimleri güçlü ülkelerin dış politikalarına karşı alacağı menfi tutum geniş bir kültür sahasında kendisini zora sokacaktır. Türkiye ve Rusya tarihi sürecin farklı kültürel konumlara kaydettiği ülkelerdir.

Son dönemde Rus dış politikalarında gözlemlenen pragmatik yaklaşımlar Türk Dünyası ile ilişkilerinde olumlu sinyaller vermekte ise de Rusya ve selefleri mevcut gücünü "yakın çevresine" özellikle Türk ve İslam bölgelerine dayamıştır bu gerçek değişmemiştir.

Kaynakça

- Bayır, Ö. E. (2014). Cyprus Issue in Turkish-Russian Relations. *International Journal of Turcologia*, IX(17), 89-101.
- Bitarov, Vyacheslav Zelimkhanovich, Kuzey Osetya, <https://www.turkbirkon.com/kuzeyosetya>, (Erişim Tarihi: 16.11.2021)
- Booth, K. (1979). *Strategy and Ethnocentrism*. New York, NY: Holmes & Meier,
- Bukanowsky, M. (1997). *American Identity and Neutral Rights from Independence to the War of 1812*. *International Organization*, 209-243.
- Çapraz Hayri, (2011) Çarlık Rusya'sının Türkistan'da Hakimiyet Kurması, SDÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, s. 51-78.
- Ergün, O. (2018, Aralık). Siyasi Savaş ve Güvenlik Açığı. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(4), 96-131.
- Ergün, O. (2020). Siyasi Çatışmadan, Silahlı Siyaset ve Sanal Sosyal Savaşa Postmodern Güç Siyaseti. H. Babacan (Dü.) içinde, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar - 3* (s. 210). Ankara: Gece Kitaplığı.

- Ergün, O., & Kurban, V. (2021). Algı ve Olgu Arasında Karabağ Zaferi Silahlı Savaştan Silahlı Siyasete Azerbaycan. Ö. B. V. KURBAN (Dü.) içinde, Soğuk Savaş Sonrası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler Bağlamında Güney Kafkasya (s. 573-594). Ankara: İksad.
- Ergün, O., & Kurban, V. (2021, 1). The War Between Period And Exclamation Mark:New Reality And Nagorno-Karabakh, Tarih İncelemeleri Dergisi, 209-251. doi:10.18513/egetid.974614
- Ergün, O., & Kurban, V. (2021). Ukrayna'dan Azerbaycan'a Liminal Siyaset ve Rusya. F. Sansar, & T. Erdoğan içinde, İnsan ve Toplum Bilimlerinde Akademik Çalışmalar (s. 81- 104). Lyon: Livre De Lyon.
- Flint, C., & Taylor, P. J. (2014). Siyasi Coğrafya, Dünya-Ekonomisi, Ulus Devlet ve Yerellik (6. Basımdan çeviri b.). (F. Ereker, Çev.) Ankara: Nobel.
- Geertz, C. (1994). Dichte Beschreibung. Beiträge zum Verstehen kultureller Systeme,. Frankfurt am Main: Suhrkamp .
- Gencer, B. Türk Siyasi Kültürü Analitik Bir Çerçeveye Doğru. Liberal Düşünce/32(2003), 98. <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/32/07-bedri-gencer-turk-siyasi-kulturu.pdf>
- George, A., & Keohane, R. (1980). The Concept of National Interests: Uses and Limitations. Foreign Policy, 21-58.
- Gerstenberg, U. (2021, 03 2021). Grauzone. 12.03.2021 tarihinde [sicherheitsexperte.eu](https://glossar.sicherheitsexperte.eu/): <https://glossar.sicherheitsexperte.eu/> grauzone adresinden alındı.
- Göktaş , M., Türkiye'de Siyasal Kültür ve Anayasal Yapım Sürecine Yansımaları (Yüksek Lisans Tezi, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , 2009;8).
- Güler, M. Ç. (2020, Mart). Putin Doktrini: Büyük Güç Statüsünün Muhafazası, Kriter, 4(44). <https://kriterdergi.com/dosya-idlib-catismasi/putin-doktrini-buyuk-guc-statusunun-muhafazasi> adresinden alındı
- Johnston, A. I. (2014). Maoçu Çin'de Kültürel Realizm ve Strateji. P. Z. Katzenstein içinde, Milli Güvenlik Kültürü, Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik (İ. Efe, Çev., s. 247-304). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Katzenstein, P. Z. (2014). Milli Güvenlik Kültürü,Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik. (İ. Efe, Çev.) Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Kier, E. (2014). II. Dünya Savaşından Önce Kültür ve Fransız Askeri Öğretisi. P. Z. Katzenstein içinde, Milli Güvenlik Kültürü, Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik (s. 215). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.

- Kissinger, H. (2016). *Dünya Düzeni*. (S. Gül, Çev.) İstanbul: Boyner
- Klein, B. S. (1988). *Hegemony and Strategic Culture: American Power Projection and Alliance Defence Politics*. *Review of International Studies*, 133-148.
- Kofman, M. (21, Kasım 2019). *War on the Rocks*, <https://warontherocks.com/2017/01/the-moscow-school-of-hard-knocks-key-pillars-of-russian-strategy/>. 03 10, 2020 tarihinde “The Moscow School of Hard Knocks: Key Pillars of Russian Strategy. adresinden alındı
- KURBAN Vefa & ERGÜN Oğuzhan, “The War Between Period And Exclamation Mark: New Reality And Nagorno-Karabakh The Cemre That Fell To Nagorno-Karabakh”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 36, Sayı 1, 209 - 251, 28.07.2021
- Macit, N. (2017). *İmparatorluk Politikalarında Teo-Stratejiler ve Türkiye*. Ankara: Ay.
- Nye, J. S., & David A. Welch. (2011). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak, Kurama ve Tarihe Giriş (2 b.)*. (R. Akman, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Schadow, N. (2020). *Research & Debate—It’s a Gray, Gray World*. *Naval War College Review*, 73(3), 10. 10.03.2021 tarihinde <https://digital-commons.usnwc.edu/nwc-review/vol73/iss3/10> adresinden alındı
- Snyder, J. L. (1977). *The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations*. Santa Monica CA: Rand Corporation.
- Sperling, J. (2010). *National Security Cultures, Technologies of Public Goods Supply and Security Governance*. J. Sperling, E. J. Kirchner, & J. Sperling (Dü) içinde, *National Security Cultures, Patterns of Global Governance* (s. 1-18). Abingdon: Milton Park.
- ŞENER Bülent, “Westphalian Dönem’den Post-Westphalian Dönem’e Uluslararası İlişkilerde Sınır Olgusu: 21. Yüzyılda “Devlet Jeopolitiği” İle “Küreselleşmenin Jeopolitiği” Arasındaki Mücadelenin İzdüşümleri», <https://tasam.org/tr-TR/Yazar/276/dr-bulent-sener> (Erişim Tarihi: 05.11.2021)
- Wagschal, U., Croissant, A., Metz, T., Trinn, C., & Schwank, N. (2010). *Kulturkonflikte in inner- und zwischenstaatlicher Perspektive*. ZIB, *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*. 06 01, 2021 tarihinde <https://www.zib.nomos.de/?id=1473> adresinden alındı
- Walt, S. (1998). *The Origins of Alliances*. Ithaca: Cornell University Press.
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. Boston: Addison-Wesley.

Wendt, A. (2016). Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi (2 b.). (S. H.S.Ertem, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.

Wildawsky, A. (1994, Nisan). Why Self-Interest Means Less Outside of a Social Context. *Journal of Theoretical Politics*, 6(2), 131-159.

<https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-i-karacay-cerkes/> (Erişim Tarihi:15.11.2021)

CHAPTER VIII

STRATEGIC EFFECTS OF FOREIGN ECONOMIC RELATIONS AS A POLICY DETERMINATION FACTOR: 100-YEAR ANALYSIS OF TURKEY-RUSSIA ECONOMIC RELATIONS

Emin Serin¹

Utku Cenan Yıldırım²

Introduction

It's worth emphasizing that the rise of the international political economy is the fundamental factor that divides relations between Turkey and Russia from those between the Ottoman and Soviet periods in the post-Cold War period. With increased direct contact between inhabitants of both countries and the fact that, as a result of this international articulation, Turkey and Russia have undergone a dynamic process of political and economic transformation and globalization, the economy has finally begun to soften, whatever the scenario. Although the connections between Turkey and Russia have not yet reached a strategic level due to their oscillation on the axis of rivalry and partnership, it is easy to argue that they have reached a strategic level in areas such as energy and trade. It should be highlighted that geopolitical rivalry, which has dominated relations between the two countries for many years, has given way to geoeconomic cooperation. The continuous geopolitical rivalry between the two nations in many critical domains and cooperation areas that has emerged after the demise of the Soviet Union is the major driving force behind Turkish-Russian relations. With the conclusion of the Cold War, Turkey and Russia had the chance to establish several hitherto unthinkable areas of collaboration between the Soviet Union and Turkey. However, due to Cold War dynamics and inherent geopolitical interests, the two nations have distinct relations in the

1 Assoc. Prof., Balkan Strategic Research Center, Turkey eminserin@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6255-0727

2 M.A.(c.), University of Siena, Italy tkucenanyildirim@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5038-5015

area - the South Caucasus and the Middle East - and on a global scale. With the changes in the Cold War situation, the two countries strengthened their potential cooperation in the fields of energy, trade and tourism and made important strategic and economic contributions to both sides.

On the other hand, judging from the reactor crisis in 2015, the area of cooperation between Turkey and Russia was and seems to be threatened by the geopolitical rivalry between the two countries. Whether Turkey and Russia can benefit from these areas depends on the management of geopolitical competition and other cooperation opportunities.

First Trade Agreement between Turkey and the Russian Federation

When we look at trade activity between Turkey and the Soviet Union, numerous obstacles have been encountered since 1922, and the relationship is not as good as politics. The Russians' threatening position during the discussions in Lausanne delayed the restoration of commercial connections. In Paris in 1925 and Odessa in 1926 the economic concerns addressed cannot be solved. A major role has been played in making the settlement so difficult by Soviet economic strategy towards Turkey. Russia does not want to import any Turkish commodities and wishes to create trade relations in Istanbul, Izmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya, Kars and Artvin with diplomatic privileges.

On 17 December 1925 a new treaty of friendliness and neutrality was signed in Paris between the Soviet Foreign Minister Çiçerin and Turkish Foreign Minister Dr Tefik Rüştü Bey (Gürün, 1991, pp. 109–125). The Soviet Trade Representative Office in Ankara was accepted as a party to the Soviet Embassy in Turkey by means of the Trade and Navigation Treaty concluded between the two states on 10 March 1927, and with a separate agreement, the Soviet Union granted the right to open the trade representative office in the different provinces of Turkey. The decision was made to hand it to the Navy. An provision of the Treaty allows products to be delivered into a third nation to be transited in their own country, without naturally being sent to customs. The right to transit through the port of Batumi was therefore given for Turkish products. Batumi was abandoned in 1921, with the Moscow Treaty, to Georgia, and only after Batumi was used was Turkish rights provided. The reappearance of a similar phrase in 1927 indicates that the Moscow Treaty regulations had not been respected (Cenk, 2006).

In 1926, the two nations had issues because of business reasons, the commodities from Turkey to Russia were asked for excessive tariffs or Turkish merchandise was confiscated. The Foreign Minister of the Republic of Turkey

Tevfik Rüştü and the Foreign Minister of the Soviet Union. Çiçerin negotiated this topic, which resulted, on 11 March 1927, in the signing of the Trade and Navigation Agreement (Benhür, 2008).

The trade representatives of Soviet Russia in Turkey had been governed by this agreement and their diplomatic immunity was acquired by trade representatives. The businesses in Istanbul, Izmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya and Eskişehir were established. The Parties have also accepted that the commodities to be delivered to a third nation be transited via their own country without being customs-subjected. It cannot address the economic difficulties of Turkey with the Soviet Union entirely. Both parties, which wanted to be impacted by the global economic difficulties, desire to benefit from this agreement according to their interests and from time to time the agreement was ignored.

Turkey began the concept of over-protective foreign trade with the consequence of the 1929 Great Depression and pursued its foreign trade strategy based on the principle of trade in protection until the early 1980's. With the introduction of the notion of the free market economy in the 1980s, the Commission has abandoned the policy of industrialization to replace imports and embraced an export encouragement industrialization plan. This is why the idea of protection trade has been placed before the promotion and expansion of exports in international trade. This has increased exports, but there have been larger import increases and a significant external trade deficit.

The Soviet side guaranteed natural gas to be supplied to the Turkic Republic for 25 years from 1987 with the signature of the Natural Gas Agreement on 18 September 1984, while the Turkish side undertook the import of natural gas throughout that time. The Agreement was intended to make the Turkish free foreign currency and the Russian side pay the natural gas prices to make broad use of these payments in the purchase of Turkey's goods. In the time when the agreement was signed the objective was to open new opportunities, with the practice of exporting commodities in return for natural gas, to expand exports of Turkish industrial products rather than the export of traditional Turkish export items (T.C. Resmi Gazete, 1984).

Between 1987 and 1994, the year when the first natural gas purchase was started, natural gas imports amounting to 1.9 billion dollars were realized, and the export amount recorded within the scope of the goods lists determined between these dates was 271 million dollars, and the total contracting services realized was 609 million dollars (Zengin, 2015). The Blue Stream Project, to fulfill Turkey's growing need for natural gas, was agreed with the Russian Federation in 1997. It was determined with this deal that 16 billion cubic m³ of

natural gas will be shipped to Turkey under the Black Sea. In the 2000s Turkey decided to provide the Russian Federation with a large share of its energy demands. This preference is one of the major aspects of Turkish economic and trade interactions with the Russian Federation.

The Russian Federal Customs Services started extensive checks on all imports from Turkey to the Russian Federation with an internal circular published in July 2008. It has implemented 100% customs control on all items imported from Turkey and/or Turkish descent and has exposed Turkish cars and products for long-term waiting at the Russian customs with an internal circular published on 13/08/2008 (Ajans, 2019). 2008 is a turning point for Turkey and the Russian Federation with respect to customs processes. In fact, the system, which is based on the electronic way of pre-exchanging information about the goods and means of transport subject to customs procedures, was developed between the customs administrations of the two countries to overcome the crises relating to customs procedures which began on that date and lasted about a year.

Simplified Customs Line

Simplified Customs Line is a system connecting Turkey, Russia and the Union, based on electronic means of information pre-exchange about products sent by the customs administration of the two nations between the two countries. In resolving the tariff crisis that occurred in Russia for almost 1 year during the period August 2008-August 2009 the development of a streamlined customs line system played a key role. Take advantage of the system is entirely optional and different facilities are made available to firms in external trade transactions inside the system that supply the customs administration with information on the delivered products.

A “Protocol on Simplified Customs Procedures between the Under-Secretariat of Customs of the Republic of Turkey and the Federal Customs Service of the Russian Federation,” signed on 18 September 2008, forms the legal basis for the Simplified Customs Line (SCL) system created between Russia and Turkey. The Customs Communiqué (Export-Serial No.1) was published in the Official Gazette on 5 March 2009, and was issued by number 27160 to carry out processes in the first phase of pilot implementation (Türkiye-Rusya Federasyonu Arasında Basitleştirilmiş Gümrük Hattı Hakkında Bilgi Verebilir misiniz, 2018).

SCL was first established on 18 February 2010 between Moscow Vnukova Airport and Istanbul Sabiha Gökçen Airport, and subsequently reconsidered within the framework of the agreement between the two countries, taking into

account efforts to develop and expand its technical infrastructure to cover various modes of transport, Russia. Russia It featured Triyebortniye Border Gate, the Tuapse Port Customs Administration on the Black Water coast for products coming by sea, the Tuapse Harbor Border Gate on Ukraine frontier for goods coming to Turkey by land (Zengin, 2015).

Turkey And Russia Partnerships In International Organizations And European Union Aspects

The movement of products and services between Turkey and the Russian Federation has shown a volatility process under the impact of global and regional political and economic changes, as well as dependent on the crises. Turkey fully complies with global efforts to liberalize, simplify and develop international trade under the auspices of the United Nations (UN), World Trade Organization (WTO) and World Customs Organization (WCO). Based on the full accession negotiations with the European Union (EU) and the Customs Union that started in 1996, it implements the common tariff and foreign trade policies of third countries that maintain commercial relations with it. In this sense, the signing of a free trade agreement between the EU and a third country constitutes a stage of economic integration and obligates Turkey to negotiate and execute free trade agreements with other countries in the same area, since these immediately establish circumstances for Turkey.

“By the command of Russian Federation President Vladimir Putin, I am awarding you with a medal for your contribution to Russian-Turkish friendship,” Russian Ambassador to Ankara Piotr Stegnyy joyfully proclaimed. Stegnyy awarded Russia’s renowned medals to important Turkish politicians, intellectuals, and business leaders on the 85th anniversary of the beginning of diplomatic ties between the Soviet Union and the Turkish Republic on December 9, 2005. The awards were awarded to important Turkish politicians, Turkish Foreign Minister Abdullah Gül, representatives of the Turkish bureaucracy, columnists, and other dignitaries were among the exuberant audience celebrating the Russian Federation and Turkey’s new level of ties. Given the deadly, violent, and terrible history of Turkish- Russian ties, Russian involvement in the Eastern Question and the breakup of “Ottoman Turkey,” as well as the Cold War, the ceremony marked a remarkable reversal in bilateral relations between the two nations. However, due to regional events and estrangement from other prominent actors on the global arena, traditionally antagonistic ties between Russia and Turkey have given way to a close relationship during the previous five years. The signing of the Eurasia Action Plan in 2001 by then-foreign ministers Ismail Cem

and Igor Ivanov marked the beginning of a deeper political interaction between Russia and Turkey. The Plan proposed for more communication on soft issues such as commerce, culture, and tourism, as well as frequent political meetings. Turkey and Russia have since increased their collaboration in the sectors of energy, trade, tourism, and defense. Bilateral commerce has grown dramatically.

The energy interaction has grown in complexity and depth. A Turkish official described the two sides' frequent political interaction as the "most regular and substantive" the Ministry had with any country. Without a doubt, the Turkish Parliament's reluctance to allow US forces to invade Iraq from the north in March 2003 increased Turkey's credibility as an independent actor in the eyes of the Russians, prompting the latter to be more open. The rapid expansion of bilateral trade and the expanding energy partnership enabled the strengthening of political ties. Since 2001, political discussion has strengthened and elevated the partnership to new heights. 2005 was a watershed moment in bilateral politics, with President Putin and Prime Minister Erdogan meeting four times, including a seven- hour private meeting on the Black Sea.

Putin was the first Russian Head of State to come to Turkey in 32 years, and was a significant event in December of 2004. The visit was marked by the signing between Turkey and the Russian Federation of a Joint Declaration on 'Development of friendship and multilateral partnership.' The declaration refers to a variety of common interests and particularly emphasizes the increasing trust and confidence established among the parties in recent years, the diversification of actors in an attempt to deepen the relationship and notes that both countries are Eurasian powers that value safety and stability.

As Turkish-Russian ties strengthen, the real motor is the constantly increasing commerce dimension. Bilateral trading began with a natural gas agreement in 1984. Tens of thousands of Russians began to travel to Turkey's major towns and established the renowned shuttle business after Soviet Union collapse.

The business connection has been gradually developing over the years, with \$11 billion in 2004 and 15 billion in 2005 at present. In 2007, the amount of commerce is anticipated to exceed \$25 billion. As a result, Russia is the second largest trading partner in Turkey after Germany. Commercial volume in 2007 should surpass \$25 billion. As a result, Russia is the second largest trading partner in Turkey after Germany. However, Turkey's increased energy imports from Russia have contributed to a large part of the development. Turkey's trade imbalance with Russia in 2005 amounted to over \$7 billion. Moscow calls on the Turkish construction corporations throughout the years to deal with these

imbalances. Indeed, during the past 16 years, approximately 700 projects valued at \$14 billion in Russia have been completed by Turkish construction companies.

Turkey and Russia Relationship on Trade

Turkey is a largely reliant country for raw materials, medium-size commodities and energy supplies from outside sources. That is why there are continuously growing and forming foreign trade deficits. The Russian Federation is too influential to underestimate when it comes to forming this international trade imbalance. It is one of Turkey's main trading partners (Zengin, 2015). The fact that Turkey relies heavily on foreign resources for raw materials, intermediate goods and energy in particular has led to a continuing deficit in its external trade balance. Oil, mineral, oil and alcaal products, equipment and cars are the products that participate the most in the Turkish international trade deficit and are not otherwise defined, with almost half of the external trade deficit being mineral fuels, oils and alkali products traded (Bernardo & Barrera, 2020). The trade with Russia, China and United States is a major portion of Turkey's foreign-trade imbalance. Almost all of Turkey's energy need is fulfilled by imports and, in particular, much of its natural gas demands are provided by the Russian Federation which grows day by day in conjunction with the rise in output and population. The Russian Federation's energy imports are causing Turkey to experience severe external commercial imbalances.

Airplane Crisis and Transformation of Airplane Crisis into Economic Crisis

No country wants to sever and challenge its connections with others since every country is in need of each other in terms of trade and politics. Turkey and Russia formed strategic partnerships after the Second World War. Russia began to view Turkey as a possible ally when Turkey became a candidate for European Union (EU) membership. On 24 November 2015, the Hatay Plateau area fired a Russian military plane owing to the fact that they have kept violating their borders with the Turkish airspace, despite their ten warnings in 5 minutes under the revised rules of engagement, as they hid their nationality.

As a regional and global issue, the airplane crisis created difficulties in the two nations' political relations. Following this occurrence, Russia and Turkey sought to make mutual declarations on the world scene to demonstrate their correctness. The crisis created by the fall of the Russian SU- 24 in November 2015 by Turkish F-16s has seriously affected the Turkish-Russian relationship and the world community as well. The regional dynamics have been transformed.

In view of the circumstances, the Russian Federation initiated the arrival in September 2015 of the crisis by bombing and committing border breaches of the Bayır Bucak Turkmen to whom Turkey is highly sensitive. In terms of Turkey-Russia ties, the “airplane crisis” has clarified several problems. Putin’s connection of the top decision makers of Turkey with ISIS makes it harder, by diplomatic methods, to settle the current issue. The confidence between Russia and Turkey has been undermined for many years. Instead of resolving the problem, the announcement of economic embargoes concluded the bilateral reconciliation phase (Krizi et al., 2020a).

The Turkish-Russian ties were significantly tensed and Russia’s sanctions against Turkey, including other areas, were stepped up after this occurrence which had gone down in political history as the “airplane crisis.” The era after the aviation crisis in the ties between Turkey and Russia had a major influence on commerce may be claimed.

Leather, fabric, car, food and so on. The effects of the Russian crisis have been fairly wide given the industries and the tourist industry. In a total of 227 nations and free areas from which Turkey is importing, the Russian Federation was third behind China and Germany as of 2015. The United States, Italy, France and Iran are respectively the following nations of the Russian Federation. Turkey, on the other hand, has become Russia’s twelfth largest import country. Russia’s Turkish imports fell by 9.6% over the previous year and fell by 6.6 billion dollars in 2014. The proportion of Turkey’s overall imports from Russia was estimated at 2.3% with this import. In 2016, the volume of international commerce declined to \$17 billion after the airplane crisis, which amounted to \$24 billion in 2015. The whole volume of international commerce grew to \$22 billion in 2017, \$25 trillion in 2018, and \$26 billion in 2019, improving both nations’ commercial relations (Krizi et al., 2020b).

Conclusion

Bilateral ties between Turkey and Russia in the previous years have been uncertain. This is because these two people have a history of bilateral interactions, based not on friendliness or collaboration, but on suspicion and mistrust, and are historically founded in disputes, struggles, and wars. The ties of mutual confidence and collaboration created by Mustafa Kemal Atatürk and Lenin’s leader in the 1920s were extremely effective and although it was occasionally suspended, it remained significant throughout the 20th century. The relationships of mutual trust and cooperation were very successful.

The Soviet Russian administration contributed historically to the industrialization of Turkey by providing financial and technical support in the time of “statism” in the 1930s and the “planned development” in the second half of the 1960s. Turkey has continued to buy regular and increased amounts of natural gas from Russia through gas pipelines constructed between the two countries, in order to address the energy challenges of Turkey in the 1980s and 1990s. The pipes for natural gas, firstly in the Balkans and subsequently on the Black Sea, were nearly connected to one other.

In the first ten years of the 21st century the two nations, which are particularly the envy of the Western countries, had tremendous progress. There is also beneficial advances in the fields of mutual investment, tourism, transport and contracting services in the economies of two nations which complement each other. Russia, with increasing foreign exchange reserves, has become Turkey’s main market. The current multidisciplinary economic connections gained new, beneficial dimensions with the removal of the mutual visa application between the two nations as of May 2011. However, although the airplane crisis between the two countries brought the economic relations to a near standstill, this crisis was gradually resolved and the economic friendship and agreements between Russia and Turkey continue to get stronger day by day.

Bibliography

- Ajans, B. (2019, August 25). *UTİKAD | Karayolu | RUSYA - TÜRKİYE VE BGH*. [Www.utikad.org.tr. https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/3747/rusya-turkiye-ve-bgh](https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/3747/rusya-turkiye-ve-bgh)
- Benhür, Ç. (2008). 1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 24, 301. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sutad/issue/26266/276704>
- Bernardo, B., & Barrera, B. (2020). *Pasifik İttifaki Ülkeleri Ve Türkiye Dış Ticaret Rekabet Gücü: Karşılaştırmalı Bir Analiz (Yüksek Lisans Tezi)* (pp. 54, 56). <https://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/19267/4/BR%C4%B0AN%20BERNARDO%20BARR%C4%B0OS%20BARRERA.pdf>
- Cenk, Ş. (2006). *Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1953)* (pp. 67–70). <http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00488.pdf>
- Gürün, K. (1991). *Türk-Sovyet ilişkileri, 1920-1953* (pp. 109–125). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Krizi, U., Ve, Ö., Türkiye, S., Ekonomik, R., Analizi, İ., Öğretim, Ü., Kocaeli, Ü., Dış, T., Bölümü, Kelimeler, A., Rusya, Türkiye, E., Kriz, S., & Kriz. (2020a). Araştırma Makalesi. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi *Third Sector Social Economic Review*, 56(2), 1284–1312. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.21.06.1402>
- Krizi, U., Ve, Ö., Türkiye, S., Ekonomik, R., Analizi, İ., Öğretim, Ü., Kocaeli, Ü., Dış, T., Bölümü, Kelimeler, A., Rusya, Türkiye, E., Kriz, S., & Kriz. (2020b). Araştırma Makalesi. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi *Third Sector Social Economic Review*, 56(2), 1284–1312. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.21.06.1402>
- T.C. Resmi Gazete. (1984, December 7). *T.C. Resmi Gazete Sayı: 18598*. T.C. Resmi Gazete Arşiv. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18598.pdf>
- Türkiye-Rusya Federasyonu Arasında Basitleştirilmiş Gümrük Hattı Hakkında Bilgi Verebilir misiniz.* (2018, April 4). OAİB. <https://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-sikca-sorulan-sorular-turkiyerusya-federasyonu-arasinda-basitlestirilmis-gumruk-hatti-hakkinda-bilgi-verebilir-misiniz.html>
- Zengin, E. (2015). *Türkiye Ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri* (p. 91). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/217890>

CHAPTER IX

THE POLITICAL ECONOMY OF BLACK SEA AND COUNTOURS OF RELATIONS BETWEEN RUSSIA & TURKEY

Narendra Kumar Arya¹

Geopolitical and Economic Importance of The Black Sea

The Black Sea, a peripheral ocean of the Atlantic Ocean, is situated between Eastern Europe and Western Asia. The Black Sea covers an area of around 436,400 square kilometers. It is encircled by six nations – Romania and Bulgaria toward the west; Ukraine, Russia, and Georgia toward the north and east; and Turkey toward the south. The Black Sea channels into another geopolitically and culturally important, the Mediterranean Sea, through the Aegean Sea and different waterways. The Bosphorus Strait links to the Sea of Marmara and by linking further the Strait of the Dardanelles takes it to the Aegean Sea district of the Mediterranean. The Black Sea is moreover connected with the Sea of Azov by the adjacent Strait of Kerch. From the very ancient times, the Black Sea provided worked as water intersection to the adjoining areas of the Caucasus, the Balkans, Central Asia, and adjoining Asia Minor as well as Mesopotamia as well as to Greece. The eastern end of the Black Sea called, Colchis, (now Georgia) indicated the edge of the known world to Westerners.

Turkey shares the longest coastal area of the Black Sea and Russia has its many historical reminiscences and still active political enclaves. The Black Sea regions have a permanent population of roughly 17.5 million inhabitants, to which 6–8 million tourists are added per year. This population is very unevenly distributed in the riparian states. The Black Sea catchment area has registered a total number of 63 harbors, as follows: Romania: 18 harbors (including rivers), Ukraine: 18, Bulgaria: 2, Moldova: 1, Turkey: 24 (Black and the Marmara Sea) (Golumbeanu and Nicolaev,2015)

¹ Associate Professor, Department of Political Science, Mahatma Gandhi Central University, Bihar (India), Email: narendrakumararya@mgcub.ac.in, <https://orcid.org/0000-0001-7007-2884>.

The Black Sea acts as an important year-round transportation thoroughfare, linking the eastern European countries with world markets. Ukrainian city Odesa, together with the nearby port of Illichivsk, accounts for most of the sea's freight turnover. The ports of Novorossiysk and, to a lesser extent, Tuapse (both in Russia) and Batumi (Georgia) farther to the east specialize in petroleum. In Bulgaria, Varna and Burgas are the main ports. Constanța, in Romania, connects oil-bearing regions with foreign markets. Istanbul on the Sea of Marmara is Turkey's main port and Europe's largest city, while the Danube acts as a huge trade artery for the Balkan countries. (Andersen, 2015, pp.776). Fish constitute the most widely utilized biological resource of the Black Sea. The yearly average of Turkish commercial fishing catch is around 300,000 tons. However, there are other facets that the Black Sea has. NATO finds it's critical and laments that the Black Sea is a strategic corridor that provides smuggling channels for moving legal and illegal goods including drugs, radioactive materials, and counterfeit goods that can be used to finance terrorism. (Houston, Fiona; Duncan Wood, W.; Robinson, Derek M. (2010).

The 1936 Montreux Convention concerned with the shipping rights of littoral states between the international waters of the Black and the Mediterranean Seas regulates the behavior of commercial and military ships. However, Turkey enjoys privileges over the passage to two seas. Military ships belonging to a Black Sea country can pass whereas other military ships have the right to pass through the straits if they are not in a war against Turkey. The Closure or Opening of the Straits is the discretionary prerogative of Turkey according to an amendment made in the Montreux Convention. According to the International Transport Workers' Federation 2013 study, there were at least 30 operating merchant seaports in the Black Sea, some 2,400 commercial vessels. (ITWF, May 27, 2013) that play an important part in the trade and economy of Asia and Europe.

Why Access to Black Sea Matters to Russia

Six years of contention among Russia and an overtaxed Ottoman Empire from 1768 to 1774 prompted the marking of the 1774 Treaty of Küçük Kaynarca, which gave Russia direct admittance to the Black Sea area for utilizing the Kerch and Azov ports. The Black Sea gives international benefits to Russia as it is a significant junction and convergence point for the whole area of Eastern Europe and Western Asia. The Black Sea Fleet maintained by the Russian Navy has tremendous political and military importance for the Moscow government providing her navy a warm-water ocean outlet to high oceans. The rest of the Russian naval ports and fleets in winters freeze and paralyze the tactical mobility

and preparedness of Russia in times of emergency. Its importance is so much that since the eighteenth-century Russian naval ships have been stationed there. It is but obvious for Russia to have sway over the Crimean Peninsula.

Besides Russia, Ukraine, Romania, Bulgaria, Georgia, and Turkey have a substantial naval presence in the Black Sea and around. Turkey has the longest coastline and commands the Bosphorus and links to the Dardanelle waterways. The Turkish Navy has around 50,000 servicemen much larger than the above nations. It has its Northern Sea Area Command in Istanbul and Southern Sea Area Command in Izmir. Albeit the nation has the biggest coastline on the Black Sea, Turkey's chief maritime targets are inroads to the Mediterranean. These two waterways hugely affect all maritime powers in the Black Sea. The importance of these waterways could be understood from the fact that daily more than 2.9 million barrels of oil are shipped by 5,500 oil big haulers. Due to strategical control of the Bosphorus and the adjoining water bodies, closure of these waterways for whichever naval force would mean an open demonstration of hostility. This fact is recognized by all nations around the Black Sea. The other main power of the region also wants a strategic stake in the Black Sea especially since the unification of Crimea. The Black Sea Fleet of Russia is supported by the Caspian Flotilla linked with the Black Sea through the Volga-Don channel. Of the six Black Sea littoral states, three – Romania, Bulgaria, and Turkey – are part of NATO, and the other two – Ukraine and Georgia – are working in close association with the Alliance resonating calls of alarms for Russia.

Turkey and Russia's Developmental Goals and the Black Sea

With a soaring population (from 70 million to 81 million in just ten years, as of 2017) and a pressurized economy, Turkey's imported energy costs are touching alarming high levels. At present, environment-friendly power counts for only 30% of Turkey's total power generation. Turkey's top strategical priority is to get an uninterrupted energy supply and secure the national interest to support its financial development. Turkey's particular monetary needs are shaping its energy policies. Turkish policy makers must devise ways to diminish the unfavorable natural and financial effects of expanding usage of petroleum derivatives. While in 2007 Turkey consumed 135 million tons (Mtoe) of oil in 2016 it soared to 135 Mtoe. Electricity demands are also on the rise around 7% during the 2000s and still around by 4–5 percent every year. In the next ten years by 2030, the aggregated energy requirement might touch estimates of 440 terawatt-hours (TWh) to 550 TWh from a meager 295 TWh in 2017. Around 3/4 of Turkey's general stockpile is imported, including practically all gas and raw

petroleum and 66% of coal. About 30% of the nation's entire primary energy supply is addressed by gas. In 2015, Almost 45 billion cubic meters (bcm) of gas is consumed by Turkey and the figures have seen multiple hikes. The majority of Turkish gas demand is met by Russia along with neighboring Azerbaijan, and other West Asian and African oil-producing countries. (International Energy Agency, (2017) quoted in Saygin et al., 2018). Likewise, oil is another chief contributor (20%) to Turkey's energy mix and 92% of it is imported generally from Iraq, Russia, and Iran. (International Energy Agency (2016)2016 in Saygin et al., 2018). However, Turkey's predicaments with Russia and Iran carry with them loaded political concerns solid energy and exchange associations depend on relative political security for all (Saygin et al., 2018).

Turkey's Ambitious Energy Security

Most of the littoral nations of the Black Sea are dependent upon energy imports. The black sea is also seen as a potential source of hydrocarbon deposits. One of the most energy-hungry nations of the littoral zone, Turkey has assessed that the Black Sea holds recoverable stores of ten billion barrels of raw petroleum and two trillion cubic meters of petroleum gas. It is using advanced tubular technologies to penetrate deeper to discover fossil fuel treasures. In its latest endeavors, in August 2020, 320 billion cubic meters (11 trillion cubic feet) of natural gas in the biggest ever incident in the Black Sea was discovered by Turkey which is likely to be operational by 2023. The Tuna-1 ultra- Deepwater investigation well in block AR/TPO/KD/C26-C27-D26-D27, Turkey's biggest revelation, is currently called the Sakarya gas field (Kulovic, N., 2021, June 7) close to Romanian gas reserves.

Turkey's TPAO – organization that takes care of national oil and gas, has found 135 billion cubic meters (bcm) of reserves in the Amasra-1 well in the North Sakarya field. With the expansion of the 135 bcm to the recently found volume of 405 bcm in the Sakarya gas field, the complete gas saves found in the Black Sea came to 540 bcm. (Kulovic, N. (2021, June 7). The discovery is a giant step in the country's energy security ambitions. Turkey has contracts with Gazprom PJSC of Russia, one Nigerian corporation, and Socar of Azerbaijan's condensed petroleum gas makers for around 16 billion cubic meters of yearly supplies likely to lapse soon. (Daily Sabah, 2021). Ankara intends to begin siphoning the gas from the Sakarya field to its principal distribution network in 2023. A seabed pipeline extending around 169 kilometers is high on the energy security menu of the nation, likely to be developed in 2022 to associate the wells in the region. Energy and Natural Resources Minister of Turkey, Fatih Dönmez

said, that the Black Sea gas will be shipped to the central area in three stages and by 2022, the 169 kilometers long seabed pipeline will be ready for commercial use. (Daily Sabah.)

Turkish regime sees elements of reinforcement of their strategic goals in having explored the recent discovery of its largest-ever gas reserve within the Black Sea, providing potential positive leverage to Ankara's position in future gas deals with Russia and Iran. Turkey spends a large part of its foreign currency on the import of hydrocarbon fuels. The discovered gas reserve will cater to one-third of Turkey's gas consumption but a crucial one. (Özcan, 2020). Turkey currently imports 50 billion cubic meters of gas per year and estimates are made that demand will increase by 60% to make it around 80 billion cubic meters per year. Turkey's economic and social development performance since the early 2000s has been impressive, leading to increased employment and incomes and making Turkey an upper-middle-income country. However, in the past few years, growing economic vulnerabilities and a more challenging external environment have threatened to undermine those achievements (World Bank, 2017).

Turkey is not the only nation among the littoral region that stakes claim on the Black Sea. The Black Sea seaward shallow water extraction started during the 1970s but neighboring the Soviet Union and Romania were producing surplus energy. The main Deepwater gas exposure in the Black Sea dates from 2012 when Exxon Mobil and Romanian-Austrian OMV Petrom discovered deep ocean gas in the Neptun Deep square off Romania's shoreline. Up until this point, Neptun Deep is Romania's most rewarding seaward field, worth an expected 40-80 bcm. Which are many times the domestic requirement of Romania.

Ukraine also believes that there is massive potential for gas extraction. Long back, Ukraine and Russia started a seaward Deepwater investigation with the assistance of Exxon Mobil and Italy's Eni. The real problem lies in the fact that the Black Sea has a narrow deep ocean surface with not so clearly defined stakes among its seaside counterparts. The United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS) recognized the legally binding and agreed boundary of EEZs in 1982. The EEZ maintains that 200 nautical miles past the coastline is the right of a sovereign country. The earnest desire to shake off reliance on Russian energy cuisine is another reason for driving desires to drill the black sea at unprecedented impulsiveness. Russia's intrusion and extension of Crimea is one such attempt. Turkey has not signed UNCLOS is deemed as a source of potential vexing in the Black Sea. Russia's Lukoil with the agreement of the Romanian government in 2010 won exploration rights and discovered a 32 bcm

petroleum gas block named Trident. It was Lukoil's first major discovery in the Sea which proved irksome to some Western corporations. (Joja & Kraemer, 2020)

The first is the East-West separation. Romania's seaward assets can support the locale's self-sufficiency away from the Russian energy imposing business model. In principle, each cubic Romania produces is one less Russia sells. By and by, Lukoil's quality in Romania's EEZ and endeavors to purchase out ExxonMobil subvert its energy security. With around \$26 billion by 2040 in charge of incomes moving from Black Sea improvements into Romania's state spending plan, a lot is on the line. Romania's biggest energy organization OMV Petrom has additionally set its sights past the eastern shores of the Black Sea. (Joja & Kraemer, 2020)

In June 2020, Georgia's Economy Minister Natela Turnava declared OMV Petrom's effective bid to attempt oil and gas investigation exercises in Georgia's Black Sea II permit block, a first for Georgia in the region. If a successful discovery is made it can liberate Georgia from dependence on Russian gas. Russian attempts to annex Crimea should be seen in this light as well and this made Ukraine's ambitious attitude towards energy independence stalled till the next viable alternative is found. The Ukrainian Energy Ministry sources said that Ukraine missed 80% of oil and gas reserves in the Black Sea due to Russian aggression, worth trillions of dollars estimated by Ukraine's state-owned energy company Chornomornaftogaz (Joja & Kraemer, 2020).

Turkey's fast monetary and demographic development in the previous twenty years has kindled strong interest in acquiring energy resources and finding out ways to curtail growing import bills and dependency on overseas powers. In recent years, Turkey has focused on the adoption of a multipronged strategy for the security of energy supply by encouraging internal oil and gas investigation and production, differentiating oil and gas supply sources and related infrastructure, expanding sources of sustainable power production. Besides developing renewable energy sources Turkey is also foraying into atomic power generation and setting up nuclear plants. The first nuclear power plant saw construction activities in 2018 and the first reactor is likely to come alive by 2023 at Akkuyu; but two other plants have not shown encouraging procedural development. This is in line with Turkey's interest in decarbonization endeavors as well as progressing towards multiple sources of energy. (Turkey-IEA,2021). Akkuyu is built with Russian cooperation. Due to associated probabilities of catastrophic impact, the civic mood in Turkey is not very supportive of nuclear energy.

Internally produced coal, geothermal, and hydropower stores of Turkey are around 1% of the world's aggregate but not likely to exceed 40% of domestic energy demand even if fully exploited. Locally available lignite is of low calorific value and an inefficient source of thermal energy. Turkey has reserves of around 229 million barrels of oil, the majority of which is in the Hakkari Basin in the southeast of Turkey. These fields comprise small reserves which would be exhausted in near future and later due to very deep fetching extraction costs will rise to a non-feasible level. (Kiliç,2006). Thus, known domestic oil reserves by depleting force Turkey either to import or explore.

We have seen that the natural gas needs of Turkey are met by mainly Russia, but Iran and Turkman are other more viable options. Turkmenistan, a Central Asian nation holds the world's fourth-largest reserves of natural gas but has very few opportunities to export avast amount of gas. Gazprom of Russia which buys Turkmenistan's gas for enrooting to Europe is facing difficulties in making payments to the nation due to economic recession and restrictions on Russia. In 2014 Turkmenistan and Turkey signed an agreement to import natural gas from Turkmenistan by laying another pipeline through the Caspian Sea and Georgia to assist Europe to lower its reliance on Russian gas imports. The two nations struck an alleged concurrence to supply gas to the proposed Trans-Anatolian Gas pipeline project (TANAP). Turkish President Tayyip Erdogan sees it as a tactical measure to help meet the energy needs of Europe through Turkey, declaring that Europe's energy security is important for us. 841-kilometer long TANAP visualizes conveying 16 billion cubic meters (bcm) of gas a year from Azerbaijan's Shah Deniz II field in the Caspian Sea, one of the world's biggest gas fields, which is being created by a BP-drove consortium (British Petroleum). TANAP's ability is set to ascend to 23 bcm by 2023 and 31 bcm by 2026. TANAP will pass through the Turkish-Georgian boundary to Bulgaria and Greece. The Trans-Caspian Gas Pipeline is a proposed subsea pipeline between Türkmenbaşy in Turkmenistan and Baku in Azerbaijan is as the eastward expansion of the Southern Gas Corridor. In Baku, it would connect the South Caucasus Pipeline (Baku-Tbilisi-Erzurum pipeline) transporting Azeri gas, and through this the Trans-Anatolian gas pipeline. So, Turkey is not just securing its own energy needs but assisting the untapped resources of the region to meet consumers in Europe en route to the Black Sea. The costs of building pipeline infrastructure are huge assessed at \$20 billion but play a very crucial role in the energy game in the region. It is to recall that Turkmenistan is a neighbor of Gas and Oil- rich Iran and uninterested in Turkman gas. As expected, noticing Turkmenistan's arrangements to sell off its gas to Europe,

Russia has seemed extra careful of the shallow nature Caspian Sea which could be undermined by the pipeline. (Gurt, M. 2014, November 7). In December 2020 the Southern Gas Corridor started working, through the Transcaspian gas pipeline as stated by the Turkmenistan government in June 2021.

Economic and Trade Relations of Turkey and Russia

The relationship between Russia and Turkey is fundamentally based on a solid economic foundation. These two Eurasian powers are face to face on many issues due to their conflicting geopolitical ambitions. Despite their conflicting ambitions, economic logic seems to prevail high on the geopolitical agenda. The protagonists - Erdogan and Putin- blame Western powers of inactive attitude to serious issues of global and regional concerns. Foreign trade makes 61.4% of Turkey's economy (World Bank, 2019) comprising automobile (12.1%) oil products (3.9%) followed by jewelry, textile, and steel products. Gold was the most imported stuff (5.4%), while oil trailed at (4.5%) and motor cars and accessories made up (4.2% in total). Coal source of thermal energy and electricity generation comprised (1.7%) of total imports. Germany with a 9.2% share was a major export destination. Other export targets were the UK (6.2%), Iraq (5.7%), Iraq (5%), Italy (5.4%), and the US (5%). (Santandertrade.com, 2019)

In 2019, Russia exported \$16.4 bn worth of commodities to Turkey. The principal merchandise exported by Russia to Turkey is Refined Petroleum (\$3.91 bn), Crude Petroleum (\$3.68 bn), while Wheat (\$1.39bn) is the most important non-petroleum merchandise. During the last 24 years, the exports from Russia to Turkey have increased at an annualized rate of 9.46% (OEC 2020). Economic and trade relations constitute a crucial aspect of Turkish-Russian relations. Russia has been one of the foremost important trade partners of Turkey. Trade volume between the two states has reached

\$26.309 billion in 2019, with \$22.454 billion of imports with a lopsided advantage to Russia. The Turkish contractors in Russia are engaged in 1972 projects with a complete value of over 75.7 billion dollars compared to worth 10 billion dollars in Turkey by Russian companies. (The Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs 2016).

The Current Russian-Turkish Posture on the Black Sea

Russia's contemporary international strategy is often attributed to Vladimir Putin, but it was drafted by Yevgeny Primakov Russian foreign minister in 1996, later described as the Primakov Doctrine. the Primakov Doctrine aimed at an

independent foreign perspective of Russia liberated from Western world view, emerge as an autonomous force on the world stage a multipolar world against the ambitions of a U.S. driven unipolar world. In the last few years, Russia has gained ground with her involvement in Crimea, Ukraine, Syria, and the military logjam with the West in the Baltic and Black Seas, etc. Under Putin's standing as an agile power, Russia's picture as a significant force with critical capabilities has struck some affirmative note. (Gurganus & Rumer, 2019)

According to the fundamental document of the ministry of foreign affairs of the Russian Federation that was approved by President V. Putin on 12 February 2013, Russia's tactic in the Black Sea and Caspian Sea regions is based on the goals and principles of the Black Sea Economic Cooperation Organization's Charter of wide-ranging collaboration with its allies and make decisions jointly. (Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation, 2013). On the other hand, Turkey's foreign policy statement asserts the place of South Caucasia as vital for its link with Central Asia and place a high priority on the operationalization of the Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline (TANAP) for growing security needs. (Turkey's Relations with Southern Caucasus Countries, RTFM, 2015). Both nations place a fair amount of attention and energy on the Black Sea and surrounding geopolitical phenomena.

Russian has multidimensional interests in the Black Sea region and maintaining good relations with littoral nations is imperative to secure its strategic, defense, and especially maritime, economic, business and trade, hydrocarbon exports, etc. related interests. The Russian leadership is keen on making good relations with Turkey despite Turkey's closeness with NATO and NATO's unfriendly stance toward Putin's Russia. Russia aims to decouple Turkey's connections to NATO and have agreeable relations with Ankara. The Russian leadership is mindful of the fact that Turkey controls the Bosphorus and its corollary Dardanelles Straits – the fundamental entry between the Black Sea and the Mediterranean. Any decision by Ankara to unfavorably choke the waterways, can restrain Russian Black Sea Fleet and seriously limit Russia's capacity to project power further abroad.

In case of an emergency, it will be in the best interest of Moscow to ensure that Turkey essentially stays nonpartisan, permitting Russia to keep resupplying its powers in the Mediterranean. Any unfriendly step by Turkey will jeopardize Russian power in the Mediterranean with far-reaching implications for North Africa Europe Specially Sothern Europe and the Atlantic Ocean. Turkey is the second most impressive military power in the area and an act of insolence can undermine Russia's power calculations and tactical position. Moscow sees it

prudent to keep on fortifying reciprocal ties while looking for approaches to discover some trade-off over their disparities. (Christian, 2019).

Alternatively, Turkey takes pride in its NATO membership and believes in the critical role it can play for European security and prosperity. Turkey contributes significantly to NATO's policy of "security indivisibility and is one of the top five contributors to NATO operations and one of the top eight contributors to the Alliance's budget. The official Turkish foreign policy statement also notes it "supports regional ownership and solutions for regional problems", as one of the institution makers of regional organizations and initiatives such as the Black Sea Economic Cooperation Organization. (Turkey's Enterprising and Humanitarian Foreign Policy: A Synopsis, 2019)

In 2023, Turkey will celebrate its centenary as a republic and present president Recep Tayyip Erdogan then Prime minister gave a vision for Turkey in 2011 to coincide with the centennial year of the Republic of Turkey in 2023 where a bigger role for Turkey in international and regional affairs was sketched. An Indian scholar has termed the transformation of Turkish Foreign policy under Erdogan as 'Neo-Ottomanism' summarized as an assertive desire for supremacy in the Middle Eastern region and making Ankara the pre-eminent power in the neighborhood. (Aditya, 2020) (M. Khan, 2015) (Haugom, 2019)

It has been noted that through its Blue Homeland Doctrine, Turkey's 50-year perspective on maritime rights in the Mediterranean and other sea waters, it is increasing its naval and commercial presence claiming as exclusive economic zones (EEZs) for oil and gas, causing irk with Greece and Cyprus NATO allies like Turkey. Turkey is asserting its maritime rights in the seas of the Eastern Mediterranean with a regional or geostrategic competition against adjoining states and this is important since the US is not contemplating much in the region. It is becoming a fossil-fuel energy hub with many states already found large gas fields or is actively exploring to find them fueling their high-octane nationalism. (Marcus, 2020). Nationalism and play a bigger role in international politics of regions of its interests. Russian economy under Putin has not made efforts to come out of the shadow of oil and gas exports earned revenues. It was okay when prices boomed but for many years industry is at the lower rung of prices and Russia is bearing the burnt.

The 2001 crisis forced Turkey to accept a slew of fairly radical structural reforms imposed by the International Fund (IMF) and International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) prescribing measures that tamed the persistently high inflation, regulated budgetary process, liberated decision-making, and cultivated law-abiding policymaking and making governmental

procedures transparent. Secondly, the widely AKP (the Justice and Development Party) terminated the tutelage of the Turkish military over politics. And thirdly, a positive shift in EU-Turkey relations assisted economic reform protocols. (Acemoglu and Ucer, 2015, pp. 2-3)

Turkish Foreign Policy and Vitality of the Black Sea

For almost a hundred years, nationalism and religion have provided impetus and oomph to the Turkish society, dictating a mutually cooperative trajectory of political gusto and the current Turkish government is well equipped to harness the power of these two powerful impulses. (Armstrong, 2012). The Justice and Development Party's (Adalet ve Kalkınma Partisi/AKP) led by President Erdogan is using the dual force of Islamic magnetism and nationalist populism (Tobing & Nurwijoyo, 2021) to expand its leadership role in the Middle East, Mediterranean, Caucasian, Baltic, and Balkan regions along with aim to affect Central Asia.

However, we can safely say that a lot of ambiguity and confusion persist at least in American dominated western view about Turkish foreign since the early 1990s, pendulating between extremes of the dichotomy of "eastern" and "western" or "secular" and "Islamic" (Robins 2006; Taspınar 2011 quoted in Kennedy, & Dickenson (2013) which has become even more pronounced after regimes led by the Justice and Development Party (AKP), which sees carving out an independent foreign policy its primary goal. The economic and developmental goals along with a desire to play an influential role in international relations are primary discernible objectives.

We also find studies fashioned after the discourse theory proposed by Laclau and Mouffe that purport that Turkish foreign policy aims at humanitarian interventions and the responsibility to protect (R2P), today popularized as one of the pillars of the UN approach to international relations. (Erdogan, 2017, pp. 1-4). It is believed to be the toughest military power in the MENA (the Middle East and North Africa) region enjoying eighth place globally, between Japan and Germany. (Dudley, 2018). The Black Sea region has occupied a major concern in modern history from high points of the ottoman empire to date. In the fifteenth and seventeenth centuries, the Black Sea became an important transit point for trade between neighboring states and peoples. By the middle of the twentieth century, the Black Sea was the site of direct contact between two opposing military- political groups, the NATO, and the Warsaw Pact. As a result, the Black Sea began to be seen in Turkey as a "war zone". While the Turkey sees the Black Sea as a site with potential economic development It was clear that

Turkish companies, in particular, did not use the Black Sea basin much. Today, only 13% of the 120 million tonnes of shipments to Turkey reach the Black Sea. According to Turkish politicians, this is a clear indication of the role of maritime development in Turkey's strategy.

According to the 1936 Montreux Convention, the Bosphorus and the Dardanelles Waterways are under the control of Turkey, and she also regulated the entry of warships between the Black Sea and the Mediterranean Sea. The Bosphorus Strait is one of the most important oil transit points in the world. More than 3 percent of the global supply exceeds 3 million barrels per day, mainly from Russia and the Caspian Sea, passing through the 17-kilometer channel that connects the Black Sea with the Marmara Sea and eventually the Mediterranean Sea. The route, which also sends large quantities of grain from Russia, Ukraine, and Kazakhstan to world markets, was closed for several hours on Saturday for safety reasons. About a quarter of the world's grain exports are shipped from ports in the Black Sea. Every half kilometer wide at its narrowest point, the Turkish Strait is one of the most difficult waterways in the world. 48,000 ships make sea lanes every year, making this area one of the busiest maritime ports in the world, according to the

U.S. government. Commercial shipping has the right to move freely through the sea in peacetime, although Turkey reserves the right to impose regulations for safety and environmental purposes.

U.S. Energy Information Agency (EIA) anticipates that about 61 percent of the world's oil supply goes through a handful of vulnerable offshore hotspots. There are eight major chokepoints in the world and any disturbance sends alarming signals to the energy markets. The Strait of Hormuz, between Oman and Iran, connects the Persian Gulf with the Gulf of Oman and the Arabian Sea. The Strait of Hormuz is the most important oil point in the world due to a large amount of oil flowing through the strait. In 2018, its daily oil flow averaged 21 million barrels per day (b/d), or about 21% of global oil consumption. The Bosphorus strait is one such choke point. More than three percent of global supply, or in other words about 3 million barrels of oil per day and 20 million tons of petroleum products per year, passes through this iconic waterway. It also controls the movement of 48,000 ships a year, which is reportedly three and four times more crowded than the traffic on the Suez Canal and Panama. The Bosphorus is one of the world's most vital sea routes for transporting oil from the Caspian region and Russia to the regions of Asia, Western and Southern Europe. One of the world's largest offshore oil producers, Russia, exports 38 percent of its crude oil through the Strait. The strait is also the main oil export

route for Eurasian countries such as Azerbaijan and Kazakhstan. The Bosphorus is a gateway to the Black Sea and a major point of concern to both powers.

When Putin took over Russia, He had a legacy of economic reforms initiated by Yeltsin. The Russian economy demonstrated impressive growth between the two financial crises of 1998 and 2009. Between 2000 and 2008, The Russian economy was one of the best performers among BRICS and other emerging economies growing at the rate of 6.9% from 2000-2008. This growth was even better in purchasing power parity (PPP) terms being just \$9,300 in 1999 per capita but jumping impressively to \$21,600 by 2008. Russia's share within the world economy grew fourfold over an equivalent period, from 0.6% to 2.7%. The welfare of the population increased considerably: real wages increased by 3.4 times, and real pensions increased by 2.8 times. But after the crisis (2009–2013) it bogged down to 1.0%. becoming a docile economy. Russian economy touched the peak in nominal terms around 2013 at \$2 293 billion then plummeting sharply to a mere \$1277 billion in 2016 and still not making any great achievement as of 2020 at sitting at just

\$1483 billion. International Monetary Fund considers Turkey as an emerging market as the 20th largest economy in terms of nominal GDP] and the 11th GDP per PPP with diverse economic activities. In the year 2000 both were equal economies as indicated by GDP around \$259 billion. Turkey has made steady progress but could achieve an apex of \$957 billion around the same time the Russian Federation did but it also slowed down though not as much as the Russian federation hovering around \$ 720 billion in 2020 (World Bank,n.d. a)

References

- Acemoglu, Daron, and Murat Ucer, (2015) “The Ups and Downs of Turkish Growth, 2002-2015: Political Dynamics, the European Union and the Institutional Slide.” SSRN Electronic Journal, no. NBER Working Paper No. W21608, 2015, pp. 1–34, economics.mit.edu/files/11509, 10.2139/ssrn.2672052.
- Aditya, P., (2020, August 31). “Neo-Ottomanism” in Turkish foreign policy. ORF; ORF (Observer Research Foundation), New Delhi, India. <https://www.orfonline.org/expert-speak/neo-ottomanism-turkish-foreign-policy/>
- Armstrong, W., (2012). Turkish Nationalism and Turkish Islam: A New Balance. In *Turkish Policy Quarterly* (pp. 1–6). *Turkish Policy Quarterly*. http://turkishpolicy.com/pdf/vol_10-no_4-armstrong.pdf

- Bank, World. “GDP (Current US\$) - Turkey, Russian Federation | Data.”
Data.worldbank.org, data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.
CD?end=2020&locations=TR- RU&start=2000. Accessed 2 Sept. 2021
- Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation. (2013, January 12). https://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/122186
- Christian (2019, March 23). The Importance of The Black Sea for Russia, Association of Accredited Public Policy Advocates to the European Union. <http://www.aalep.eu/importance-black-sea-russia>
- Dudley, D., (2018). The 10 Strongest Military Forces in The Middle East. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/dominicdudley/2018/02/26/ten-strongest-military- forces-middle-east/>
- Erdogan, B., (2017). Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect: Turkish Foreign Policy Discourse. In www.palgrave.com (pp. 1–4). Palgrave Macmillan. <https://www.palgrave.com/gp/book/9783319476827>
- Golumbeanu, M., & Nicolaev, S., (2015). Study on Integrated Coastal Zone Management. 454p Report by the Project Improvement of the Integrated Coastal Zone Management in the Black Sea Region, ICZM, Funded by the Joint Operational Programme Black Sea Basin, 2007-2013. <http://resolver.tudelft.nl/uuid:b0a81887-c825-4cb2-b6fe-da3b027059a5>Houston, Fiona; Duncan Wood, W.; Robinson, Derek M. (2010). “Black Sea Security”. NATO Advanced Research Workshop. NATO
- Gurganus, J., & Rumer, E., (2019, February 20). Russia’s Global Ambitions in Perspective. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/2019/02/20/russia-s-global-ambitions-in-perspective-pub-78067>
- Gurt, M., (2014, November 7). Turkmenistan inks deal with Turkey to supply gas to TANAP pipeline. Reuters. <https://www.reuters.com/article/turkmenistan-turkey-tanap-idUSL6N0SX2QK20141107>
- Haugom, L., (2019). Turkish foreign policy under Erdogan: A change in international orientation? *Comparative Strategy*, 38(3), 206–223. <https://doi.org/10.1080/01495933.2019.1606662> International Energy Agency. (2021, March 30). Turkey. <https://www.iea.org/countries/turkey>
- IEA (2016) “Energy Policies of IEA Countries: Turkey: 2016 Review” (2016), available at <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/EnergyPoliciesofIEACountriesTurkey.pdf>. quoted in Saygin,

- D., Hoffman, M., & Godron, P. (2018, July 10). How Turkey Can Ensure a Successful Energy Transition. Center for American Progress. <https://www.americanprogress.org/issues/security/reports/2018/07/10/453281/turkey-can-ensure-successful-energy-transition/>
- Joja, I., & Kraemer, R., (2020, December 14). Black Sea Gas Campaigning 2020, Middle East Institute, Washington D.C. <https://www.mei.edu/publications/black-sea-gas-campaigning-2020>
- Khan, M. Sheharyar., (2015). The Transformation of Turkish Foreign Policy Towards the Middle East. *Policy Perspectives*, 12(1), 31-50. doi:10.13169/polipers.12.1.0031
- Kennedy, R., & Dickenson, M. (2013). Turkish Foreign Policy and Public Opinion in the AKP Era. *Foreign Policy Analysis*, 9(2), 171-188. Retrieved August 30, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/24910849>
- Kiliç AM., (2006) Turkey's Main Energy Sources and Importance of Usage in Energy Sector. *Energy Exploration & Exploitation*. 2006;24(1-2):1-17. doi:10.1260/014459806779388001
- Kulovic, N. (2021, June 7). Turkey unveils new gas discovery in Black Sea. *Offshore Energy*. <https://www.offshore-energy.biz/turkey-unveils-new-gas-discovery-in-black-sea/>
- Marcus, J. (2020, August 25). The Eastern Mediterranean tinderbox: Why Greek- Turkish rivalries have expanded. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-53906360>
- OEC - the Observatory of Economic Complexity (2020) Russia (RUS) and Turkey (TUR) Trade. www.oec.world/en/profile/bilateral-country/rus/partner/tur. Accessed 2 Sept. 2021.
- Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs (2016), Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2016, www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-the-russian-federation.en.mfa. Accessed 2 Sept. 2021.
- Saygin, D., Hoffman, M., & Godron, P. 2018, July 10. How Turkey Can Ensure a Successful Energy Transition. Center for American Progress. <https://www.americanprogress.org/issues/security/reports/2018/07/10/453281/turkey-can-ensure-successful-energy-transition/>
- Tobing, F. B. L., & Nurwijoyo, A. (2020). Turkish Islam-Nationalism Under AKP: A New Model for the Muslim World? *Global: Jurnal Politik Internasional*, 22(2), 268. <https://doi.org/10.7454/global.v22i2.532>

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2015). Turkey's Relations with Southern Caucasus Countries. https://www.mfa.gov.tr/turkey_s-relations-with-southern-caucasus.en.mfa

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (2019), Turkey's Enterprising and Humanitarian Foreign Policy A Synopsis, <https://www.mfa.gov.tr/synopsis-of-the-turkish-foreign-policy.en.mfa>

Turkish Foreign Trade in Figures, Santandertrade.com (2019) www.santandertrade.com/en/portal/analyse-markets/turkey/foreign-trade-in-figures. Accessed 2 Sept. 2021.

CHAPTER X

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА В ТЕОРИИ ПРИНЯТИЯ КОМПРОМИССНЫХ РЕШЕНИЙ

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE THEORY OF COMPROMISE SOLUTIONS

Шабалина С.А.¹

Понятие управления в современном мире становится одним из фундаментальных, что в полной мере можно отнести и к туристской отрасли. Общая теория систем определяет управление как функцию системы, направленную на сохранение ее основного качества (т.е. совокупности свойств, определяющих систему как реальный объект системного характера) в условиях меняющейся среды, либо на выполнение некоторой программы, связанной с достижением заданной цели. Следует отметить, что понятие управления не формализовано настолько, чтобы можно было дать его точное и при этом достаточно четкое определение. Процесс управления сложен – можно выделить следующие основные его этапы: сбор и обработка информации; ее анализ; диагноз и прогноз; синтез и установление на этой основе цели (целей); принятие решения, направленного на достижение цели; последовательная конкретизация принятых решений в виде прогнозирования, планирования, проектирования и выработки конкретных управленческих решений; организация выполнения решений; контроль за выполнением; новый цикл этого непрерывного в идеале процесса.

Проблемы управления многообразны и они по-разному проявляются и решаются в различных сферах человеческой деятельности [1]. Еще более специфичны они в туристской отрасли. В самом общем виде следует, очевидно, понимать как процесс разработки и реализации экономико-социальной политики с учетом региональных особенностей и с привлечением методов изучения и оценки потенциала территории.

¹ Казанский Федеральный университет, Казань, Россия, sshabalina74@gmail.com1, ORCID ID 0000-0002-5268-6409

Особенность туристской отрасли состоит в том, что она прямо или опосредованно связана более чем с 40 отраслями народного хозяйства [5].

Таким образом, одной из важных проблем управления в туристской отрасли является согласование отраслевых и территориальных интересов. Одной из характерных черт сложноорганизованных систем, как известно, является их несводимость к одной какой-либо иерархической структуре. Наличие наряду с территориальными структурами также и структур отраслевых порождает крайне сложную проблему отыскания такой структуры управления, которая в наибольшей мере способствовала бы сочетанию и согласованию интересов как территориальных, так и отраслевых (туристской) на всех уровнях иерархии [3]. Всякая попытка проводить особую отраслевую (туристскую) политику, основанную только на учёте местных условий несостоятельна как в научном, так и практическом плане. Таким образом, в региональном развитии одной из важных проблем управления остается согласование отраслевых (туристских) и территориальных интересов, что можно трактовать как проявление общей проблемы согласования интересов в развитии территории (региона).

В этом плане региональное управление с существующими функциями и рычагами управления в настоящее время вполне может обеспечить процесс комплексобразования туристской отрасли, в частности, если мы будем о республике Татарстан. Познание механизмов формирования территориальных систем одной из подсистем которой выступает туристская, процесса ее формирования и развития и создания на этой основе теории геосистем как концептуальной базы решения актуальной задачи пространственной организации общества признается в настоящее время одной из важнейших задач современной географической науки [7]. Ввиду этого в теоретическом и методическом плане целесообразно выяснить особенности процессов управления именно в классе туристских систем, а в связи с этим, установить прежде всего некоторые ее особенности, существенные при рассмотрении ее как объекта управления.

Очевидно, что со всё большим возрастанием количества исследований по изучению развития и формирования туристской отрасли в различных регионах страны, и большого количества научных, научно-методологически и практикоориентированных публикаций о туризме, в научном мире формируется понимание необходимости применения всего комплекса знаний для изучения региона [5, 7].

Получается, что туристская система, является частью более общей системы – региональной. Выделение подсистемы означает введение

границ, которых на самом деле не существуют, переход одной системы в другую происходит непрерывно, четкие границы между ними скорее исключение, чем правило (рис.1).

Таким образом, туристскую подсистему в региональной системе можно представить как совокупность элементов природы, населения и хозяйства, которая сформировалась как результат взаимодействия природной и социально-экономической подсистем, подчиняющихся своим законам функционирования и развития. Но одновременно это же взаимодействие обуславливает тот факт, что явления и процессы в туристской сфере выступают как результат суммарного действия как естественных, так и общественных причин, что и определяет методическую необходимость их научного изучения.

Рис. 1. Система взаимодействия (I-ландшафтной, II – материальной и III – непроеизводственной) сфер жизнедеятельности общества, определяющих местоположение туристской системы (составлено автором).

Управление туристской сферой региона требует самого глубокого познания процессов, протекающей в ней, выявления наиболее существенных зависимостей, закономерностей и отношений, определяющих ее

состояние и развитие. В полной мере это возможно при формализованном представлении окружающей среды в диалектическом единстве природной и социально-экономической составляющих. Такие взаимодействия возможно представить с помощью моделирования, подходы же и способы реализации его могут быть различными и отражать те или иные концептуальные представления об объекте исследования и внутренней логике процесса научного познания. Одним из подходов, реализующих принцип моделирования взаимодействий, является подход, основанный на представлении о существовании несовпадающих интересов в системе и об объективных возможностях их согласования.

Если представить, что туристская система, формируется на определенной территории (республики Татарстан) в результате взаимодействия качественно различных образований – природной и социально-экономической, то именно взаимодействия, проявляющиеся в обмене информацией, энергией и т.п. определяют ее дальнейшее формирование, функционирование и развитие с эмерджентными свойствами [8]. При этом очень существенно то, что процессы взаимодействия и функционирования всякого объекта – это, в первую очередь, его деятельность, направленная на выполнение им своих функций. С системных позиций функция объекта может рассматриваться как роль, отведенная с позиций региональных требований, которым данный объект должен подчиняться в силу своего положения в существующей иерархии региональной системы. В то же время наряду с функцией объекта следует различать его интересы, т.е. некоторые собственные представления о состояниях, наиболее предпочтительных для него и о способах достижения таких состояний. Важно подчеркнуть, что интересы объекта, в отличие от его функций, определяются не местом объекта в системе, а его самыми глубокими внутренними свойствами и особенностями восприятия им сложившихся в системе условий [10].

Общественные интересы являются главным побудительным мотивом социальной и экономической деятельности и выступают как выражение отношения носителей интересов к условиям их существования, их положению и роли в общественных отношениях. Они всегда осознаны их носителями и выражены в той или иной форме, т.е. переведены на язык конкретных экономических, политических, социальных и иных требований, программ, концепций и т.п. С другой стороны они могут быть выражены в форме потребностей – материальных или нематериальных в зависимости от условий существования. Это позволяет прояснить роль интересов в развитии общества.

Подход к исследованию процессов взаимодействия в туристской системе, основанный на понятии интересов их составляющих дает возможности для содержательного анализа и объяснения моделей взаимодействия. Поскольку место и роль каждого элемента туристской системы определяются его положением в сложившейся структуре, то его функции и интересы могут и не совпадать, что чаще всего и происходит в реальности. Таким образом, в туристской системе можно выявить два типа противоречий, вызванных несовпадением интересов. Во-первых, противоречия между функциями и интересами элементов, обусловленные соотношением имманентных и эмерджентных свойств системы. Во-вторых, противоречия связанные с конкуренцией в процессе потребления вещества, информации и энергии [9]. Всякое несовпадение интересов в системах можно рассматривать как конфликт, наличие его порождает проблему управления им – проблему согласования интересов, которая по существу сводится к отысканию компромисса – наиболее разумного и приемлемого. Получается, что несовпадение интересов можно рассматривать как конфликт, а его разрешение – процесс согласования, как некоторый компромисс между носителями интересов.

Reference

Таким образом, взаимодействия в системе можно трактовать как результат стремления различных элементов и иерархических уровней обеспечить по возможности наименьшее расхождение между реальными условиями их существования и желательными, диктуемыми их интересами. С этих позиций и существующая современная ситуация может рассматриваться как некоторый результат взаимоотношения интересов и формирования на основе этого определенной совокупности условий.

Характер несовпадения интересов определяет особенности взаимодействия. Поэтому более разумным со всех точек зрения является попытка отыскания компромисса, в той или иной степени устраивающего все конфликтующие стороны. Решение данной задачи имеет два аспекта: тактический и стратегический. Первый связан с согласованием сформировавшихся интересов, второй – с управлением формированием интересов с целью их сближения между собой. Можно, очевидно, предположить, что «подвижность» интересов должна быть тем большей, чем ниже иерархический ранг уровня, поскольку существенный пересмотр интересов высоких уровней иерархии может означать качественно новые, отличные от прежних цели и смысл существования региональной системы. Интересы разных уровней иерархии различны, но в конечном итоге они

сводятся к желанию наиболее полного удовлетворения материальных и духовных потребностей членов общества. В этих условиях процесс экономического и социального развития представляет собой процесс согласования эмерджентных интересов общества с имманентными интересами его отдельных элементов.

Очевидным примером столкновения интересов может служить ситуация, когда суммарная потребность в каком-либо ресурсе превосходит его наличие [2,8]. Между потребителями дефицитного ресурса (это могут быть минеральные, водные, земельные, биологические, рекреационные, трудовые, финансовые, элементы инфраструктуры и т.п.) возникает конфликт, решение которого предполагает формулировку критерия качества компромисса, что сводится к расстановке приоритетов. В этом случае, проявляется координирующий характер более высокого уровня иерархии по отношению к более низким уровням.

Еще одним примером несовпадения интересов можно считать интересы территориальной (региональной) и отраслевых (туристской) систем. Интересы отрасли (в нашем случае – туристской) проявляются в ее стремлении развиваться и размещаться по территории в соответствии со своей спецификой, следуя факторам размещения для более успешного функционирования и развития [3,6]. Социально-экономическая ситуация территории, развитие рекреации и туризма тесно связаны между собой. Так, регион выступает средой, в которой разворачивается рекреационная деятельность, а социально-экономические условия определяют процессы формирования. Успех отрасли зависит от оснащенности материально-технической базы, её соответствия общепринятым стандартам и требованиям. Рекреационный ресурс - это лишь одно из звеньев в цепи: природный или социально-технический объект - условия отдыха - ресурсы - фонды. Переход от условий рекреационной деятельности к ресурсам связан прежде всего с осмыслением хозяйственной ценности анализируемых объектов, их пространственно-временных характеристик, экономических возможностей освоения.

Любая попытка отрасли (туристской) «внедрится» на эту территорию или расширить свое присутствие на ней неизбежным образом отразится на состоянии природной и социально-экономической составляющих территории (региона), на формах и интенсивности их взаимодействия. Эти изменения могут быть благоприятными для территории (региона) – создание новых рабочих мест, развитие туристской инфраструктуры, модернизация дорожной сети, поступления в местный бюджет денежных

средств в виде налогов, улучшение условий жизни населения и т.д. Однако, этот процесс «внедрения» может иметь и негативные стороны – ухудшение экологической ситуации, обострение транспортных проблем, трудности с водо- и энергообеспечением, а возможно и других условий функционирования ранее сложившихся на данной территории. Оценка и отношении территории к такого рода процессам и их последствиям и составляет проявление интересов в данной ситуации. Территория региона (республика Татарстан), имеющая собственный орган управления, очевидно имеет четкое осознание и представление о формулировке интересов региональной системы.

Bibliography

- Infrastrukturnye proekty kak instrument sglazhivaniya prostranstvennoj polyarizacii v regione//Zinov'eva A.A., Miheeva E.E. SHabalina S.A. Kazan': ID «MeDDoK», 2018- 136 s.
- Mazhar L.YU. Territorial'nye turistsko-rekreacionnye sistemy./ L.YU. Mazhar.- Smolensk: Universum, 2008. – 212 s.
- Problemy regional'nogo razvitiya. Modeli i eksperimenty //pod red.YU.G. ipeca, S.B. SHlihtera. – M.: IG RAN, 1997. – 154s
- Prostranstvennaya organizaciya rekreacionnoj sistemy: teoretiko-metodologicheskie podhody //SA SHabalina, AM Trofimov - Problemy regional'noj ekologii, 2009 № 2 s.78-82.
- Rodoman B.B. Polyarizovannaya biosfera: Sb. st. / Rodoman B.B.— Smolensk: Ojkumena, 2002.—335s.
- Territorial'nye aspekty razvitiya turizma v Respublike Tatarstan SA SHabalina, VA Rubcov, EI Bajbakov - Kazan': Otechestvo, 2014 – 160s.
- Trofimov A.M. Geosituacionnyj podhod i struktura geograficheskogo prostranstva vremeni/ A.M.Trofimov //Novye podhody k strukturno-dinamicheskim issledovaniyam geosistem.-Priazov'e, 1989.-S.3-7.
- Turizm i otraslevye sistemy./Pod red. I.V. Zorina, V.A. Kvartal'nova i dr.. M.: Finansy i statistika, 2002.- 272 s.
- Haggett P. Obshchaya geografiya: global'nyj sintez / P. Haggett, A. Skopin.— Harlow: Pearson education ltd., 2005.—352 s.
- SHabalina S.A. Prostranstvennaya organizaciya rekreacionnoj sistemy: teoretiko-metodologicheskie podhody/ A.M. Trofimov, S.A. SHabalina// Problemy regional'noj ekologii, 2009, № 2. – S. 78-82.

SHarygin M.D. Regional'naya organizaciya obshchestva (teoretiko-metodologicheskie problemy sovershenstvovaniya)/ M.D. SHarygin. – Perm': izd-vo Permskogo universiteta, 1992. – 204 s.

CHAPTER XI

RUSYA FEDERASYONU'NDA GÖÇ VE EKONOMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

MIGRATION IN THE RUSSIAN FEDERATION AND ITS IMPACTS ON THE ECONOMY

Akif ABDULLAH¹

Giriş

Nüfus göçü, genellikle, nüfusun ülke toprakları veya devletler arasındaki hareketiyle ilişkili bölgesel hareketliliği olarak anlaşılmaktadır. Bu hareketlilik, çeşitli koşulların ve faktörlerin etkisinden kaynaklanmakta olup, sosyo-ekonomik, askeri-politik, dini, doğal, ekolojik, bireysel bölgelerin ve ülkelerin tarihsel, ekonomik gelişiminin özellikleri bu durumu etkilemektedir. Küreselleşme süreçleri ve dünyada artan iş bölümü, göç akışlarının sürekli olarak bir ülkeden diğerine yönlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Modern dünyadaki göç, dünya ekonomisinde üretim faktörlerinin hareketliliğindeki genel artışı yansıtan önemli bir durumdur. Hem devletin hem de bölgelerinin ekonomik ve sosyal sorunları çözülürken göç süreçlerinin özellikleri göz ardı edilemez. Bu bağlamda, ülkelerdeki göç akışlarının ekonomik-istatistiksel bir çalışmasının yapılmasına her zaman ihtiyaç vardır.

Uluslararası göçmen akışları küresel ekonomide giderek daha önemli bir rol oynamaktadır: Bugün dünyadaki her 33 kişiden biri göçmen olduğundan, uluslararası göçmenlerin toplam sayısı son beş yılda artmıştır. Göç hem alan hem de gönderen ülkelerde birçok ekonomik yönü etkilemektedir. Göç süreçlerinin mevcut koşullarda, göçmenlerin sosyal, etnik, demografik bileşimi açısından çok farklı olduğu ve hacminin azalmasıyla birlikte nüfus sayısında bir artış olduğu düşünülmektedir. İşgücü göçü, bir dereceye kadar siyasi ve ekonomik durumu ve ayrıca altyapının belirli kısımlarını etkilemektedir. Dünyada göçün

¹* Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Emirdağ MYO, Dış Ticaret Bölüm Başkanı, Türkiye aabdullah@ku.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8750-3783>

düzenlenmesi, göçmenlerin kayıt altına alınması ve işgücü göçünün sonuçları dikkate alınarak kısıtlamalara yönelik eylemler uygulamaya konulmaktadır.

Göç Araştırmaları Merkezinin verilerine göre yasadışı göçmenler arasındaki eğitim seviyesi göçmenlerin %50'sinden fazlasının orta öğretime bile sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Eğitimsiz göçmenler başta olmak üzere yasa dışı göçmenlerin artması, suç oranlarının artmasına ve göçmenlere karşı fobilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Modern dünyada göçün neden olduğu ırkçılık, silahlı çatışmalar, aşırı yoksulluk ve diğer olumsuz sosyal olgular genellikle suç unsuru haline gelmektedir. Yeni gelenlerin suç işlemesi, genellikle organize suç faaliyetlerine katılımlarıyla da ilişkilendirilmektedir. Sonuç olarak, emek göçünün dünya ülkelerinin sosyo-ekonomik oluşumunu önemli ölçüde etkilediği ve bu durumun da net bir devlet politikası ile olumsuz sonuçları önleyebilecektir.

Rusya'da Göç Süreçleri

Göç süreçleri, işgücü piyasası ve nüfusun istihdamı ile ilgili sosyal ve işgücü alanındaki en zor olgulardan biridir. Günümüzde nüfus göçü, dünyanın hemen hemen tüm ülkelerini kapsayan karmaşık bir sosyo-ekonomik süreçtir. Rusya'da göç sürecinin istikrarlı bir sosyo-ekonomik güvenliğinin olmadığı koşullarda: altyapısı zayıf, gelişmiş, yasal ve bilgi tabanı oluşturulmamış, uygun fiyata konut satın alma durumu olmayan aylık geliri düşük, işsizliğin arttığı söylenmelidir (Dmitriev ve Pyaduhov, 2007, s.85). Bu koşullarda, yalnızca devlet düzeyinde göçmenler için bir mali destek politikası geliştirmek değil, aynı zamanda işgücünün muhafaza mekanizmalarını, yerel ve iç işgücü piyasasının gelişimini de açıkça yeniden düzenlemek gerekir. Rusya için, Rus bilim adamlarına göre, son on yılın sorunu haline gelen işgücü kıtlığı, ülkenin sosyo-ekonomik gelişimini etkileyen ve hızlı yönetsel sosyo-ekonomik kararlar gerektiren istikrarsızlaştırıcı bir faktördür. İşgücü ihtiyacı sorununu çözümlen ana yolu, önce iç, sonra giderek artan bir ölçekte - dış emek göçüne destek vermek olacaktır. Rusya'da son on yılda nüfusun en büyük bölgesel hareketi haline gelen göç emek göçüdür (İvahnyuk, 2011, s.120).

İşçi göçmenlerin istihdam alanındaki süreçler, Rusya nüfusunun istihdam alanındaki genel yapısal değişiklikleri yansıtmaktadır, ancak bu süreçlerin kendileri göçmenler arasında çok daha yoğun bir şekilde ilerlemektedir. Rusya'da işgücü göçünün farklı biçimlerdeki güncel konuları, işgücü piyasası üzerindeki etkisi, istihdam ve işsizlik, özellikle son yıllarda yayınlananlar olmak üzere birçok makale, monografi ve çalışmada ele alınmaktadır (Tyurkin,

2005, s.65). Göçmen akışları da demografiyi iyileştirmeye yardımcı olmaktadır. İşgücü göçü, Rusya'yı uluslararası işgücü piyasasına dahil etmenin, dünya iş deneyimine hâkim olmanın ve farklı ülkelerin ekonomilerini entegre etmenin bir yolu olan bölgesel ve tüm Rusya işgücü piyasasının oluşumu için uygulanabilir bir araç olarak gereklidir. Sağlam bir göç politikası, göçün önündeki engelleri kaldırmayı amaçlamalıdır. Göç süreçlerinin devlet düzenlemesi önlemleri, işgücü kaynaklarının yeniden yerleştirilmesi için koşulların yaratılması gerekmektedir (Vasileva, v.d,2016, s.25).

Nüfus göçüne ilişkin ana bilgi kaynağı, göçmenlerin mevcut kayıtları ve nüfus sayımlarından elde edilen materyaller dahil olmak üzere devlet istatistikleridir. Göç süreçlerini bilimsel olarak yönetmek için, yerleşim nedenlerini ve bunları kolaylaştıran veya engelleyen koşulları ortaya koyan çok sayıda kanıtın seçilmesi ve analiz edilmesi gerekmektedir. Rusya'nın uluslararası ve iç göçüne ilişkin veriler, Federal Göçmenlik Dairesi'nin bölgesel organlarından geliş ve gidişlerin istatistiksel muhasebesi için belgelerin incelenmesi sonucunda elde edilmektedir. Göçmenlerin istatistiksel kayıtları, ikamet yerindeki nüfusun kaydı ve kaydının silinmesi ve (2011 yılından sonra) 9 ay veya daha fazla bir süre için kalış yerinde kayıt yapılması üzerine derlenmektedir (Zayonçkovskaya, v.d, 2017, s.132) .

Rusya istatistik Kurumu verilerine göre 2015 yılında ülkeye toplam göç edenlerin sayısı 4.734,5 bin kişi olup, ülkeden göç edenlerin sayı ise 4.489,1 bin kişi olmuştur. Böylece, diğer ülkelerden göç nedeniyle gelenlerin Rusya'nın nüfusundaki göç artışı 2015 yılında 245,4 bin kişi olarak gerçekleşmiştir. (Tablo 1). Bu göstergelerin istikrarsız bir eğilimi olduğunu görmekteyiz. En fazla göç artışının ise 2011 ve 2014 yıllarında gerçekleşmiş olduğunu görmekteyiz (Grişina ve Trusova, 2017, s.29).

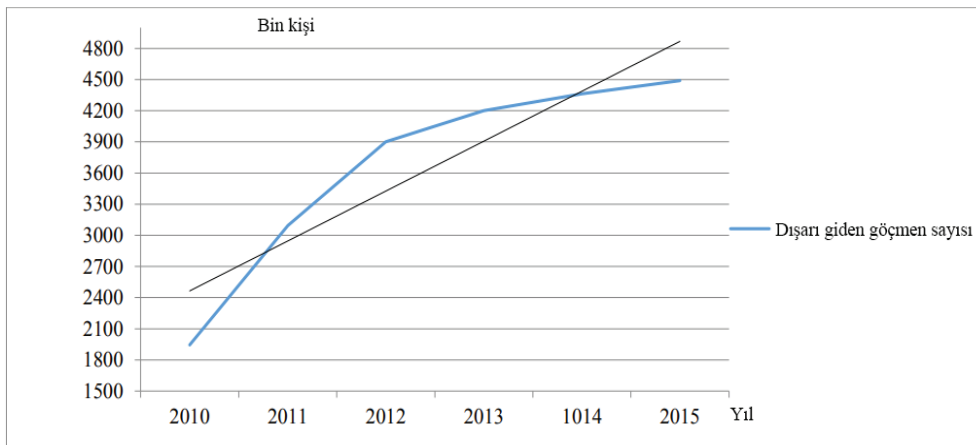
Rusya'ya diğer ülkelerden gelen toplam insan sayısında (598,6 bin kişi), en aktif nüfus girişi BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ülkelerinden görülmektedir. 2015 yılında Rusya'ya göç eden ülkelere baktığımızda en büyük payı Ukrayna (%36,2) ve Tacikistan (%12,3) olmak üzere 536,2 bin kişinin bu ülkelerden geldiğini görmekteyiz. Yine aynı yıl içinde (2015 yılı) ülkeyi terk edenlerin sayısı çok daha az - 353,2 bin kişi olmuştur. BDT ülkelerine ise 298,8 bin kişi göç etmiştir (Demidova, 2020, s.5).

Tablo 1: 2010-2015 yıllarında Rusya nüfusunun göç göstergeleri. (Bin kişi)

Yıl	Gelen			Gidenler			Değişim
	Toplam	Rusya sınırları içinde	Yrut dışı ülke	Toplam	Rusya sınırları içinde	Yrut dışı ülke	
2010	2102,3	1910,6	191,7	1944,2	1910,6	33,6	158,1
2011	3415,0	3058,5	356,5	3095,2	3058,5	36,7	319,8
2012	4196,1	3778,4	417,7	3901,2	3778,5	122,7	294,9
2013	4496,9	4014,6	482,3	4201,0	4014,6	186,4	295,9
2014	4663,4	4072,6	590,8	4363,4	4052,9	310,5	300,0
2015	4734,5	4135,9	598,6	4489,1	4135,9	353,2	245,4

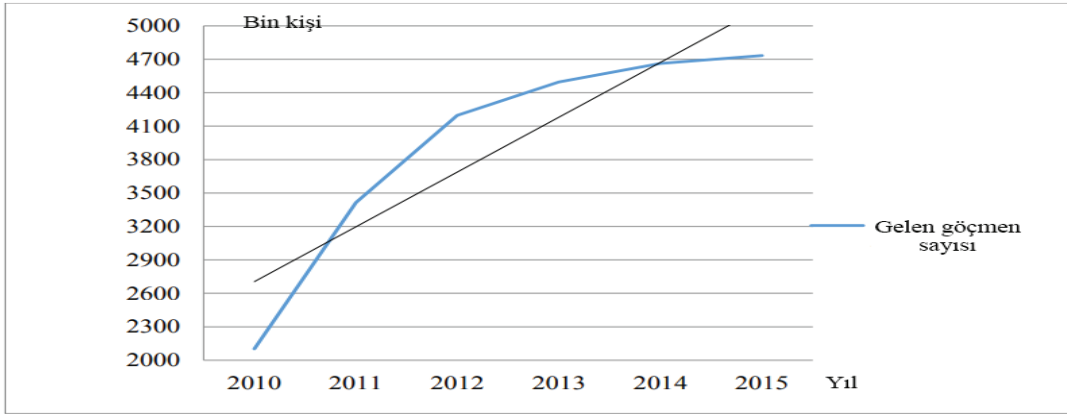
Kaynak: Nauçnyy Eelktronnyy Jurnal “Migraçiya Nauçnego Poznaniya” No:2/2017 (Şubat 2017) ISSN 2541-8084

2010 – 2015 yılları arasında ülkeye gelen nüfus sayısı 2.632.2 bin kişi olup, diğer yıllara göre 2,25 kat artış olmuştur. En yüksek artış ise 2011 yılında olup, daha sonra gelenlerin sayısı yıldan yıla giderek azalmıştır. 2011 yılında mutlak büyüme ile göç edenlerin sayısı 1312,7 bin kişiye ulaşmıştır. 2014-2015 yıllarına baktığımızda ise 2015 yılında göç edenlerin sayısı bir önceki yıla göre 71,1 bin kişi artış olduğunu görmekteyiz. Benzer bir eğilim ülkeyi terk eden insan sayısının dinamiklerinde görebiliriz. 2011 yılında bir önceki yıla göre toplam olarak ülkeden gidenlerin sayısı 1.151,0 bin kişi olup, (%59,2 artış) 2015 yılında toplamda ülkeden gidenlerin sayısı bir önceki yıla göre 125,7 bin kişi olmuştur (%2,9 oranında artmış olmuştur) (Şekil 1 ve 2) (Grişina ve Trusova, 2017, s.28-31).

Şekil 1: Rusya'dan Dışarıya Giden Göçmen Sayısı

Şekil 1 ve 2 'de Rusya'ya 2010-2015 yıllarında gelen ve giden nüfusun dinamiklerinin başlangıç ve seviyelendirilmiş zaman serilerini göstermektedir. Rusya'da nüfusu terk eden insan sayısının analitik olarak dengelenmesi, nüfus kategorisinin büyüklüğünü artırma eğilimi olduğunu göstermektedir: 2010 yılından 2015 yılına kadar, ülkeyi terk eden ortalama insan sayısı her yıl yaklaşık 500,75 kişi artış olduğunu görmekteyiz (Grisina ve Trusova, 2017, s.30).

Şekil 2 - Rusya'ya Dışarıdan Gelen Göçmen Sayısı

Rusya'da istihdam sektörünün durumu, çeşitli göçmen kategorilerinden etkilenmektedir. Bunlar, çalışmak için gelenler, daimî ikamet için gelenler ve mevsimlik çalışmak için gelenlerdir. Göç süreçlerinin etkin yönetimi, bölgesel işgücü piyasalarında arz ve talep arasında bir dengeyi de sağlamaktadır. Ayrıca, Rusya Federasyonu'nda bölgesel bağlamda iç göç süreçlerinin belirgin farklılığına da dikkat etmek gerekir (Tablo 3).(2015-2017 yılları) (Komarovskiy, 2017, s.142).

Tablo 2 – Rusya'da İç Göç İstatistikleri (İnsanlar)

BÖLGELER	GELİŞ	GİDİŞ	FARK
MERKEZ	367111	242208	124903
KUZEY-BATI	197929	152858	45071
GÜNEY	176121	158748	17373
KUZEY KAFKASYA	69257	98315	-29058
PRİVOLZSKY	175104	237199	-62095
URAL	114348	134361	-20013
SİBİRYA	92847	144662	-51815
UZAK DOĞU	57416	81782	-24366

Kaynak: “Ekonomika İ Soçium” No:4(59)2019, www.iupr.ru (erişim: 15.10.2021)

Yukarıdaki tabloyu inceleyecek olursak, Merkez Federal Bölge'deki göç artışının 124.903 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Merkez Federal Bölge iç göç açısından işçi göçmenleri için en uygun bölge olduğunu göstermektedir. Göçmenler için en çekici olmayan bölge ise, ayrılanların sayısı gelenlerin sayısından fazla (51.815 kişi) olduğu Sibirya bölgesidir (Tablo 2). Gidenlerin sayısının gelenlerden çok olduğu bölgeler sırasıyla; Kuzey Kafkasya, Privolzsky, Ural, Sibirya, Uzak Doğu'dur. Ancak, sadece üç bölgede gelenlerin sayısı gidenlerden daha çok olduğunu görmekteyiz. Bu bölgeler; Merkez, Kuzey Batı ve Güney bölgeleridir (İonçev, 2016, s.486). Göçmenlerin seçimi, ülkenin toprakları, bölgelerin sektörel özellikleri, işsizlik düzeyindeki önemli farklılıklar gibi faktörler tarafından belirlenmektedir. Bazı bölgeler işgücü kaynaklarının fazlalığı ile karakterize edilirken, diğerleri ise kıtlıkla karşı karşıyadırlar (Topilin, 2015, s.77).

Tablo-3: Rusya Federasyonu'nda 2015-2017 Yıllarında Nüfusun Göç Analizi (İnsanlar)

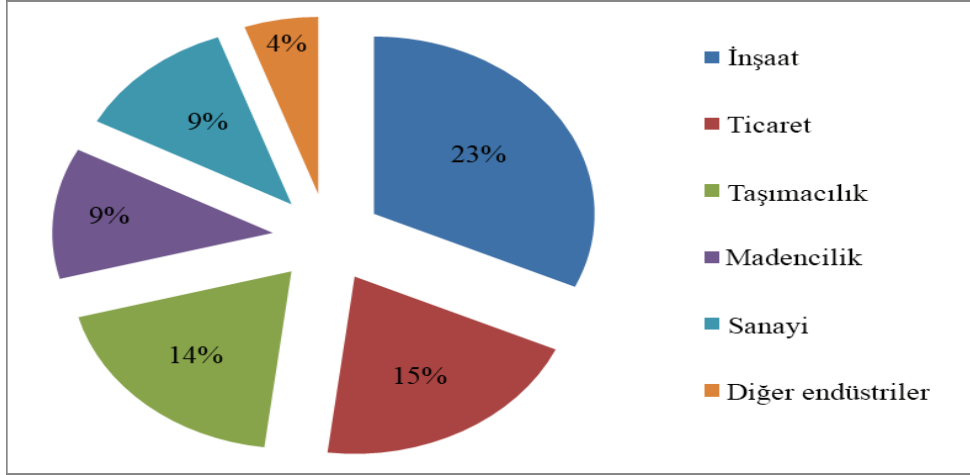
Yıl	2015	2016	2017
Gelenler - toplam	4 734 523	4 706 411	4 773 500
Rusya içinde	4 135 906	4 131 253	4 184 467
Yabancı ülkelere	598 617	575 158	589 033
Gidenler - toplam	4 489 139	4 444 463	4 561 622
Rusya içinde	4 135 906	4 131 253	4 184 467
Yabancı ülkelere	353 233	313 210	377 155
Göç artışı - toplam	245 384	261 948	211 878

Kaynak: Ekonomika İ Soçium” No:4(59)2019, www.iupr.ru (erişim: 15.10.2021)

Tablo 3'e göre 2017 yılında Rusya içinde göç edenlerin sayısının 2015 yılına göre %1,6 artarak 4.184.467 kişiye ulaştığı, buna karşılık yabancı ülkelere gelenlerin sayısının ise 9.584 kişi (%1,6) azaldığı görülmektedir. Ülke içinde ayrılanların sayısı kademeli olarak artarak %1,5, diğer ülkelere gidenlerin ise sayısı %6 artmıştır. Bu artışa rağmen, ülkeden daha fazla insan ayrıldığından, göç artışı her yıl düşmektedir (-15%) (Zagitova, 2019, s.68). 2017 yılında 250.013 çalışma izni ve 2.310.422 patent düzenlenmiştir. Rusya'ya işgücü göçü, Ukrayna (150 binden fazla kişi), Kazakistan (70 binden fazla kişi), Özbekistan (yaklaşık 64 bin kişi), Tacikistan (63,5 bin kişi) vatandaşları tarafından tercih edilmiştir. 2017 yılında toplam istihdam sayısının 72,5 milyon kişi olduğunu

düşünürsek, günümüz koşullarda göç istihdamın sadece ayrılmaz bir parçası değil, aynı zamanda özellikle bölgeler bağlamında işgücü piyasasının tanımlayıcı bir unsuru olduğu ortaya çıkmaktadır (Trıkanova, 2018, s.195).

Şekil 3: - Göçmenlerin sanayiye göre istihdam yapısı

Şekilden de anlaşılacağı üzere, göçmenlerin çoğunluğunun inşaat sektöründe (%23) ve daha küçük bir kısmının da sanayi ve madencilik sektörlerinde (%9) istihdam edildiğini görmekteyiz. Bazı göçmenlerin ise (yaklaşık %20'sinin) altı ayı aşmayan belirli bir süre için mevsimlik işlerde çalışmak amacıyla geldikleri ortaya çıkmaktadır. Göçmenlerin yarısından fazlası ülkede uzun süreli kalmayı planlamış olup, yaklaşık üçte biri ise Rusya'da daimî ikamet ve vatandaşlığa geçme olasılığını düşünmektedirler (Gulyaeva ve Buraeva, 2017, s.82-87). Rusya'ya işçi göçü büyük ölçüde erkek istihdamı şeklinde devam etmektedir. Resmi istatistiklerde göçmenler arasında erkeklerin oranı % 82,2'dir. Bunların da, % 42'si inşaat sektöründe çalışmaktadırlar. Buna ek olarak, kadın göçmenlerin ise resmi istatistiklerde tam olarak temsil edilmedikleri bunun sebebinin de onların genellikle işlerinin özellikleri nedeniyle "görünmez" (hane ve diğer kayıt dışı istihdam sektörlerinde çalışanların yüksek bir oranı) şekilde çalışmalarıdır (Pokrovskiy, 2020, s.43). Rusya'da hizmet sektörü yüksek oranda geliştiğinden ve bugün gelişmiş ülkelerdeki işlerin 2/3'ünü sağladığından, göçün bu sektörlerde kadın bileşeninde daha fazla artış olduğunu görmekteyiz (Kravçenko ve Yafasova, 2013, s.32).

Rusya'daki göçmenlerin yaş ortalaması 32-33 yaş olup, bunların %75'inden fazlası 40 yaşın altındadırlar. Son yıllarda işgücü göçü daha çok canlanmıştır.: Menşe ülkelerdeki (özellikle Orta Asya'daki) olgunlaşmış gençler, eski nesil tarafından inşa edilen göç yolunda giderek daha fazla

yürümektedirler (Mkrtçyan, 2018, s.189). Göçün işgücü piyasası üzerindeki etkisinin belirlenmesinde işgücü piyasası üzerindeki göç yükü katsayısının önemli olması nedeniyle, belirli faktörlerin etkisinin daha ayrıntılı bir analizinin yapılması gerekmektedir. Tablo 4'te analiz sonuçlarına göre Rusya'da çalışma çağına gelen göçmenleri inceleyelim (Smelov ve Egorova, 2018, s.86).

Tablo 4: Rusya'daki Göçmen Sayısı Ve İşverenlerin İhtiyaçlarının Faktör Analizi

Faktör	2015	2016	2017	Fark
Çalışma Çağında Gelenler	463 303	274 085	280 412	182891
Çalışma Çağında Gidenler	309 667	231 754	212 519	97148
İşverenlerin İşçi İhtiyacı	1 135 168	988 543	840 472	-294696

Kaynak: Ekonomika İ Soçium” No:4(59)2019, www.iupr.ru (erişim: 15.10.2021)

Faktör analizi, ülkenin işgücü piyasası üzerindeki göç yükü katsayısı üzerindeki en büyük etkinin, çalışma çağındaki gelenlerin sayısındaki değişimden kaynaklandığını göstermiştir, üç yıllık fark 182.891 kişi (2017-2015) olmuştur. Çalışma çağından ayrılanların sayısı (97 148 kişi) ve ilan edilen işçi ihtiyacındaki değişiklik ise - 294 696 kişi olmuştur (Tablo 4) (www.gks.ru, erişim tarihi: 10.10.2021). Rusya'ya yerleşen göçmenlerin “iş” ve “aile koşulları” çok daha az önemli neden gibi görünmektedir. Ayrıca, Rusya'da 5 yıldan fazla yaşayan ve buradaki duruma büyük ölçüde adapte olmuş kişilerin oranı ortalama %83'tür. Taşınma nedenlerinin değerlendirilmesinde ülke profilinin dikkate alınması, öncelikle daha az yaygın nedenlerin sıralamasında “iş”, “aile koşulları” değişmektedir (Vorobeva, v.d, 2016, s.5). Rusya'ya yerleşen en fazla yabancı göçmen sayısının Ukraynalılar (%25), Kazaklar (%22) ve Özbekler (%15) olduğu belirtilmelidir (Şekil 4). Ülkede kalıcı olarak ikamet eden çalışma çağındaki tüm göçmenlerin toplamının yaklaşık üçte birinin işgücü kategorisine ait olmamaktadırlar. Bu göçmenler daha ziyade çalışmayan kadınlar ve öğrenci gençlerdir (<http://rusdni.ru/obschestvo//migraciya/migraciya-v-rosii>, erişim :09.10.2021).

Tablo 5: BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) Ülkelerinden 15 Yaş Ve Üstü Kişilerin Göç Etme Nedenleri Ve Sayısı (Bin Kişi)

	Toplam	Çalışma	Eğitim	Ailevi durum	Daimi İkamet	Vatanda Olumsuz Durum	Diğer
BDT	3857,487	778,3867	153,5013	763,1357	1552,994	546,5751	62,894
Kırgızistan	205,3256	55,6332	9,43	26,1565	67,2525	43,6173	3,236
Azerbaycan	245,6136	47,7336	5,8019	50,5348	107,0575	29,6265	4,8592
Ermenistan	314,6338	72,5377	3,8654	68,9586	116,0901	48,3106	4,8714
Moldova	132,0302	36,7648	6,7103	29,9697	44,6668	7,9631	5,9556
Tacikistan	282,6287	97,3663	7,4612	31,4853	80,447	59,4468	6,4212
Beyaz Rusya	279,5162	62,836	21,9866	94,4971	91,8115	0,882	7,5029
Özbekistan	570,2024	132,0927	16,3964	85,7664	243,0118	83,4953	9,4397
Ukrayna	941,8668	195,1271	40,1749	224,3267	331,1739	141,588	9,4761
Kazakistan	839,7727	75,1592	40,6875	142,6674	446,0861	124,0406	11,1319
Türkmenistan	45,8976	3,1361	0,987	8,7732	25,3965	7,6048

Kaynak: https://rosstat.gov.ru/free_doc/new_site/imigr18/index.html (erişim: 05.10.2021)

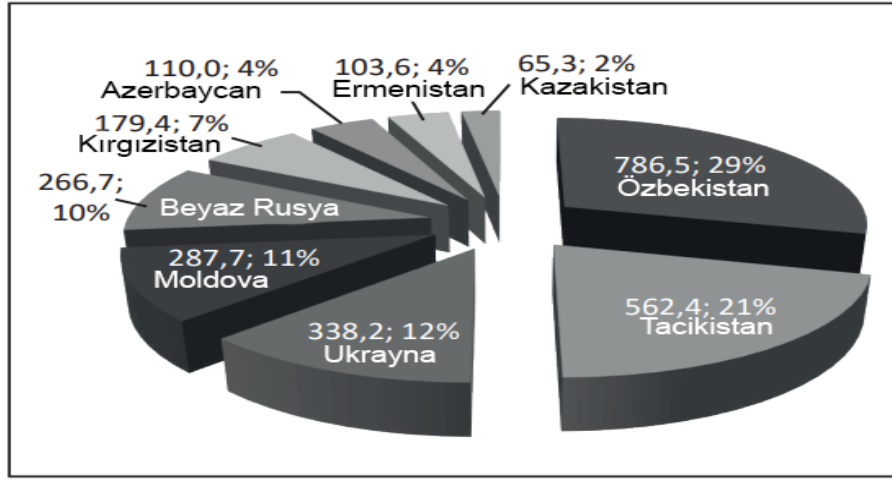
Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinden gelen 15 yaş üstü göçmenlerin arasında çalışma için gelen en fazla göçmen sayısı olan ülke Tablo 6' da görüldüğü üzere ilk sırada Ukrayna olmuştur. Ukrayna'dan sonra Özbekistan ve Tacikistan yer almaktadır. Çalışma dışında eğitim için gelen ülkelerin sıralamasına baktığımızda ise ilk üç sırayı Kazakistan, Ukrayna ve Beyaza Rusya oluşturmaktadır. Ailevi durumlardan dolayı Rusya'ya göç edenlerin ilk üç sıralamasına baktığımızda ise yine başta Ukrayna ve onu izleyen Kazakistan, Beyaz Rusya oluşturmaktadır. Daimi ikamet için gelen göçmenlerin ülkelere baktığımızda ise Kazakistan'ın ilk sırayı aldığını görmekteyiz. Onu da Ukrayna ve Özbekistan izlemektedir. Vatanlarında olumsuz durumlarından dolayı Rusya'ya göç eden ülkeler sıralamasıyla Ukrayna, Kazakistan ve Özbekistan'ın olduğunu görmekteyiz (Tablo 6) (<http://yamigrant.ru/svodka-po-migratisonnoy-sitiatitsii-v-rosii>, erişim:08.10.2021).

Rusya'da işverenlerin ezici çoğunluğu küçük ve bireysel girişimcilerden oluşmaktadır. Aynı zamanda, yabancıları işe alan toplam girişimci sayısı 168 bini(2019 yılı itibariyle) bulmuştur. Çalışma alanları özellikle ticaret, araç tamiri, inşaat, imalat sektörlerini kapsamaktadır. Bu sektörlerdeki ulusal göçmen işçi birlikleri arasında iki grup ayırt edilebilir: bunlardan birinci grup işçilerin

önemli bir kısmı araç ticareti ve onarımı ile uğraştıkları, diğer ikinci grubu ise üretim, inşaat, hizmet (ulaşım ve oteller), sektörünün oluşturmaktadır. Bu gruptaki ülkelerde Ukrayna, Beyaz Rusya, Kırgızistan, Kazakistan, Azerbaycan ve Moldova'dan gelen göçmenler yer almaktadırlar. Özbekistan'dan gelen göçmenler ise bu iki grupta yer almayıp, farklı bir grup olarak seçilmektedirler. Üçüncü grup, esas olarak inşaat sektöründe çalışan Tacikistan ve Ermenistan'dan gelen göçmenleri içermektedir (sırasıyla %43 ve %51) (Paskaçev, v.d, 2019, s.265).

Hanehalkı tarafından istihdam edilen yabancıların ülke yapısına baktığımızda ilk iki sırayı Özbekler (%29) ve Tacikler'in (%21) en çok temsil ettiklerini görmekteyiz). Daha sonraki sırada ise Ukraynalılar (%12), Moldovalılar (%11) ve Beyaz Rusya'lı (%10) göçmenler olduğunu görmekteyiz. Geri kalan ülkeler (Kırgızistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Kazakistan) çok daha az temsil edilmektedirler (Şekil 4) (Komarovskiy, 2020, s.109).

Şekil: 4 . Son 12 Ayda Hanelerde İstihdam Edilen BDT Vatandaşlarının Sayısı; (Bin Kişi, Ve %)

Bireysel ulusal birliklerin istihdam yapısında hem benzer özellikler hem de önemli farklılıklar ayırt edilebilir, bu da koşulların işçi göçmenlerinin istihdam alanlarının oranına göre sınıflandırmayı mümkün kılmaktadır. Örneğin, Özbekistan, Tacikistan, Beyaz Rusya, Moldova, Azerbaycan ve Ermenistan'dan gelen işçi göçmenlerin ev inşaatı ve onarım işlerinde çalışan işçilerin payı % 50'nin üzerinde olmuştur. Beyaz Rusya'dan gelen göçmenlerde ise bu oran %77'ye ulaşmıştır (Mukomel, 2017, s.75). Ukrayna ve Kazakistan'dan gelen göçmenler arasında inşaatçıların payı, tüm işçilerin yarısına ulaşmasa da, yine de en önemli bir yer tutmuştur. Sadece Kırgızistan'dan gelen göçmenler arasında en yaygın istihdam şekli ulaşım hizmetlerinin sağlanmasıydı (%34) (Florinskaya, 2015, s.109).

Azerbaycanlılar ve Ermeniler arasında çok sayıda sürücü çalışan olup, bu hizmet sektörü sektörler arasında en yaygın ikinci sektörü oluşturmaktadır. Göçmenlerin bir başka istihdam alanı da tarım işçiliği (çoğunlukla Özbekistan ve Tacikistan'dan gelen göçmenler), yaşlıların ve hastaların temizliği ve bakımınıdır (Moldova ve Ukrayna'dan gelenler) (Tablo 7) (Smelov, v.d, 2018, s.86). Göçmenlerin daha az yaygın olan istihdam alanlarına baktığımızda ise Moldova ve Ukrayna'dan (çoğunlukla kadınlar) gelen göçmenlerin, binaların temizliğini, yaşlıların ve hastaların bakımını içerdiği alanları görmekteyiz. Tesisleri temizlemek için ise Kırgızistan ve Kazakistan göçmenleri işe alınmışlardır (Tablo 6) (Paskaçev, v.d, 2019, s.259).

Tablo 6 : Son 12 Ay İçinde Hanelerde Çalışmak Üzere İşe Alınan Yabancı Uyruklu Kişi Sayısı, Yapılan İşin Türüne Ve Menşe Ülkeye Göre (Bin Kişi)

	Toplam	İnşaat, Onarım	Tarım, Balççe İşleri	Bina temizliği	Ulaşım	Güvenlik	Aşçı, Şef	Çocuk bakımı	Ev öğretmeni	Yaşlı, hasta bakımı	Diğer iş ve hiz
BDT	2699,8	1631,6	329,1	257,2	213,5	3,9	13,8	20,4	9,1	105,0	116,3
Özbekistan	786,5	514,0	135,6	53,6	18,8	1,0	3,2	1,7	1,0	14,4	43,2
Tacikistan	562,4	376,1	110,9	20,4	14,7	2,2	0,9	1,0	0,5	8,4	27,2
Beyaz Rusya	266,7	206,6	15,5	15,2	17,9	0,0	0,6	2,8	0,2	4,8	3,0
Moldova	287,7	187,7	18,4	43,3	5,4	0,0	1,4	1,2	1,3	22,3	6,7
Ukrayna	338,2	156,8	15,1	86,8	8,8	0,6	3,4	12,6	4,1	43,1	6,7
Azerbaycan	110,0	58,7	6,5	1,4	38,4	0,0	1,9	0,5	0,3	0,8	1,6
Kırgızistan	179,4	55,8	12,8	24,5	61,5	0,0	0,0	0,0	0,3	3,2	21,4
Ermenistan	103,6	54,2	4,6	4,1	38,4	0,0	0,5	0,1	0,0	0,6	1,1
Kazakistan	65,3	21,8	9,8	7,7	9,6	0,0	1,9	0,6	1,3	7,3	5,3

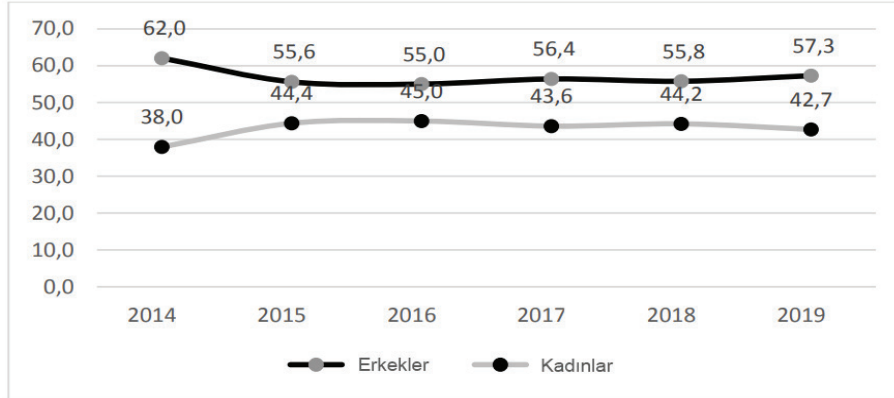
Kaynak: https://rosstat.gov.ru/free_doc/new_site/imigr18/index.html (erişim: 05.10.2021)

KADIN GÖÇMENLER

Emek göçü de dahil olmak üzere uluslararası göç çalışmasının yeni bir yönü de göçün feminizasyonudur. Bunun nedeni, her yıl dünyanın çeşitli bölgelerinde ve ülkelerinde zorla veya gönüllü olarak göçmen olan kadınların sayısının artmasıdır. 2019 yılı Uluslararası Göç Örgütü'ne (IOM) göre, 68 milyon kadın göçmen işçi de dahil olmak üzere 130 milyondan fazla kadının (%48) uluslararası göçmen olduğu belirtilmiştir (Gnevaşeva, 2017, s.72). Rusya Federasyonu'ndaki göçmenlerin cinsiyet kompozisyonunun analizi, gelen

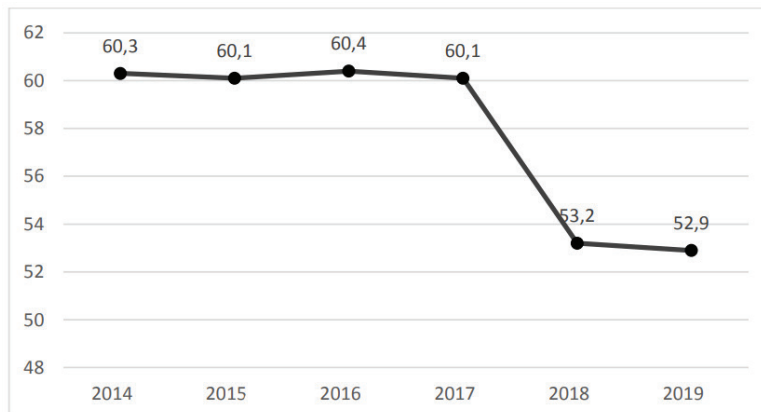
göçmenlerin toplam akışında kadınların payında % 4,7'lik (2014 yılından 2019 yılına) bir artış olduğunu ortaya koymuştur (Şekil 5) (Rıçihina, 2020, s.58).

Şekil. 5. Rusya Federasyonu'ndaki Göçmenlerin Cinsiyet Bileşimi (%)

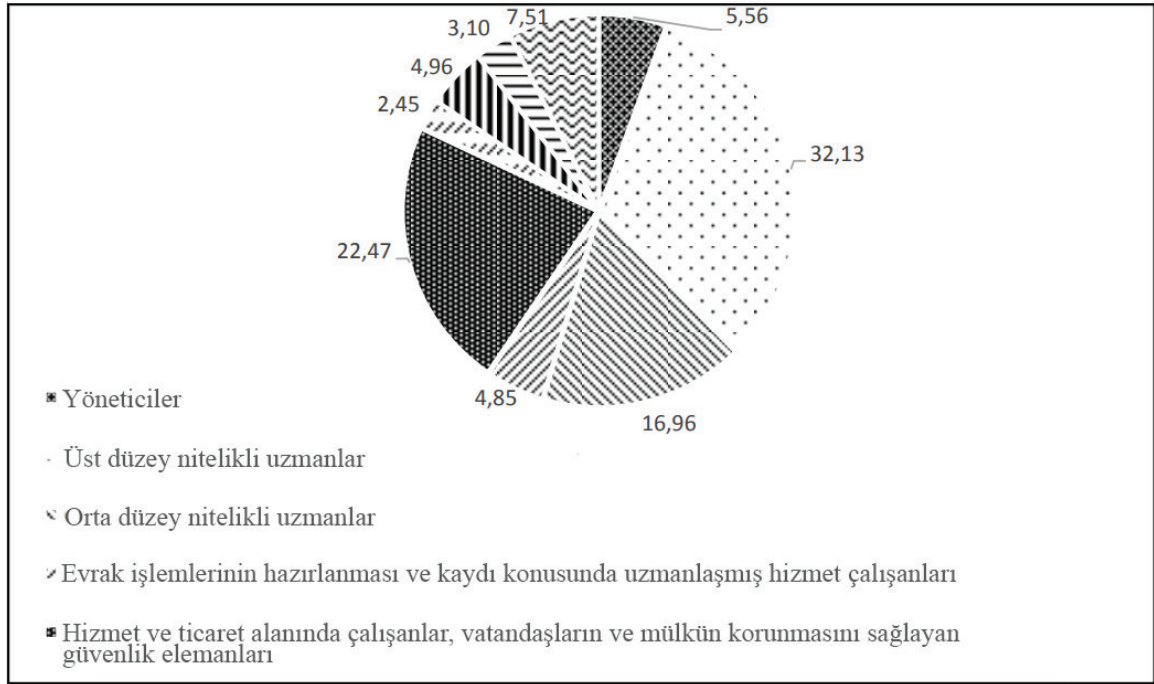
Bu eğilim esas olarak kadınların toplumdaki sosyo-ekonomik rolündeki genel değişimden kaynaklanmaktadır. Günümüz koşullarında, kadınlar daha aktif, hareketli hale gelmiş, aile ve toplumda yeni roller üstlenmiştir. Ancak Rusya Federasyonu'ndaki toplam göç akışında erkeklerin payı oldukça yüksek olup, %57,3'e ulaşmıştır (Şekil 5). İşgücü piyasası için 2019 yılında Rusya'da çalışan toplam yabancı göçmen sayısının %67'sinden fazlasını Özbekistan, Tacikistan ve Ukrayna vatandaşları olmuştur (Ryazançev, 2019, s.57). İstatistiklere göre, kadın göçmenler Rusya'da ağırlıklı olarak eğlence sektöründe, kamu hizmetlerinde (otellerde, barlarda, spor salonlarında vb. temizlikçilerde), ev hizmetlerinde (dadılar, mürebbiyeler, ev hizmetlileri, çocuk bakımı, yaşlılar ve hastalar) istihdam edilmektedirler. Toplam istihdamı cinsiyete göre dağılımına baktığımızda ise Rusya İstatistik Kurumuna göre (Rosstat), kadınların istihdam oranı bir bütün olarak 2019 yılında 2014 yılına göre önemli ölçüde azalmıştır (Şekil 6) (www.rostrud.ru, erişim:06.10.2021).

Şekil.6. Kadınların Ekonomideki İstihdam Oranı, %

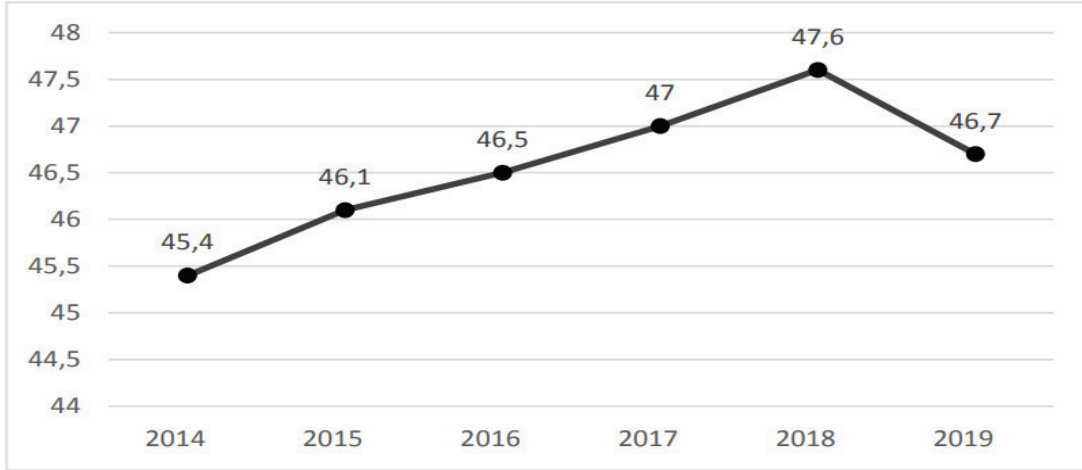
İncelenen dönemde istihdam oranı %7,4 azalmış, ancak gelişen ekonomik kriz ve göç kayıtlarındaki değişiklikler nedeniyle (2015-2019 yılı) göstergenin %60,1'den %53,2'ye önemli bir düşüş olduğu gözlenmiştir (Şekil 6). Göçmen siciline şirketin yasal adresi yerine asıl ikametgâh adresinin yazılması da zorunlu hale getirilmiştir (Sigareva, 2019, s.286). Bu ekonomik eğilim, kadın işgücü göçünü de olumsuz etkilemektedir. Kadınların istihdam yapısında en büyük pay uzmanlar (%32,13) tarafından işgal edilmekte olup, 2014'ten bu yana göçmen kadınların sayısındaki artış %6,84 olmuştur. Hizmet ve ticaret sektörlerinde çalışan kadınların payı, (vatandaşların ve mülkün korunması – güvenlik) 2019 yılında % 22,47 olarak gerçekleşmiştir (Şekil 7). Unutulmamalıdır ki pandemi (2019-2020) ve kısıtlamalar sırasında hizmet sektöründeki (dadı ve temizlikçi) istihdamın artacağı tahmin edilmektedir (Rıçihina, 2020, s.86).

Şekil: 7 2019 Yılında Ekonomide Kadın İstihdamının Yapısı, (%)

Aynı dönemde (2019 yılında), vasıfsız kadın işçilerin payı %2,29 azalarak %7,51'e gerilemiştir. Bu durum, işgücü piyasasındaki işgücü kaynaklarının kalitesinde bir artışa ve dolayısıyla kadın işgücü göçmenleri için yerel işgücü piyasasına erişim gereksinimlerinde bir artışa işaret etmektedir. İşgücü piyasasında işsizlik oranı, göç koşullarının oluşumunda önemli bir yere sahip olup, genel olarak kadınlar arasındaki işsizlikte yukarı yönlü bir eğilimin olduğu gözlenmiştir (Şekil 8) (Gnevaşeva, 2017, s.13).

Şekil : 8 Kadın işsizliğinin payı, %

İncelenen dönemde kadın işsizliği %1,3 artarak %46,7'ye yükselmiştir. Erkek işsizliğin payı ise %1,3 azalarak % 53,3'e gerilemiştir. Bu eğilim, 2014 yılından 2019 yılına kadar işgücü piyasasındaki gerilim katsayısındaki 0,2 ila 2,3 puanlık bir artışın olacağı kaçınılmazdır. Hem kadın işsizliğindeki artış hem de istihdam düzeyindeki eğilimin, pandemi bağlamında kısıtlayıcı önlemler üzerinde de önemli bir olumsuz etkisi olacağı belirtilmelidir (Ryazançev, 2019, s.57). Belirlenen eğilimler ve değişen koşullar dikkate alındığında, günümüz koşullarda Rusya'ya gelen kadın - işçi göçmenlerin temel sorunları aşağıdaki gibidir:

- Çoğu durumda Rusya'da yasadışı olarak bulunmalarına neden olan, Rusya Federasyonu topraklarındaki gerçek ikamet yerlerinde işçi göçmenlerinin önemli bir bölümünü kaydetme olasılığının sınırlı olması;
- İlk sorunun bir sonucu olarak önem düzeyine bakılmaksızın suç işleyen göçmenler için Rusya topraklarına giriş yasağı ve birkaç yıl boyunca işgücü piyasasına erişimde kısıtlamalara yol açmaktadır;
- Sistemik ücretlerin ödenmesi konusunda işverenler tarafından iş sözleşmesinin şartlarına uyulmaması;
- Emek sömürsü ve insan ticaretine karışma riskinin olması;
- 1 Ocak 2017 yılından itibaren zorunlu bir sağlık sigortası poliçesi düzenleme olasılığına rağmen, tıbbi hizmetlerin kullanımına sınırlı erişimin olması (www.rostrud.ru, erişim: 09.10.2021).

Yukarıdaki bu durum göçmenlerin kadın işçi göçmenleri de dahil olmak üzere yerel işgücü piyasasına erişimlerinin önünde belirli engellere neden olmaktadır. Tespit edilen sorunları en aza indirmek için işgücü göçünü düzenlemek için aşağıdaki tedbirlerin uygulanması gerekmektedir:

- İşgücü piyasasında nesnel bir göçmen işçi hacmi oluşturmak için cinsiyet bağlamında göçün ayrıntılı bir muhasebesini yapmak;
- Yerel işgücü piyasasına daha hızlı uyum ve entegrasyon için Rusça konuşan ülkelerden işçi göçmenlerinin (kadınların) istihdamını teşvik etmek;
- İşgücü kaynaklarının kullanımının etkinliğinin artırılması için bölgesel ve sektörel bazda detaylı ihtiyaç haritasının oluşturulması (Sigareva, 2019, s.284).

Bu nedenle, kadın cinsiyetinin göç akışlarına aktif olarak dahil edilmesiyle bağlantılı olarak, işgücü piyasasında kendi nüfusu arasında istihdamı artırmak için belirlenen sorunları ve mevcut eğilimleri dikkate alarak ülkedeki göç politikasını modernize etmek Rusya için önemli hale gelmiş ve bu durum da cinsiyete özgüllüğü dikkate alarak işgücü göçünün etkin kullanımı sağlayacaktır (Gnevaşeva, 2017, s.13).

Sonuç

Genel olarak Rusya açısından göçün çoğunlukla olumlu bir eğilim olduğu belirtilmelidir. İşgücü göçmenlerinin sayısındaki aktif artışa rağmen, bu süre için göç, işgücü piyasası üzerinde olumsuz bir etkiye sahip değildir, aksine, işgücü piyasasının olumsuz işgücü sıkıntısı gibi bir deneyim yaşayacağı gerçeği göz önünde bulundurulmaktadır. Göçün olumlu bir olgu olmasına rağmen, işçi göçmenlerine karşı hoşgörüyü unutmamak gerekir, aksi takdirde modern toplum için oldukça kapsamlı ve karmaşık bir sorun haline gelebilir. Rus nüfusunun göçmenlerle yer değiştirme riski olumsuz eğilimler olarak belirtilebilir. Şu anda belirli bir tehdit oluşturmasa da yakın gelecekte bu fenomen elbette önemli ve karmaşık bir sorun haline gelebilir. Rusların çoğunluğunu - potansiyel göçmenleri ülkenin diğer bölgelerine gitmeye iten ana nedenler, doğası gereği ekonomiktir ve yaşam standartları, istihdam ve ücretlerdeki yüksek düzeyde bölgeler arası farklılıklarla açıklanmaktadır. Rus vatandaşlarının göç davranışında, ülkenin yaşamında oldukça uzun bir süredir önemli bir rol oynayan “köy - şehir” göçü ve şehirlerde bulunan endüstriyel üretim sektörlerine işçi sağlamak da rol oynamıştır.

Sonuç olarak, gelecek vaat eden kadrolar ve gençler, şehirde eğitim almak ve meslek olarak iş bulmak için köyü terk etmiştir. Bu, kırsal alanların nüfusunda azalmaya, doğum oranında bir düşüşe yol açmıştır. Rus kırsalının insan potansiyelinde kademeli bir bozulma olmuştur. Rusya’da göç akımlarının yönü değiştikçe, nüfusun iç toprak hareketliliğinde de bir düşüş olmuştur. En dikkate değer düşüş, 2000’li yılların başında, ülkenin bir bölgesinden diğerine

taşınan insan sayısının nüfusun %1'inden biraz fazla olduğu zaman meydana gelmiştir. 1990'lı yılların başında göçmen sayısı 4,7 milyon kişiye ulaştıysa, 1990'lı yılların ortalarında 2,9 milyona düşmüştür ve 2005 yılında yaklaşık 2 milyon kişiye ulaşmıştır.

Son yıllarda göç artışı neredeyse sıfıra inmiş ve en güçlü demografik kriz nedeniyle ülke nüfusu hızla azalmaya başlamıştır. Bu dönemde, Rusların iç hareketliliğindeki azalmanın ana nedenleri, ilk olarak, bölgedeki konut sorunlarıdır: konut piyasasının az gelişmişliği, yüksek maliyeti, ücretler ile konut maliyeti arasındaki tutarsızlık ve maliyetin farklılaşmasıdır. Bazı toplu konutlarının belediye mülkiyetine devredilmesinden sonra, ucuz kiralık konut piyasası pratikte ortadan kalkmış, bu nedenle işletmeler ve kuruluşlar, işçilere sadece ücretler veya çalışma koşulları değil, aynı zamanda konut sağlama, işgücünü kendilerine çekme fırsatını da kaybetmişlerdir. İkincisi, birçok ailenin taşınmak, yeni bir yere yerleşmek için birikimi yoktur, iş bulma ve dolayısıyla kredi alma, sosyal yardım vb. ile ilgili sorunlar da iç göçü olumsuz etkilemiştir.

İşgücü göçü, yoksullukla mücadelede oldukça etkili bir araç, ülkedeki orta sınıfı güçlendirmenin jeneratörlerinden biri olup, iş ve piyasa ilişkileri için bir tür eğitim sistemi olarak hizmet etmiştir. Yeni bir yere taşınan bazı göçmenler barınma sorunlarını çözebilmiş, yaşam kalitelerini iyileştirmişlerdir (özellikle büyük şehirlere taşınırken). Nüfusun bir bölümünün değişimi ve hareketi, bölgesel kaynakların gelişmesine, yerel ve iç işgücü piyasasının oluşumuna ve ekonomik ilerlemeye katkıda bulunan işgücünün daha eksiksiz kullanılmasını sağlamıştır. Devlet, göçmenler için gereksinimleri açıkça formüle etmeli, göç politikasının uygulanması için yasal bir temel geliştirmeli ve bir yerde, ülkeye iç ve uluslararası göçmen akışını yasal olarak köleleştiren engelleri ortadan kaldırmalıdır. Aynı zamanda, yerel nüfus ve yeni gelenler arasında hoşgörünün teşvik edilmesi, göçmenlerin yeni koşullara adaptasyonunun hızlandırılması, yeni yerleşimcilerin yerleşmeleri için koşulların yaratılması ve yeni bir çevreye girişlerinin sağlanması konuları özellikle vurgulanmaktadır.

Devlet gerekli önlemleri almaz ise işsizlik ve ücret kesintileri (göçmenler yerli vatandaşların işlerini aldıkları ve daha düşük ücretlerle çalışmaya hazır oldukları için), kötüleşen demografik durum, yaşlanan nüfus ve ekonomik istikrarsızlık gibi olumsuz durumların ülke içinde çok daha büyük etki olacaktır. Bu nedenle, göç süreçlerini kontrol ederek istihdamı kendi vatandaşlarıyla sağlamak gerekli olup, (ve yurtdışına çıkışı önlemek), ancak belirli alanlarda göçe, (tam tersine devlete yabancı uzmanların gelişi ile yardımcı da olabilmektedir) destek verilmesi gerekmektedir (örneğin, yüksek nitelikli insanları davet etmek). Kuşkusuz, tüm sorunlara rağmen Rusya'nın göçmenlere ihtiyacı var

ve çalışmak isteyenler için ülke çekiciliğini korumaktadır. Bu koşullarda, Rus göç mevzuatının geliştirilmesi, göçmenlerin günlük yaşamındaki sosyal ve ekonomik sorunların çözümü, Rusya ekonomisinin teşviki ve geliştirilmesi için tüm fırsatların kullanılması, olasılıklar dikkate alınarak çok önemlidir.

İşgücü göçünün olumsuz sonuçlarını önlemek için devletin yapması gerekenler:

- Yerli işçilerin haklarını güvence altına alan, ancak aynı zamanda göçmenlerin haklarına hanel getirmeden yabancı işgücünün çekilmesini kolaylaştıran çalışma modelleri geliştirmek,
- Gençlerin yurt dışındaki üniversitelerde bilgi ve deneyim kazanmalarını sağlamak, ülkelerine geri dönüşlerini garanti altına almak ve ülkelerinin çıkarları için kullanmak.
- İş piyasasına gerekli meslekte yabancı uzmanlar sağlamak için, işçi göçmenleri için nitelikli özel eğitim konularının devlet düzeyinde düzenlenmesi,
- İç göç alanındaki strateji, devlet politikasının temel amacı haline gelmelidir,
- İşgücü göçü alanında yeni kanunlar çıkarıldıktan sonra sıkı ve etkin bir denetim yapılması,
- Yasadışı emek göçü ile mücadelede devlet stratejisinin iyileştirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Avetisyan, A.M., Razomozova, E.İ., (2019), Analiz Migracii Na Rınok Truda. //”Ekonomika İ Soçium”, No:4(59), www.iupr.ru
- Dmitriyev, A.V., Pyaduhov, G.A., (2007), Nelegalnaya İmigraciya:Riski i Opasnosti, İzd: Akademiçiskiy prospekt RGSU.
- Demidova, T., (2020), Rınok Nedvijimosti Ojil//Çian: <https://ekb.cian.ru/stati-rınok-nedvizhimosti-ozhil-305885/>
- Florinskaya, Yu.F., Mkritıçyan, N.V., Maleva, T.M., Kirillova, M.K., (2015), Migraciya İ Rınok Truda.M: İzdatelskiy Dom. “Delo” RANX İ GS.
- Gulyaeva, T.İ., Buraeva, E.V., (2017), Problemı Kadrovogo Obespeçeniya Regionalnogo APK v Usloviyah Migracii Selskogo Naseleniya. //Vestnik Agrarnoy Nauki, No:5
- Gnevaşeva, V.A., (2017), Migracıonnie Proçessı Rınka Truda.//Ekonomika İ Upravlenie Narodnım Hozyaystvom. Seriya. Ekonomika İ Pravo. No:5

- İonçev, V.A., (2016), Mejdunarodnaya Migraçiya Naseleniya İ Demografiçeskoe Razvitie . M. Prospekt. No:28
- İvahnyuk, İ., (2011), Perspektivi Regulirovaniya Migraçonnoy Politiki Rosii: vıbor verenogo puti. Fond “Novaya Evraziya” Seriya “Migraçionnyı Barometr v Rossiyskoy Federaçii”. M.Maks-Press.
- Kravçenko, A.V., Yafasova, A.Ş., (2013), Osnavnıe Prinçıprı i Preimuşestva Sistemi Upravleniya Riskami, İntegrirovannıy S Biznes Proçessami. // Upravlenie Ekonomiçeskimi Sistemami. No:51
- Komarovskiy, V.V., Vedeneva, V.T., (2017), Fenomen Trudovoy Migraçii v İzmenyayuşemsya Mire. DOI: 10.20542/978-5-9535-0513-0.
- Komarovskiy, V.V., (2020), Rossiya İ SNG: Dinamika Migraçionnih Potokov (2010-2019). Rossiya İ Novıe Gosudarstva Evrazii. <https://doi.org/10.20542/2073-4786-2020-2-151-170>
- Komarovskiy, V.V., (2020), Problemi Regulirovaniya Trudovoy Migraçii v Sovremennoy Rosii. Mirovaya Ekonomika İ Mejdunorodnıe Otnaşeniya . DOI: 10.20542/0131-2227-2020-64-3-105-110.
- Mkrtıçyan, N.V., Florinskaya, Yu.F., (2018), Rudovaya Migraçiya vRosii: Mejdunorodniy i Vnutrenniy Aspektı, Jurnal Novoy Ekonomiçeskoy Assoçaçii. 2018 (1)
- Mukomel, V.İ., (2017), Migranti Na Rossiyskom Rınke Truda: Zanyatost, mobilnost, intensivnost i oplata truda. Statistika i Ekonomika. <https://doi.org/10.21686/2500-3925-2017-6-69-79>.
- Pokrovskiy, N., Kartoteka: Dezurbanizaçiya. Est Li Jizn Posle Goroda? IQ: Nauç-Obrazovat, portal . <https://iq.hse.ru/news/218311677>.
- Pskaçev, A.B., Voloh, V.A., Suvorova, V.A., (2019), Rossiyskie İ Mirovie Migraçii: İstoriko Politologiçeskiy Analiz. M: Litera.
- Rıçihina, N.S., (2020), Sovreömennıe Tendençii Jenskoy Mejdunarodnoy Trudovoy Migraçii. // Jenşina V Rossiyskom Obşestve. No:1
- Ryazançev, S.V., (2019), Genderne Aspektı Trudovoy Migraçii v Rosii: Trendı, posledstviya regulirovaniya//Jenşını V Rossiyskom Obşestve. No:4.
- Sigareva, E.P., (2019), Feminizaçiya Migraçii i Eyo Posledstviya.//Genderne Otnaşeniya v Sovremennım Mire: upravlenie, ekspomonika, soçialnaya politika. İvanovo.İvanovskiy Gosudarstvenniy Universitet.
- Smelov, P.A., Egorova, E.A., (2018), Vneşnaya Trudovaya Migraçiya v Rossiyskoy Federaçii. Statistika i Ekonomika. DOI: <http://dx.doi.org/10.21686/2500-3925-2018-6-80-87>.

- Tyurkin, L.M., (2005), Strategiya Razvitiya Migratsionnoy Politiki v Rosii// Rosiya v Globalnoy Politike. No:1 (<http://www.globalaffairs.ru/numbers/12/3647.html>)
- Topilin, A., (2015), Migratsiya İ Vnutrenniy Rınok Truda: Analiz problemi regulirovaniya//Ekonomist. No:11
- Trıkanova, S.A., (2018), Organizatsionno-Pravovıe Regulirovanie Migratsii v Rosii i Evrope. Sravnitelny analiz. Moskva. MPSİ.
- Vasileva, E.V., Kuklin, A.A., Lenteva, A.G., (2016), Soşialnaya Zaşita Naseleniya, ee Rol v Povişenii Kaçestva Jizni v Regionah Rosii//Uroven jizni nasileniya regionov Rosii, No:9.
- Vorobyeva, O.D., Ribakovskiy, L.L., Savinkov, V.İ., (2016), Osnavnıe Problemi Sovremennoy Migratsionnoy Politiki Rosii//Narodnaselenie-No:4.
- Zayonçkovskaya, J.A., (2017), Poçemu Rosii Neobhodimo İmmigratsionnaya Politika. Metodologiya i metodi izuçeniya migratsionnih proçessov. M.Çentır Migratsionnih İslledovaniy.
- Zagitova, M.S., (2019), Vliyanie Migratsionnih Proçessov Na Ekonomiku Gosudarstva.//Mejdunarodniy Studençiskiy Nauçniy, No:1

İnternet Kaynakları

- <http://rusdni.ru/obschestvo//migraciya/migraciya-v-rosii>, erişim :09.10.2021
- <http://yamigrant.ru/svodka-po-migratsionnoy-sitıatsii-v-rosii>, erişim:08.10.2021
- www.rostrud.ru, erişim:06.10.2021
- www.gks.ru, erişim tarihi: 10.10.2021

CHAPTER XII

THE SIGNIFICANCE OF TURKEY-RUSSIA ASSOCIATION IN THE NEW GENERATION PROXY WARS

Çağdaş DUMAN¹

Introduction

The COVID 19 virus, which first appeared in Wuhan, China in 2019, affected the whole world in a short while. According to the figures of the World Health Organization, more than 5 million people died all over the world, and over 230 million people were infected with the virüs due to the pandemic (World Health Organization, 2021). The COVID 19 pandemic has had social, economic, and political consequences on a global scale in addition to its impact on human health. This process has created an atmosphere that forces existing actors to transform and prepares the ground for new ones. For this reason, the revision of the concepts of international relations has become a necessity in terms of explaining the post-pandemic global system. At this point, the new generation proxy wars and the qualifications of the actors who will take part in these wars appear as an essential part of this process.

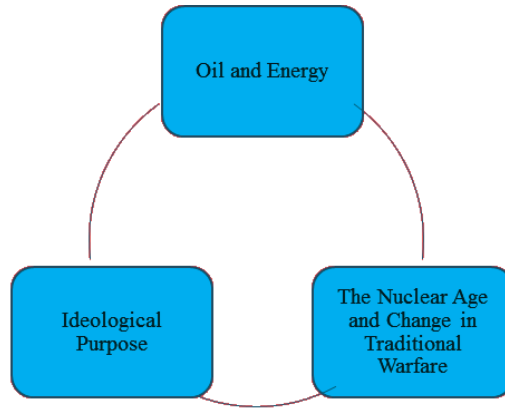
Countries with weak central authorities are most impacted by the COVID-19 pandemic. Violent non-state actors are the most significant instruments of proxy wars today. They have come to the fore more in the countries where they operate. However, these actors did not get the support they expected from the sponsor states that supported them during the pandemic process. This acted as leverage, deepening the distrust between the sponsoring states and the proxy actors. In this context, the sponsor states have brought alternative actors to the field of violent non-state actors and other human-induced actors of proxy wars in order to increase their regional and global activities together with the developing technology. Turkey has made a serious breakthrough in unmanned aerial vehicles and Russia has made great progress in robot soldiers and unmanned weapons operating on land. They come to the fore in this area.

¹ Ph.D., cagdasduman369@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3512-3070

Proxy Wars And Violent Non-State Actors

The concept of Proxy Wars is a result of the bipolar world order that emerged after the Second World War. The two superpowers of the time, the USA and the USSR feared the devastating consequences of a possible nuclear war. They turned to proxy wars, which cost less. The proxy war was defined as indirect interventions carried out through various actors by third parties, which do not directly intervene in any hot conflict but do not want to be left out of the equation due to their strategic interests (Mumford, 2013:11). Karl Deutsch conceptualized proxy wars as an international conflict in which two external forces waged in a third country for their strategic interests, taking advantage of the local actors of the country in question (Deutsch, 1980:102). The main purpose of Proxy Wars; to create domestic instability with sectarian or ethnic-based low-intensity conflicts by arming non-state actors in the target country. Thus, it is aimed to create international or regional political pressure on the target country and to shape the politics (Ateş, 2017:7).

Causes of Proxy War

Resource: Gürson, P.A. (2017). Savaş, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, p.19

During the Cold War, the USA supported the anticommunist structures in the immediate vicinity of the Soviet Union within the framework of its containment policy against the Soviet Union. It helped Iran under the Pahlavi Dynasty through the Nixon Doctrine. After Afghanistan was exposed to the Soviet intervention, it supported the Afghan mujahideen and took a side in proxy wars. The civil war that broke out in Angola in the mid-1970s turned into a proxy war with the intervention of the superpowers (Berman & Lake, 2019:2). The Vietnam War, the Chechnya Crises, the Cuban Crisis, the Arab-Israeli Wars, the Bosnian, Iraqi, and Lebanese Civil Wars appear as other proxy wars that took place within the framework of the global struggle between the United States and the Soviet Union during the Cold War (Babacan, 2020:55).

Proxy wars were mostly concentrated in the Middle East geography in the post-Cold War period. After the military intervention of the USA and multinational forces in Iraq on March 19, 2003, the instability in the country created a suitable ground for regional and global powers to use local actors for their own interests. This picture emerges as the first proxy war waged in the Middle East geography in the post-Cold War period (Özhan, 2010). The Arab Spring, which started with the self-immolation of the Tunisian peddler Bouazizi on December 18, 2010, and resulted in the collapse of many central authorities in the region, spread to many countries in the Middle East, paving the way for proxy wars of regional and global actors (Kutbay & Buzkıran, 2013:148).

The most important instrument used by global and regional powers in proxy wars is violent non-state actors. Krause and Milliken defined these actors as non-state actors with an institutional structure, organizational structure, and capacity to carry out violent acts (Krause & Milliken, 2009:202). According to Chaudhry, violent non-state actors are structures that participate in international relations and have the power to influence the state apparatus, although they are not affiliated with any state institution (Chaudhry, 2013:163). Claude Bruderlein uses three basic criteria to define violent non-state actors. First of all, there is a chain of command within such armed structures. Second, they use violence to achieve their political aims. Finally, they are independent of state supervision and control (Bruderlein, 2000:8). They are suitable instruments to be used in proxy wars by regional and global powers.

Despite these transformations in the international system, proxy wars are mostly understood within the framework of the bipolar and state-centered paradigm of the Cold War era. However, non-state actors and proxy wars, which have become more and more autonomous with globalization, make it necessary to redefine. The definition of proxy wars made during the Cold War is far from explaining today's proxy war Dynamics (Rondeaux & Sterman, 2019). Although proxy wars are based on the hierarchical relationship between the main actor and the proxy actor, there is no consensus on the quality of the proxy actors. For this reason, the conceptual infrastructure of proxy wars and the instruments used in these wars in the 21st-century digital world order need to be revised in the coming period.

The New Generation Proxy Wars And Robots

The most important factor in the preference of violent non-state actors as an instrument in proxy wars is the desire of the sponsoring states to avoid responsibility by hiding themselves. This magic has been broken and attorney-client relations

have become impossible to hide anymore as a result of the developments in information and communication technologies. It is no longer possible to hide their support while the sponsoring states supported local actors implicitly. As a matter of fact, the developments experienced during the “Ukraine Crisis” revealed that the sponsoring states can be exposed very easily. Russia’s support to Eastern Ukraine, which gathered on the negative actions of the international community with its intervention in the region, was deciphered by the satellite systems of the North Atlantic Alliance (NATO) (Karabulut & Oğuz, 2018:81). In addition to the decipherings in question, the aid provided by the sponsoring states to non-state actors that involve violence is often made in front of everyone. For example, the US Department of Defense Pentagon announced that it will provide \$170 million in aid to the Syrian Democratic Forces (Rudaw, 2021). According to Matthew Levitt of the Washington Institute for Near East Policy, Iran provides up to \$200 million a year in financial aid to Hezbollah (Levitt, 2005).

Another problem that prevents violent non-state actors from being preferred by the sponsoring states is that the demands of these actors to act autonomously and their controls become increasingly difficult. We can give an example of the proxy-protector relationship between Lebanese Hezbollah and Syria. Although Syria had an advantage over Hezbollah with its regional gains in the late 1990s, it resulted in the deterioration of relations in the mid-2000s due to Hezbollah’s desire to act autonomously. The strengthening of Hezbollah in southern Lebanon disturbed Israel and led to the 2006 invasion. The success of Hezbollah against Israel increased its popularity in the Arab world, and it began to come of age, ignoring the proxy label on it. Moreover, despite prolonged Iranian aid, Hezbollah has maintained its own political and paramilitary autonomy against Tehran over the past decade (excluding the Syrian Civil War) and has prevented the formation of a completely subjugated picture (Mumford, 2013:56).

Another important motivation that builds the actor-agent relationship in Proxy Wars are the problem of ideological bonding and trust between the sponsoring states and violent non-state actors. However, there has been a serious erosion in this regard in the recent past. Iran waged a proxy war with many actors in the region, especially Hezbollah, within the framework of the “Shiite Crescent” policy in the Middle East. However, concerns about the future of the Iranian regime and the desire of violent non-state actors to act autonomously have impacted the ideology of Lebanese Hezbollah and it has transformed different points ideologically.² The sudden death of Qassem Soleimani, one

² For the transformation of Lebanese Hezbollah, Transformative Impact of Political Shocks Over Violent Non-State Actors: The Case of Lebanon Hezbollah (2005-2020) - (Ph.D. Dissertation Proposal) Ege University Institute of Social Sciences, 2021.

of the main architects of Iran's strategies in the proxy war, served as leverage in closing an era in the proxy wars on January 3, 2020. Besides, the sudden withdrawal of the United States from Afghanistan created a feeling of insecurity on the violent non-state actors operating in the Middle East.

The factors mentioned above have led to new searches for the use of violent non-state actors in proxy wars by the sponsoring states. There are no similar or equally acceptable parties that can make contracts and agreements that bind the parties in proxy wars. For this reason, there is an open-ended process as to when the conflicts will be terminated. It is not clear how long the scope of external support can be sustained and how long can the current relationship style be maintained? This situation also increases the uncertainty of the fluidity of the relationship between the agent and the supporter (Coşkun, 2019:112). This obscurity brings with the need for new instruments to be used in proxy wars and the need to revise the concept of proxy warfare. At this point, the upcoming process will bring along a new generation of proxy wars, in which robots will replace violent non-state actors in proxy wars. Thus, we may face a situation where the obligation to establish an ideological bond between the proxy and the sponsoring state will disappear, and the schisms and leadership struggles within the proxy will come out of the equation. In addition, there is a requirement for an area where technologically leading countries can test the technical deficiencies of the robots developed and their competition with each other. This area is expected to be a new generation proxy wars in the coming period.

The Role Of Turkey In The New Generation Proxy Wars

In the new generation of proxy wars, in which violent non-state actors are replaced by robots, air dominance is very substantial for countries to achieve their goals. It is possible to act more dynamically and get results in new generation proxy wars with unmanned aerial vehicles. The use of unmanned aerial vehicles in situations that require extreme attention in new generation proxy wars has been a subject that has been studied extensively for a long time. Unmanned aerial vehicles become able to sustain their movements and even their missions by making decisions on their own. Thus, armed unmanned vehicles have turned from being remotely managed machines to being robotic systems (T.C. Savunma Sanayi Müsteşarlığı, 2011:25).

The first use of armed unmanned aerial vehicles in proxy wars was in the Middle East geography. The tension between Iran and Saudi Arabia in the region was realized through the new generation proxy wars because the two countries did not dare to wage war directly against each other. Two oil facilities owned by Saudi Aramco, the national oil and gas company of Saudi Arabia, were attacked

by armed drones on September 14, 2019. Iran's attack with armed drones by the Houthis added a new one to the existing crises in the region (Sputnik Türkçe, 2019). According to Burhanettin Duran, it is not enough to justify this attack on Saudi Aramco with an ordinary clash of proxies. Because it is among the claims that Iran is the firing point of the cruise missiles loaded on the armed unmanned aerial vehicles that hit Saudi Arabia's oil industry. He stated that although this attack was embraced by the Houthis from the beginning, the fingers were pointing towards Tehran (Duran, 2019). This situation is a milestone for the new generation proxy wars with robots at a time when sponsor-proxy relations can no longer be hidden.

Turkey has developed its own unique defense reflex on parameters such as its special geographical location, its economy, and human conditions. In this context, Turkey comes to the forefront with its armed unmanned aerial vehicles in the new generation proxy wars. In this sense, TUSAS production Anka, Anka-S, and BAYKAR production Bayraktar TB-1, TB-2 UAV/SİHA products are challenging. Covey SİHA attacks were carried out especially with Bayraktar TB-2 and Anka-S SİHAs, and the eyes of the whole world focused on these products. The process that accelerated the creation of the Covey SİHA concept has developed in Syria in recent years. Turkey had to use its SİHA inventory to its full potential in the region for not being able to use warplanes in Syrian airspace in Operation Spring Shield, which was launched on February 27, 2020. Bayraktar TB2s and Anka-Ss destroyed hundreds of personnel, vehicles, equipment, and targets from the very first moments of the operation, creating a great panic and demoralizing effect for the Syrian Regime forces. Thus, Swarm UAV Attacks emerged as a concept for the first time (Bakeer, 2020).

Bayraktar Akıncı Attack Unmanned Aerial Vehicle

Resource: Göksel Yıldırım, Bayraktar Akıncı TİHA Türk Silahlı Kuvvetleri Envanterine Giriyor, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/bayraktar-akinci-tiha-turk-silahli-kuvvetleri-envanterine-giriyor/2348992>, Date

Accessed:20.10.2021

Turkey's breakthrough in unmanned aerial vehicles found wide repercussions all over the world. Iraqi Defense Minister Cuma İnad stated that they want to purchase Turkey's first national and uniquely armed unmanned aerial vehicle (SİHA) Bayraktar TB2, T129, and ATAK helicopters (NTV, 2021). Besides, Ukrainian Foreign Minister Dimitro Kuleba announced that a factory will be established in Ukraine for the production of Bayraktar TB2s (TRT Haber, 2021). Selçuk Bayraktar, Baykar Unmanned Aerial Vehicle Systems CEO, stated that contracts were signed with more than 10 countries for the export of armed unmanned aerial vehicles, and exports were made to 5 countries, including Ukraine, Azerbaijan, and NATO member Poland. Also, Bayraktar stated that Turkish SİHAs played a vital role in Azerbaijan's retaking of Nagorno-Karabakh and that about three-quarters of the targets hit were neutralized by Turkish SİHAs (CNN Türk Youtube Channel, 2021).

The position that Turkey is taking in the new generation proxy wars has started to show itself at the command level of the Turkish Armed Forces. The Supreme Military Council convened under the chairmanship of President Recep Tayyip Erdoğan in August. They handled the promotions of colonels and generals in the Turkish Armed Forces and determined the new command level. There was a possibility that the office of the Chief of General Staff would pass from landmen to aviators. The Chiefs of General Staff have always been chosen from the Commanders of the Land Forces in the Turkish Armed Forces. Chief of General Staff Yaşar Güler is going to retire next year. The two most senior Generals, Land Forces Commander Musa Avsever or Air Force Commander Hasan Küçükakyüz will be appointed in his place. Küçükakyüz became the force commander 4 years ago, and Avsever this year. According to retired Colonel Ahmet Zeki Üçok, there may be an aviator Chief of Staff in Turkey by 2022 (Independent Türkçe, 2021).

The Role Of Russia In The New Generation Proxy Wars

Russia is the state that dominates the largest geography on earth with an area of 16 million 376 thousand 870 square kilometers (Cumhuriyet Gazetesi, 2021). This feature brought Russia's emphasis on land dominance, and it played a significant role in the country's war strategies and foreign policy reflexes. This situation is also seen in the role that Russia will play in the new generation proxy wars. A report from Russia's military research center has suggested that the Kremlin will soon have troops of Terminator-like robotic soldiers that can replace humans in battle. Vitaly Davydov, deputy director of the Advanced Research Foundation, spoke to the Russian news agency Russian Agency of International Information Novosti (RIA Novosti) on April 21, 2020. He said that

“Living warriors will gradually be replaced by their robotic brethren, who can act faster, more accurately, and more selectively than humans” (Linder, 2020). Uran-9 is one of these robots. This robot was used by the Russian army in Syria. The Uron-9 called the Russian Terminator is the product of the joint work of the Russian Advanced Research Fund and the Russian Ministry of Defense. Tests are ongoing to examine the Uron-9’s interoperability with unmanned aerial vehicles and Special Forces (Suciu, 2020).

Russian Terminator URON-9

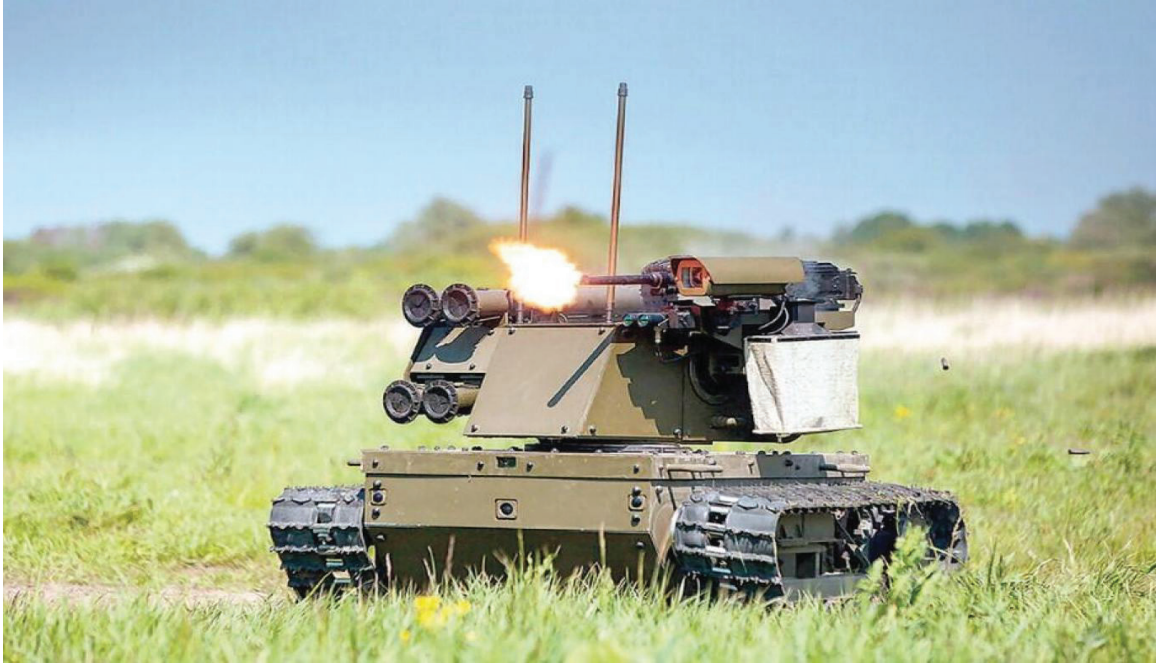

Resource: Peter Suciu (4 August 2020). Russia to Hold Firing Tests of Its Combat Robot, *The National Interest*, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/russia-hold-firing-tests-its-combat-robot-166189>, Date Accessed: 24.10.2021.

Another breakthrough Russia made in this area was the use of the “Platforma-M” infantry robot with artificial intelligence for the first time in the “West-2021” exercise, followed by President Vladimir Putin. The joint exercise between Russia and its neighbor Belarus was carried out in nine shooting ranges close to the western borders of the country. Armenia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, India, and Mongolia also participated in the exercise, which was carried out by two strategic partner countries, with limited military quotas. The major surprise of the “West-2021” exercise was the “Platforma-M” infantry war robot that landed on the field for the first time. This Robot, the development of which began in 2015, was introduced as a separate combat unit equipped with artificial

intelligence. According to the Russian side, the robot can distinguish between friend and foe on the field by using artificial intelligence algorithms on the field and opening fire on the enemy without obtaining permission from the center (Hacıoğlu, 2021).

Platform-M Combat Robot

Resource: Nerdun Hacıoğlu (14 September 2021). Teknolojik Gövde Gösterisi! Rusya Sahaya Akıllı Askeri Robot Sürdü, Hürriyet, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/teknolojik-govde-gosterisi-rusya-sahaya-akilli-askeri-robot-surdu-41894269>, Date Accessed: 24.10.2021.

Talat Enverovic Çetin, a lieutenant general of Turkish origin, is the Vice President for International Relations of the “Russian National Security Academy”, which plays an important role in determining the position that Russia will take in the new generation proxy wars. Talat Enverovic Çetin summarizes the call for friendship between Russia and Turkey with these words: “The cost of escalating the events with the violence desired by the common enemies will be heavy for both sides. No one can be successful in the Middle East without Turkey. We must give up prejudices and reveal the truth as soon as possible and do our best to disrupt these enemy games.” Sergey Kuyugetoğlu Shoigu, who has been serving as the Russian Defense Minister since 6 November 2012, is a Tuvan Turk. Sergey Kuyugetoğlu Shoigu is mentioned after Putin for the presidency. Turkish-origin administrators were put in charge of the basic strategies of defense during this period in Russia (Alili, 2017).

Conclusion

Technological developments have found more application areas with the Covid-19 pandemic in the 21st-century digital world order. One of these application areas is the transformation in traditional war strategies. Today, conventional wars are rapidly becoming unmanned and it becomes a necessity to revise the concepts in the war literature. In this context, we are experiencing a process in which proxy wars evolve to another point in parallel with technological developments. Classic proxy wars are replaced by new generation proxy wars in which robots and unmanned weapons are effective. Regional and global actors are revising their land, air, and naval forces according to the new generation proxy wars. The instruments to be used in the new generation proxy wars and the positions of regional/global actors will play an essential role in shaping the international system. In this context, the lunges of Turkey and Russia, which are the two most significant regional powers in the Eurasian geography, have the potential to change the regional and global balances.

When we look at many instruments whose visibility has increased during the pandemic process, we see various clues about these instruments about 30 years ago. The robots, which are mentioned frequently in this process, appeared in the 1985 movie *Rocky IV* composed by Sylvester Stallone. The *Robocop*, which was released in 1987, tells about the struggle of robot police against gangs. Regarding the proxy wars, the *Terminator* movie, which was released in the same years and starring Arnold Schwarzenegger, gives us an idea. It is seen that many events that we regarded as dreams to happen in the past are happening today. Therefore, in order to draw a perspective for the future, it is important for the vision of the academic studies that will be carried out that the process is projected 30 years later. In this context, the movie *The Old Guard*, starring Charlize Theron, which was released last year, gives us clues to the future of the new generation proxy wars. Charlize Theron, playing an undead robot soldier, is waging a new generation proxy war in a region from Morocco to Lebanon throughout the movie.

The transformation of Proxy Wars contains many opportunities for Turkey and Russia as the two countries that wage proxy wars in Syria and Libya. It is among the possible scenarios that the cooperation to be made by the two most important countries of the Eurasian geography in this field will have regional and global reflections. The innovations carried out by the two countries in this field are complementary to each other. In the study, we discussed the transformation of Turkey's air forces with unmanned aerial vehicles, and Russia's transformation in the ground forces with the war robots designed. This transformation is very important for us to understand where the two countries will be positioned in the

next generation proxy wars. Which powers come to the fore in the naval forces of the new generation proxy wars is the subject of another study. In this context, the transformation of Russia and Turkey in the field of weapons technology gives us important clues in terms of analyzing the next 30-year period in the Afro-Eurasian geography.

Bibliography

- Alili, T. (9 Ocak 2017). Rusya Savunması Türklere Emanet. *Aydınlık Gazetesi*. <https://www.aydinlik.com.tr/dunya/2017-ocak/rusya-savunmasi-turklere-emanet>, Erişim Tarihi: 24 Ekim 2021.
- Ateş, H. (2017). *Vekalet Savaşı Stratejisi Ekseninde Gizli Kuvvet İstihbarat*. Detay Yayıncılık.
- Babacan, M. (2020). Libya'daki Vekâlet Savaşlarının Saha Dengeleri Üzerindeki Etkileri ve Siyasî İstikrar Sorunu. *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 4(1), 51–74.
- Bakeer, A. (2020). *The Fight For Syria's Skies: Turkey Challenges Russia With New Drone Doctrine*, Middle East Institute, <https://www.mei.edu/publications/fight-syrias-skies-turkey-challenges-russia-new-drone-doctrine>, Date Accessed: 24 September 2021.
- Berman E. & Lake D. A. (Ed.). (2019). *Proxy Wars: Suppressing Violence through Local Agents*. Cornell University Press.
- Bruderlein, C. (2000). *The Role of Non-state Actors in Building Human Security*. Centre for Humanitarian Dialogue Genova.
- Buzkıran, D. & Kutbay, H. (2013). Arap Baharı'nın Türkiye'ye Olan Ekonomik ve Sosyal Etkileri. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 147–167.
- Chaudhry, R. (2013). Violent Non-State Actors: Contours, Challenges and Consequences. *CLAWS Journal*.
- Coşkun, S. S. (2019). *Vekalet Savaşları Ve Uluslararası Çözümü Zor Sorunlardaki Yeri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- CNN Turk Youtube Kanalı (2021). Yerli İHA-TİHA-SİHA'ların Mimarı Selçuk Bayraktar, Tarafsız Bölge'de Soruları Yanıtladı. https://www.youtube.com/watch?v=UZAqcpEUozQ&ab_channel=CNNTÜRK, Erişim Tarihi: 28 Eylül 2021.
- Cumhuriyet Gazetesi, (20 Ocak 2021). Dünyanın Yüzölçümü En Büyük Ülkeleri Belirlendi, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunyanin-yuzolcumu-en-buyuk-ulkeleri-belirlendi-1807397>, Erişim Tarihi: 17 Eylül 2021.

- Deutsch, K. (1980). External Involvement in Internal Wars. In H. Eckstein (Ed.), *Internal War: Problems and Approaches* (p. 339). Praeger.
- Duran, B. (20 Eylül 2019). İran Savaşı Başladı Mı? *Sabah Gazetesi*. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/duran/2019/09/20/iran-savasi-basladi-mi>, Erişim Tarihi: 24 Ekim 2021.
- Hacıoğlu, N. (14 Eylül 2021). Teknolojik Gövde Gösterisi! Rusya Sahaya Akıllı Askeri Robot Sürdü. *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/teknolojik-govde-gosterisi-rusya-sahaya-akilli-askeri-robot-surdu-41894269>, Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021.
- Levitt, M. (2005). Hezbollah Finances: Funding the Party of God. *Washington Institute*. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/hezbollah-finances-funding-party-god>, Date Accessed: 19 September 2021.
- Linder, C.(2020). Russia Says It's on the Brink of Robot Warfare, <https://www.popularmechanics.com/technology/robots/a32257009/russia-robot-warfare/>, Date Accessed: 19 September 2021.
- Independent Türkçe (2021). Genelkurmay Başkanlığı Makamının 102 Yıl Sonra İlk Kez Bir Havacı Getirilebilir, <https://www.indyturk.com/node/395991/haber/genelkurmay-baskanligi-makamının-102-yil-sonra-ilk-kez-bir-havacı-getirilebilir>, Erişim Tarihi: 10 Ekim 2021.
- Milliken, J. & Krause, K. (2009). Introduction: The Challenge of Non-State Armed Groups. *Contemporary Security Policy*, 30(2).
- Mumford, A. (2013). *Proxy Warfare*. Cambridge Polity Press.
- NTV, (31 Ağustos 2021). Irak Türkiye'den SİHA ve ATAK Helikopteri Satın Almak İstiyor, https://www.ntv.com.tr/turkiye/irak-turkiyeden-siha-ve-atak-helikopteri-satin-almak-istiyor,iuy2x5aksEmy_MX4Qiq5iA, Erişim Tarihi: 24 Ekim 2021.
- Rondeaux, C. & Sterman, D. (2019). Twenty-First Century Proxy Warfare: Confronting Strategic Innovation in a Multipolar World. *Newamerica*. <https://www.newamerica.org/international-security/reports/twenty-first-century-proxy-warfare-confronting-strategic-innovation-multipolar-world/>, Date Accessed: 24 September 2021
- Rudaw, (25 Eylül 2021). Pentagon SDG'ye 170 Milyon Dolar Yardımda Bulunacak, <https://www.rudaw.net/turkish/world/240920212>, Erişim Tarihi: 1 Ekim 2021.
- Sputnik Türkçe (7 Haziran 2019). Husiler Hareketi Lideri: Suudi Arabistan'ın Petrol Sahasına Düzenlenen Saldırı Ciddi Bir Uyarı, <https://tr.sputniknews>.

com/20190817/husiler-hareketi-lideri-suudi-arabistanin-petrol-sahasina-duzenlenen-saldiri-ciddi-bir-uyari-1039940706.html, Erişim Tarihi: 1 Ekim 2021.

Suciu, P. (4 Ağustos 2020). Russia to Hold Firing Tests of Its Combat Robot, The National Interest, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/russia-hold-firing-tests-its-combat-robot-166189>, Erişim Tarihi: 24.10.2021.

Oğuz Ş. & Karabulut, B. (2018). Proxy Wars in Ukraine. The Journal of Defence Sciences, 17(1).

Özhan, T. (2010). Irak'ta Vekalet ve Sefalet Savaşları, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, <https://www.setav.org/irakta-vekalet-ve-sefalet-savaslari/> Erişim Tarihi: 12 Ekim 2021.

T. C. Savunma Sanayi Müsteşarlığı (2011). Türkiye İnsansız Hava Araçları Sistemleri Yol Haritası.

TRT Haber (23 Eylül 2021). Ukrayna Bayraktar TB2 Üretmeye Hazırlanıyor, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ukrayna-bayraktar-tb2-uretmeye-hazirlaniyor-611225.html>, Erişim Tarihi: 24 Ekim 2021.

WHO Coronavirus Disease Dashboard. (2021). World Health Organization. <https://covid19.who.int/>, Date Accessed: 24 September 2021.

CHAPTER XIII

DÜŞÜRÜLEN UÇAK KRİZİ VE BU KRİZİN TÜRK RUS TİCARET İSTATİSTİKLERİNE YANSIMASI

REDUCED AIRCRAFT CRISIS AND ITS REFLECTION TO TURKISH- RUSSIAN TRADE STATISTICS

Erdal İNCE¹

Giriş

Türk ve Rus halklarının tarihten gelen sosyal, beşeri ve ekonomik ilişkileri vardır. İki ülke birçok defa savaşta ve barışta bir araya gelmişlerdir. İki ülkenin tarihsel süreçte ilişkilerine baktığımızda; bazen siyasi, askeri ve ticari sebepler yüzünden savaştığını, bazen de aynı sebepler yüzünden anlaşmalar yaptığını görüyoruz. Tarih boyunca İki ülkenin bulunduğu jeopolitik ve stratejik konumları, onları birbirleri ile ilişki kurmaya itmiştir. Bu ilişki onların ortak bir tarih serüvenlerinin olmasını sağlamıştır.

Ülkeler arasında çıkarlardan doğan müttefiklik ilişkileri, onları guruplar, birlikler kurmaya itmiştir. Türkiye ve Rusya bu ilişkilerin orta yerinde olup iki denge ülkesi konumundadırlar. Türkiye'nin NATO ile yakın ilişkileri, Avrupa Birliği ile temasları he ne kadar Rusya'yı rahatsız etse de Türkiye, Rusya için iyi bir bölgesel müttefikdir. Aynı şekilde, Başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, diğer Batılı devletlerin Türkiye aleyhine tutumları karşısında Rusya, Türkiye için iyi bir alternatiftir. Bunu en iyi şekilde, günümüzde halen cereyanları devam eden, Türkiye'ye parasını ödemediği halde teslim edilmeyen F35 uçakları karşılığında Türkiye'nin Rusya'dan almış olduğu S400 hava savunma sistemleri gösterilebilir. Her ne kadar Amerika Birleşik Devletleri ve NATO, Türkiye'ye S-400 füzeleri yüzünden itiraz etseler de Türkiye, kararlı tutumuyla, bölgesel müttefiği Rusya kozunu ortaya koymayı başarmıştır.

Bu durumu, iç savaş yaşayan Suriye'de de görmek mümkündür. ABD'nin Suriye'de Esed rejiminin yıkılmasına yönelik yapmış olduğu destekler ve girişimler, Türkiye ve Rusya arasındaki ittifak görüşmeleri sayesinde başarıya

¹* Dr., Bayındır Gençlik ve Spor Müdürlüğü, Türkiye, erdalince11@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5491-7947.

ulaşamamıştır. Gerek Erdoğan, gerekse Putin Suriye'nin toprak bütünlüğü konusunda hemfikirdirler. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Yukarıda bahsettiğimiz iki ülke arasındaki müttefiklik ilişkileri, 2015 yılının Kasım ayında uçak düşürme krizi ile bozulmaya başlamıştır. S-400 hava savunma sistemleri ve Suriye'deki İki ülke arasındaki ittifak, belirli kesimleri ciddi anlamda rahatsız etmiştir. Bu kesimlerin maşası olarak tarif edilen FETÖ' nün bu krizde etkin rol aldığını artık açıkça görüyoruz. Milliyet Gazetesi ve Hürriyet Gazetesi başta olmak üzere birçok yayın organında, FETÖ mensuplarının ByLock yazışmalarında olayı konuştukları görülmektedir. Yine, 19 Aralık 2016'da Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Adrey Karlov'u öldüren suikastçının FETÖ üyesi çıkması, Türk ve Rus ilişkilerinin derinden bozulmak istenmesinin göstergesidir.

2015 yılının Kasım ayında Suriye'de bulunan Rus uçaklarının birçok defa Türk sınırlarını ihlal etmesi ve angajman kuralları gereğince Türkiye tarafından uçağın düşürülmesi iki ülke arasında krize neden olmuştur. Bu kriz üzerine Rusya, siyasi ve ekonomik anlık refleksler göstermiştir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Medvedev, Lavrov başta olmak üzere birçok yetkili Türkiye aleyhine açıklamalar yapmıştır. Açıklamaların geneli ekonomide düğümlenmiş ve daha önceden devam eden Mallar konusundaki Türkiye'den ithalat büyük oranda durdurulmuştur. Bunun sonucu olarak da iki ülke arasındaki ticaret hacmi, daha önceki yıllara göre, 2015 ve 2016 yıllarında daralmıştır. Ancak iki ülkenin tarihi ve bölgesel yakınlıkları onları, reel ittifak politikaları üzerinde odaklanmaya götürmüştür. Bu politikalar sayesinde rasyonel düşünen, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin tarihi kararlar alarak, Türk ve Rus ittifak ilişkilerini devam ettirmişlerdir. Böylelikle iki lider şartların, tarihin ve bölgenin, Türk ve Rus halklarına yüklemiş olduğu misyonun gereği olarak ülke çıkarlarını en üste tutmuşlardır.

24 Kasım 2015 Öncesi

Türkiye ve Rusya tarihin değişik dönemlerinde ilişki kurmadıkları tarih aralığı nerdeyse yok gibidir. Osmanlı imparatorluğu zamanında oldukça yoğun olan savaş ve barışa ait ilişki ağları, Türkiye Cumhuriyeti döneminde anlaşmazlıklardan doğan silahsız çatışma, ticari, askeri kültürel ve siyasi ilişki ortamı içerisinde devam etmektedir (İmanbeyli, 2015, s.3). Putin'e kadar oldukça verimsiz olan Türk ve Rus ilişkileri, her ne kadar Rusya'nın temel felsefesinde değişiklik oluşmasa da Putin'den sonra belirli bir iyileşme dönemine girmiştir

(Yılmaz, 2010, s.30). 2000 yılında Devlet Başkanlığı görevine başlayan Putin, Türkiye ile stratejik ortaklıklara önem vermiştir. Göreve başlamasından bir yıl sonra da 16 Kasım 2001’de Türkiye ve Rusya arasında ‘Avrasya İşbirliği Eylem Planı’ yapılmıştır (Cafersoy, 2015, s.58). İki ülkenin Dışişleri Bakanları İsmail Cem ve İgov İvanov tarafından New York’ta imza altına alınan plana göre; Türkiye ve Rusya siyaset, terörizm ve ekonomi konularında uzlaşmaya varmışlardır(<https://www.orsam.org.tr/>).

Sovyet dönemi ve hemen sonrasındaki dönemde kötü giden ilişkilerin 2000 yılında iyileşmeye başladığını söylemiştik. Bu yıldan sonra gerçekleşen birtakım olayların, iki ülkeyi birbirine daha da yaklaştırdığını görüyoruz. Bunların başında, 2003 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nin Irak’ı işgali ve sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ABD askerlerinin Türkiye topraklarını kullanmasına izin vermemesi gelmektedir. Bu adım Rusya açısından, daimî rakibi durumundaki ABD’ye karşı bir duruştur. Türkiye’nin bu duruşunu iyi değerlendiren Putin, 2004’te 32 yıl aradan sonra ilk defa, Rusya Devlet Başkanı nezdinde Türkiye’yi ziyaret etmiştir (Yılmaz, 2010, s.36). 2005 yılında da Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Putin’e iade-i ziyarette bulunmuştur. Putin ve Erdoğan’ın bu ziyaretleri, iki ülkenin sosyo-kültürel, ekonomik, siyasi ve ticari anlamda ittifak güçlerini arttırmıştır (Kurban ve Cabbarlı, 2019, s.107). Ayrıca Rusya ve Gürcistan arasındaki Güney Osetya ve Abhazya anlaşmazlığı yüzünden 2008’te çıkan savaşta, Türkiye’nin Montrö Boğazlar Sözleşmesi gereğince hareket etmesi, Rusya’yı memnun etmiştir (Özdal vd. 2013).bu tarihten itibaren gelişen Türk Rus ilişkileri, Suriye iç savaşında Rusya’nın Esed rejiminin devam yönünde taraf olması ile kısmen bozulma yönüne doğru gitmiştir. 2012 yılının sonlarına doğru, Türkiye kendi güvenliği için NATO’dan patriot füzelerini Suriye sınırına konuşlandırmasını talep etti. Bu talep Rusya tarafından tehdit olarak algılandı. İran basını bu algıyı güçlendirici haberler yaparak, Rusya’nın S-400 füzelerini Malatya’daki NATO üssüne kilitlediği yönünde haberleri kamuoyuyla paylaştı. 2000 yılından itibaren Putin ve Erdoğan’ın özel gayretleri ile oluşan iyi ortam iki ülke aleyhine ciddi oranda bozulmaya başladı. İki ülke arasında sert söylemler olsa da üst düzey sağduyulu politikacılar ikili görüşmelerin yapılması ve orta yolun bulunması yönündeydi. Türkiye ve NATO, patriot füzelerinin savunma amaçlı olduğunu bizzat Rusya’ya iletmesi ile kriz aşılmış oldu. Patriot Füzeleri ve Suriye konusunda farklı görüşlere sahip iki ülke, Suriye’nin bütünlüğü ve terörist unsurların Suriye’den temizlenmesi konusunda ortak amaçları vardı (Öztürk, 2020, s.268). Ancak Suriye Parlamentosunun; ‘dışarıdan davet ile güç kullanma’

kararı bir anda dengeleri tekrar alt üst etti. Suriye, bu kararın gereği olarak, Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) ile mücadele etmek için Rusya'yı davet etti (Erşen, 2016, s.149). Rusya İŞİD ile mücadele maksadıyla savaş uçaklarını Suriye'ye gönderdi. Bölgedeki tüm dengeler değişti. Tekrardan yeni politikalar ve stratejiler konuşulmaya başladı. Türkiye ve NATO, Rusya'nın bu hamlesinden büyük rahatsızlık duydular. İki ülke arasında ilişkiler yeniden gerildi. Erdoğan'ın ve Putin'in uzun süredir üzerinde çalıştıkları stratejik ortaklık ve bölgesel ittifak ilişkileri sekteye uğradı. Ta ki 2010 yılında, Türk ve Rus ilişkilerine ivme kazandırmak amacıyla kurulan Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin (ÜDİK) beşinci toplantısı için Vladimir Putin'in 1 Aralık 2014'te Türkiye'ye gelmesine kadar devam etti (Taşçı, 2019, s. 81). ÜDİK görüşmelerinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Putin, Ukrayna ve Suriye konusunda görüş ayrılıklarını kabul ettiler. Ancak iki lider, bu ayrılıkların olmasına rağmen, ticari olarak ilişkilerin caba harcayarak iyileştirilmesi yönünde, görüş birliğine vardılar.

Angajman Kuralları Gereği SU-24 Tipi Rus Uçağı Düşürüldü...

Türkiye'de saatlerin 09.24'ü gösterdiği 24 Kasım 2015 günü, sınır ihlali yapan Rusya'ya ait SU-24 tipi savaş uçağı, F-16 tipi Türk savaş uçağı tarafından düşürüldü. Bu iki ülke için büyük bir krizdi. 2000 yılından itibaren iyileşmesi için büyük cabalar sarf edilen Türk -Rus ilişkileri bu kriz ile yeniden bozuldu. Olay, başta Türk ve Rus kamuoyu olmak üzere, tüm dünyaya flash haber olarak duyuruldu (<https://www.ntv.com.tr/>).

Rusya'nın doğrudan Suriye'deki iç savaşa, askeri olarak operasyonel manada müdahil olması tüm dengeleri değiştirdi. Suriye'nin daveti ile Suriye'ye asker, mühimmat ve savaş uçağı ikmalî gerçekleştiren Rusya, bölgesel istikrarsızlığın artmasını da bir nevi körüklemiştir. Rus savaş uçakları, İŞİD ile mücadele adı altında, Türkiye sınırına yakın uçuşlar gerçekleştirmişlerdir. Bu uçuşlarla ilgili olarak Türk Hava Kuvvetleri'nin Radarlarına girmişler ve uçuşu gerçekleştiren pilotlar uyarılmışlardır. 24 Kasım 2015 günü sınıra yakın uçuş gerçekleştiren SU-24 tipi Rus savaş uçağı defalarca uyarılmasına rağmen, Türkiye'nin sınırından içeri girmiş ve angajman kuralları gereğince uçak Türk F-16 tipi savaş uçaklarınca düşürülmüştür.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, hadiseyi başından itibaren yakından takip etmiştir. Genel Kurmay Başkanı Hulusi Akar, başta Cumhurbaşkanı Erdoğan olmak üzere, Başbakan Ahmet Davutoğlu'nu bilgilendirerek aşağıdaki açıklamayı kamuoyuyla paylaşmıştır(<https://www.aa.com.tr/>).

“Saat 09,20 civarında Hatay Yayladağı bölgesinde Türk hava sahasını ihlal eden milliyeti bilinmeyen bir uçak beş dakika içerisinde 10 kez ikaz

edilmesine rağmen Türk hava sahasını ihlal etmiştir. Söz konusu uçağa angajman kuralları çerçevesinde 24 Kasım 2015 saat 09.24'te bölgede hava devriye görevinde bulunan iki adet F-16 uçağımız tarafından müdahalede bulunulmuştur”

Türkiye, ayrıca ilgili ülkeler, Birleşmiş Milletler ve NATO düzeyinde de girişimlerde bulundu ve destek de buldu. ABD Başkanı Barack Obama, krizi le ilgili yaptığı açıklama da, Türkiye'nin kendini savunma hakkı olduğunu ve bu konuda Türkiye'nin yanında olduklarını belirtti. Ayrıca Obama, Suriye'de ortak düşmanın İŞİD olduğunu vurgulayarak, Türkiye ve Rusya arasındaki sorunun çözümü için diplomatik girişimlerin yapılmasının, gerekliliğini de belirtti (Kurban ve Cabbarlı, 2019, s.113).

Rusya sınır ihlalinin olmadığı yönünde arka arkaya üst düzeyde açıklamalar yapmıştır. Olaydan sonra Vladimir Putin'in 'sırtımızdan bıçaklandık' söylemi oldukça ilginçtir. Bu söylem Rus kamuoyunda, oldukça geniş kitleler tarafından, yer bulmuştur. Rusya'nın twitter kullanıcıları tarafından, sırtımızdan bıçaklandık etiketi kullanarak, paylaşımlar yapılmıştır. Bu etiket Rusya'da en çok paylaşılanlar arasında yer almıştır (<https://twitter.com/>).

Putin, Rus Parlamentosu Duma'da Rus savaş uçaklarının İŞİD ile mücadele ettiğini ve Türk sınırını ihlal etmediği belirterek, Türkiye'yi affetmeyeceklerini söylemiştir. Ayrıca Putin Türkiye'yi teröristlere yardım etmekle suçlayarak 'onların sadece domateslerini almamakla yetinmeyeceğiz' gibi sözlerle tarihe ilginç söylemler bırakmıştır (<http://www.bbc.com>). Rusya'nın Putin'den sonra, diğer üst düzey yöneticileri de Türkiye aleyhine, açıklamalar yapmışlardır.

Kurban ve Cabbarlı yapmış oldukları çalışmalarında, Rusya'nın Türkiye'ye karşı aldıkları yaptırım kararlarını, aşağıdaki şekilde derlemişlerdir (Kurban ve Cabbarlı, 2019, s.112).

- Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un Türkiye ziyaretini iptal oldu.
- Rusya vatandaşlarına Türkiye'ye gitmemeleri yönünde çağrıda bulunuldu.
- Rus turizm acenteleri Türkiye turlarını iptal ettiklerini açıkladılar.
- Akdeniz'deki Rus donanması, Suriye bölgesi açıklarına hava savunma sistemi S-300 füzelerini taşıyan savaş gemilerini gönderdi.
- Moskova, Suriye'nin Lazkiye kenti kuzeyindeki operasyonların devam edeceğini de belirtti.

- Rus milletvekilleri, 1915 olaylarının Ermeni soykırımını olduğunu inkâr edenlerin cezalandırılması yönünde yasa teklifini meclise getirerek, yasaya uymayanların beş yıl hapse mahkûm edilmeleri gerektiği vurguladı.
- Rusya, Türkiye'den beyaz et alımını durdurdu

Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin teröristlere yardım etmekle suçlanmasını, açık bir dille kınayarak, Türkiye'nin haklılığını Rusya başta olmak üzere tüm dünyaya bir kez daha hatırlatmıştır. Olayın meydana geldiği ilk haftalarda, iki tarafın spontane ve anlık çıkışları her geçen gün biraz daha azalmıştır. Azalmasının nedeni iki ülkenin bulunduğu coğrafyanın, bu ülkeleri ittifak yapmaya zorlamasındandır. Türkiye ve Rusya'nın hem Avrupa'da hem de Asya'da toprakları vardır. Ülkeler bazında, başka örneği bulunmayan iki ülkenin coğrafi konumları, onları jeopolitik olarak Avrasya bileşkesinde, ittifak yapmaya itmektedir. İki ülke de ola gelen uçak düşürme krizinden doğan gerginlikten rahatsızdır. Bu nedenle, olayın üzerinden zaman geçtikçe diplomatik dil artmıştır. Ayrıca Türkiye ve Rusya'nın ekonomik olarak birbirine bağlı olması krizi daha fazla sürdürmenin anlamsız olduğu tezini kuvvetlendirmiştir.

Türkiye'de 15 Temmuz 2016'da FETÖ tarafından darbe girişimi gerçekleştirildi. Girişim, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın halkı sokaklara çağırması ve sokaklara inen insanların, darbecilere direnmesiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 248 şehidin verildiği darbe girişimini ilk kınayan ülkelerden birisi Rusya olmuştur. Rusya'nın uçak düşürme krizinden sonra bu tavır, Türkiye tarafından iyi niyet göstergesi olarak algılanmış ve ilişkilerin düzelmesi için atılan bir adım olarak görülmüştür. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın düşürülen uçak nedeniyle Putin'e gönderdiği üzüntü mektubu, ilişkileri yeniden yoluna koymuş ve Türk ve Rus stratejik ortaklığı kaldığı yerden devam etmiştir.

Türkiye'nin İhracat Hacmi Açısından Türk-Rus İlişkileri,

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Duma'da yaptığı konuşmasında 'Sadece onların domatesini almamakla kalmayacağız...' diye açıklama yaparak, ilişkilerin ne derece bozulacağını sinyallerini vermiştir. Bu açıklamasıyla Putin, Türk ekonomisini zorlu bir sürece sokmak istemiştir. Bundan sonra Türkiye Cumhuriyeti, ihracat ve ithalatta en büyük partnerlerinden birisi olan Rusya Federasyonu ile kaybetmekle karşı karşıya kalmıştır (Kurban ve Cabbarlı, 2019, s.112). Putin'in Rusya Federasyonu'nun yönetimine gelmesiyle başlayan iyi ilişkiler, Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ)'nünde olayın gerçekleşmesinde parmağının olduğu yönündeki şüphelerin devam ettiği uçak düşürme krizi ile bozulmuştur (<https://www.milliyet.com.tr/>).

Angajman kurallarına göre, Türkiye'nin sınır ihlali sebebiyle düşürdüğü Rus uçağı ile ilgili karar yargıda olup, olaydan sonra Rusya'nın Türkiye'ye ekonomik yaptırımlar getirmesi Türk ekonomisini ve üreticisini zora sokmuştur. Bu krizden sonra Türkiye'nin Rusya'ya olan ihracatı son beş yılın en düşük rakamlarını görmüştür.

Türkiye'nin Rusya'ya İhracatı

Dönem		Ticaretin Türü	İhracatçı Ülke	İthalatçı Ülke	İhraç Türü	Ticaretin Değeri (Amerikan Doları)
Yıl	Ay					
2015	Ocak	İhracat	Türkiye	Rusya	Mallar (Tamamı)	320.653.109
	Şubat					295.540.858
	Mart					320.792.678
	Nisan					303.401.739
	Mayıs					313.737.833
	Haziran					327.910.407
	Temmuz					292.925.035
	Ağustos					328.174.566
	Eylül					284.073.512
	Ekim					359.301.396
	Kasım					308.040.354
	Aralık					229.711.424
2016	Ocak					97.535.948
	Şubat					138.862.954
	Mart					127.255.899
	Nisan					134.471.012
	Mayıs					138.297.142
	Haziran					245.596.888
	Temmuz					108.162.491
	Ağustos					144.308.634
	Eylül					145.575.890
	Ekim					180.969.354
	Kasım					245.833.227
	Aralık					208.845.126

Tablo 1- 2015/2016 yılı Türkiye Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu'na ihracatı

Tablo-1’de 2015-2016 yıllarına ait, aylık bazda, Türkiye’nin Rusya’ya olan ihracatın hacmi gösterilmektedir. İhracat verileri derlenirken Birleşmiş Milletlerin Ticaret istatistiklerinden faydalanılmış olup, mallar düzeyindeki ihracat verileri üzerinden tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

Tabloda da açıkça gösterildiği gibi, henüz uçak düşürme olayının gerçekleşmediği 2015 yılının Ekim ayında, Türkiye’nin Rusya’ya olan ihracat hacmi 359.301.396 dolardır. Daha öncesi aylarda da ihracat hacmi normal seyrindedir. Ocak, 2015’te 320.653.109 dolar ile başlayan Türkiye’nin Rusya’ya ihracat hacmi, aynı yılın Mart, Nisan, Mayıs, Haziran, Ağustos aylarında 300.000.000 doların altına hiç düşmemiştir. Şubat, Eylül ve Temmuz aylarında hacim bu rakamın altındadır. Bu düşüşteki etmenler arasında iki ülke arasındaki herhangi bir siyasi kriz ya da anlaşmazlık değildir. Bunun sebebi Rus iç pazarının talebi ve Türk üretim arzının arasındaki dengenin doğurduğu bir durumdur. Ayrıca Moskova Uluslararası Ticaret Merkezi Rusya’nın 2015 yılı ihracatının da düştüğünü belirtmektedir. Petrol, Rus ekonomisi için büyük bir ihracat kaynağıdır. 2015 yılı Şubat ayı Petrol fiyatlarındaki düşüşe yönelik çalkantılı durumlar, Rusya’nın dış ticaretini yakından etkilemiş ve Rus ekonomisinin talep oranını düşürmüştür. Eylül ve Temmuz aylarındaki düşüşte de petrol fiyatları etkilidir (<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi>).

Aynı yılın Kasım ayına ait ihracat hacmi 308.040.354 dolardır. Buradaki düşüş ise, uçağın düşürüldüğü 24 Kasım gününden sonra, Rusya tarafından Türkiye’den gelen mallara karşı uyguladığı ithalat sınırlamasından kaynaklanmaktadır(<https://comtrade.un.org/data>).

Kasım ayının tamamlanmasına altı gün kala gerçekleşen olay, Türkiye’nin Rusya ile olan Kasım ayı içerisindeki ihracatına 51.261.042 dolarlık zarar vermiştir. Aralık ayında bu zarar daha da büyümüş ve 2016 yılı itibarı ile Ocak ayında, Türkiye’nin Rusya’ya olan ihracatı 97.535.948 dolara kadar gerilemiştir. Olayın üzerinden zaman geçtikçe iki ülke arasındaki ticari münasebetler ön plana çıkmış ve Şubat Ocak ayında dibe vuran Türkiye’nin Rusya’ya olan ihracat hacmi, tekrar yükselmeye başlamıştır. İki ülke arasında yaşanan en ufak bir olay, ekonomik göstergelere yansımıştır. Anlık alınan siyasi kararlar, ithalat ve ihracatın hacminin değişmesine etken olmuştur(Abdullah ve Babaç, 2016, s.2141).

- Türkiye'nin 2014 Yılı Sonunda En Çok İhracat Yaptığı Ülkeler;

Yıl	Ticaretin Türü	İhracatçı Ülke	İthalatçı Ülke	Sıra	İhraç Türü	Ticaretin Değeri (Amerikan Doları)
2014	İhracat	Türkiye	Almanya	1	Mallar (Tamamı)	16.275.367.170
			Irak	2		13.154.131.237
			İngiltere	3		10.216.478.796
			İtalya	4		7.486.503.702
			Amerika Birleşik Devletleri	5		6.921.399.494
			Fransa	6		6.860.091.808
			Rusya Federasyonu	7		6.170.452.359
			İspanya	8		4.977.490.371
			Birleşik Arap Emirlikleri	9		4.939.731.950
			İran	10		4.142.394.066

Tablo 2- 2014 Yılı Türkiye Cumhuriyeti'nin En çok İhracat Yaptığı İlk On Ülke.

Birleşmiş Milletler Türkiye ve Rusya arasındaki ticaret istatistiklerine göre; 2014 yılında Türkiye Cumhuriyeti, 16.275.367,170 dolarlık hacimle en çok Almanya ile ihracat yapmıştır. Yine bu istatistiklere göre Almanya'yı 13.154.131,237 dolarlık hacimle Irak ve 10.216.478,796 dolarlık hacimle İngiltere izlemektedir. Makalenin de konu ülkesi olan Rusya ise Türkiye'nin ihracat yaptığı ilk on ülke arasında 16.275.367.170 dolarlık hacimle yedinci sıradadır. Türkiye'nin 2014 yılı sonunda toplam ihracatı ise 166.504.861,795 dolardır. (<https://comtrade.un.org/data>).

- Türkiye'nin 2015 Yılı Sonunda En Çok İhracat Yaptığı Ülkeler;

Yıl	Ticaretin Türü	İhracatçı Ülke	İthalatçı Ülke	Sıra	İhraç Türü	Ticaretin Değeri (Amerikan Doları)
2015	İhracat	Türkiye	Almanya	1	Mallar (Tamamı)	14.490.425.592
			İngiltere	2		10.822.849.965
			Irak	3		9.966.655.475
			İtalya	4		7.152.826.855
			Amerika Birleşik Devletleri	5		7.020.040.631
			France	6		6.106.483.169
			İsviçre	7		5.712.676.157
			İspanya	8		4.948.406.954
			Birleşik Arap Emirlikleri	9		4.935.171.590
			İran	10		4.115.205.203
			Rusya Federasyonu	11		3.684.262,911

Tablo 3- 2015 Yılı Türkiye Cumhuriyeti'nin En çok İhracat Yaptığı İlk On Ülke

Türkiye bir yıl öncesinde olduğu gibi, 2015 yılı içerisinde de en çok Almanya'ya ihracat yapmıştır. İki ülke arasındaki sosyal ve beşeri ilişkiler Almanya'yı ve Türkiye'yi birbirine yaklaştırmıştır(Dartan ve Göral, 2017, ss.50-55). Bu yaklaşımın artmasında Almanya'da iskân halde bulunan Türk nüfusun payı büyüktür. Ticaret göstergelerinde Almanya'nın önde çıkmasının temel sebeplerinden bir tanesi budur. Ancak iki ülke arasında yapılmış ticari anlaşmaların da bunda payı büyüktür. Bu anlaşmalar, ihracat ve ithalatın kolay yapıla gelir halde olmasının önünü açmıştır. Ayrıca Türkiye'de Alman yatırımcıların, Almanya'da ise gerek Türklerin gerekse Türk kökenli Almanların kurmuş oldukları şirketlerin, Türk - Alman ticaret verilerinin hacimsel büyümesindeki etkisi muhakkaktır (<https://tuerkei.diplo.de/>).

Almanya'dan sonra Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında, 10.822.849,965 dolarlık hacimle İngiltere, 9.966.655,475 dolarlık hacimle de Irak gelmektedir. Uçak krizinin yaşandığı yıl olan 2015 yılının ihracat verilerine göre, Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na ihracatı yarı yarıya düşmüştür. Tabloda da bu açıkça görülmektedir. 2015 yılının Kasım ayının yirmi dördüncü gününe kadar normal seyrinde devam eden Türkiye

ve Rusya arasındaki ilişkiler, bu günden sonra bozulmuştur. Tablo 3'te 2015 yılı Türkiye'nin en çok ihracat gerçekleştirdiği ilk 11 ülke sıralanmaktadır. Türkiye'nin Rusya ile bir yıl öncesinde 6.170.452.359 dolar olan ihracat hacmi, 3.684.262,911 dolara gerilemiştir. Bu düşüş 2014 verilerine göre 7. sırada olan Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında Rusya'yı, 2015 yılında 11. Sıraya düşürmüştür. Türkiye'nin 2015 yılı sonunda toplam ihracatı ise 150.982.113,766 dolardır (<https://comtrade.un.org/data>).

- Türkiye'nin 2016 Yılı Sonunda En Çok İhracat Yaptığı Ülkeler;

Yıl	Ticaretin Türü	İhracatçı Ülke	İthalatçı Ülke	Sıra	İhraç Türü	Ticaretin Değeri (Amerikan Doları)
2016	İhracat	Türkiye	Almanya	1	Mallar (Tamamı)	15.164.954.450
			İngiltere	2		11.961.673.292
			Irak	3		8.496.075.909
			İtalya	4		7.857.667.242
			Amerika Birleşik Devletleri	5		7.262.674.666
			Fransa	6		6.313.204.146
			Birleşik Arap Emirlikleri	7		5.542.246.979
			İran	8		5.462.153.830
			İspanya	9		5.228.613.421
			Hollanda	10		3.843.717.999
			Suudi Arabistan	11		3.264.122.558
			İsrail	12		3.054.604.406
			Mısır	13		2.832.073.457
			Romanya	14		2.801.685.423
			Polonya	15		2.752.851.090
			İsviçre	16		2.740.007.011
			Belçika	17		2.728.080.155
			Bulgaristan	18		2.488.143.405
			Çin	19		2.378.537.723
			Cezayir	20		1.830.251.772
			Rusya Federasyonu	21		1.792.916.121

Tablo 4- 2015 Yılı Türkiye Cumhuriyeti'nin En çok İhracat Yaptığı İlk On Ülke

Uçak düşürme krizinin oluşturduğu, özellikle ekonomik ilişkilerdeki düşüşü, 2016 yılının ticari verilerinde görmek mümkündür. Birleşmiş Milletler Ticaret İstatistiklerine göre derlenmiş olan Tablo-4'deki verilere göre; Rusya Türkiye'nin en büyük ihracat partnerleri arasından çıkmıştır. Uçak krizinden önce Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ilk on partnerinin içerisinde olan Rusya, 2016 verilerine göre yirmi birinci sıraya gerilemiştir. 2015 yılının Kasım ayından sonra daralmaya başlayan Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat hacmi, 2016 yılının sonunda 1.792.916,121 dolara kadar düşmüştür. Türkiye'nin 2015 yılı sonunda toplam ihracatı ise 149.246.999.263 dolardır (<https://comtrade.un.org/data>).

Aşağıdaki tabloda uçak krizi öncesi ve sonrasındaki yıllarda Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat hacmi gösterilmektedir.

İhracatçı Ülke	İthalatçı Ülke	2014 İhracat Hacmi (Dolar)	2015 İhracat Hacmi (Dolar)	2016 İhracat Hacmi (Dolar)	2017 İhracat Hacmi (Dolar)
Türkiye	Rusya	6.170.452.359	3.684.262.911	1.792.916.121	2.869.847.400

Tablo 5- Uçak Düşürme Krizi Öncesi ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu'na Yaptığı İhracat Hacmi

İhracatçı Ülke	İthalatçı Ülke	2014 İhracat Hacmi (Dolar)	2015 İhracat Hacmi (Dolar)	2016 İhracat Hacmi (Dolar)	2017 İhracat Hacmi (Dolar)
Türkiye	Tamamı	166.504.861,795	150.982.113,766	149.246.999,263	164.494.619.316

Tablo 6- Uçak Düşürme Krizi Öncesi ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Toplam İhracat Hacmi

Yukarıdaki Tablo-5'te açıkça görülebileceği gibi; krizden hemen önceki 2014 yılında Türkiye'nin Rusya'ya olan ihracat hacmi 6.170.452.359 dolardır. 2015 yılına girildiğinde, 24 Kasım 2015'e kadar seyirinde giden ilişkiler, bugünden itibaren düşüşe geçmiştir. Altı günlük bir durağanlık, Türkiye'nin Rusya'ya olan ticaret hacmini, yarı yarıya düşürmüştür. Krizin asıl etkisi, 2016 yılında yaşanmıştır. 2016 yılının Ocak ayındaki İhracat rakamı, gerçekten hem Türk yöneticilerini ve üreticilerini düşündürmesi gereken derecededir. Ayrıca Tablo-6'dan da Türkiye'nin ihracat hacminin 2014 yılından itibaren, düşüşte olduğunu görüyoruz(<https://comtrade.un.org/data>). Türkiye Cumhuriyeti'nin ihracat verilerindeki bu düşüşün, 15 Temmuz 2016 yılında, FETÖ tarafından

gerçekleştirilen darbe girişiminin de etkisi olduğu şüphesizdir. Bu tarihten itibaren kendini apaçık ortaya koyan terör örgütü FETÖ, darbe girişimi öncesinde gerek bürokratik gerekse siyasi kadrolara sızdığı için, birçok olayın Türkiye aleyhine sonuçlanmasına neden olmuştur. Halen devam eden Uçak Düşürme Krizi davasında, FETÖ' nün eli olduğu ile ilgili ciddi deliller vardır. Bu sebepten 2015 ve 2016 yılı ihracat verilerindeki düşüşte terör örgütü mensubu, sözde yöneticilerin parmağı olduğu düşünülmektedir. Bu düşüncenin temel kaynaklarından bir tanesi, 2017 yılında Türkiye'nin ihracat verilerinin 2014 yılındaki rakamlara dönmesi ve 2017 yılında Rusya ile olan ihracat hacminin artmasıdır. Çünkü 2015 yılı FETÖ mensuplarının, Türkiye Cumhuriyeti aleyhinde en çok çalıştıkları yıl olmuş hemen arkasında, 2016 yılında da aleyhte çalışmaya devam etmişlerdir. 15 Temmuz 2016'da giriştikleri darbe, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın halkı direnişe çağırması, milletin meydanlara inerek gür sesle darbeye hayır demesi sayesinde, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bugünden sonra FETÖ mensuplarına başlayan operasyonlar, ihraçlar sayesinde devlet kurum ve kadroları değişmiştir. Bu sayede milletin iradesi ile millet için karar veren yöneticiler, Türkiye'nin lehine Türk ve Dünya kamuoyunda çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar 2017 yılında Türkiye'nin ihracat verilerine yansımış ve ilerleyen yıllarda Türkiye'nin ticari istatistikleri daha iyi duruma geçmiştir(<https://www.hurriyet.com.tr/>).

Rusya için Türkiye değişilmez doğalgaz enerji pazarıdır. Türkiye ihtiyaç duyduğu doğalgazın büyük bir bölümünü Rusya'da ihraç etmektedir. Türkiye'nin gerek endüstriyel alanlarında gerekse konut vb. yerlerde büyük ölçüde doğalgaz kullanılmaktadır. Rusya için Türkiye gibi büyük bir ülkeye doğalgazını ihraç ediyor olması oldukça önemlidir. Aynı şekilde Türkiye için de Rus doğalgazı, iç piyasasındaki ihtiyacın karşılanması, üretimin sürdürülebilmesi için o derece önemlidir. Türkiye ihtiyaç duyduğu doğalgazın yarısından fazlasını Rusya'dan karşılamaktadır. (Özdemir, Çalışkan ve Öztürk, 2017, s.52).

24 Kasım 2015'ten sonra başlayan uçak düşürme krizi ve Rusya Devlet Başkanı Putin'in söylemleri, Türk kamuoyunda Rus Doğalgazının Türkiye'ye akımının durdurulabileceği yönünde endişe ortaya çıkarmıştır. Olayın hemen arkasından, Putin başta olmak üzere Başbakan Dimitri Medvedev'in, Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un siyasetten, ekonomiye, turizmden enerji piyasalarına yönelik, Türkiye aleyhine yaptırma dayalı açıklamaları bu endişeyi daha da arttırmıştır (https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151204_rusya_krizin_10_gunu).

Ancak Rusya Devlet Başkanı uçak krizinden, bir ay sonra yapmış olduk yılsonu değerlendirme toplantısında, ülke çıkarlarının her şeyin üstünde olduğunu belirterek, bu çıkarları koruyan projelerden vazgeçilemeyeceği yönünde açıklama yapmıştır. Bunun anlamı, Rus doğalgazı için büyük bir Pazar

olan Türkiye'ye doğalgaz ihracına devam edileceği yönündedir. Rusya'dan ithal edilen doğalgaz oranlarının değişmediğini, Türkiye'nin doğalgaz tedariki konusunda sorun olmadığını, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) aylık ve yıllık raporları incelendiğinde görülebilir (<https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-95/aylik-sektor-raporu>). Bu raporlar incelendiğinde uçak düşürme krizinden sonra uygulanan ve direk olarak ithalat ve ihracat hacimlerine zarar veren yaptırımların, Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği doğalgaza uygulanmadığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin İthalat Hacmi Açısından Türk-Rus İlişkileri,

- Türkiye'nin Rusya'dan İthalatı

Dönem		Ticaretin Türü	İthalatçı Ülke	İhracatçı Ülke	İthal Türü	Ticaretin Değeri (Amerikan Doları)
Yıl	Ay					
2015	Ocak	İthalat	Türkiye	Rusya	Mallar (Tamamı)	1.927.763.358
	Şubat					1.955.697.619
	Mart					2.263.971.148
	Nisan					1.687.451.810
	Mayıs					1.821.061.671
	Haziran					1.629.260.162
	Temmuz					1.743.371.322
	Ağustos					1.530.880.713
	Eylül					1.417.884.772
	Ekim					1.561.803.637
	Kasım					1.391.843.622
	Aralık					1.813.059.892
2016	Ocak	İthalat	Türkiye	Rusya	Mallar (Tamamı)	1.374.506.196
	Şubat					1,232,204,054
	Mart					1.382.477.000
	Nisan					1.159.785.933
	Mayıs					1.192.708.157
	Haziran					2.968.984.838
	Temmuz					1.137.851.719
	Ağustos					1.432.894.505
	Eylül					1.121.217.172
	Ekim					1.211.118.669
	Kasım					1.315.065.018
	Aralık					1.422.915.894

Tablo 8- 2015/2016 yılı Türkiye Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu'ndan ithalat

Tablo 1 de görüldüğü gibi mallar konusunda ithalat verilerinde 2015 ve 2016 yıllarında aylar bazında, büyük kırılma yaratan değişimlerin olmadığını görüyoruz. 2015 yılında Rusya'nın ihracatı bir önceki yıla göre düşmüştür. Bunun en büyük nedeninin petrol fiyatlarındaki düşüş olduğu yönünde daha önce bahsedilmişti. Zira Petrol, Rus ekonomisinin en büyük ihracat kalemlerinden biridir(<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi>).

Rusya'daki 2015 petrol fiyatlarından doğan, ekonomik durağanlık genel olarak Rus ihracatını etkilese de, Türkiye'ye olan ihracatında hacimsel, ciddi anlamda, değişiklikler olmamıştır. 2015 Ocak ayında Türkiye'nin Rusya'dan olan ithalatının hacmi, yıl sonuna kadar çok az değişikliklerle devam etmiştir. Türkiye ile Rusya arasındaki uçak düşürme krizinin neden olduğu siyasi gerilimden Rusya'nın Türkiye'ye yapmış olduğu ihracatın etkilenmediğini görüyoruz. Bu süreçte Türkiye, Rusya'dan mal almaya devam etmiştir. Ancak Rusya, 2015 yılının Kasım ayından itibaren mal almayı askıya almış ve bu sebeple Türkiye'nin ihracat hacminin daralmasına neden olmuştur (<https://comtrade.un.org/data>).

- Türkiye'nin 2014 Yılı Sonunda En Çok İthalat Yaptığı Ülkeler;

Yıl	Ticaretin Türü	İthalatçı Ülke	İhracatçı Ülke	Sıra	İthal Tür	Ticaretin Değeri (Amerikan Doları)
2014	İthalat	Türkiye	Çin	1	Mallar (Tamamı)	25.732.865.100
			Rusya Federasyonu	2		25.411.700.165
			Almanya	3		23.482.149.673
			Amerika Birleşik Devletleri	4		13.465.361.512
			İtalya	5		12.945.259.546
			İran	6		10.076.090.702
			Fransa	7		8.584.303.533
			Güney Kore	8		7.731.589.694
			Hindistan	9		7.196.349.775
			İspanya	10		6.293.257.044

Tablo 9- 2014 yılı Türkiye Cumhuriyeti'nin En Çok İthalat Yaptığı İlk On Ülke

Türkiye 2014 yılı sonu, mallar konusunda en çok ithalatı 25.732.865.100 dolarlık hacimle Çin Halk Cumhuriyeti ile gerçekleştirmiştir. Türkiye 2014

yılında Çin'den sonra en çok ithalatı Rusya Federasyonu ile yapmıştır(<https://comtrade.un.org/data>).

- **Türkiye'nin 2015 Yılı Sonunda En Çok İthalat Yaptığı Ülkeler;**

Yıl	Ticaretin Türü	İthalatçı Ülke	İhracatçı Ülke	Sıra	İthal Tür	Ticaretin Değeri (Amerikan Doları)
2015	İthalat	Türkiye	Çin	1	Mallar (Tamamı)	25.283.734.393
			Almanya	2		22.735.873.992
			Rusya Federasyonu	3		20.744.049.726
			Amerika Birleşik Devletleri	4		11.603.209.075
			İtalya	5		11.342.851.906
			Fransa	6		7.983.109.796
			Güney Kore	7		7.246.896.374
			İran	8		6.162.029.214
			İngiltere	9		5.792.389.694
			İspanya	10		5.706.483.060

Tablo 10- 2015 yılı Türkiye Cumhuriyeti'nin En Çok İthalat Yaptığı İlk On Ülke

Tablo-10'da Türkiye Cumhuriyeti'nin en çok ithalat yaptığı ilk on ülke sıralanmaktadır. Bu tablodan, uçak düşürme krizinin 2015 ithalat verilerine de yansımalarını görüyoruz. Türkiye'nin 2015 yılında Rusya'dan 2014 yılında yaptığı ithalat yaklaşık beş milyar dolar azalmıştır. Bu azalma 2014 de Türkiye'nin ikinci sırada yer alan ithalat partneri Rusya'yı, 2015 yılında üçüncü duruma getirmiştir(<https://comtrade.un.org/data>).

- Türkiye'nin 2016 Yılı Sonunda En Çok İthalat Yaptığı Ülkeler;

Yıl	Ticaretin Türü	İthalatçı Ülke	İhracatçı Ülke	Sıra	İthal Tür	Ticaretin Değeri (Amerikan Doları)
2016	İthalat	Türkiye	Çin	1	Mallar (Tamamı)	24.852.474.113
			Almanya	2		22.647.552.389
			Rusya Federasyonu	3		15.467.236.736
			Amerika Birleşik Devletleri	4		11.275.873.328
			İtalya	5		10.701.289.088
			Fransa	6		7.679.138.483
			Güney Kore	7		6.468.304.311
			İspanya	8		5.800.683.145
			Hindistan	9		5.664.350.498
			İngiltere	10		5.479.965.345

Tablo 11- 2016 yılı Türkiye Cumhuriyeti'nin En Çok İthalat Yaptığı İlk On Ülke

2016 yılı Rusya ve Türkiye arasındaki Uçak Düşürme Krizinin özellikle ekonomik anlamda kendini gösterdiği yıl olmuştur. 2015'in sonunda gerçekleşen olay 2016 yılının ilk ayında Türkiye'nin ihracat verilerinde kendini göstermiştir. Düşüş yıl içerisindeki diğer düşüşlerin üstündedir. Tablo 11'den bu yıl içerisinde bir önceki yıla göre Rusya'dan ithalatın beş milyar daha azaldığını görüyoruz(<https://comtrade.un.org/data>).

- Türkiye'nin 2017 Yılı Sonunda En Çok İthalat Yaptığı Ülkeler;

Yıl	Ticaretin Türü	İthalatçı Ülke	İhracatçı Ülke	Sıra	İthal Tür	Ticaretin Değeri (Amerikan Doları)
2017	İthalat	Türkiye	Çin	1	Mallar (Tamamı)	23,753,643,673
			Almanya	2		22,281,368,503
			Rusya Federasyonu	3		20.097.026.964
			Amerika Birleşik Devletleri	4		12,289,079,610
			İtalya	5		12,119,734,061
			Fransa	6		8,425,089,111
			İran	7		7,607,955,642
			İsviçre	8		6,949,190,802
			Güney Kore	9		6,822,628,994
			İngiltere	10		6,806,375,093

Tablo 12- 2017 Yılı Türkiye Cumhuriyeti'nin En Çok İthalat Yaptığı İlk On Ülke

Türk-Rus ilişkilerinde 2017 yılını normale dönme çalışmalarının başladığı yıl olarak değerlendirebiliriz. Bu normalleşme süreci daha önce de değindiğimiz ihracat verilerinin iyileşmesinde olduğu gibi kendini ithalatın gelişmesinde de göstermiştir. 2015 ve 2016 yıllarındaki beşer milyar, toplamda on milyar dolarlık ithalat hacim daralması, bu yıl beş milyar dolar artarak yirmi bin doların üstüne çıkmıştır(<https://comtrade.un.org/data>).

Aşağıdaki tabloda uçak düşürme krizi öncesi ve sonrasındaki yıllarda Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı ithalat hacmi gösterilmektedir.

İthalatçı Ülke	İhracatçı Ülke	2014 İthalat Hacmi (Dolar)	2015 İthalat Hacmi (Dolar)	2016 İthalat Hacmi (Dolar)	2017 İthalat Hacmi (Dolar)
Türkiye	Rusya	25.411.700.165	20.744.049.726	15.467.236.736	20.097.026.964

Tablo 13- Uçak Düşürme Krizi Öncesi ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu'ndan Yaptığı İthalatın Hacmi

İthalatçı Ülke	İhracatçı Ülke	2014 İthalat Hacmi (Dolar)	2015 İthalat Hacmi (Dolar)	2016 İthalat Hacmi (Dolar)	2017 İthalat Hacmi (Dolar)
Türkiye	Tamamı	251.142.429.205	213.619.211.455	202.189.241.859	238.715.127.912

Tablo 14- Uçak Düşürme Krizi Öncesi ve Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Toplam İthalat Hacmi

Tablo-13 ve Tablo-14'de 2017 yılında Türk Rus ilişkilerinin düzelmesi ile ihracatta olduğu gibi ithalatında geliştiğini görüyoruz. 2015 yılı Kasım, Aralık ayları ile 2016 yılının Ocak, Şubat ve Mart ayları krizin en yoğun yaşandığı aylar olmuştur. 2016 Mart ayından sonra Türk ve Rus ticaret piyasalarının ve siyasi liderlerin karşılıklı iyimser söylemleri sayesinde iki ülke arasındaki ticaret hacmi, toparlanmaya başlamıştır.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasındaki ticaret hacminin oranları iki, ülke arasındaki siyasi münasebetler belirleyici olmuştur. Kısa vadede olaylardan doğan siyasi ve askeri hareketlilik, en çok Rusya olmak üzere, iki ülkenin anlık ekonomik reflexler göstermesine neden olmuştur. Bu reflexler başlangıçta iki ülkenin aleyhine olacak şekilde oldukça serttir. Gerek Türkiye gerekse Rusya'yı ulusal ve uluslararası ölçekte etkileyen bu sert kararlar, kısa vadede ekonomik kayıpları da beraberinde getirmiştir. Yukarıda tablolarda açık bir şekilde iki ülke arasındaki ticari hacimdeki küçülmeler gösterilmiştir. 2015 yılının Kasım ayına kadar normal süreçte seyir eden Türkiye ve Rusya arasındaki Ticaret kapasitesi, 24 Kasım 2015 günü gerçekleşen angajman kurallarını ihlal eden Rus uçağının Türkiye tarafından düşürülmesinden sonra, özellikle Türkiye aleyhine, değişmiştir. Rus Uçağı defalarca uyarılmasına rağmen, sınır ihlali yapmış ve angajman kuralları gereğince de Türk uçakları tarafından düşürülmüştür. Bunun sonucu olarak da Ruslar sınır ihlali yapılmadığı konusunda ısrarcı tavır takınmışlar ancak Türkiye ulusal ve uluslararası arenada haklılığını savunmuştur. Ruslar bunun üzerine Türkiye'ye karşı başta ekonomi olmak üzere turizm, siyaset gibi değişik birçok alanda kısıtlamalara gitmiştir. Rusya özellikle Türk ihracatına darbe vurmak istemiş ve Türkiye'den gelen birçok ürünü almamama kararı vermiştir. Bu da 2015 yılının Kasım, Aralık ve 2016 yılının Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Mayıs ayının ihracat verilerinde kendini göstermiştir. Türk ihracatçısının malları elinde kalmıştır. Özellikle domates başta olmak üzere diğer gıda maddelerinin ihracat verileri yarı yarıya düşmüştür.

Hem Avrupa'da hem de Asya'da topraklar olan Rusya ve Türkiye, Avrasya coğrafyasının değişilmez iki stratejik ortağı olmak zorundadır. İki ülkenin Stratejik ve Jeopolitik konumları onları iş birliğine itmektir. Kısa vadede alınan duygusal reflexler zamanla yerini reel, işbirlikçi politik kararlara bırakmak zorundadır.

Bu durumu iyi gören, İki ülke liderleri Vladimir Putin ve Recep Tayyip Erdoğan, uçak düşürme krizinden sonra alınan anlık reflexlerden kısa zaman sonra vazgeçmişlerdir. İki ülke çıkarlarını korumak, bölgesel refahın ve istikrarın sağlanması için stratejik ortaklıklar yapılmaktadır.

Kaynakça

a- Süreli Yayınlar

- Abdullah, A. & Babaç E. (2016). Ekonomik Açıdan Rusya'ya Uygulanan Yaptırımlar ve Türkiye İle Yaşanan Uçak Krizinin Etkileri. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5/7, 2134-2143.
- Kurban, V. & Cabbar, H. (2019). Türkiye - Rusya İlişkileri ve Uçak Krizinin Rus-Türk Kamuoyundaki Yansısı. Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 10/2, 105-118, doi: 10.18354/esam.536906
- Dartan, M. & Göral, E. (2017). Almanya'daki Türk Göçmenlerin Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliği Sürecine Bakışı: Bir Anket Değerlendirmesi. Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, 25/1, 35-73.
- Özdemir, M. & Çalışkan, S. & Öztürk, F. (2017). Türkiye İle Rusya Arasında Yaşanan Uçak Krizi Türkiye'nin Doğalgaz Tedariğini Orta ve Uzun Vadede Nasıl Etkiler. Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri, 5/2, 31-61, doi: <https://doi.org/10.16954/yalovabaccd.374436>
- Cafersoy, N. (2015). Rusya neden Suriye'ye Müdahale Etti. EkoAvrasya, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8-12.
- Cafersoy, N. (2015). Rusya-Türkiye İlişkilerinde Enerji Faktörü ve Azerbaycan. Yeni Türkiye Dergisi, 76, 57-61.
- Yılmaz, E. (2010). Soğuk Savaş Dönemi Türk Rus İlişkileri. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 8/13, 27-42.
- Taşçı, T.A. (2019). Türkiye-Rusya İlişkileri ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK). KARE- Uluslararası Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi, 8, 81-128.

b- Kitaplar

Özdal, H., Özerten, H.S., Has K., Demirtepe M.T.(2013). Türkiye-Rusya İlişkileri, Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine. İstanbul: USAK.

Erşen, E. (2016). Rusya'nın Suriye Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Tehditler, İstanbul: SETA.

Öztürk, B. (2020). Türkiye'nin Rusya ve Suriye Politikası 2019, İstanbul: SETA.

c- İnternet Kaynakları

Bileşmiş Milletler Ticaret İstatistikleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu'nu ile gerçekleştirdiği 2014- 2015-2016-2017 Yıllarında Mal düzeyindeki ihracat ve İthalat Hacmi, (2014-2015-2016-2017) <https://comtrade.un.org/data> , Erişim Tarihi: 25.09.2021

Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) aylık ve yıllık raporları 2015-2016) <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-95/aylik-sektor-raporu> , Erişim Tarihi: 26.09.2021

Türkiye- Rusya Uçak Krizi (2015) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151204_rusya_krizin_10_gunu , Erişim Tarihi: 26.09.2021

Rusya'nın 2015 İhracat Hacmi Azaldı, (2016) <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/rusyanin-2015-ihracat-hacmi-yuzde-31-azaldi/541502#!> , Erişim Tarihi: 25.09.2021

Almanya'nın Türkiye'deki Dış Temsilcilikleri - İkili İlişkiler, <https://tuerkei.diplo.de/tr-tr/themen/wirtschaft/-/1798704> , Erişim Tarihi: 20.09.2021

Rus Uçağının Düşürülmesi ByLock'ta, (2020) <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rus-ucagin-in-dusurulmesi-bylockta-vuran-eleman-cok-saglam-41412037> , Erişim Tarihi: 15.01.2021

Rus Savaş Uçağının FETÖ Tarafından Düşürüldüğü İddiası, (2017) <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/sivas/rus-savas-ucagin-in-feto-arafidan-dusuruldugu-iddiasi-12323116> , Erişim Tarihi: 15.01.2019

Hasan Kanpolat (2012). Türkiye – Rusya: Çok Boyutlu Çok Yönlü İşbirliğine Doğru, <https://www.orsam.org.tr/tr/turkiye-rusya-cok-boyutlu-ve-cok-yonlu-isbirligine-dogru/> , Erişim Tarihi: 09.10.2021

Vügar İmanbeyli (2015). Uçak Krizi ve Türkiye-Suriye İlişkileri, http://file.setav.org/Files/Pdf/20151231165033_ucak-krizi-ve-turkiye-rusya-iliskileri-pdf.pdf , Erişim Tarihi: 09.10.2021

Türkiye'nin Suriye Sınırını İhlal Eden SU-24 Tipi Savaş Uçağı Düşürüldü, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-suriye-sinirini-ihlal-eden-su-24-tipi-savas-ucagi-dusuruldu/480268> , Erişim Tarihi: 08.10.2021

Rus Savaş Uçağı Sınırı İhlal Etti, Türk F-16'lar Düşürdü, https://www.ntv.com.tr/turkiye/rus-savas-ucagi-dusuruldu,_mP74HrTmEe3cc8qXBIqrA, Erişim Tarihi: 08.10.2021

Sırtımızdan Vurulduk Etiketli- #УдарВСпину, (2015), https://twitter.com/https://twitter.com/search?q=%23%D0%A3%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%92%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D0%BD%D1%83&src=typed_query , Erişim Tarihi: 10.10.2021

Putin: Türkiye pişman olacak, (2016), http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151203_putin_turkiye , Erişim tarihi: 21.01.2020.

CHAPTER XIV

SOVYET SONRASI TÜRKİYE İLE RUSYA ARASINDA SANATSAL ETKİLEŞİM

POST-SOVIET ARTISTIC INTERACTION BETWEEN TURKEY AND RUSSIA

Nermine Özlük¹

GİRİŞ

IX Yüzyılın ilk yarısından başlayan Türk Rus ilişkileri günümüze kadar süregelmiştir. Zaman zaman yoğunlaşan bu ilişkiler sonucunda her ikisi birçok alanda birbirinden etkilenmiştir. İlişkilerinin en olumlu döneminin Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra başlamasına rağmen, karşılıklı etkileşim daha önceden de kendini belli etmeye başlamıştır. İletişimin birçok farklı yolla sağlandığı bu süreçte turizm dışında sanatsal etkileşimin de katkısının önemli olduğu bilinmektedir.

Günümüzde farklı devletler arasında yapılan çeşitli kültürel etkinlikler farklı halkların hem kendi kültürlerini tanıtmak, hem de diplomatik ilişkiler açısından fayda sağlamaktadır. Kültürel diplomasi, modern uluslararası ilişkilerde önemli rol oynadığını iddia eden herhangi bir devletin dış politika stratejisini uygulamanın en etkili yollarından biri sayılmaktadır. *Kültürel diplomasi* terimi, 1930 yıllarında Amerikalı araştırmacı F. Barghorn tarafından ortaya çıkmış ve aynı yıl bilimsel literatüre dâhil edilmiştir. (Sobirzhanov, 2019, s.9).

Son yıllarda Türkiye ve Rusya arasında gelişen kültürel ilişkiler bu durumun pozitif sonuçlarını ortaya koymaktadır. Uzun bir tarihi kapsayan Türk Rus ilişkileri Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra farklı bir boyutta gelişmeye başladı. Bu dönemden itibaren iki ülke arasında siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda yeni projeler, etkinlikler yapılmış, turizm sektöründe büyük bir gelişme görülmüş, halklar arası yakınlaşma, karşılıklı evlilikler ve bunun sonucunda önceden oluşturulmuş önyargılar kısmen kırılmıştır.

¹ Dokuz Eylül Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Kompozisyon ve Orkestra Şefliği
Ana sanat dalı Öğr.Gör., nermine.ozluk@deu.edu.tr ORCID: 0000-0003-1976-7714

Türk-Rus ilişkilerine Kısa Tarihi Bakış

Tarihi süreçte olumlu veya olumsuz yaşanan olaylar Türk ve Rus halkları arasında kültürel anlamda etkileşime neden olmuştur. Bu ilişki ve etkileşimler hakkında bilgiler farklı kaynaklarda yazmaktadır. Örneğin Türklerin Rus kültürü üzerindeki etkileri *Oğuzname* adlı meşhur Türk destanına yansımıştır. XIII. yüzyılda *Turfan*'da yazılan Oğuz kağan destanında Türk hâkimiyeti altına girmiş olan Ruslardan bahsedilmiştir. Bu destanda Rusların köken bakımından Türkler ile hiçbir ilgisinin olmamasına rağmen, orta çağda Araplar ve İranlıların (İbn Fazlan, Mervizi gibi tarihçiler) Rusları Türk zannetmeleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu durum, Türk kültürünün Ruslar üzerindeki etkilerinin sonucu olarak kabul edilebilir (Yasin, 2018 s.95).

IX yüzyılın ilk yarısından başlayan ilişkiler Hazar devletinin gelişme çağlarına rastlar. Bu zamandan itibaren asırlar boyunca Rusların hukuk, ordu, adliye, iktisadî hayat, mimarî, madencilik, ev takımları, giyim, kıyafet, müzik, dil, düşünce, edebiyat, sanat, soy adlar, örf ve adet vs. gibi Türk kültüründen aldığı unsurlar, onların kültür tarihinin inkişafına büyük katkıda bulunmuş ve Rus kültür tarihinde bir *Türkizm* hareketini ortaya çıkarmıştır (Yasin, 2018, s. 96).

Genel yaşama yansıyan bu etkiler bazen geçici bazen de kalıcı olarak toplumların hayat tarzlarının değişiminde büyük etken olmuştur. Zamanla bazı etkenlerin kökeni unutulmuş ve hangi topluma ait olduğuna dair yanılgılar söz konusu olmuştur.

Rus savaş kültürü ve maden sanatı alanında da verimli ve çekici olmuştur. Nitekim Barthold gibi otorite bir tarihçi dahi Rusların millî kültür varlığı sayılan *sekme bacak atma dansının* Kuman-Kıpçaklara ait olduğunu açıklamaktadır. Araştırmalar bu iddiayı elbette kesinleştirecektir (Caferoğlu, 1984, s.160).

Bazı kaynaklarda da Rusların geleneksel müzik enstrümanı olan *balalaykanın* Türklerin kopuz isimli sazına benzerliği tartışılıyor.

Bu tarihi süreçte Türklerin de Ruslardan etkilendiği, bazı konularda model olarak örnek aldığı bilinmektedir. Sonrular daha modern ve yeni bir çağa adım atmak adına, özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Müzik, bir sanat olarak o dönemde en çok etki altında kalan sanat alanlarından bir tanesi ve en etkileyicisiydi.

Rusya'nın modernleşme sürecinde hem yaşadığı kimlik sorunlarına çözüm getirmeyi hem de Avrupa'nın en güçlü devletleri arasına katılmayı başarması, Rusya'nın bazı alanlarda Türkiye için bir model olabileceği düşüncesini doğurmuştur. Müzik, bu alanların başında gelmektedir. Rus müzisyenlerinin Rus kalarak Batı müzik dünyasına dâhil olmayı ve millî özelliklerini koruyan bir evrensel müzik yaratmayı başarmaları Osmanlı'nın son dönem Türkçü

aydınları ve onların izinden giden Cumhuriyet idarecileri için müzik alanında önemli bir ilham kaynağı olmuştur. Rus müziği Türk müziği alanında etkisini göstermekteydi. Rus bestecilerinin ulusalcılık ve batı müziği etkilerinin beraber kullanması, Türk bestecilerinin örnek aldığı en önemli yönlerinden biriydi. *Rus Beşleri* olarak bilinen müzik ekibi *Türk Beşleri*'nin yaranmasında ilham kaynağı olmuştur (Ayas, 2016, s.132).

Yirminci yüzyılda yaşanan tarihi olaylar hem Rusya hem de Türkiye'nin yaşamında büyük değişimlere neden oldu. Bin dokuz yüz on yedi yılında gerçekleşen *Bolşevik* devrimi, 1922 yılında Sovyetler Birliği'nin kurulması, 1919-1922 yılları arasında *Kurtuluş Savaşı* ve 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti her iki milletin yaşamını etkiledi. Her iki ülkede yeni kültürel ve sosyal yaşam zamanla hayat normaline dönmüş ve karşılıklı etkileşime daha iyi zemin yaratmıştır.

Sovyetler Rusya'sı ile Türkiye Cumhuriyeti arasında ilişkiler daha çok sanatsal anlamda kendini pozitif yandan belli etmiştir. Bu dönemin en çok akılda kalan olaylarından biri dünyaca ünlü besteci D. Şostakoviç'in Türkiye'ye gelişidir. Beş hafta boyunca Türkiye'de kalan besteci, 23 konser vermiş, halk müziğinden ve Mustafa Kemal Atatürk'den de etkilenmiştir. Bin dokuz yüz otuz beş yılında Atatürk, David Oistrach, Asaf Messerer, Mariya Maksakova, Natalya Dudinskaya, Abram Makarov, Lev Oborin ve İvan Jadan gibi ünlü sanatçıları bir dizi konser için Türkiye'ye davet etmiştir (Tahirova, 2010, s.96).

Ardından, sanatın diğer alanlarında da karşılıklı etkileşimin devam ettiği bilinmektedir. Nitekim Ruslar Türk edebiyatından, Türkler ise Rus edebiyatından etkilenmeye devam etmiş ve daha derinden öğrenme girişiminde bulunmuşlar.

Türk insanını Sovyetlerde tanıtan önemli sanatçılardan biri de, gerek şiirleri, gerekse de kişiliği ile akıllara kazınan Nazım Hikmet'ti. Sovyetlere sığınan şair, o dönemin en büyük Sovyet sanatçılarıyla tanışmış, sanatıyla büyük saygınlık ve ün kazanmıştır.

Bestecisinin Azerbaycanlı olmasına rağmen Rus bale tarihinin ayrılmaz bir parçası olup, *Bolşoy'un*, *Mariinsky'nin* devamlı repertuvarında bulunan *Aşk Masalı* balesi, besteci Arif Melikov tarafından Nazım Hikmet'in *Ferhat ve Şirin* eseri üzerine bestelenmiştir. Bale yönetmeni Yuri Grigoroviç'in yönetimi ile sahnelenen bu eser, dünyanın 60'dan fazla ülkesinde gösteriye sunulmuş ve halen bale sahnelerin süslemektedir. Türk şairi, Azerbaycanlı besteci, Gürcü ressam ve Rus bale yönetmenin ortak yarattığı bu muazzam eser, sadece Azerbaycan müziği değil, Rus bale tarihinin de en önemli sayfalarından biri olarak bilinmektedir.

Şair Nazım Hikmet ve o zamanlar henüz 30'una gelmemiş besteci Arif Melikov arasında samimi arkadaşlık ilişkileri de o andan itibaren başlamıştır.

Şairin ölümünden yıllar sonra, 1980 yılında balenin Türkiye’de sahnelenme sürecinde zor anlar yaşanmış, şairin isminin afişten çıkarılması talep edilmiştir. Ardından besteci balenin prömiyerini durdurmuş ve ülkesine geri dönmüştür. Daha sonra, 1981 yılında bale yeniden Türkiye’de sahnelenme teklifini alır. Dansçılar ve çalgıcıların hepsi yenilenmiş bir tek kostümler olduğu gibi kalmıştır. Prömiyer günü davetlilere smokinle gelmeleri rica edilmiştir. O akşam bakanlar, Sovyetler’in elçisi Rodionov ve önemli devlet adamları gelmiştir. Melikov, bu prömiyerle ilgili şunları söyler:

Gösteri büyük ilgi gördü. Çok alkış gürdük, birkaç defa sahneye çağrıldık. Sevinçli ve aynı zamanda da üzgündük. Nazım bunları görmüyordu. Ankara’dan sonra ekip İstanbul’a gitti. Gösteri Atatürk Kültür Merkezinde gerçekleşti. Bilet fiyatlarının standartların üzerinde olmasına rağmen salon her defasında doluydu. Bütün gelir o zaman yapılmakta olan Ankara Kültür Sarayı vakfına bağışlanacaktı. Şefliği ben üstlendim. Aralarda odama gelen notları okurken insanların Nazım’ı ne kadar çok sevdiğini ve özlediğini bir daha gördüm. Onlar da “Türkiye’ye Nazım’ı geri verdin”, “Türkiye’yi Ferhat’ın suyuyla dolduran adam” ve bunun gibi sözler yazıyordu. İstanbul prömiyeri günü sabah erkenden biz Lısakov’la Nazım’ın çok sevdiği Galata köprüsüne gittik ve oradan Marmara denizine gül buketi attık. Nazım severlerden biri bana “Nazım Hikmet’in mezarı Moskova’da olduğundan ona gül getiremiyorduk. Bundan sonra biz de Galata köprüsüne gelip denize gül atacağız” dedi (Alekperova, 1988, s.139-140).

Aynı yıl Türkiye ve Rusya ortak yapımı olan *Ferhat ve Şirin* filmi her iki ülkenin izleyicilerine sunulur. Senaryosunu Margarita Maleyeva, yönetmenliğini ise Ejder İbrahimov’un üstlendiği filmin Türkiye yayımında Arif Melikov’un müziği seslendirilmiştir. Rus-Türk ortak yapımı olarak 1979’da tamamlanan filmde, *Mehmenebanu* karakterini Türkân Şoray canlandırmıştır. Rus-Türk kültür ilişkilerinde büyük rol oynayan film, sinemanın yanı sıra televizyonlarda da gösterilmiştir.

Bir Aşk Masalı: Ferhat ile Şirin, Ocak 1976’da Sovyetler Birliği sinemalarında gösterilmeye başlanan ve 29 Mart 1976 Pazartesi gecesi Los Angeles’ta yılın en iyi yabancı filmi Oscar’ını Sovyetler Birliği’ne kazandıran Japon Akira Kurosawa’nın yönettiği “Dersu Uzala”dan (20 milyon 400 bin seyirci) bile daha büyük bir gişe başarısı elde etmiştir (Sonok, 2016).

Rusya’da gömülen ve ölümünden sonra da yıllarca Sovyetlerde anılan Türk şairi Nazım Hikmet, günümüze kadar Rusya’da anılmaktadır. Şairin anım günlerinde düzenlenen devamlı etkinlikler ve anma törenleri şaire olan derin sevgi ve saygının göstergesidir.

Türkiye Sovyetler arasında devam eden sanatsal ilişkiler her ülkenin değerli sanatçılarının karşılıklı davetler neticesinde konser programları ile kendi ülkesinin kültürünü tanıtmaya neden olmuştur. B yıllar içerisinde Müşerref Akay, İnci Çayırılı gibi Türk sanatçıların Sovyetlere daveti, Türk Rus ressamlarının eserlerinin karşılıklı sergilenmesi (*Abidin Dino, Fikret Mualla*), Sovyet filmlerinde Türk temalarının kullanılması (*Amiral Nahimov (1946, Kafkas Esiri (1966, Pırlanta El (1968, Koşu (1970), Başarı Centilmenleri (1971))*) da dikkate değerdir.

O dönem Türk Rus ilişkilerinde yüksek sanat dışında popüler müzik alanında da karşılıklı merak ve esinlenmenin olduğu bilinmektedir. Örneğin, Ferdi Tayfur'un 1980'de Türkiye'de çıkardığı *İnsan Sevince* albümü bir yıl sonra Sovyetler Birliği'ndeki *Melodiya* müzik şirketi tarafından *Esli Lyubiş* (Eğer Seversen) adıyla piyasaya sürülmüştü. Otuz üçlük plakta *Koşturdun Peşinden, Aşk Acı Şaraptır ve Olmaz Olsun* isimli şarkılarla beraber toplam 10 şarkı yer alıyor (Başlamış, 2010, Parag.1).

Bin dokuz yüz yetmiş üç yılından bu yana düzenlenen, İdil Biret, Suna Kan, Ayla Elduran gibi dev sanatçıların da katıldığı İstanbul Kültür Sanat Vakfı (İKSŞV) tarafından düzenlenen Uluslararası İstanbul Müzik Festivali'nde dünyaca ünlü usta sanatçılar da yer almaktadır. Neredeyse yarım asırlık bir dönemi kapsayan bu etkinlikler geleneğinde Sovyetler Rusya'sı ve sonralar Rusya Federasyonundan katılan değerli sanatçılar davet edilmiştir. Vladimir Spivakov, Maxim Vengerov gibi sanatçılar, Bolşoy, Mariinski gibi tiyatrolar da yıllardır bu etkinliklerde yer almaktadır.

SSCB Sonrası Türk Rus Kültürel İlişkileri

Sovyet sonrası Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında farklı gelişim dönemi başlamıştır. İlk anlardan siyasi ve ekonomik alanlarda yapılan birtakım anlaşmalar dışında kültürel etkileşimin gerekliliği ve kaçınılmazlığı da dikkat merkezindeydi.

Rusya'nın kültür politikaları kurma çabalarının temelinde SSCB sonrası Rus kültür politikasının gelişimi olmuştur. SSCB sonrası dönemde Rusya kültür politikasının gelişimi üç aşamadan geçmiştir. İlk aşama, 1991-1999 çerçevesinde geleneksel olarak belirlenebilir. Rusya'da kültür politikasının gelişiminde ikinci aşama 1999-2006 yılları arasındadır. Bu aşamada, liberal ekonomik reformların bir sonucu olarak kültür, sosyokültürel alanda hizmet olarak yorumlanmaya başlamıştır. Kültürel değerlere sahip olan yeni bir kültür perspektifi belirleyen pazar ilişkilerine konu olmuştur. Kültür ve sanat kurumları, kitle, ticari kültür,

şov dünyası ve eğlence endüstrisi ile zorlu ekonomik rekabet karşısında hayatta kalmaya başlamıştır. Liberal ekonomik yaşama geçişte kültürel değerler önemli unsur olarak kullanılmıştır. Kültür politikası gelişiminin üçüncü aşamasını 2007-2015 yılları oluşturmaktadır. Bu dönemde politika, ekonomi ve sosyokültürel alanda ulusal önceliklerin otoriteleri 2 tarafından gerçekleştirilme süreci başlamıştır. (Sobirzhanov, 2019, s.1).

Atılan bu adımlar Rusya'nın dış dünyaya karşı kullandığı bir araç olarak, hem kendini tanıtmaya hem de daha çok komşu ülkelerle sağlıklı ilişkiler kurmak yönünde etkileyici olmuştur. Yeni dönem hem Rusya için hem de Rusya'yı tanımak isteyen diğer ülkeler için önemli bir aşamayıdır. Dış dünyaya açılma, özellikle de turistik amaçla diğer ülkeleri ziyaret etme karşılıklı etkileşimi daha da güçlü yapan unsurlardandır.

Rus bilim adamlarına göre, kültürel diplomasi'nin asıl görevi devletlerarası ilişkileri güçlendirmek, sosyokültürel iş birliğini arttırmak, devletin ulusal çıkarlarını teşvik etmek ve ayrıca ulusal güvenliğini sağlamaktır. Kültür, hem *yüksek* (edebiyat, sanat, eğitim) hem de popüler kültürü içeren toplum için anlamsal bir içerik oluşturan değerler kümesidir. Devletin bu alanları, kültürel diplomasi'nin uygulanması sürecinde yabancı izleyicilere gösterme eğilimindedir. Kültürel diplomasi, uluslararası toplumu bilgilendirmek, eğitim ve kültür alanındaki diğer uluslarla temaslarını sürdürmek ve geliştirmek, ülkedeki yurtdışında çekici bir imaj yaratmayı amaçlayan, kamu diplomasi'sinin temel bir bileşenidir (Sobirzhanov, 2019, s.9).

Doksanlı yıllardan itibaren Rusya Türkiye ile ilişkilerinde yeni ve her iki ülke için önemli aşamaya başlar. Rusya'dan gelen turistlerin Türkiye ekonomisine katkısı dışında, karşılıklı evlilikler ve sanatsal ilişkiler her iki ülke adına atılan yeni ve etkileyici adımlardır. Bu nedenle yapılan bazı etkinlikler vardır ki, onların, geçmişte ilişkileri daha çok rekabete dayanan iki halkın yaklaşmasında önemli bir etken olduğu ileri sürülebilir.

Türk Rus ilişkilerinin olumlu yönde gitmesini simgeleyen etkinliklerden bir tanesi ve belki de en önemlisi *Mehter Takımı* ve *Kızıl Ordu* ekiplerinin beraber gerçekleştirdikleri kardeşlik konserleridir. Günümüze kadar defalarca yapılan bu konserlerin ilki 2008 yılında gerçekleşti.

Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Rusya Kültür Bakanlığı arasında yapılan anlaşmayla, 2007 yılı Türkiye'de *Rusya Kültür Yılı*, 2008 yılı ise Rusya'da *Türk Kültür Yılı* olarak ilan edildi. On sekiz Ekim'de Kazan'da, 20 Ekim'de Moskova'da Kremlin Sarayı'nda, 22 Ekim'de Krasnodar'da gerçekleşen konserde, Mehter Takımı ve Serkan Çağrı Grubu, Kızıl Ordu Korosu ile aynı sahneyi paylaştı. Mehter Takımı ve Kızıl Ordu Korosu, *Suzinak*

Peşrev, Nihavent Longa, Hicaz Hümayun Peşrev, Kutlama, Ceyranım Gel Gel, Genç Osman, Yine Bir Gülnihal, Ceddin Deden, Hekimoğlu ve Kalinka adlı eserleri birlikte seslendirdi. Mehter Topluluğu, *Mehter Vuruyor Marşı, Estergon Kal'ası, Tavas Zeybeği, Ney Taksim-Salat-ı Ümmiye* (Sema Grubu ile birlikte) ve *Katushya* şarkılarını tek başına icra etti. Gecenin sonunda Kızıl Ordu Kafkas Oyuncuları ve bale ekibi, Karadeniz Halk Oyunları Ekibi'nin de sahne aldığı program, Mehter Takımı ve Kızıl Ordu Korosu'nun *Kahve Yemenden Gelir* şarkısına yapacağı düet ile bitti (CNNTÜRK, 2008, Parag.1,4,8).

İki bin yedi yılında Türkiye'de *Rusya Kültür Yılı*, 2008 yılında da Rusya'da *Türkiye Kültür Yılı* ilan edilmesi ve iki yıl boyunca Türkiye ile Rusya'da çeşitli kültürel etkinliklerin gerçekleştirilmiş olması, iki ülke arasında kültürel ilişkileri yeni bir seviyeye çıkarmıştır. Bu bağlamda Putin'in Ocak 2010'da gerçekleştirdiği ziyaret sırasında taraflar arasında imzalanan ve kültür, sanat, ilim, eğitim, spor gibi alanlarda iş birliğini öngören protokollerin hayata geçirilmesi büyük önem taşımaktadır (Kamalov, 2012, Parag.15)

Bakanlık, Nisan ayında kutlanacak *Türk Kültür Yılı*'nda, *tarihte sürekliliği savaştırmış iki ülke ordusunun orkestralarını bir araya getirerek dostluk mesajı vermeyi* hedefliyordu. Giderlerinin çoğunun sponsorlar aracılığıyla karşılanacağı konsere eşlik edecek olan bir diğer sanatçı da 10 kişilik grubuyla Okay Temiz oldu. Bakanlık yetkilileri Kızıl Ordu Korosu'nun şefi Victor Eliseyev'in birkaç yıl önce Türkiye'ye davet edildiğini belirterek, iki topluluk arasında nota alışverişinde bulunulduğunu ifade etti (Erdem, 2008, Parag. 1).

Bir diğer kaynakta da: *Kızıl Ordu'nun söylediği Ceddin Deden ve Genç Osman marşları ile coşan sanatseverler Mehter Takımı'nın Kalinka şarkısına Rus ve Türk bayraklarını sallayarak eşlik etti* cümlesini Rus Çarı I. Petro ve Osmanlı Padişahı III. Ahmet okusaydı böyle bir durumun gerçekleşmesinin olanaksız olduğu yönünde fikre varabilirlerdi düşünceleri aktarılmıştır (Demir, 2014, s.180).

Büyük ilgi gören bu dostluk konserleri bu yıllar içerisinde defalarca tekrar edildi. Bir zamanlar karşı karşıya duran iki güçlü devletin askeri kuvvetini simgeleyen bu tarihi bandolar, dostluk ve barışı simgeleyerek, sanki, *müzik her şeyin üstesinden gelir* dercesine mesajlar veriyordu.

Kızıl Ordu tarafından repertuvara, yalnız Mehteran Marşları değil, Türk pop müziği örneklerinin de ilave edilmesi ve konser sırasında salonda yer alan izleyicilerin tepkisini göz önünde bulundurulduğunda, Rusya'da Türk kültürünün her anlamda yaygın olduğu söylenebilir. Kızıl Ordu konserlerinin birinde Türk pop müziğinin tanınan sanatçısı Tarkan'ın da sahneye çıkması

ve Rus Askeri korosunun beraber popüler müzik türünden şarkı seslendirmesi akıllarda kalan konser hatıralarındandır.

Bu yıllarda gerçekleşen önemli olaylardan biri de 2019 yılının *Türkiye-Rusya Kültür ve Turizm Yılı* olarak ilan edilmesidir. Türkiye ve Rusya arasında yapılan kültürel yakınlaşmanın en verimli yılı da bu yıl oldu. Bu yıl çerçevesinde yapılan sergiler, konserler, festivaller ve diğer etkinlikler o dönem siyasi anlamda yaşanan talihsiz olaylardan sonra daha da büyük anlam taşıdı.

Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin başkanlığında Moskova’da düzenlenen *Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi Toplantısı* ’nda her iki ülkenin kültür bakanları tarafından 2019 *Türkiye-Rusya Karşılıklı Kültür ve Turizm Yılı Niyet Bildirgesi* imzalandı. Böylece 2019 yılında, her iki ülkenin kültürünün birbirine tanıtılması amacıyla kültür, sanat ve turizm alanında onlarca önemli etkinliğin düzenlenmesinin önü açıldı. İki bin on okuz *Türkiye-Rusya Kültür ve Turizm Yılı* kapsamında Türkiye’de gerçekleşen ilk etkinlik, Dağıstan Devlet Akademik Halk Dansları Topluluğu *Lezginka*’nın İstanbul Cemal Reşit Rey Konser Salonu’ndaki 26 Ocak tarihli dans gösterisi oldu. Aynı gün Rusya’nın başkenti Moskova’da dünyaca ünlü şair Nazım Hikmet, doğumunun 117’nci yılında anıldı. Bu kapsamda Sibirya’dan Sevgilerle sergisi, 23. **İstanbul Tiyatro Festivali**’nde, **Golden Mask** Rus Sahne Sanatları Festivali ile iş birliği kapsamında Rusya’dan gelen dört farklı yapım, bunun dışında içinde fotoğraf ve tarihi eserlerin olduğu çeşitli sergiler, *Rossotrudniçestvo* Türkiye Temsilciliği ile Devlet Sanatçısı *Suna Korat Vakfı*’nın genç öğrencileri keşfetmek amacıyla Rusya Bilim ve Kültür Merkezi’nde gerçekleşen piyano yarışması ve bu gibi etkinlikler uzun zaman akıllarda kalmakla birlikte iki ülke arası dostluk ilişkilerinin de kuvvetlenmesinde büyük etken oldu.

Rusya merkezli *İstoki* Uluslararası Festivali Başkanı Yekaterina Sergeyeva, kültürel etkinlikler sayesinde Türk-Rus dostluk ilişkilerini daha da güçlendireceklerini vurguladı.

Bu etkinlikle ilgili Sergeyeva şunları söyledi: *Antalya’da düzenlediğimiz konserlerde Türk çocuklar Rusça şarkılar, Rus çocuklar Türkçe şarkılar seslendirdi. Türk-Rus ortak ailelerin çocukları da her iki dilde şarkı seslendirdi. Bu çocuklar hem Türk kanı hem de Rus kanı taşıyor. Her iki kan bu çocuklara büyük güç veriyor. Onlar iki kültürü taşıyor. Bu çocukların yanı sıra festivalde sahne alan Rus ve Türk çocuklar da geleceğimiz. Bu çocuklar bugün burada birlikte sahne alıyor, inaniyorum ki yarın da önemli çalışmalar yapacak ve böylece ikili ilişkilerin güçlendirilmesinde önemli katkı sağlayacak dedi (Sputnik, 2019, Parag.3).*

Türkiye-Rusya Kültür ve Turizm Yılı kapsamında düzenlenen ve Başkentli müzikseverlere daha önce yaşamadıkları bir deneyim sunan **Flüt, Çello, Piyano ve Ötücü Kuşlar** festivali de yer aldı. Rusya Müzik Birliği Solistler Derneği ve Enerji Organizasyon İş Birliği'ndeki festival kapsamında Rus müzisyenler, yine Rusya'dan getirilen ötücü özel kanaryalar ile Ankara'da ilk konserini verdi. Rusya Ulusal Birlik gününe denk gelen konser, aynı sanat merkezinde katıldığı bir sergide uğradığı suikast sonucu hayatını kaybeden Rusya'nın eski Ankara Büyükelçisi Andrey Karlov anısına Bach, *Ave Maria* eserinin seslendirilmesiyle başladı. Ardından Rusya Müzik Birliği Solistler Derneği Başkanı da olan Utkin'in yönetimindeki konserde sanatçılar, kafeslerle sahnede yer alan kanaryaların ötüşleriyle Haydn, Jacob Gade, Carlos Gardel, Saint-Saens, Astor Piazzolla, Vittorio Monti'nin eserlerini yorumladı. Konserin sonunda ise seyirciler bir sürprizle karşılaştı; besteleri de bulunan sanatçı Mikhail Utkin'in yorumuyla *Hatırla Sevgili* şarkısı seslendirildi, seyirciler de şarkının sözlerine eşlik etti (Ocak, 2019, Parag.1).

Etkinlikler içerisinde Türk çocuklarına Rusya'yı, Rus çocuklarına ise Türkiye'yi tanıtmaya amaçlayan bir **resim yarışması** da gerçekleştirildi. *Karşılıklı Bakışlar* isimli çocuk resim yarışmasının ilk aşaması Rusya'da geçirildi. Ardından, ikinci aşama Kadıköy Belediyesi, Avni Akyol Güzel Sanatlar Lisesi, Dolmabahçe Rotary Kulübü iş birliğiyle İstanbul'da gerçekleşti. Bu kapsamda Rusya'dan 98 çocuk Türkiye'yi resmederken, Türkiye'den ise 140 çocuk Rusya'yı çizdi (Okutan, 2019).

Türkiye'nin UNESCO listesindeki dünya mirasları başlıklı sergide ülkenin 18 ünlü kültürel alanının fotoğrafları yer aldı. *Türk Edebiyatından Rusçaya Çeviriler* başlıklı bir diğer sergide de 20. yüzyılın ortalarından günümüze kadar yapılan çeviri eserlerin bir retrospektifi görüldü. Ayrıca Türk sineması günleri de yapılarak *Şampiyon*, *Hadi be oğlum*, *Ahlat Ağacı* ve başka filmler gösterildi. Türk müziği konserleri programında ise Senfonik ve enstrümantal eserler, *Batıdan doğuya Türkiye'nin müzikal yolculuğu* çalışmaları ve *Çağdaş tasarımcıların gözünden Osmanlı kıyafetleri sergisi* düzenlendi (Şuvalova, 2019, Parag.9).

Türkiye ve Rusya için bu özel yılın en önemli etkinliklerinden biri de Rus Kızıl Ordu Korosu konserleriydi. Türkiye'de toplam 6 konser veren Kızıl Ordu Korosu, İstanbul'da gerçekleştirdikleri ikisi ücretsiz toplam 4 konserde 20 binin üzerinde seyirciyle buluştu. Ücretsiz konserlerin yapıldığı Büyükçekmece ve Ataşehir'de günün erken saatlerinden itibaren uzun kuyruklar oluştu.

Rusya'nın başkenti Moskova'da *Bolşoy Tiyatrosu*'ndaki, *Truva* operasıyla açılışı gerçekleştirilen 2019 Türkiye-Rus Karşılıklı Kültür ve Turizm yılı, Lütfi

Kırdar Kongre ve Kültür Merkezinde sahnelenen *Rus Mozaiği* adlı gösteriyle sona erdi. Renkli görüntülere sahne olan ve katılımcılardan büyük alkış alan kapanış töreni gösterisine, Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy ve Rusya Federasyonu Kültür Bakanı Vladimir Medinsky'nin yanı sıra çok sayıda davetli katıldı. Gecede geleneksel ve kültürel oyunlar sergilendi türküler söylendi (Sudagezer, 2021).

Etkinlik kapsamında *Pyatnitskiy* Rus Halk Korosu, *Faizi Gaskarov Devlet Akademik Halk Dans Topluluğu*, *Nokhcho* Ulusal Dans Topluluğu, balalayka virtüözü Viktor Oleknoviç, Tataristan'ın ünlü ses sanatçısı Elmira Kalimullina ve ağız kopuzu sanatçısı Olena Uutai yer aldı (Sudagezer, 2021).

Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, festivalin organizatörlerine, katılımcılarına ve konuklarına gönderdiği kutlama mektubunda iki ülke arasındaki ilişkilerin dinamik gelişimine ve halk diplomasisinin ikili iş birliğinin güçlenmesindeki önemine dikkat çekti (Şuvalova, 2019).

Kapanış töreninde konuşan Rusya Federasyonu Kültür Bakanı Vladimir Medinsky konuşarak bazı konulara değindi:

Zamandan beri hem Rusya'da hem Türkiye'de onlarca etkinlik düzenlendi. Tiyatro, müzeler arası projeler, konserler, film gösterimleri, yeni televizyon dizilerinin çekimlerine başlandı. Türkiye onur konuğu statüsünde Moskova uluslararası Film Festivaline katıldı. Ülkelerimizin bu yıl diplomatik ilişkilerinin kurulmalarının 100. Yılı'nı kutladıklarını hatırlatayım. Rusya Federasyonu ilk olarak Türkiye ile diplomatik ilişkileri kurdu. Bilindiği gibi herhangi bir diplomasi iletişim kurma yeteneği, karşılıklı güven, birbirimizi daha iyi tanımak üzerine inşa edilir. Bugün bizim Cumhurbaşkanlarımız büyük bir açılış töreni yaptılar. 15 ayda yapılan büyük bir projeyi bitirdiler. Bu çok büyük proje çok kısa süre içerisinde gerçekleşti. İki ülke arasında çok ciddi etkileşim olmasaydı, bu proje gerçekleşmeyecekti. Ülkelerimizin arasında kültürel, turizm sektöründe ilişkiler, ilerdeki dönemlere iyi bir temel atacaklar. Bugün Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, bir atasözü söylemişti, "Eğer yola zeki bir arkadaşla çıkmışsan, demek ki yolun yarısını aşmışsın" demektir. Bu atasözü kesinlikle bizim iki ülke arasındaki ilişkileri gayet iyi niteliyor. Bende verimli iş birliği için yüksek düzeyde etkinlik hazırladıkları için etkili bir iletişim için Türk tarafına teşekkür etmek istiyorum. Bugün Rusya'yı göreceksin, çok içerikli programlarımız var. Değişik kültürleri tanıma fırsatımız olacak. Hem Rus kültürü, hem Sibiry kültürü, Kafkas kültürünü görmüş olacaksınız (Haberler.com, 2019, Parag.4).

O yıl gerçekleşen bir diğer etkinlik olan, *Barut Hotels* tarafından düzenlenen *Türk-Rus Klasik Müzik Festivali* Antik Side Tiyatrosu'nda gerçekleştirildi. 11 Mayıs tarihinde son konseri gerçekleşecek olan festivalin açılış gecesinde,

Moskova Virtüözleri Oda Orkestrası ile Şef Vladimir Spivakov, Soprano Anna Aglatova ve Türk sanatçı Fazıl Say konser verdi. Festivalin sanat yönetmenliğini Şef Spivakov üstlenirken, Fazıl Say da açılış gecesinde Moskova Virtüözleri Oda Orkestrası'na eşlik etti.

Festivalin açılış gecesinde, Rusya'nın en önemli ödülllerinden biri olan *Ulusal Kültür Mirası* ödülüne sahip olan Şef Spivakov Büyük bir geleneği devam ettiriyoruz. Bu gelenek yüzden fazla yıl önce Rusya'nın çok saygı duyduğu büyük vizyon sahibi bir adam tarafından başlatıldı. Büyük bir vizyona sahipti ve o Atatürk'tü. O zamanlar Sovyetler Birliği'nin çok iyi bir dostuydu. Yüz yıldan fazla bir süre önce, Atatürk, Dmitri Şostakoviç ve David Oistrakh'ı Türkiye'ye davet etmişti. Yüzden fazla bir yıl sonra biz hala bu mükemmel müzik yapma fikrini devam ettiriyoruz. Çünkü müzik aşktır. Müzik saldırganlık değil, güzelliştir dedi (Okutan, 2019, Parag.1).

Festivalin açılış gecesinde solist olarak çalan dünyaca ünlü Türk sanatçı Fazıl Say ise festivalin ilk kez gerçekleştiğini ve devamlılığı olması gerektiğini söyledi. Şef Spivakov ile beraber İKSV'de, 1980'li yıllardan itibaren çalan orkestranın Türkiye'de her zaman büyük ilgi ile karşılandığını ve bu etkinliklerin sık yapılması gerektiğinin altını çizdi.

Açılış gecesinde, Soprano Anna Aglatova, Türk ve Rus dostluğunun önemine işaret ederek Bu dostluk sadece müzik ile ilgili değil aynı zamanda kültürle de ilgili. Ülkeler arasındaki dostluğu korumak adına bu tür organizasyonlar düzenlenmesini çok güzel buluyorum. Umuyoruz ki, seneye de bu tür davetler düzenlenecektir. Fazıl Say ile çalmaktan çok memnun olduk. Moskova Bolşoy Tiyatrosu'nda opera sanatçısı Murat Karahan ile birlikte sahneye çıkmıştım. Onunla yine aynı sahnede buluşmak isterim diye söyledi (Okutan, 2019, Parag.1).

Bir diğer dostluk jesti 2020 yılında yaşandı. Mayıs ayında gerçekleşen konserde Kızıl Ordu Korosu, Covid-19 ile mücadelede Türk sağlık çalışanlarına moral vermek için Mehter Marşı'nı seslendirdi. Koronun hazırladığı video sosyal platformlardan *Kahraman Türk Milletine saygıyla ve sevgiyle* notuyla paylaşıldı.

Sonuncusu 2021 yılı eylül ve ekim ayları arasında gerçekleşen Kızıl Ordu korosunun Türkiye'de gerçekleştirdiği etkinlikler büyük ilgi görmüştür. İstanbul, Ankara, Konya, Adana, Antalya, İzmir ve Bursa gibi şehirlerde gerçekleşen konserlerde solist olarak Türk rock müziğinin önemli isimlerinden biri olan Haluk Levent de yer almıştır.

Vadi İstanbul'daki konser öncesinde Sputnik'e konuşan Haluk Levent *Bu benim çocukluk hayallerimden bir tanesiydi. Rus Kızıl Ordu, o zamanlarda sadece televizyonda birkaç kere ve kasetlerden ulaşabildiğimiz bir şeydi. O zamanlarda*

“onlarla sahneye çıksam, şarkılar söylesem” diye kurduğum bir hayaldi. *Müziyen olduktan sonra da yakinen takip ettiğim, ilgiyle izlediğim korolardan bir tanesi. Hatta başlarına çok kötü bir facia geldikten sonra da gerçekten için için ağlamışım* dedi. Ardından devam etti: *Ben Türk-Rus ilişkilerinin çok üst düzeye çıkmasını isteyenlerden biriyim. Umarım konjonktür de öyle ilerler. Biz “yurtta barış dünyada barış” diyorsak, karşılıklı anlayış içinde olmalıyız. Bu Kızıl Ordu konseri bir kardeşlik durumu* ifadelerini kullandı. Konserde Rus marşlarının yanı sıra, Çanakkale Türküsü, Harbiye ve İzmir marşları da söylendi (Okutan, 2021, Parag.2).

Türkiye ve Rusya arasında yapılan kültürel etkinlikler arasında, yapılan konserler büyük ilgi görmekle beraber hem de önem taşıyor. Öyle ki, bazı sanatçılarla yakın dostluk bağları da kurulmuş bulunmakta.

Türkiye’ye sık gelen ve Necati ismi ile bilinen sanatçılardan biri de Alexander Markov’dur. Dünyanın en iyi Paganini yorumcularının başında gelen Alexander Markov, gerek teknik üstünlüğü, gerekse duygusal yorumu ve dolgun tonları, sağlam entonasyonuyla önde gelen keman solistleri arasına girmiş isimlerdendir. Babası Albert Markov, Ulvi Cemal Erkin’in Keman Konçertosu’nu Rusya’da ilk seslendiren bir müzisyendir. Yıllardır Türkiye’deki orkestraların davetlerini memnuniyetle kabul edip gelen, Markov, yoğun alkışlar karşısında dinleyiciye *Çok teşekkür ederim, Sağ olun* diye seslenecek kadar Türkçe çaba gösteren bir kemancı. (Kahramankaptan, 2013).

Türkiye’yi gerçek anlamda seven kemancı Markov, son yıllarda sıkça ülkemize gelerek müzik severlere ve genç müzisyenlere ilham kaynağı olmuştur. Giyimi ve enerjisi ile akıllarda kalan usta sanatçı *Rock Konçerto*’dan tut çeşitli sahne showları ile de tanınır ve bunun beraberinde de profesyonelliğinden tariz vermemiştir. Onun çalgı metodu ise genç müzisyenlere örnek olmuştur.

Markov’un Türkiye konserlerinden en çok akıllarda kalanı 2014 yılında Bilkent Senfonik Orkestrası ile yapılan konserdi. Bunun dışında 2017 yılında Bursa, Antalya, Çukurova ve İzmir Devlet Senfoni Orkestralarıyla birlikte verdiği konserler de Türk müzikseverlerinin gönüllerini kazanmayı başarmıştır.

Rusya’da Türk müziğinin bazı isimleri tanındığı gibi, Türkiye’de de tanınan ve sevilen Rus sanatçılar var. Örneğin, son zamanlarda Türkiye’de popüler olan Rus müzisyenlerden biri de Stas Michailov’dur. Onun *Nu vot i vyse* (işte bu kadar) isimli şarkısı Türkiye’nin *Enbe Orkestrası* tarafından Türkçe söylerndi ve *Senden kıymetli mi?* ismi ile bilinmektedir.

Kültürler ilişkiler arasında karşılıklı sanatsal etkileşim televizyon ve popüler kültür alanında da oldukça gelişmiş görünüyor. Türk televizyon dizilerinin Rus dilinde yerli kanallarda yayımlanması Rus halkının Türk kültürüne daha da yakınlaşmasına neden olan unsurlardan biridir.

Tarihsel tecrübeden de anlaşılacağı üzere film sektörünün oluşturduğu yumuşak güç, politik amaçlardan bütünüyle bağımsız düşünülemez. Dizi sektörü beraberinde oluşturduğu ekonomi ile birlikte başta turizm, ihracat gibi alanlarda katma değer oluşturmaktadır. Dizi sektörü kültürel köprüler kurarak, empati düzeyini arttırmaktadır. Aynı zamanda farklı kültürlerle sahip olan toplumların Türk kültürünü, yaşam tarzını ve değerlerini tanıma ve bilgilenme sürecini gerçekleştirmektedir. Kültürel yakınlığın bulunduğu coğrafyalarda sempatinin daha çok arttığı görülürken, Latin Amerika gibi uzak bölgelerde Türk kültürü ile ilişki geliştirme imkânı sağlamaktadır. Değişik coğrafyalarda dizilerin çekicilikleri Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Türk Dizi Sektörünün Değerlendirilmesi 538 Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi farklılaşa da yumuşak güç kapasitesi bakımından tüm dünyada büyük bir potansiyele sahip olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'nin yumuşak gücünün dış politikadaki aktif yönelimi ile birlikte arttığı söylenebilir. Özellikle dizilerin yoğun bir şekilde izlendiği Ortadoğu'da Türkiye'nin imajının istikrarsızlıklar ve belirsizliklere rağmen önemli konumda olduğu bir gerçektir. Kültürel diplomasi farklı kültürleri birbirine yakınlaştırmakta kültür ve değerlerin paylaşılmasını sağlayarak köprüler oluşturmaktadır. Dizilerin oluşturduğu yumuşak güç kamu diplomasisi çerçevesinde bir kültürel diplomasi stratejisi ile birlikte düşünülmelidir. Bunun için Türkiye algısı ve imajına yönelik ilgili tüm paydaşlarda bir anlayışın geliştirilmesi kültürel diplomasinin doğru bir zeminde sürdürülebilir bir yapı içerisinde olmasını sağlayacaktır (Yazar, 2020, s.537-538).

Türk dizileri özel televizyonların yayına başlaması ile birlikte gelişmeye başlamıştır. Yurt dışına ilk açılan Türk dizisi, Sovyetler döneminde Rusya'da *Çalığışu* oldu. Reşat Nuri Güntekin'in aynı adlı eserinden Osman F. Seden tarafından uyarlanan 1986 yapımı Türk televizyon dizisi, 20 Nisan 1986 ile 1 Haziran 1986 tarihleri arasında, pazar akşamları TRT 1'de ekrana gelmiştir. Böylelikle Aydan Şener, Kenan Kalav ile başrolünü paylaştığı dizinin 1980'lerin sonunda yayınlanmasından sonra Sovyetler Birliği'nde büyük üne kavuştu.

Bununla ilgili *Rusya'nın Sesi* 'ne konuşan ünlü Türkolog Apollinariya Avrutina, Rusya'da Türk edebiyatına olan ilginin Orhan Pamuk'tan önce de var olduğunu altını çizmiş fakat, referans noktasının bir anlamda Nazım Hikmet olduğunu düşündüğünü söylemiştir. Aslında Rus yayıncı ve edebiyatçısının dikkatini Reşat Nuri Güntekin'in *Çalığışu* romanına çeken de Nazım Hikmet'in olduğunu anlatan Avrutina, şöyle devam etti:

Bu eser, Sovyet okurunun büyük takdirini ve sevgisini kazanmıştı. Bu romandan uyarlanan ve Aydan Şener'in oynadığı 1986 yapımı *Çalığışu* filmi de SSCB televizyonunda bir nevi "bomba etkisi" yapmış, Rus izleyici kitlesinin

Türk kültürü, özellikle de edebiyat ve sinemasına derin ve yaygın bir merak uyandırmıştı (Anka, 2014, Parag.4).

Avrutina, Perestroyka ile birlikte Türk ürünlerinin Rusya'ya girişinin sağlandığını anlattığı konuşmasında Rusya'dan Orhan Pamuk'a duyulan ilgi üzerinde dururken de Pamuk'un tüm 13 romanının Rusçaya çevrildiğini belirterek *Kitaplar başarılı bir şekilde satılıyor. Moskova ve Peterburg'da farklı yaşlardan insanların onu okuduğunu çok rahat görebilirsiniz* dedi. Ardından bu sıralarda Ahmet Ümit'in eserlerini çevirip Rusya'da yayınlamayı düşündüklerini de anlatan Türkolog, şöyle konuştu:

Rusya'da Türk yazarlarını okuyan kitle genişliyor. Hatta sosyal ağlarda on binlerce takipçisi olan sayfalar var. Hepsi Türk kültürü ile ilgileniyor, en azından herhangi bir Türk ve hatta Osmanlı adını tereddütsüz telaffuz edebilirler! Türkiye'de Rus edebiyatı uzun zamandır basılıyor ve okunuyor. Her bir Türk, Dostoyevski ve Tolstoy'u bilir (Anka, 2014, Parag.7).

Türk dizilerinin dünyanın birçok ülkesinde ilgi gördüğü gerçeği malumdur. Fakat Rusya'da özellikle sevilen diziler tekrar tekrar yayımlanıyor, birçok Türk oyuncusu Rusya'da büyük ilgi görüyor. *Muhteşem Yüzyıl* Rusya'da en çok ilgi gören dizilerden bir tanesidir. Osmanlı İmparatorluğu padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın ve nikâhlı eşi Hürrem Sultan'ın hayatı, Hürrem Sultan'ın evlatları için giriştiği taht mücadelesi ve saray hayatı üzerine kurgulanmış bu dizide dizi sektörü isimleri ile beraber birçok film ve tiyatro sanatçısı da yer almıştır. Elli ülkede 200 milyondan fazla izleyiciye ulaşmış *Muhteşem Yüzyıl* dizisinin Rusya'dan gelen yeterince izleyici sayısının olması o yıllarda Türkiye'ye gelen Rus turist sayısından ve turistler tarafından *Topkapı* müzesinin ziyaretinin artmasından de belli olmaktadır.

SSCB Sonrası Rus Müzisyenlerin Türkiye'deki Yaşamı

Sovyetler dağıldıktan sonra özellikle sanat eğitimi konusunda eski Sovyet Cumhuriyetleri ve Rusya'dan birçok öğretmen davet edilmiştir. Sovyetler sonrası Rusya dahil tüm diğer Cumhuriyetlerde yaşanan ekonomik zorluklar, bazı alanlarda vatandaşların başka ülkelerde talep görmesi sebebiyle ve daha iyi maddi şartlar karşılığında ülke değiştirmelerine neden olmuştur. Türkiye'de 90 yıllarında yapılan bazı projeler, ülkedeki sanat alanını geliştirmek ve daha kaliteli seviyeye ulaştırmaktı. Bu nedenle Rusya dahil diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerinden davet edilen bale, şan, çalgı hocaları, besteci ve müzikologlar rağbet görüyordu. Doksanlı yıllarda davet edilen yabancı uyruklu öğretmenler özellikle sahne sanatları bölümünde çokluk teşkil ediyordu. Opera ve bale eğitiminde Rusya müzik ekolünün köklü ve disiplinli olması nedeniyle

oradan yeterince öğretmen davet edilmişti. Bu sebeptendir ki, Rusya'dan gelen sahne sanatları öğretmenleri rağbet görüyorlardı.

Türkiye'de sanat eğitimi yönünde alınan dışarıdan yardım bale ekolünde de kendini belli etmiştir. 1948 yılından itibaren Türkiye'de eğitimine başlatılan bale sanatı, yabancı uyruklu öğretmenler tarafından tanıtıldı. Bin dokuz yüz yetmiş iki yılında kurulan İstanbul Devlet Konservatuvarı'nda bale eğitimi de İngiliz ekolüyle yetişmiş Türk öğreticiler tarafından verilmeye başlanmıştır. 1974'ten sonraki yıllarda, konservatuar ve operalarda Sovyet bale öğretmenleri yer almıştır. Bale eğitiminde İngiliz ekolünden Sovyet ekolüne geçiş yapıldığı dönemlerde aynı zamanda kurumsal yapı olarak da farklı bir düzene geçiş yapılmıştır (Ayvazoğlu, 2015, s. 258).

Birçok Rus asıllı müzisyenin Türkiye'ye gelme sebebi ekonomik koşullardı. Dil ve ekol farkı konusunda zorluk çekmelerine rağmen kısa süre içerisinde adapte olmayı başaran müzisyenler de az değildir. Türkiye'ye gelip günümüze kadar kalan müzik öğretmenlerinden biri de Aleksandr Mekayevdir. Kendisi Türkiye'deki yaşamıyla ilgili birkaç soruya cevap vererek buradaki faaliyetini anlatmıştır. Leningrad konservatuvarının lise bölümünü piyanist ve besteci olarak 1978 yılında bitirdikten sonra 1983 yılında Moskova Devlet Konservatuvarına piyano bölümüne girerek 1988 yılında kompozisyon bölümünde eğitimini asistan olarak bitirmiştir. Ardından 1991 ve 1992 yıllarında İsviçre'nin *Dreilinden* konservatuvarında *Konzertreife* programı üzerine stajyerlik yapmıştır. Ardından Türkmenistan Devlet Konservatuvarında ve Moskova Devlet Konservatuvarında görev yaptıktan sonra, 90 yıllarda Rusya'da yaşanan ekonomik nedenlerden dolayı Türkiye'de mesleğine devam etmiştir. 1996 yılında Türkiye'ye gelen sanatçı İzmir Devlet Opera ve Bale Tiyatrosunda, Uludağ ve Akdeniz Üniversitelerinde görev yapmış. Hali hazırdaysa Aydın Adnan Menderes Konservatuvarında görev yapmaktadır. Yaşadığı en büyük zorluğun akademik müzik eğitimindeki farklı ekoller nedeniyle olduğunun altını çizen Makeyev, bu yıllar içerisinde birçok müzisyen yetiştirmiş, konserler vermiş, besteler yapmıştır. Yakın zamanda *Yunus Emre* balesinin prömiyeri olacağını da söyledi (Kişisel iletişim, 2021).

Bir diğer sanatçı, dünyaca ünlü Rus viyolonsel sanatçısı Alexander Rudin, yıllarını Türkiye'de geçirmiştir. Sanatçı *Laleli* dergisine verdiği röportajda Türkiye ile ilgili şunları anlattı:

Türkiye ile akrabalık ilişkim var diyebilirim ve bu sevginin hiç bitmemesini umut ediyorum. Burada bulunduğum yıllar boyunca birçok şehir ziyaret ettim. Neredeyse tüm Türk orkestraları ile aynı sahnede yer aldım. Pek çok önde gelen Türk müzisyenlerle iş birliği yaptım. Dersler verdim ve festivallere katıldım.

Kendim yönettiğim Moskova Orkestrası Musica Viva ile birlikte Türkiye'ye birkaç defa ziyaret ettik. Rus meslektaşlarının Türkiye'de verecekleri konserleri hep iple çektim. Dil ve kısmen zihniyet başta olmak üzere bizim haklarımızın birçok benzerlikleri vardır. Yüzyıllar boyunca biz hep yan yana yaşayan halkız; bazen kavgalar ettik bazen rekabet, ama tekrar dost olabildik. Birbirimizi etkiledik. Ben burayı her şeyiyle seven biriyim. Türk halkının misafirperverliği ve samimiyetini, Türkiye'nin ise zengin ve güzel doğasını severim. Bu arada benim görmediğim daha birçok yer var, mesela Kapadokya, Konya ve Karadeniz... Bana göre, bizim hakları farklı boyutlarda birleştiren bir özellik var. Ruslar da Türkler de hem Asya hem Avrupa kültürüne sahip ve bizim ülkelerimizin bazı sorunları belki de bu iki kutupluluktan kaynaklanıyor (Laleli, 2018).

Böylelikle zamanla bazı ülkeler arasında ilişkilerin yakınlaşmasına neden olan başlıca unsurlardan birinin de sanat olduğu görülebilmektedir. Her koşulda yumuşak etki yaratan müzik sanatıysa, ülkeler ve halklar arası ilişkileri kuvvetlendirmekle beraber medeniyetlerin karşılıklı tanıtımı ve karşılıklı esinlenmesi, bunlardan da doğan ve tarihe geçen etkinlikler olarak sonuçlar doğurmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Alekperova, N. (1988) *Arif Melikov*, Bakü: Işık
- Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitabevi
- Hayit, B. (1987). *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâm'ın Bazı Meseleleri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
- Tahirova F. (2010), *Şostakoviç ve Türkiye*, İstanbul, Pan Yayıncılık

Dergiler

- Ayas O.G. (2016), *Musiki İnkılabı ve Rus Modeli: Karşılaştırmalı Müzik Sosyolojisi Açısından Bir Tartışma*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü - İstanbul/Türkiye <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/807183>
- Ayvazoğlu S. (2015), *Türkiye'de Akademik Bale Eğitiminin Kurumsal Yapısında Meydana Gelen Değişimlerin Değerlendirilmesi*, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi <http://www.jret.org/FileUpload/ks281142/File/24.ayvazoglu.pdf>

Demir İ. (2014) *Tarihsel Perspektif Işığında Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkiler*, Manisa, Yönetim ve Ekonomi Cilt:21 Sayı:2 <http://yonetimekonomi.cbu.edu.tr/dergi/pdf/C21S22014/179-198.pdf>

Yasin Y. (2018), *Türk Kültürünün Rus Kültürü Üzerindeki Etkileri*, Journal of Old Turkic Studies, Cilt 2, Sayı 1 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/415489>

Yazar F. (2020), *Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Türk Dizi Sektörünün Değerlendirilmesi*, DOI: 10.30692/sisad.778862, Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

Tezler

Sobirzhanov T. (2019), *Rusya'nın Soğuk Savaş Sonrasında Orta Asya'da Uyguladığı Kültür Politikaları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12619/90419/T09010.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Topsakal İ. (2016), *Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri*, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt III, Sayı 2, s. 33-53

Elektronik gazete

Anka, (16.01.2014), *Çalıküşu Dizisi, Rusya'da Türk Edebiyatına İlgiyi Önemli Ölçüde Artırdı*, Haberler.com <https://www.haberler.com/calikusu-dizisi-rusya-da-turk-edebiyatina-ilgiyi-5551532-haberi/>

Başlamış, C.(17.01.2010) *Ruslar Tayfur'u Unutmadı* <https://www.milliyet.com.tr/cadde/ruslar-tayfur-u-unutmadi-1187021>

Mehter Takımı ve Kızılordu Korosu aynı sahnede (13.10.2008), Kültür Sanat Haberleri, CNN TÜRK <https://www.cnnturk.com/2008/kultur.sanat/muzik/10/12/mehter.takimi.ve.kizilordu.korosu.ayni.sahnedede/496448.0/index.html>

Erdem U. (13.02.2008), *Kızıl Ordu ve Mehter Takımı'nın Moskova Konseri*, Hürriyet <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kizil-ordu-ile-mehter-takiminin-moskova-konseri-8220239>

2019 Türkiye-Rusya Karşılıklı Kültür ve Turizm Yılı Kapanış Töreni, (08.01.2021), İhlas Haber Ajansı, Haberler.com

<https://www.haberler.com/2019-turkiye-rusya-karsilikli-kultur-ve-turizm-12798430-haberi/>

- Kahramankaptan Ş. (11.10.2013), *Alexander Markov: Kod adı Necati...* <https://www.andante.com.tr/tr/4065/Alexander-Markov-Kod-Adi-Necati>
- Kamalov İ. (2012), *Vladimir Putin'in Türkiye Ziyareti Arifesinde Türk-Rus Münasebetleri*, CNN TÜRK <https://www.orsam.org.tr/tr/vladimir-putin-in-turkiye-ziyareti-arifesinde-turk-rus-munasebetleri>
- Kültür Sanat Haberleri <https://www.cnnturk.com/2008/kultur.sanat/muzik/10/12/mehter.takimi.ve.kizilordu.korosu.ayni.sahnedede/496448.0/index.html>
- Laleli, (2018), *Yillardır Türkiye'de Yaşayan Rus Sanatçı; Alexander Rudin: Türkiye'yi Her Yönüyle Seven Biriyim* <http://lalelidergisi.com/roportaj/portre/yillardir-turkiyede-yasayan-rus-sanatci-alexander-rudin-turkiyeyi-her-yonuyle-seven-biriyim>
- Ocak, (05.11.2019), *Kanaryaların Rusya'dan Ankara'ya müzik yolculuğu: Flüt, Çello, Piyano ve Ötücü Kuşlar festivali başladı*, Sputnik <https://tr.sputniknews.com/20191105/kanaryalarin-rusyadan-ankaraya-muzik-yolculugu-flut-cello-piyano-ve-otucu-kuslar-festivali-basladi-1040553450.html>
- Okutan, B. (10.08.2019), *Spivakov: Sovyetler Birliği'nin dostu olan Atatürk'ün başlattığı geleneği devam ettiriyoruz*, Sputnik <https://tr.sputniknews.com/20190510/spivakov-sovyetler-birliginin-dostu-olan-aturkun-baslattigi-gelenegi-devam-ettiriyoruz-1039012311.html>
- Okutan, B. (02.12.2019), *Türk çocukları Rusya'ya, Rus çocukları ise Türkiye'yi resmetti*, Sputnik <https://tr.sputniknews.com/20191202/turk-cocuklari-rusyayi-rus-cocuklari-ise-turkiyeyi-resmetti-1040743395.html>
- Okutan, B. (28.09.2021), *Haluk Levent, Aleksandrov Kızılordu Korosu'yla aynı sahnede*, Sputnik <https://tr.sputniknews.com/20210927/haluk-levent-aleksandrov-kizilordu-korosuyla-ayni-sahnedede-1049297235.html>
- Sonok, H. (03.02.2016). *25 Milyon Seyirci Toplayan Türk Filmi Hangisi?*, Dünya <https://www.dunya.com/kultur-sanat/25-milyon-seyirci-toplayan-turk-filmi-hangisi-haberi-306404>
- Sudagezer E. (10.08.2021), *Türk-Rus Kültür ve Turizm Yılı'nın kapanışı yapıldı: Halkların etkileşimi dev projelerin önünü açtı* <https://tr.sputniknews.com/20200108/turk-rus-kultur-ve-turizm-yilinin-kapanisi-yapildi-halklarin-etkilesimi-dev-1040984079.html>

Şuvalova T. (14.11.2019), *Göbeklitepe üç günlüğüne St. Petersburg'a gidiyor*, Sputnik <https://tr.sputniknews.com/20191114/gobekli-tepe-uc-gunlugune-st-petersburga-gidiyor-1040626019.html>

Kişisel Görüşme

Mekayev A. (2021)

CHAPTER XV

АРМЯНО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ КОНФЛИКТЫ 90-Х ГГ. XX В. – НАЧАЛА XXI В.

CONFLICTS BETWEEN ARMENIA AND AZERBAIJAN IN THE 1990S AND EARLY 21ST CENTURY

Ярослав Валентинович Пилипчук¹

Постановка и актуальность проблемы. Одним из интереснейших аспектов истории Южного Кавказа являются армяно-азербайджанские отношения 1991- 2021 гг. Армяно-азербайджанский конфликт этих лет имел корни в историческом прошлом региона. Это было обусловлено миграцией армян на земли, где доминировало азербайджанское население в XIX в. В 1905-1906 гг. произошли локальные столкновения между армянами и азербайджанцами в рамках еще Российской империи. Распад Российской империи привел к формированию национальных государств на Южном Кавказе в 1918 г. Это было триггером для азербайджанско-армянской войны 1918-1920 гг. Регионами противостояния были Шарур-Нахичевань, Зангезур и Карабах. Советизация Армении и Азербайджана привела к тому, что конфликт был поставлен на паузу. С распадом СССР конфликт возобновился и находился в активной фазе 1992-1994 и 2020 гг. Задачей данного исследования является анализ военных конфликтов 1992-1994 гг. и 2020 г.

Первая Карабахская война, 1992-1994. Уже в 1989-1990 гг. армяне сформировали и вооружили около десятка добровольческих военных формирований. Наиболее крупное из них называлась Армянская национальная армия. Армяне вооружались в 1990-1992 гг., то покупая оружие у служащих советской армии, то грабя склады частей советской армии. 19 августа 1991 г. начался путч в Москве. Хаос в метрополии обусловил эскалацию конфликта. 23 дивизия советских войск МВД из

¹ Доктор исторических наук, старший преподаватель кафедры всемирной истории и археологии исторически-философского факультета Национального педагогического университета им. М. П. Драгоманова г. Киев, Украина. pylypchuk.yaroslav@gmail.com

Азербайджана, получила приказ освободить заложников взятых в плен армянами в Атерке. Этот приказ был успешно исполнен, поскольку армяне перепились. Во время путча А. Муталибов находился в Тебризе в Иране и воздерживался от комментариев по поводу путча пока ситуация не разрешилась. 30 августа 1991 г. была провозглашена независимость Азербайджана, а компартия Азербайджана самораспустилась 14 сентября. 21 сентября состоялся референдум о независимости Армении, который был сущей формальностью. 16 октября Л. Тер-Петросян был избран президентом. Еще 2 сентября 1991 г. армяне Нагорного Карабаха провозгласили независимость Республики Арцах. Спикером республики стал А. Мкртчян из партии Дашнакцутюн. Он находился в сложных отношениях с Ереваном и был убит 14 апреля 1992 г. В сентябре 1991 г. в Нагорный Карабах приехал фактический правитель еще РФССР Б. Ельцин и руководитель Казахской ССР Н. Назарбаев. Они подписали рамочное Железноводовское соглашение, которое временно оттянуло начало конфликта. 20 октября 1991 г. армяне подбили азербайджанский вертолет с азербайджанскими руководителями в Нагорном Карабахе. Это вызвало волну возмущения в Азербайджане. А. Муталибов, который бездействовал, был вынужден передать свои полномочия Милли Шуре. 26 ноября 1991 г. Милли Шура проголосовала за ликвидацию автономного статуса Нагорного Карабаха и провозгласила его обычной областью Азербайджана. Распад СССР открыл ящик пандоры, и война между странами стала открытой. Армения в начале войны имела преимущество поскольку, в советской армии многие армяне имели боевой опыт и среди них было много офицеров. Кроме того, в Армению прибыли боевики АСАЛА, которые имели боевой опыт в гражданской войне в Ливане. Бывшие русские советские офицеры, в частности А. Зиневич приступили к созданию армянской армии. Штаб армянской армии возглавил Н. Тер-Григорянц. В Нагорный Карабах прибывали отряды из Армении, которые были готовы убивать. Как отмечал будущий армянский президент С. Саркисян, среди федаинов были и люди с криминальным прошлым. А. Муталибов создал в октябре 1991 г. Генштаб, но в Азербайджане за неполный год сменилось четыре военных министра. Среди же азербайджанских военнослужащих было мало людей имевших боевой опыт. Многие из них были поварами и строителями, то есть были практически не готовы к конфликту. Т. Мехтиев отмечал, что азербайджанская армия также была слабо оснащена оружием. Начинать войну пришлось отрядами добровольцев. Людей из Ленкорани организовал лидер Народного фронта А. Гумбатов, а в ином регионе Э. Мамедов.

Азербайджанские руководители в начале 1992 г. констатировали, что армии у Азербайджане по факту не было, а было шесть-семь добровольческих подразделений, которые к тому же не координировали действия между собой. Азербайджанские села в Нагорном Карабахе были предоставлены сами себе и оказались в окружении формирования арцахских армянских федаинов. Офицеры 366 мотострелкового полка бывшей советской армии в Степанакерте помогали армянам. Военослужащие же 23 дивизии в Гяндже помогали азербайджанцам. 366 полк передал армянам свою технику. Нужно сказать, что из 350 военослужащих этого полка 50 были армянами. Конфликт начался стихийно, и с самого начала был ожесточенным. Стороны конфликта отрезали уши врагам, отрубали пальцы. С 1 января 1992 г. армяне Степанакерта начали предпринимать вылазки на соседние азербайджанские поселения. Азербайджанские села вокруг столицы Нагорного Карабаха были захвачены, а их жители изгнаны. Еще в октябре 1991 г. армяне перерезали дорогу, которая соединяла Ходжалы с Агдамом. 13 февраля 1992 г. состоялся последний вылет вертолета в Ходжалы. Из города было вывезено всего 300 людей, а оставалось 3 тыс. людей. Оборону Ходжалы держали всего 160 ополченцев во главе с А. Гаджиевым. За несколько дней до штурма армяне предупредили, что нападут и предлагали уйти по хорошему, однако жители до последнего надеялись на помощь из Агдама, который был форпостом азербайджанцев в регионе. Армяне начали наступление в ночь с 25 на 26 февраля 1992 г. специально приурочив это к годовщине событий в Сумгаите. Изначально армяне рассматривали это как месть за Сумгаитские события. Мирное население бежало по направлению к реке Гаргар под прикрытием немногих азербайджанских добровольцев. Армяне быстро вошли в Ходжалы и вскоре окружили отступавших и расстреливали их из оружия. Позже армянская сторона постарается объявить этот случай азербайджанской провокацией. Но тот же С. Саркисян отмечал, что в Ходжалы армяне впервые подняли руку на мирное население. Но на самом деле все началось давно, еще с изгнания азербайджанцев с территории Армении и кафанских событий 1988 г. Многие из армян напавших на Ходжалы были мигрантами из Сумгаита. Ходжалы воспринималась как личная вендета. События в Ходжалы окончательно уронили авторитет А. Муталибова. Новости из Ходжалы возмутили азербайджанское общество. Многие люди, которые были далеки от войны, теперь записывались добровольцами. 3 марта в азербайджанском парламенте был показан фильм в котором были показаны документальные

кадры из Ходжалы. Это привело к отставке А. Муталибова и власть перешла к спикеру парламента Я. Мамедову. Министром обороны был назначен Р. Газиев и было принято решение перейти к открытой войне. Когда вести о событиях в Ходжалы разлетелись по миру, российская власть была вынуждена вывести 366 полк из Нагорного Карабаха в Грузию и расформировать его. Весной 1992 г. Степанакерт был осажден азербайджанцами. Из Шуши азербайджанцы обстреливали Степанакерт из установки "Град". В Степанакерте погибли сотни армян, в том числе мирных жителей. Многие здания были разрушены. В январе 1992 г. во время вылазки из Шуши в армянское село Каринтак азербайджанцы потеряли около 70 военнослужащих убитыми. Командующий в Шуше Я. Мехтиев был отправлен в отставку и на его место прибыл Р. Газиев. А. Керимов один из руководителей азербайджанской милиции Шуши отмечал, что единого командования не было. В Шуше находился небольшой отряд чеченских моджахедов во главе с Ш. Басаевым. Он фактически не подчинялся азербайджанцам. Кроме того, в самом Азербайджане был политический кризис. Обещаного подкрепления из центра не пришло. Армяне же действовали организовано и слажено. Наступлением на Шушу руководил А. Тер-Татевосян, армянин из Грузии. Сначала было взято несколько сел вокруг Шуши. Разгорелись ожесточенные бои вокруг 26 высоты и азербайджанцы по признаниям самих армян были близки к тому, чтобы остановить продвижение армян, но не смогли. Командующий обороной Шуши Эльбрус Оруджев в предверии наступления армян отчаяно просил помощи у соседей из Агдама, Берде, Кубадлы, однако помощь оказал только его родной брат Эльхан Оруджев который командовал военной частью в Агдаме. Агдамцы предпринял отвлекающую атаку во время армянского наступления на Шушу, которое происходило в ночь с 7 на 8 мая. Первую атаку армян отразили, но 10 мая Шуша была захвачена. Политическое руководство Азербайджана в это время находилось с визитом в Иране. Персы старались выступить посредниками в переговорах между армянами и азербайджанцами, но армянское наступление в это время подорвало доверие к ним. Ш. Басаев оценивал наступавшие силы армян в 700 воинов, а Шушу обороняли также несколько сот азербайджанцев с достаточным вооружением, а единое командование отсутствовало. 14 мая возобновил деятельность азербайджанский парламент, который возобновил президентство А. Муталибов, однако Народный Фронт поднял своих сторонников и 15 мая взял парламент. Из Нахичевани же вел свою игру из Нахичевани. 15 мая новым главой Азербайджана стал И. Гамбар. В связи с

этим Геранбойский батальон и другие части Народного фронта оставили фронт и поспешили в Баку. В этой ситуации 18 мая армяне захватили Лачин и установили контакт между Арменией и Нагорным Карабахом. Однако азербайджанцы в 1992 г. предприняли контрнаступление и овладели северной частью Нагорного Карабаха. 7 июня 1992 г. президентом стал А. Эльчибей. Р. Газиев и С. Гусейнов добились определенных успехов. Азербайджанские части находились в получасе от Степанакерта и армяне были близки к краху. На помощь азербайджанским войскам прибыло 1 тыс. афганских моджахедов, 1 тыс. турецких воинов добровольцев и 350 офицеров турецкой кадровой армии, 200 боевиков пантюристской организации Бозкурт. Также присутствовали и украинские добровольцы из УНА-УНСО. Были отдельные добровольцы из тюркских республик Средней Азии. Армения же отправила на помощь армянским боевикам Арцаха 8 тыс. своих военнослужащих. 15 августа 1992 г. армянами был создан государственный комитет обороны Нагорного Карабаха и в армию были призваны все боеспособные мужчины. За счет этого армянская армия региона выросла до 15 тыс. воинов. Успехи Азербайджана объяснялись тем, что советская армия передала Азербайджану много оружия. Армяне обратились к русским с целью возобновить паритет. Л. Рохлин передал армянам много вооружения. В конце 1992 г. Россия поставляла в Армению оружие и горючее. Тогдашний министр обороны России П. Грачев налаживал контакт с армянским генштабом. В армянской армии появились сотни русских добровольцев и наемников. В сентябре 1992 г. азербайджанцы захватили в плен нескольких русских наемников. Когда азербайджанцы были окружены под Мардакертом на высоте Глобус в феврале 1993 г., то переговоры о выходе азербайджанцев из окружения велись через русских в составе армянской военной части. Армянская диаспора помогала Армении и карабахским армянам. Армения получила поддержку со стороны США и других стран Запада. Русские начали выводить из Азербайджана бывшие советские войска и в состав азербайджанской армии вошло только несколько сот военнослужащих из этих частей. В Армении же осталась седьмая советская армия, которая находилась в Гюмри. С осени 1992 г. Москва фактически была дружественна армянам, говоря на публику о поддержании баланса сил. Азербайджану угрожали тем, что если он постарается решить конфликт военным путем, то потерпит поражения. Командующий седьмой армии Ф. Реут помогал армянам получать все необходимое через причерноморские порты Грузии. П. Грачев также был дружественен армянам. Первый его заграничный

визит в мае 1992 г. был в Армению. Он дружил с В. Саркисяном. Впрочем, П. Грачев окончательно не порывал и с Азербайджаном и гостил у Р. Газиева в Шеки. В сентябре он организовал встречу министров обороны Грузии, Армении и Азербайджана в Сочи. Азербайджан устроил блокаду Армении со своей стороны. Кроме того, в Армении, как и во многих постсоветских странах было сложное положение. Выручила армян только поддержка со стороны Ирана поставляющего товары. Боевик АСАЛА М. Мелконян был назначен командующим войсками в районе Мартуни-Ходжавенда. Он как кадровый военный навел в войсках жесткую дисциплину. Азербайджанцы также приводили в порядок армию. И. Садыхов боролся с пьянством. Однако армянская армия была куда организованнее. В руководстве азербайджанскими войсками было много беспорядка, как например огонь по своим в Физули. Осень 1992 г. была кульминацией военных успехов азербайджанцев, когда они овладели Срхавендом к северу от Степанакерта и готовились перерезать Лачинский коридор. К октябрю 1992 г. продвижение азербайджанцев было остановлено. Л. Тер-Петросян назначил министром обороны В. Манукяна, который наладил связь с Н. Тер-Григорянцем. В Азербайджане в 1992 г. испортились отношения между правящим Нахичеванью Г. Алиевым и А. Эльчибеем, который представлял центральное правительство. Активисты Народного Фронта в октябре 1992 г. неудачно попробывали сместить Г. Алиева с поста управляющего Нахичеванским анклавом. Сам же Г. Алиев наладил контакты с Турцией. Он также имел хорошие отношения с А. Манучаряном. Кроме того, А. Эльчибей имел конфликты с силовиками Р. Газиевым и С. Гусейновым. В этой ситуации армяне окружили под Атерком азербайджанских военных. Р. Газиев оставил их на произвол судьбы. В развитие событий вмешался министр внутренних дел И. Гамидов и азербайджанцы прорвались из окружения с большими потерями. В этой ситуации С. Гусейнов отвел две бригады с передовой. А. Эльчибей снял его со всех постов, но С. Гусейнов контролировал ситуацию в Гяндже. В Азербайджане разразился очередной политический кризис. Уход частей С. Гусейнова с фронта оставил брешь в азербайджанской обороне. В конце марта 1993 г. армяне развернули наступление на Кельбаджарский район и небольшое количество ополченцев не смогло спасти ситуацию. 3 апреля 1993 г. пал Кельбаджар. Местные азербайджанцы были вынуждены бежать по коридору через Муровский горный массив. Захват армянами Кельбаджарского района вызвал осуждение со стороны ООН, поскольку это были территории уже за границами Нагорного Карабаха. Турция

порвала дипломатические связи с Арменией. США, Россия и Турция выдвинули предложение по которому армяне должны были вывести войска из Кельбаджара и Л. Тер-Петросян высказывал готовность к переговорам. В июне 1993 г. А. Эльчибей направил войска для того, чтобы разоружить части С. Гусейнова в Гяндже. Эта попытка провалилась и нанесла огромный урон для репутации президента. И. Садыхов, которого направили в Гянджу, был захвачен в плен. С. Гусейнов направил свои части маршем на Баку. В этой ситуации правительство Народного Фронта обратилось за помощью к Г. Алиеву. Тому дал коридор через воздушное пространство Армении А. Манучарян. Армяне надеялись что это еще более усугубит конфликты среди азербайджанских политиков. Г. Алиев прибыл в Баку и 15 июня сместил И. Гамбара с должности спикера парламента. А. Эльчибей же отправился в изгнание в Нахичевань. 24 июня парламент Азербайджана наделил Г. Алиева чрезвычайными полномочиями. 30 июня он назначил С. Гусейнова премьер-министром. 28 августа был вынесен вотум недоверия А. Эльчибею. 3 октября 1993 г. были проведены президентские выборы, где прогнозировано победил Г. Алиев. С. Гусейнов вел свою игру и готовил реставрацию А. Муталибова, но его план был спутан тем, что Г. Алиев взял под контроль парламент и начал выстраивать вертикаль власти. 27 июня 1993 г. армяне взяли Мардакерт-Агдере, а 23 июля заняли Агдам. В августе 1993 г. пали Физули и Джебраил. В условиях наступления армян Ленкоранская бригада бездействовала. В условиях политического кризиса азербайджанские воинские части были деморализованы и отступали без боя. Из захваченных армянами территорий мигрировали 350 тыс. беженцев. К моменту избрания президентом Г. Алиева весь юго-восток Азербайджана кроме Зангелана оказался под властью армян. В этой ситуации в ноябре-декабре 1993 г. Г. Алиев обвинил военачальников и бюрократов потеряных районов в измене родине. Он расформировал лояльные Народному фронту батальоны общей численностью в 10 тыс. Была развернута масштабная призывная кампания в ходе которой в армию было призвано много молодежи. В сентябре 1993 г. Г. Алиев повел переговоры с армянами, а также присоединился к договору о создании СНГ. 9 октября он встретился с Р. Кочаряном в Москве. Л. Тер-Петросян же после реакции международного сообщества на Кельбаджарское наступление остерегался проводить наступательные операции. Это вызвало трения между ним и арцахскими армянами. Без позволения Еревана арцахские армяне продолжали наступление и Г. Алиев, видя это, 10 октября выступил с воинственной речью. 10 октября 1993 г. армяне развернули последнее большое

наступление и захватили Зангеланский район на протяжении десяти дней. Десятки тысяч азербайджанцев бежали в Иран, в его северные останы. Попытки урегулировать конфликт предпринимались США и Турцией в составе Минской группы в ОБСЕ. Участвовали и другие европейские страны, впрочем не было общей позиции. Россия включилась в мирный процесс с февраля 1993 г. Впрочем, мирный план Минской группы провалился летом 1993 г. В США Армения через своих лоббистов в Конгрессе заблокировала оказание любой помощи Азербайджану. В то же время, Армения имела поддержку со стороны ряда конгрессменов. Зимой 1993-1994 гг. азербайджанцы начали зимнее наступление. Г. Алиев к тому моменту имел армию в 100 тыс., а силы армян были в три раза меньше. Когда в декабре 1993 г. армяне начали наступление на восток от Физули, то встретили ожесточенное сопротивление азербайджанцев, на северо-востоке азербайджанцы вернули несколько сел у Мардакерта-Агдере, а на юго-востоке вернули Горадиз. 24 января 1994 г. у Чарплы был полностью уничтожен армянский батальон. В начале февраля азербайджанцы наступали на Кельбаджар, но оторвавшись от своих тылов были контратакованы и были вынуждены отступить через Омарский перевал. Две азербайджанские бригады оказались в окружении и были расстреляны из "Градов", потеряв 1,5 тыс. воинов. В ходе этой операции азербайджанцы потеряли 4 тыс., а армяне – 2 тыс. воинов. Россия хотела выступить посредников и поэтому поставляла боеприпасы Азербайджану. В феврале 1994 г. председатели Минской группы прибыли в Кельбаджарский район. В мае 1994 г. было достигнуто решение на переговорах в Бишкеке².

² Саркисян М. (2010) Нагорный Карабах: война и политика (1990-1993). Война в Нагорном Карабахе и внутренний конфликт в армянском обществе. Ереван: Армянский центр стратегических и национальных исследований. с. 11-125; Машковцев А. А. (2005) Армяно-азербайджанский конфликт в Нагорном Карабахе. Киров: Издательство Вятского государственного университета. с. 4-73; Souleimanov E. (2013) *Understanding Ethnopolitical Conflict Karabakh, South Ossetia, and Abkhazia Wars Reconsidered*. New-York: Palgrave Macmillan. p. 94-164; Астахова М. А. (2011) Турецкая модель развития и причины несостоятельности для постсоветских стран прикаспийского региона Известия Саратовского университета. Т. 11. Сер. История. Международные отношения. Вып. 1. с. 87-91; Маркедонов С. М. (2018) Тридцать лет Нагорно-Карабахского конфликта: основные этапы и перспективы урегулирования Постсоветские исследования. Т. 1. № 2. с. 131-132; Babaev A. (2020) Nagorno-Karabakh: the genesis and dynamics of the conflicts *The Nagorno-Karabakh deadlock. Insights from successful conflict settlements*. Frankfurt am Mein: Springer. p. 20-23; Krüger H. (2010) The Nagorno-Karabakh conflict. A legal analysis. Frankfurt am Mein: Springer. p. 22-24, 99-105; Пономарев В. А. (2011) Социально-политические причины возникновения межэтнического

Межвоенный период. Попытки компромисса и локальные конфликты.

По Бишкекским договоренностям Нагорный Карабах и семь азербайджанских районов около него оказались под армянским контролем. С. Балаян в 1994-1999 гг. был фактическим руководителем Нагорного Карабаха. В 2000 г. в Нагорном Карабахе к власти пришел А. Гукасян. Нагорный Карабах не был признан нигде в мире. В Азербайджане же летом 1994 г. произошли чистки в армии, где Г. Алиев устранил оппозицию. Р. Газиева и А. Пашаева было отдано под суд. В октябре 1994 г. был подавлен мятеж со стороны подразделений азербайджанского ОПОНа. С. Гусейнов был обвинен в мятеже и был вынужден скрываться в России. В марте 1995 г. командир ОПОНа Р. Джавадов захватил одну из казарм в Баку и попытался поднять мятеж, который был подавлен. В 1997 г. Г. Алиев на переговорах в США отказался от возвращения Лачина и Шуши идя на уступки, а Л. Тер-Петросян говорил, что невозможно соблюдать статус-кво и необходимо идти на уступки Азербайджану. Компромиссная инициатива Л. Тер-Петросяна вызвала негодование армянского истеблишмента, который обвинил его в предательстве. В 1998 г. С. Саркисян, В. Саркисян и Р. Кочарян фактически отстранили Л. Тер-Петросяна от власти и отвергли инициативу Минской группы. Конфликт был заморожен. В 1998 г. к власти в Армении пришел воинственный арцахский (карабахский) клан. В том же году Г. Алиев победил на выборах. В 1999 г. США попытались примирить Армению и Азербайджан. Был предложен "План Гобла", который было принял В. Саркисян, но армянских криминалитет в лице банды Н. Улунына напал на парламент и убил В. Саркисяна и К. Демирчяна, которые были сторонниками мирного урегулирования. После этого контроль над страной

конфликта в Нагорном Карабахе и вокруг него в конце 1980-х – начале 1990-х Вестник Кемеровского государственного университета. № 2 (46). с. 33-39; Гасанова А. А. (2018) Роль России в урегулировании конфликта в Нагорном Карабахе Постсоветские исследования. Т. 1. № 2. с. 217; Де Ваал Т. (2005) Черный сад. Армения и Азербайджан между миром и войной. М.: Текст. URL: <https://www.twirpx.com/file/906653/> Accessed 1.11.2021; Дудайти А. К. (2019) Проблемы кавказкой политики Ирана в период вооруженного конфликта в Нагорном Карабахе (1991-1994 гг.) Гумманитарные и юридические исследования. с. 71-75; Ерицян И. Н. (2015) Политические истоки Нагорно-Карабахского конфликта в XX веке Известия Иркутской государственной экономической академии. Т. 25. № 4. с. 717-721; Kazimirov V. (2014) *Peace to Karabakh. Russia's mediation in the settlement of the Nagorno-Karabakh conflict*. Moscow: Ves Mir. p. 15-294; Geoukjian O. (2012) *Ethnicity, Nationalism and Conflicts on South Caucasus*.

взял Р. Кочарян. Он отверг "План Гобла" и отказался от переговоров с Г. Алиевым ссылаясь на сложные обстоятельства в стране. В 1999 г. Азербайджан вышел из ОДКБ и вошел в ГУУАМ созданный по инициативе украинского и грузинского президентов Л. Кучмы и Э. Шеварнадзе как противовес российскому влиянию. В 2001 г. Россия и США выступали посредниками и состоялась встреча в Ки-Уэсте. В Азербайджане же была жесткая оппозиция политике компромисса. В 2000 г. еще более ухудшились армяно-турецкие отношения. После смерти Г. Алиева к власти в 2003 г. пришел его сын И. Алиев, который был избран президентом в октябре 2003 г., который озаботился процессом укрепления сил Азербайджана. В нулевых годах он был одним из инициаторов постройки газопроводов Баку-Тбилиси- Джейхан и Баку-Тбилиси-Эрзерум. В 2005 г. был подписан договор о ненападении с Ираном. В 2010 г. пророссийский президент Украины В. Янукович ликвидировал ГУУАМ и организация фактически прекратила существование. Это толкнуло Азербайджан в объятия России. В 2010 г. проведена делимитация границы с Россией. Также был заключен договор между СОКАР и Газпромом контракт по нефти и газу. Россия из проармянского актора начала клониться к нейтралитету. Армянской властной элите пришлось пролонгировать договор касательно российской базы в Гюмри и подписать дополнительный протокол по ней. Россия сохраняла таким образом статус-кво который сложился в 1994 г. и не давала себя вовлечь в конфликт получая плюс от обеих сторон. На протяжении 10-х гг. XXI в. Армения и Азербайджан покупали российскую военную технику. США же после того как был отвергнут "План Гобла" начали налаживать контакты с Азербайджаном. Также они уменьшили активность по отношению к армянам. Главным объектом их политики в регионе стала Грузия. Касательно же Ирана, то он был заинтересован в сохранении армянского контроля над Нагорным Карабахом. Грузия же занимала нейтралитет. Позиция Турции была выразительно проазербайджанской при С. Демиреле и Т. Озале. Это было продиктовано принципом соблюдения международно признанных границ Азербайджана. Турция во время войны 1992-1994 гг. поддерживала Азербайджан оружием и военными советниками. Позиция турецкой общественности была такой, что турки наладят нормальные отношения с армянами на тех условиях, что армяне не будут педалировать вопрос признания геноцида 1915 г. в мире, откажутся от территориальных претензий к Турции и плана восстановления Великой Армении, а также выведут армянские войска из оккупированных регионов Азербайджана.

Позже позиция турок смягчилась и в 2005 г. в канун 90-годовщины геноцида армян турки постарались пойти на компромисс. Р. Кочарян и Р. Т. Эрдоган обменялись компромиссными заявлениями. В 2007 г. А. Гюль и С. Саркисян сделали тоже самое. Однако азербайджанская дипломатия тоже не сидела сложа руки. Азербайджанцы усилили экспорт газа в Россию и Иран. Такая позиция официального Баку вынудила Анкару действовать решительно. Наиболее жесткой была позиция Б. Эджевита и Р. Т. Эрдогана в 2009 г., когда они заявили, что придерживаются мнения о нерушимости границ Азербайджана. В 2014 г. Р. Т. Эрдоган сделал повторное заявление по этому поводу. Обострение отношений Турции с Россией в 2016 г. обусловил смягчение позиции Турции по отношению к Армении. Р. Т. Эрдоган однако некоторое время выражал оптимизм касательно мирного решения нагорно-карабахского вопроса и поддерживал экономические отношения с Арменией при условии того что с Азербайджаном будет достигнут компромисс. Окончательно армяно-турецкие отношения были испорчены с приходом Н. Пашиняна, когда тот начал провозглашать открыто популистические лозунги, чтобы нравиться электорату. Возможность признания Нагорного Карабаха особенно чувствительна для Турции в свете курдского вопроса. Армянские организации дружили с курдами. Азербайджан также был включен в Политику Восточного Партнерства с Евросоюзом. В вопросе Кипра, то Азербайджан поддержал турецкую позицию по признанию Турецкой Республики Северный Кипр. Соответственно отношения с Грецией и Кипром были традиционно сложными. Для И. Алиева, как и ждя его отца, был характерен авторитарный стиль управления, но который в долгосрочной перспективе имел некоторые успехи. Так Азербайджан обеспечил постепенный экономический рост. Вырученные от продажи нефти деньги были потрачены на укрепление боеспособности армии и на финансирование исторической политики по Нагорному Карабаху. В 2008 г. И. Алиев заявил о своем намерении вернуть земли Нагорного Карабаха, заявляя, что он не претендует на земли Армении, а всего-лишь хочет вернуть азербайджанские земли. 4 марта 2008 г. произошло столкновение между арцахскими армянами и азербайджанцами в районе Мардакерта-Агдере у села Левонарх, где погибло по несколько воинов с обеих сторон. Стороны обвинили друг друга в агрессии. В 2009 г. И. Алиев заявил, что если не удастся вернуть земли мирным путем, то он готов вернуть земли военным путем. В июне и августе 2010 г. произошел конфликт у с. Чайлы, где снова арцахские армяне и азербайджанцы потеряли по несколько человек убитыми. Л. Дериглазова и С. Минасян уже в 2011 г. отмечали, что азербайджанская

авиация превосходит армянскую и констатировали численный перевес азербайджанских сухопутных сил над армянскими. Однако тогда арцахские сепаратисты не хотели идти на компромиссы и называли оккупированные семь районов зоной безопасности Нагорного Карабаха. Азербайджан же настаивал на полном восстановлении своей территориальной целостности. Он активно действовал на международной арене и использовал свои нефтяные ресурсы. Армяне же предпочитали действовать на внешних акторов силой влияния своих диаспор в США, России, Франции. В июне 2011 г. армяне и азербайджанцы провели переговоры в Казани, которые не дали результата. В октябре 2011 г. произошло столкновение на линии соприкосновения. В июне 2012 г. произошло новое столкновение у армянских сел Бердаван, Чинари, Воскапар, Чамбарак, Горадиз. Конфликт продолжался пять дней. Армяне потеряли при обороне несколько человек, а азербайджанцы как наступающие потеряли около полсотни воинов. Чтобы придать легитимности власти арцахских сепаратистов в июле 2012 г. в Нагорном Карабахе были проведены первые конкурентные выборы. Впрочем, никто в мире, в том числе сама Армения, не признали Нагорный Карабах как государство. Арцахские сепаратисты играли в суверенитет точно с такими же сепаратистами как и они сами – Южной Осетией и Абхазией. Армянское руководство удерживалось от признания Нагорного Карабаха из-за санкций чреватых этим признанием. 1-5 апреля 2016 г. произошли новые столкновения между армянами и азербайджанцами. Это столкновение было куда масштабнее. Каждая из сторон задействовала значительные силы и понесли потери каждая около сотни воинов только убитыми. Столкновения происходили на севере Нагорного Карабаха у сел Талыш, Мадагиз и Сейсулан, а на юге у Горадиза. При посредничестве России было достигнуто решение о прекращении огня, но 6 апреля в нарушение режима были обстреляны азербайджанские позиции в Нахичеванском анклав. Столкновения на границе проходили и в 2017 г.³

³ Дериглазова Л., Минасян С. (2011) Нагорный Карабах: парадоксы силы и слабости в локальном конфликте. Ереван: Институт Кавказа. с. 45-108; О'Бойхин Д. (2012) Выборы в де-факто государствах Абхазия, Нагорный Карабах и Преднепровье в 2011-2012 гг. Политическая наука. с. 135-161; Де Ваал Т. (2005) Черный сад. Армения и Азербайджан между миром и войной. М.: Текст. URL: <https://www.twirpx.com/file/906653/> Accessed 1.11.2021; Арутюнян В. С., Девятков А. В., Мостовских И. Ю. (2013) Внутренние и внешние ресурсы де-факто государственности Нагорного Карабаха Вестник Челябинского государственного университета. № 36 (327). История. Вып. 58. с. 80–85; Шабельникова О. В. (2012) Участие Азербайджана в европейской политике соседства Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения. с. 82-89; Габер Е. (2013)

Война 2020 года. Л. Чантуридзе еще в 2009 г. прогнозировал войну в Нагорном Карабахе. Он отмечал, что этому может помешать только вмешательство со стороны США, на правительство которой может надавить через своих лоббистов местная армянская диаспора. Ф. Шафиев же отмечал, что только при доброй воле правительств обеих стран возможно избежать войны. Он говорил, что необходимо развеять этнические мифы и предубеждения которые сложились между народами за XX в. Д. Десяев и И. Напалкова в 2018 г. рассматривали три модели развития событий. В случае консенсуса ЕС, США и России по нагорно-карабахскому вопросу они считали реальной сценарий закавказскую конфедерацию и региональную интеграцию. Этот вариант был самым утопическим. Второй сценарий это так называемый кипрский по которому по аналогии с Турцией в отношении Северного Кипра, Н. Пашинян бы признал Нагорный Карабах и попробывал провести его по пути Косово. Третий сценарий так называемый военный. Как показала история он был единственным реалистичным. Ни армяне, ни азербайджанцы не хотели йти на компромисс. Максимум, что обещал И. Алиев, это автономия Нагорного Карабаха в составе Азербайджана. Армяне же не желали не только автономного статуса, но и уступки семи оккупированных районов, провозглашая, что это их пояс безопасности и вообще их земли. Так как мирный процесс зашел в тупик, стороны готовились к конфликту. Кроме того, с армянской стороны нагнетался военный психоз, а армяне, в том числе в академической среде, свысока относились к военным качествам азербайджанской армии. В июле 2020 г.

Турецко-американские отношения на Кавказе: перспективы сотрудничества в урегулировании региональных конфликтов Кавказ и глобализация. Т. 7. Вып. 1-2. с. 29-45; Маркедонов С. М. (2018) Тридцать лет Нагорно-Карабахского конфликта: основные этапы и перспективы урегулирования Постсоветские исследования. Т. 1. № 2. с. 132-133; Merezko O. (2014) *The problem of Nagorno-Karabakh conflict and international law*. Kiev: Dmitry Burago Publishing house. p. 27-185; Babaev A. (2020) Nagorno-Karabakh: the genesis and dynamics of the conflicts *The Nagorno-Karabakh deadlock. Insights from successful conflict settlements*. Frankfurt am Mein: Springer. p. 23-35; Melkonian M. (2011) Betrayed promises of the Karabagh movement: a balance sheet *The making of Nagorno-Karabakh: from secession to republic*. Chippenham: Palgrave. p. 178-201; Aivazian A. (2001) Possible Solutions to the Nagorno-Karabagh Problem: a Strategic Perspective// *The making of Nagorno-Karabakh: from secession to republic*. Chippenham: Palgrave. p. 202-239; Giragosian R. (2001) Nagorno-Karabagh: International Political Dimensions// *The making of Nagorno-Karabakh: from secession to republic*. Chippenham: Palgrave. p. 240-253; Гасанова А. А. (2018) Роль России в урегулировании конфликта в Нагорном Карабахе Постсоветские исследования. Т. 1. № 2. с. 218-219; Офлаз Б. (2013) Роль международных организаций в решении проблемы Нагорного Карабаха Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена.

армяне инициировали конфликт в Товузском районе Азербайджана. Также 12 июля были атакваны азербайджанские позиции в районах Джульфа и Шахбуз в Нахичеванском анклаве. 13 июля армянами было обстреляно с. Агдам и Дондур Кушчу Товузского района. В ответ азербайджанцы открыли огонь по Чинари. 15 июля армяне вели наступление в направлении Шарурского, Ордубадского и Бабекского районов Нахичеванского анклава. 16 июля азербайджанцы нанесли удар по с. Мовсес и Айгепар Тавушской области Армении. Армяне нанесли удары по с. Агдам, Дондур Кушчу и Вахидлы. 17 июля армяне нанесли удар по с. Агдам и Мунджуглу Товузского района и с. Заманлы Кедабекского района Азербайджана. 18 июля армяне обстреливали с. Агдам. 19 июля было обстреляно с. Заманлы. 20- 26 июля стороны обменивали перестрелками из стрелкового оружия и артиллерии. 27 июля армяне обстреляли Агдам, Коханеби, Мунджуглу Товузского района и Гаравелилер и Геяли Кедабекского района. 28 июля азербайджанцы обстреляли позиции армян у Чинари, Зангакатун, Цхун и Чива. 29 июля были обстреляны позиции армян у Колагира, Мовсеса, Неркин Кармирахпюр, Коти, Ерасх, Чива, Зангакатун, Елпин, Бардзруни, Ангехакот. Армяне ответили обстрелом Агдама, Агбулага и Мунджуглу Товузского района и Заманлы Кедабекского района. 30 июля азербайджанцы обстреляли позиции армян у с. Чинари, Айгедзор, Мовсес, Паравакар, Коти, Ерасх, Арени и Зангакатун. 31 июля азербайджанцы обстреляли села Чинари, Айгедзор, Неркин Кармирахпюр, Зангакатун, Елпин и Бардзруни. В ходе боев армяне понесли потери большие чем у азербайджанцев, но меньшие чем в конфликте 2016 г. Конфликт лета 2020 г. был репетицией большой войны. В этома конфликте азербайджанская армия активно использовала беспилотники и вела войну принципиального иного типа чем прежние конфликты. Азербайджанские войска предстали перед миром армией нового поколения. 27 сентября 2020 г. война началась с перестрелок на линии соприкосновения. В Армении она получила название Второй Арцахской. В Азербайджане ее назвали Отечественной войной. Перед войной Азербайджан заручился поддержкой со стороны Турции и Пакистана. Азербайджанцы предыдущие годы проводили совместные учения вместе с турками. В 20-х числах сентября 2020 г. происходили совместные армяно- российские учения в Армении. На помощь азербайджанцам прибыли части сирийских туркоманов из районов Северной Сирии, контролируемых лояльным туркам частями умеренных исламистов противников режима Б. Асада. В развернувшемся конфликте Иран де-факто занял нейтральную позицию, что однако не исключило

одиноким столкновением на границе. Вмешательству Ирана в конфликт помешало то, что в Азербайджана живет значительная азербайджанская община, которая в северных останках Ирана является большинством. Вмешательство в конфликт было чревато выступлениями в самом Иране. Кроме того, часть иранской правящей элиты были по происхождению азербайджанцами, которые хотя и не воспринимали протурецкий курс И. Алиева, но не желали вмешиваться в конфликт на стороне христиан. Симпатии же простых персов были на стороне Армении. Грузины заявили нейтралитет и блокировали поставки российского оружия через свою территорию. Это было воспринято в Армении как враждебный шаг. Однако у грузин были свои резоны. Армяне не мешали взлету русской авиации в 2008 г. с аэропорта в Гюмри во время грузино-российской войны. Перекрытие логистики через Грузию было своеобразным актом мести со стороны грузин за события 2008 г. и за выступление армян в Абхазии на стороне абхазских сепаратистов. На стороне армян сражались армянские ирредентисты из грузинского региона Джавахкети, где армяне составляют большинство. Джавахкетские армяне делали воинственные заявления, что Грузия пожалеет о таком своем поведении. Россия также заявила свой нейтралитет, хотя русские СМИ однозначно были на стороне Армении. Русская же элита не желала вмешиваться в конфликт еще потому, что в результате бархатной революции 2018 г. к власти пришел Н. Пашинян, который заменил прорусского президента С. Саркисяна. Кроме того, с русскими элитами провела работу азербайджанская бизнес-элита. Нейтралитет русских в войне был своеобразной мстью Н. Пашиняну за революцию. Касательно позиции европейцев, то общехристианская солидарность склоняла их СМИ на сторону армян. Однако официальные представители европейских стран кроме Франции держали нейтралитет. Среди стран Балкан наиболее проармянскую позицию заняла Греция, традиционный противник Турции. Деятельную помощь Азербайджану на дипломатическом поле оказал Пакистан. Позиция Украины официально была нейтральной, однако украинские СМИ симпатизировали Азербайджану. Украину с Азербайджаном сближали проблема оккупированных врагом территорий и перемещенных лиц. И. Алиев отмечал некоторое содействие Азербайджану со стороны Украины. Оно выразилось в поставке до летнего конфликта ряда вооружений. В ходе конфликтов лета и осени 2020 г. армянская пресса и общественность заняла антиукраинскую позицию, что было прогнозировано, учитывая традиционную армянскую русофилию. Утром 27 сентября началось азербайджанское наступление на позиции

арцахских армян. Было развернуто наступление на район Мардакерт-Агдере. 28 сентября азербайджанцы предприняли атаку на Талыш. 28-29 сентября велись бои на всей линии соприкосновения. 30 сентября-2 октября ведущие страны мира старались урегулировать разгорающийся конфликт, впрочем безрезультатно. Франция высказалась в поддержку Армении, а Турция в поддержку Азербайджана.

3 октября азербайджанские силы взяли с. Суговшан-Мадагиз. Позднее Алиев заявил, что азербайджанская армия заняла сёла Талыш в Тертерском, Мехдили, Чахырлы, Ашагы Маральян, Шейбей, Куйджак в Джебраильском и Ашагы Абдурахманлы в Физулинском районах. 4 октября азербайджанцы развернули широкомасштабное наступление на села Джебраильского района. Армяне обстреляли ракетами Мингечевир в глубоком тылу. 4-7 октября происходило большое сражение в селах вокруг Джебраила. В этом столкновении азербайджанцы одержали победу и пробили брешь в Линии Оганяна. Азербайджанской армии удалось нанести поражение армянам на этом направлении. 9 октября азербайджанцы начали столкновения у Гадрута. Азербайджанцы продолжали наступление на занятые армянами села Тертерского, Джебраильского, Ходжавендского, Физулинского, Тертерского районов. Вечером 10 октября азербайджанцы подвергли ракетным обстрелам Шушу, Степанакерт и Мартуни- Ходжавенд. Ночью 11 октября армяне подвергли ракетному обстрелу Гянджу. 12 октября азербайджанцы продолжили наступление на Агдере-Агдамском и Физули-Джебраильском направлении. 14-15 октября азербайджанцы заняли ряд сел в Физулинском и Ходжавендских районах. 16 октября азербайджанская армия предприняла наступления и окружила с трех сторон Гадрут. В сложившейся ситуации армянская сторона пошла на временное прекращение огня, режим которого сразу же нарушила ракетным обстрелом. Это позволило азербайджанцам возобновить наступление в Физулинском районе и взять Физули. 18 октября азербайджанцы взяли контроль над мостом у Худаферина близ иранской границы. С иранской стороны азербайджанскую армию восторжено приветствовали азербайджанцы Иранского Азербайджана. 19 октября был занят ряд сел Джебраильского района. Азербайджанцы развернули наступление на нескольких направлениях – Агдере-Агдамском, Гадрут-Джебраильском и Кубатлы- Зангеланского районов. 20 октября азербайджанцы заняли еще ряд сел Джебраильского, Физулинского, Хлджавендского района и заняли Зангелан и ряд сел около него. Поражение под Зангеланом окончательно деморализовало армян. Это было вторым значительным успехом азербайджанцев. Уступая численно

азербайджанцам армянское командование решило не растягивать свои силы, а сосредоточить на обороне главных стратегических направлений. 21 октября азербайджанцы заняли ряд сел Джебраильского, Физулинского и Зангеланского района. 22 октября было продолжено наступление в Джебраильском и Зангеланском районах. Армяне ракетами обстреляли Сиазанский, Габалинский и Кюрдамирский районы Азербайджана. 23 октября азербайджанцы возобновили наступление на севере Карабаха в Мартунинском (Ходжавендском) районе. Однако судьба войны решалась на южном направлении, где азербайджанцы продвигались в Джебраильском и Зангеланском районах. Азербайджанцы начали наступление на Кубатлыном направлении. 24 октября азербайджанцы подвергли ракетному обстрелу Степанакерт и Мартуни-Ходжавенд. Кроме того, начался обстрел Лачинского района. 25 октября азербайджанцы взяли под свой контроль Кубадлы и продолжали продвижение на Кубадлыном, Зангеланском и Джебраильском направлениях. 26 октября азербайджанцы занимали новые села в этих направлениях.

27 октября азербайджанцы начали продвижение в Лачинском районе. Армяне ответили обстрелом ракетами Бердинского района Азербайджана. 28 октября азербайджанцы продолжили продвижение в Агдеринском, Ходжавендском, Зангеланском, Физулинском, Кубадлыном направлении. Азербайджанцы обстреляли из ракет Степанакерт и Шушу, а армяне обстреляли ракетами Берде. 29 октября азербайджанцы продвигались на Ходжавендском, Физулинском и Кубатлыном направлениях. Армяне вели тяжелые бои в районах сел Чанахчи, Сгнах и Карабулак. Азербайджанская армия находилась в пяти километрах от Шуши. И. Алиев огласил об установлении временной администрации в освобожденных Зангеланском, Джебраильском, Физулинском, Ходжавендском и Кубадлыном районах. 30 октября азербайджанцы вели активные бои в районе Шуши. 1 ноября Степанакерт, Шуша и Мардакерт-Агдере подверглись обстрелам со стороны азербайджанцев. Азербайджанцы развернули наступление на Лачин с целью перерезать Лачинский коридор соединявший Армению с Нагорным Карабахом. 2 ноября велись бои в Мартунинском (Ходжавендском) районе. 3 ноября армяне вели тяжелые бои под Мартуни (Ходжавендом). 4 ноября Азербайджанцы вели наступление на Мартуни (Ходжавенд), Агдам, Шушу и Лачин, а также на ходжавендском и агдеринском направлениях. 5 ноября азербайджанцы вели бои в окрестностях Шуши у сел Дашалты и Туршсу. 6 ноября азербайджанцы активно обстреливали ракетами Степанакерт и Шушу. Армяне же

обстреляли позиции азербайджанцев в Товузском, Кедабекском, Дашкесанском районе. 7 ноября велись бои на участке Шуша-Дашатлы. Азербайджанцы развернули также наступление на Ходжалыном и Ходжавендском направлениях. Решающего успеха азербайджанцы достигли в Шуше вечером 7 ноября и 8 ноября Шуша перешла под контроль Азербайджана. Бегство армян из Шуши стало явным уже 7 ноября. Фактически азербайджанцам понадобилось немногим более недели, чтобы взять под контроль Шушу и ее окрестности. После падения Шуши перед азербайджанцами Степанакерт был как на ладони. Армян в Степанакерте охватила паника. Падение Шуши фактически означало развал системы обороны армян в Нагорном Карабахе. Все ожидали падения Степанакерта. 9 ноября азербайджанцы развернули наступление на Ходжавендском и Ходжалыном направлениях и на некоторые села Шушинского района. 9 ноября состоялся инцидент, когда на границе с Нахичеванским анклавом азербайджанцы сбили русский Ми-24. Ночью 10 октября Н. Пашинян подписал решение о капитуляции. Под мирным договором были поставлены подписи Н. Пашиняна, И. Алиева и В. Путина. Россия выступила как посредник. По мирному договору Армения обязывалась вернуть семь районов вокруг Нагорного Карабаха и признала за Азербайджаном занятые азербайджанской армией районы Нагорного Карабаха. Азербайджан же гарантировал мирное функционирование Лачинского коридора по которому соблюдалось сообщение между Арменией и Нагорным Карабахом. Азербайджану был обеспечен Мегринский коридор между Нахичеванским анклавом и иными территориями Азербайджана. Президент непризнанной Арцахской (Нагорно-Карабахской) республики А. Арутюнян отмечал в дальнейшем, что еще неделя такой войны и армяне бы потеряли весь Нагорный Карабах. Он отмечал логистические проблемы армянской группировки в Нагорном Карабахе. Поток армянских беженцев усложнил подход подкреплений из Армении по Лачинскому коридору. Беспилотники сыграли деморализующую роль на армянское общество и армянских воинов в Карабахе. В ходе войны по оценкам экспертов из 50 тыс. группировки армянских войск в Нагорном Карабахе пятая часть стала дезертирами. Нужно отметить, что также не оправдались надежды на то, чтобы сдержать азербайджанцев на Линии Оганяна. Сами укрепления на этой линии были деревянно-земляными вместо бетонных. Армяне проиграли войну еще потому, что недооценивали силу азербайджанцев и не провели активной дипломатической работы с другими странами. Как и в украинском казусе, европейские страны выразили только крайнюю

обеспокоенность. Лояльные армянам США были же заняты президентскими выборами, а потом процессом смены элит у руля страны. Надежда на внешние силы не сработала. Россия вмешалась только для того, чтобы не дать азербайджанцам победить окончательно и в дальнейшем и выступать миротворцем и продавать сторонам оружие. Армяне обязывались до 1 декабря 2020 г. оставить Кельбаджарский и Агдамский район. В район конфликта был выдвинута 15 мотострелковая бригада из Центрального военного округа России. 20 ноября азербайджанские войска взяли под контроль Агдамский район. 25 ноября азербайджанские войска вступили в Кельбаджарский район. Армянское население оставляло эти регионы сжигая дома, вырубая деревья и отравляя колодцы, чтобы они не достались азербайджанцам. 25 ноября Сенат Франции выступил с рекомендацией признать суверенитет Нагорного Карабаха. 1 декабря азербайджанские войска заняли Лачинский район. И. Алиев заявил народу, что карабахский конфликт разрешен и остался в прошлом. Впрочем, это не исключило дальнейшие громкие заявления о том, что Иреван это исконная азербайджанская земля, как и Зангезур. Армяне же надеялись на скорейший реванш. 10 декабря азербайджанские военные провели Парад Победы в Баку. 12 декабря в Азербайджане было отменено военное положение, которое было введено в стране с 27 сентября. В ноябре 2020 г. в Нагорный Карабах были введены русские и турецкие миротворцы. Потери сторон составили убитыми 2,8 тыс. воинов со стороны азербайджанцев и 2,3 тыс. со стороны армян по официальным данным. Позже министр обороны Армении В. Манукян указал что армяне потеряли около 5 тыс. При этом армяне понесли большие потери в военной технике. Кроме того, азербайджанцы захватили часть армянской военной техники и поставили ее себе на вооружение. Армения официально не огласила войну Азербайджану, но реально приняла участие в конфликте на стороне арцахских армян. На протяжении всего конфликта армянские СМИ вращали своим гражданам про ход боевых действий. Даже при падении Шуши армянские журналисты заявляли о возможном переломе в войне и гигантских потерях врага. Локальные успехи в контратаках раздувались, как например в боях под Гадрутом, раздувались пропагандой в ранг большой победы. Количество армянских беженцев с Нагорного Карабаха достигло 40 тыс., то есть около трети населения края. Причиной поражения Армении стала коррупция среди истеблишмента и военных. Армянская армия в техническом отношении практически осталась армией границы тысячелетий, в то время как азербайджанская армия стала современной

армией. Кроме того, армянское общество в период 1994-2020 гг. почивало на лаврах, считая что азербайджанская армия не умеет воевать. Впрочем, армяне не теряли надежды на пересмотр условий мира. Произошел ряд инцидентов. 26 ноября у села Цур Ходжавендского района армянские воины напали на азербайджанских военных. 8 декабря у с. Гадрут Ходжавендского района армяне снова напали на азербайджанцев. 11 декабря армянские воины предприняли провокацию у Гадрута. 12 декабря азербайджанские военные возобновили наступление в Нагорном Карабахе и взяли под свой контроль села Хцаберт и Хинтаглар Ходжавендского района. 13 декабря эти села были переданы под контроль русских миротворцев. 15 декабря азербайджанцы взяли в окружение поселок Киров. 27 декабря армяне вели бои с азербайджанцами у сел Туг и Акаку. Надежды армян на то, что русские будут воевать на их стороне против азербайджанцев не оправдались. Вероятно, перед началом конфликта И. Алиев добился от русского руководства гарантий невмешательства. Во время конфликта представитель России в ООН высказался, что если Турция выступает в поддержку Азербайджана, то Россия не поддерживает Армению. Собственно это было мстью В. Путина армянам за свержение пророссийского режима С. Саркисяна. Впрочем, достигнутый мир 10 ноября 2020 г. скорее походит на перемирие, чем на мир. Капитуляция вызвала волнения в Армении в ноябре-декабре 2020 г. Армянское общество призывало к отставке Н. Пашиняна, который фактически был назначен козлом отпущения. Однако поражение Армении было подготовлено десятилетиями коррупции, nepotизма и почивания на лаврах бывших побед. В такой ситуации Н. Пашинян был вынужден пойти на сближение с Россией. Русский консул в Армении начал играть большую роль в армянской политике. 13-14 мая 2021 г. состоялся конфликт на границе Азербайджана и Армении. 14 мая 2021 г. Армения попросила помощи у иных участников ОДКБ. 17 мая благодаря вмешательству русских конфликт был урегулирован. На выборах в июне 2021 г. партия Н. Пашиняна выиграла. Впрочем, у Н. Пашиняна среди армянской общины негативный имидж капитулянта. Армянское общество полно реваншистских настроений. И новые пораничные конфликты, а то и большая война лишь дело времени. Азербайджан же занимается активным освоением семи освобожденных районов и части Нагорного Карабаха. Отстраиваются села и города. Начинают функционировать административные органы⁴.

⁴ Аветикян Г. (2020) Война 2020 г. в Нагорном Карабахе: региональное измерение // Пути к миру и безопасности. № 2(59). с. 181-191; Абрамян А. С. (2020)

Выводы. Таким образом, мы пришли к следующим выводам. Армяне подошли к Первой Карабахской войне более подготовленными чем азербайджанцы. В составе армянских формирований было много кадровых военных и офицеров имеющих опыт военных столкновений в советской армии. Еще в 1989-1990 гг. армяне организовали добровольческие соединения. Азербайджанцы же смогли организовывать свои добровольческие соединения только после провозглашения независимости Азербайджана в августе 1991 г. Война перешла от локальных столкновений к принципиально новому уровню после резни в Ходжалы в феврале 1992 г. Это событие привело к падению режиму А. Муталибова в Азербайджане и приходу к власти Народного фронта. В переходный период весны 1992 г. азербайджанцы предприняли осад Степанакерта, но это наступление обернулось катастрофическим поражением падением Шуши. Когда летом 1992 г. к власти пришел А. Эльчибей азербайджанцы развернули большой контрнаступление и освободили северную часть Нагорного Карабаха. Азербайджанское наступление было остановлено к октябрю 1992 г. В ходе этого наступления отметились Р. Газиев и С. Гусейнов, которые заработали себе значительный политический капитал. В начале 1993 г. С. Гусейнов вступил в конфликт с А. Эльчибеем и отвел свои войска с передовой, что обернулось тем, что армяне заняли Кельбаджарский район. Попытка А. Эльчибея вернуть под свой контроль Гянджу, которая была занята частями С. Гусейнова, закончился для него политическим фиаско, поскольку С. Гусейнов двинул войска на Баку, а из Нахичевани прибыл Г. Алиев, который летом 1993 г. фактически взял власть в стране. Он вступил во временный альянс с С. Гусейновым. Политический кризис в Азербайджане обусловил потерю Агдама, Физули, Джебраила. Азербайджанская армия была дезорганизована. Только зимой 1993-1994 гг. удалось восстановить дисциплину и провести наступление на Кельбаджар, Мардакерт-Агдере и Горадиз. Наступление на Кельбаджарском направлении обернулось военной катастрофой. В мае 1994 г. Г. Алиев был вынужден подписать мирное соглашение в Бишкеке по которому признавал потерю Нагорного Карабаха и семи районов вокруг него. В 1998 и 2000 гг. предпринимались попытки решить карабахскую проблему мирным путем и прийти к компромиссу. Однако голуби мира находили отторжение у армянского истеблишмента и вообще общества. Доминировал Карабахский клан. Г. Алиев же на протяжении 1993-1994 гг. выстроил под себя вертикаль власти, расправившись со своими политическими противниками. С. Гусейнов был вынужден эмигрировать в Россию. В 2003 г. Г. Алиев передал власть своему

сыну И. Алиеву. Тот сумел нарастить экономическую и военную помощь. После серии локальных конфликтов на границе в 2008, 2010 и 2011 гг., в 2016 г. произошел значительный конфликт по всей линии столкновения. Конфликт лета 2020 г. был репетицией большой войны, которая началась в сентябре 2020 г. Основным направлением в отличие от первой карабахской войны было не северное, а южное. Бои в районе Мардакерта-Агдере и Талыша были предприняты в Азербайджане для отвлечения внимания. В битве 4-7 октября у Джебраила азербайджанским воинам удалось прорвать линию обороны армян. В середине октября азербайджанцам удалось добиться основных успехов заняв Гадрут и Зангелан. Армянская армия была дезорганизованной и ей пришлось оставить Кубадлынский, Зангеланский, Физулинский, Кубатлинский район. Армяне сосредоточились на боях на Шушинском, Ходжавендском, Лачинском направлении. Падение Шуши 7-8 ноября фактически обозначило крах армянских сил в Нагорном Карабахе. Крах армянской власти в регионе был вопросом времени. В интересах России было не дать Азербайджану полностью освободить Нагорный Карабах. То, что в Армении было воспринято как капитуляцию и позор, на самом деле спасло для армян половину Нагорного Карабаха. По мирным договоренностям 10 ноября армянам пришлось оставить еще занимаемые ими Кельбаджарский, Агдамский и Лачинский районы и примириться с потерями Физулинского, Джебраильского, Кубадлынского, Зангеланского районов и половины Карабаха. Армяне предпринимали провокации в ноябре-декабре 2020 г. с целью возобновить конфликты. Причиной поражения Армении во Второй Карабахской войне была коррупция, nepotizm и инфантильность армянского истеблишмента и общества вообще. В то время как азербайджанцы 25 лет готовили реванш, армяне были высокомерны и почивали на лаврах победы в Первой Карабахской войне. Большую роль сыграло то, что западные союзники армян не пожелали предпринять что-то большее чем дипломатическая поддержка. Турция же открыто поддержала Азербайджан. Россия же практически была нейтральной и вмешалась в конфликт лишь в последний момент не дав азербайджанцам добыть окончательную победу. Попытка армян втянуть в конфликт с Азербайджаном в мае 2021 г. также окончилась неудачей.

Литература

- Абрамян А. С. (2020) Политика популизма Эрдогана – вызов в Нагорном Карабахе Постсоветский материк. № 3 (27). С. 42-63
- Аветикян Г. (2020) Война 2020 г. в Нагорном Карабахе: региональное измерение // Пути к миру и безопасности. № 2(59). С. 181-191.
- Агаджанян М. (2012) Предложение Азербайджаном автономии Нагорному Карабаху – имитация мирного урегулирования XXI век. С. 53-71
- Агазаде М. М. (2019) Нагорно-Карабахский конфликт в рамках национальных интересов Ирана Постсоветские исследования. Т. 2. № 6. С. 1402- 1410.
- Айвазян А. (2019) Пашинян: новый подход к нагорно-карабахскому вопросу Научно-аналитический вестник ИЕ РАН. № 3. С. 64-68.
- Алиев Н. (2005) Нагорно-Карабахский конфликт: правовые аспекты урегулирования Центральная Азия и Кавказ. № 3 (39). С. 27-35.
- Аллахвердиев К. (2010) Приоритеты стратегии обеспечения этнополитической безопасности Азербайджанской республики в контексте модернизации страны Кавказ и глобализация. Т. 4. Вып. 1-2. С. 52-61
- Арутюнян В. С. (2016) Особенности внешнеполитических связей Нагорно-Карабахской республики Вестник Томского государственного университета. № 412. С. 35–39.
- Арутюнян В. С., Девятков А. В., Мостовских И. Ю. (2013) Внутренние и внешние ресурсы де-факто государственности Нагорного Карабаха Вестник Челябинского государственного университета. № 36 (327). История. Вып. 58. С. 80–85.
- Астахова М. А. (2011) Турецкая модель развития и причины несостоятельности для постсоветских стран прикаспийского региона Известия Саратовского университета. Т. 11. Сер. История. Международные отношения. Вып. 1. С. 87-91
- Бочарников И. В. (2015) Проблемы и перспективы урегулирования Нагорно-Карабахского конфликта Постсоветский материк. № 1 (5). С. 29-40
- Габер Е. (2013) Турецко-американские отношения на Кавказе: перспективы сотрудничества в урегулировании региональных конфликтов Кавказ и глобализация. Т. 7. Вып. 1-2. С. 29-45

- Гасанова А. А. (2018) Роль России в урегулировании конфликта в Нагорном Карабахе Постсоветские исследования. Т. 1. № 2. С. 217-220
- Гусейнова Н. (2018) Азербайджанско-российские отношения (1991-1994 гг.): характер и особенности Постсоветские исследования. Т. 1. № 2. С. 203-208.
- Де Ваал Т. (2005) Черный сад. Армения и Азербайджан между миром и войной. М.: Текст. URL: <https://www.twirpx.com/file/906653/> Accessed 1.11.2021.
- Дериглазова Л., Минасян С. (2011) Нагорный Карабах: парадоксы силы и слабости в локальном конфликте. Ереван: Институт Кавказа.
- Десяев Д. Г., Напалкова И. Г. (2018) Нагорнокарабахский конфликт: цепная реакция на фоне украинских событий Регионоведение. Вып. 26. № 1. С. 9-27.
- Дудайти А. К. (2019) Проблемы кавказской политики Ирана в период вооруженного конфликта в Нагорном Карабахе (1991-1994 гг.) Гуманитарные и юридические исследования. С. 71-75.
- Ерицян И. Н. (2015) Политические истоки Нагорно-Карабахского конфликта в XX веке Известия Иркутской государственной экономической академии. Т. 25. № 4. С. 717–721.
- Ибрагимов А. Г. (2018) Нагорный Карабах: Разрешение конфликта посредством региональной интеграции Постсоветские исследования. Т. 1. № 2. С. 170-175.
- Ибрагимов А. Г. (2020) Нагорно-Карабахская проблема в контексте региональных интересов Постсоветские исследования. Т. 3. № 3. С. 200-205.
- Маркедонов С. М. (2018) Тридцать лет Нагорно-Карабахского конфликта: основные этапы и перспективы урегулирования Постсоветские исследования. Т. 1. № 2. С. 129-138
- Машковцев А. А. (2005) Армяно-азербайджанский конфликт в Нагорном Карабахе. Киров: Издательство Вятского государственного университета.
- Ниязов Н. (2012) Нагорно-Карабахский конфликт между Арменией и Азербайджаном и развитие военно-промышленного комплекса Азербайджана Кавказ и глобализация. Т. 6. Вып. 2. С. 7-23.
- Нуриева И. (2016) Нагорный Карабах – исконно азербайджанская территория Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история. № 1 (53). С. 51-56.

- О'Бойхин Д. (2012) Выборы в де-факто государствах Абхазия, Нагорный Карабах и Преднепровье в 2011-2012 гг. Политическая наука. С. 135-161.
- Офлаз Б. (2013) Роль международных организаций в решении проблемы Нагорного Карабаха Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. № 160. С. 187-195
- Петрова С. В. (2011) Развитие суверенизации Нагорно-Карабахской республики в современных политических условиях Теория и практика общественного развития. № 6. С. 167-170.
- Петросян А. (2020) Последствия войны в политически-дипломатической и военной сферах Армении Панорама войны. № 5. С. 37-42.
- Пономарев В. А. (2011) Социально-политические причины возникновения межэтнического конфликта в Нагорном Карабахе и вокруг него в конце 1980-х – начале 1990-х Вестник Кемеровского государственного университета. № 2 (46). С. 33-39
- Саркисян М. (2010) Нагорный Карабах: война и политика (1990-1993). Война в Нагорном Карабахе и внутренний конфликт в армянском обществе. Ереван: Армянский центр стратегических и национальных исследований.
- Сафарян Д. К (2015) вопросу о позиции турецкой общественно-политической мысли по проблеме установления официальных отношений с Арменией (1991-1998 гг.) XXI век. № 2 (35). С. 119-134.
- Сизов С. Г. (2017) Непризнанные государства на постсоветском пространстве и позиция России Вестник Омского университета. Серия «Исторические науки». № 1 (13). С. 124–128.
- Смелая А. Ю. (2014) Политико-правовые механизмы урегулирования этнополитического конфликта в Нагорном Карабахе Интеллектуальный потенциал XXI века: ступени познания. № 25. С. 74-78
- Шабельникова О. В. (2012) Участие Азербайджана в европейской политике соседства Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения. С. 82-89.
- Шафиев Ф. (2007) Этнические мифы и предубеждения как препятствие на пути урегулирования противостояния: армяно-азербайджанский конфликт // Кавказ и глобализация. Т. 1 (2). С. 66-80.
- Федорченко С. В. (2018) Нагорный Карабах в ракурсе информационных войн // Постсоветские исследования. Т. 1. № 2. С. 209-216.

- Хачатрян Д. Г. (2018) Нагорно-Карабахский конфликт сквозь призму отношений Армении и Турции Постсоветские исследования. Т. 1. № 2. С. 221-231. 39. Чантуридзе Л. (2009) Глобализация региональных конфликтов: будущая война за Нагорный Карабах Центральная Азия и Кавказ. № 6 (66). С. 28-38.
- Aivazian A. (2001) Possible Solutions to the Nagorno-Karabagh Problem: a Strategic Perspective// *The making of Nagorno-Karabakh: from secession to republic*. Chippenham: Palgrave. P. 202-239.
- Babaev A. (2020) Nagorno-Karabakh: the genesis and dynamics of the conflicts *The Nagorno-Karabakh deadlock. Insights from successful conflict settlements*. Frankfurt am Mein: Springer. P. 17-38.
- Geoukjian O. (2012) *Ethnicity, Nationalism and Conflicts on South Caucasus. Nagorno-Karabakh and the Legacy of Soviet Nationalities Policies*. Padstow: Ashgate.
- Giragosian R. (2001) Nagorno-Karabagh: International Political Dimensions// *The making of Nagorno-Karabakh: from secession to republic*. Chippenham: Palgrave. P. 240-253.
- Goya M. *La guerre de Haute-Karabakh (2020). Enseignements operationnels*. URL: <https://book4you.org/book/11755998/e1cb2b?id=11755998&secret=e1cb2b&dsourc=recommend&signAll=1&ts=1712> Accessed 1.11.2021.
- Kazimirov V. (2014) *Peace to Karabakh. Russia's mediation in the settlement of the Nagorno-Karabakh conflict*. Moscow: Ves Mir
- Krüger H. (2010) *The Nagorno-Karabakh conflict. A legal analysis*. Frankfurt am Mein: Springer
- Melkonian M. (2011) Betrayed promises of the Karabagh movement: a balance sheet *The making of Nagorno-Karabakh: from secession to republic*. Chippenham: Palgrave. P. 178-201
- Merezhko O. (2014) *The problem of Nagorno-Karabakh conflict and international law*. Kiev: Dmitry Burago Publishing house.
- Souleimanov E. (2013) *Understanding Ethnopolitical Conflict Karabakh, South Ossetia, and Abkhazia Wars Reconsidered*. New-York: Palgrave Macmillan
- Yunusov A. (2005) *Karabakh: past and present*. Baku: Turan

CHAPTER XVI

GÜNEY KAFKASYA BÖLGESEL İHTİLAFLARI KAPSAMINDA TÜRKİYE- RUSYA İLİŞKİLERİ VE FAALİYETLERİ

TURKEY-RUSSIA RELATIONS AND ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF THE SOUTH CAUCASUS REGIONAL CONFLICTS

Pervin Naibov¹

Giriş

Soğuk Savaşın bitmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Türkiye'nin eski Sovyet bölgelerine ilgisi artmıştır. Bu minvalde bölgede yaşanan çatışmalar Rusya-Türkiye ilişkilerinin seyrine de etki etmektedir. Rusya-Türkiye arasında en kritik durum Türkiye'nin Rus askeri uçağın düşürmesi ve bunun akabinde Rusya'nın Türkiye'ye uyguladığı ambargo olmuştur. Ancak bu kriz karşılıklı adımlarla aşılmış ve bölgesel sorunların çözümünde birlikte hareket ettikleri gözükmiştir. Öte yandan, Rusya'nın son 20 yılda Türkiye'nin çevresinde gücünü yeniden artırması, Türkiye için endişe verici bir durum yaratmıştır. Bu kapsamda Rusya'nın; 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı, Kırım'ın ilhakı ile Karadeniz'de üstünlüğü ele geçirmesi ve Suriye'de önemli güç haline gelmesi Rusya'nın jeostratejik olarak önemli kazanımlar elde etmesini sağlamıştır. Bölgesel çatışmalara sürekli müdahale etmesi ve çatışmalar vasıtasıyla askeri varlığını bölgelere göndermesi Türkiye'yi sorunların çözümü için Rusya ile iş birliği yapmak zorunda bırakmaktadır. Diyer taraftan Türkiye bu bölgelerde özellikle Güney Kafkasya'ya ve Ukrayna'ya asker göndermek yerine bu ülkelerle askeri ilişkileri güçlendirdiğini görmekteyiz. Bu durum ise Rusya ve Türkiye'nin bölgesel sorunlarda farklı yollardan çatışan taraflara askeri yardımda bulunmaları iki ülkenin iş birliğinin kırılma hal almasına neden olmaktadır. Makale çerçevesinde de Güney Kafkasya temelinde Rusya ve Türkiye'nin bu alanlardaki faaliyetleri araştırılacaktır.

¹ Ege Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, Doktora öğrencisi; pervin.naibov@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8332-6369

Batı'nın Güney Kafkasyada zayıf kalmasına karşın ve çatışmalarda Rusya'nın başat aktör olması Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerde Batı'dan farklı politika sergilemesine neden olmuştur. Bu kapsamda 6'lı formatının Türkiye tarafından önerilmesi, özellikle ekonomik ve bölgesel sorunlarda Rusya ile iş birliğine girdiğini göstermektedir. Dolayısıyla bunun iki nedeni vardır; Birincisi, Batı'nın zayıf kalması ve Türkiye'nin bölgesinde oluşan sorunlara yaklaşımı Türkiye için olumsuz sonuçlar doğurması; ikincisi ise Rusya'nın son zamanlarda Türkiye'nin çevresinde aktif faaliyetlerde bulunmaya başlamasıdır. Ancak Türkiye ve Rusya, bölgesel sorunlarda birlikte çözüm arayışlarına girseler de iki ülkenin, farklı çatışan taraflarda yer alması, sorunlu bir ilişkinin olmasına sebep olmaktadır. Bunun nedeni, Türkiye'nin zamanla Batı ile kurmuş olduğu kurumsal yapının benzerini Rusya ile kuramamasından kaynaklanmaktadır. Türkiye-Rusya ilişkilerinde özellikle kurumsal altyapının oluşturulamamasının nedenlerinden birisi Rusya'nın NATO'dan kaynaklanan tehdit algısı ile yapmış olduğu faaliyetlerin, Türkiye'nin güvenliğini önemli bir şekilde etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkilerin nasıl adlandırılacağı sorunsalı ortaya çıkmaktadır.

İki ülke arasındaki anlaşmazlıklar giderilmediğinden, Türk-Rus ilişkileri ağırlıklı olarak “iş birliği rekabeti” veya “düşmanca iş birliği” olarak tanımlanmaktadır (Özdal, Zvyagelskaya, ve Svistunova, 2021, 3). Bu iki ülkenin Dışişleri Bakanlıklarının açıklamalarında da görülmektedir. Örneğin Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 2018 Moskova ziyaretinde, “Rusya bizim için stratejik bir ortaktır” ifadesini ilk kez kullanmıştır (Hacıoğlu, 2018). Ancak Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov 2020 Ekim ayı konuşmasında şu cümleyi kullanmıştır – “Türkiye’yi hiçbir zaman stratejik müttefikimiz olarak nitelendirmedik. Bu partnerliktir ve birçok alanda bu partnerlik doğası gereği büyük ölçüde stratejiktir” (Kommersant, 2020). Dolayısıyla Türkiye bölgesel sorunlarda son zamanlarda Rusya ile ilişkileri normalleştirmeye çalışsa da karşı tarafın tutumu bu ilişkilerin yönüne etki etmektedir. İki ülke arasındaki ilişkileri güce dayalı iş birliği olarak belirtebiliriz. Çünkü iki taraf da bölgesel sorunlarda askeri varlıklarını ve askeri ilişkilerini güçlendirmiş ve daha fazla gerginliğin yaşanmaması için çatışmaların çözümü için iş birliğine girmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz.

Bölgesel Sorunların Çözümü Mü Yoksa Bölgede Askeri Varlığın Artması Mı?

Son zamanlarda Türkiye'nin Rusya politikası, Batılı müttefikleri ile gerginlik yaşayacak şekilde Türkiye'nin dış politikasının dengeleyici tutum almasına neden olmaktadır. Diğer taraftan bölgesel sorunlarda Rusya ve Türkiye'nin

çatışan taraflarla askeri iş birliklerini artırmaları ikili ilişkilerde sorunların çözümünde vekalet güçlerini kullanması sorunsallığını gündeme taşımaktadır (Mackinnon, 2020; Stronski, 2021). Rusya'nın Güney Kafkasya'da Ermenistan ve ayrılıkçı Abhaz ve Osetinleri desteklemesi, buna karşılık Türkiye'nin Azerbaycan ve Gürcistan'a askeri destek sağlaması Rusya-Türkiye aralarındaki çıkar çatışmasını bu güçler tarafından yürütülmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla sorunların çözümü için girişimlerde bulunan ülkelerin aynı zamanda bu bölgelere askeri gücü artırması iki tarafın da bölgeden kaynaklanan tehdit algılarını farklılaştırmaktadır.

Güney Kafkasya'da Rusya ve Türkiye'nin Askeri Varlığı

Gürcistan'da Rus askerleri Kasım 1998'de Rus sınır birliklerinin geri çekilmesine ilişkin bir anlaşma imzalaması ve 1999'da Rus sınır birlikleri Gürcistan topraklarından ayrılması ile başlamıştır. Mayıs 1996'da, Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Viyana Konferansı'nda, Rus tarafı ile yeni bir müzakere turu başladı (Gürcistan'daki Çatışma Vakalarının Saptanması Konusunda Bağımsız Uluslararası Misyon, 2009). Müzakereler sonucunda Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'nın (CFE) bir parçası olan 17 Kasım 1999'da AGİT İstanbul Zirvesinde «İstanbul Anlaşması» imzalanmıştır. 2001 yılına gelindiğinde Rusya, üssünü Vaziani'den ve kısmen de Gudauta'dan çekmişti (The Legislative Herald of Georgia, 2005). Rusya'nın “İstanbul Anlaşması” kapsamında Ahalkalaki ve Batum'daki (bu iki askeri üs Türkiye sınırında bulunmaktaydı) üsleri geri çekme yükümlülüğünü yerine getirmemesi üzerine müzakereler durma noktasına geldi (Damoukidebloba, 2016). 2005'te yeniden başlayan müzakere sonucunda 31 Mart 2006'da, esas olarak Batum ve Ahalkalaki üslerinin 2008'de kapatılmasına odaklanan Soçi'de nihai imza atıldı. Ruslar her ikisini de Kasım 2007'de kapattı (Damoukidebloba, 2016). Bununla da Gürcistan topraklarında sadece Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinde barış gücü askerleri bulunmuştur (Gürcistan'daki Çatışma Vakalarının Saptanması Konusunda Bağımsız Uluslararası Misyon, 2009).

Gürcistan topraklarından özellikle Türkiye sınırından Rus askerlerinin uzaklaşması Türkiye'nin sınır güvenliğine önemli katkı sağlamıştır. Türkiye aynı zamanda bu bölgelere ekonomik ve siyasi yönden açılımlar gerçekleştirmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra Hazar enerji kaynaklarının Avrupa'ya güvenli bir şekilde aktarılması girişiminde Türkiye ön plana çıkmıştır. Rus askerlerinden arındırılmış topraklardan geçen boru hattının güvenliği bölgenin istikrarı için önemli gelişme olarak nitelendirilebilir. Bu süreç 2008 Rusya- Gürcistan savaşı ile bir daha bozulmuştur. Bu savaştan itibaren Rusya Gürcistan topraklarında askeri

varlığını yeniden canlandırmıştır. 2010’da Rusya ve Abhazya ve Güney Osetya Bölgeleri Ortak Rus Askeri Üssü kurulmasına ilişkin bir anlaşma imzaladılar (49 yıl boyunca, her 5 yılda bir otomatik uzatma olasılığı). En önemlisi, 2014 yılında Abhazya ve Rusya Silahlı Kuvvetlerinin Ortak Grupları (Bokuchava, Chitishvili, and Nanuashvili, 2020) 18 Mart 2015’te ise Rusya ve Güney Osetya tarafından “birleşik bir savunma ve güvenlik alanı oluşturmak” amacıyla İttifak ve Entegrasyon Antlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre, Güney Osetya silahlı kuvvetleri ve güvenlik hizmetleri, Rus askeri ve güvenlik güçlerinin ilgili yapılarına entegre edilmiştir (European Parliament, 2016). Anlaşmalarla bu bölgelerin kara/deniz sınırlarının korunması ve silahlı saldırıları önlemek hedeflenmiş ve bir müttefike yapılan saldırı, başka bir müttefike yapılan saldırı olarak anlaşmaya dahil edilmiştir (Bokuchava, Chitishvili, and Nanuashvili, 2020). Aynı zamanda Abhazya’daki askeri üste S-300 hava savunma füze sistemi yerleştirilmiştir (Batashvili, 2018).

1990’larda Azerbaycan-Ermenistan Savaşı’nda Ermenistan’a destek olduğunu vurgulayan Azerbaycan Halk Cebhesi hükümeti ülkede Rus askerinin bulunmasını istememiştir. Rusya ise askerlerini Güney Kafkasya’nın iki savaştan ülkesinin sınır bölgesine yerleştirmeyi amaçlıyordu. AGİT’in kendisi faaliyetlerini Rusya ile koordine etmekteydi ve taslak tekliflerinde her zaman Rus gözlemcilerinin Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) çerçevesinde cepheye veya somut olarak işgal altındaki Laçin bölgesindeki Azerbaycan-Ermeni sınır bölgesinde konuşlandırılmasını dikkate almaktaydı (Abilov ve Isayev, 2015). Rusya’nın Haziran 1992’de BDT barış güçlerinin çatışma bölgelerinde konuşlandırılması, dış sınırların ortak korunması, yani Rusya ile koruma anlaşmalarına katılmayı önermekteydi (Meydan TV, 2016).

Ancak Azerbaycan parlamentosunun BDT konusundaki kararının ardından hükümet Rusya’nın askeri teklifini reddetti. AHC hükümetine göre, Rusya’nın niyeti Dağlık Karabağ’ı ülkenin geri kalanından izole etmekte ki, bu ulusal egemenliğe bir tehdit olarak görülmelidir. Böylece Elçibey hükümeti, Rus birliklerinin Azerbaycan’dan çekilmesinde ısrar etti (Abilov ve Isayev, 2015). Azerbaycanda bulunan birçok askeri birlikler Azerbaycan ordusuna devredildi veya kaldırıldı. Ancak, Gence ve Şemkir’de konuşlanmış ve o zamanlar eski SSCB’nin en yetenekli hava indirme birimi olarak kabul edilen 104. Tümen Azerbaycan’da kalmaya devam etmekteydi. Rusya Savunma Bakanlığı 104. askerin Azerbaycan’da kalması için cazip teklifler sunmaktaydı. Örneğin, ortak tatbikatlar, silah temini ve diğerleri (Meydan TV, 2016). Ancak Azerbaycan’ın ısrarı sonucu 25 Mayıs 1993 son askeri üs kapatılmıştır. Böylelikle Azerbaycan, Rusya’nın askerini tamamen geri çektiği Sovyet sonrası ilk devlet oldu (Abilov

ve Isayev, 2015). Azerbaycan'da sadece Gabala Radar istasyonu varlığını sürdürmüştür. Bu da kira bedeli üzerinde anlaşmazlıklar yaşanması sonucu 10 Aralık 2012 tarihinde Rusya tarafından faaliyetine son verilmiş ve istasyonu 5 Ekim 2013 tarihinde tamamen Azerbaycan'a devredilmiştir (Zverev, 2017).

Rus askeri varlığı Azerbaycan topraklarında, 2020 İkinci Karabağ Savaşı sonrasında tekrar görülmektedir. Öyle ki Rusya'nın arabuluculuğu sonucunda imzalanan ateşkesin 3. ve 4. maddelerinde Rus barış gücünün bölgelere yerleştirilmesi vurgulanmıştır (Rusya Cumhurbaşkanlığı Yönetim Ofisi, 2020). Savaş sonucunda Rusya, Güney Kafkasya'da bulunan 3 ülkede de -Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan- farklı statülere sahip askeri varlığını yeniden kurmuştur. Aynı zamanda şunu da vurgulamak gerekiyor ki, Rus barış gücü askerleri bir çatışmadan sonra bir bölgeye konuşlandırıldığında, ayrılma eğilimi göstermemektedirler (Rácz, 2021). Örneğin Gürcistan'da barışı koruma güçleri daha sonra 2008'de savaştan taraf olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak aşağıda da vurgulanacağı gibi Türkiye-Azerbaycan arasında 2010 yılında imzalanan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması bu soruna Gürcistan'dan farklı bir durum katmaktadır. Dolayısıyla bu dikkate alınırsa önümüzdeki yıllarda bu konu gerek Azerbaycan Rusya gerek ise Rusya Türkiye ilişkilerinde sorunlu konu olacağı gibi gözükmemektedir.

İkinci Karabağ Savaşı sonrası Rusya ve Ermenistan Azerbaycan sınırında ikinci Rus askeri üssünün kurulması üzerinde müzakerelerin yürütüldüğü bilinmektedir. Ermenistan Başbakanı Paşinyan'a göre, ülkenin güneyindeki Syunik bölgesinde yeni birliklerin oluşturulduğunu, bu Ermenistan'ın güvenliğinin ek bir garantisi olacağını vurgulamıştır. (RBC.RU, 2021). Dolayısıyla Rusya Ermenistan'da bu savaşla birlikte askeri gücünü artırmayı hedeflemiştir. Ermenistan'daki Gümrü Rus askeri üssüne (102. üssü) gelecek olursak üs Sovyetler döneminde oluşturulmuş ve Sovyet sonrası Ermenistan'ın sınır güvenliğini koruması için önemsemiştir. Azerbaycan ve NATO üyesi Türkiye tarafından Ermenistan'ın kara ablukası ve ayrıca Rus-Gürcü gerilimi, 102. üssün lojistiğini önemli ölçüde karmaşıklaştırmakta. Şu anda üs çoğunlukla Rusya-Hazar Denizi-İran-Ermenistan hava yolu üzerinden nakliye uçakları tarafından tedarik ediliyor. Bu ise üssün bölge dışı kullanımını zorlaştırmakta (European Parliament, 2016).

Türkiye ise askeri üs kurmak yerine bölgeye askeri-mali yardım sağladı şeklinde gözükmemektedir. Türkiye'nin askeri tatbikatlar ve birliklerin modernizasyonu alanındaki desteği öncelikle Gürcistan için fayda sağlamıştır. 2001 yılında Marneuli'de restore edilen askeri havaalanı Türk yardımı ile hizmete açılmıştır (Heinrich-Böll-Stiftung, 2018). Türkiye Gürcistan'ın askeri

alanına önemli mali yardımlarda bulunmuştur. Örneğin Aralık 2019 yılında iki ülkenin Savunma Bakanları arasındaki görüşme sonucunda ülkeler arasında askeri-mali iş birliği anlaşması imzalandı- Türkiye Gürcistan'a 100 milyon liralık hibe vermiştir (Gürcistan Savunma Bakanlığı, 2019) Aynı zamanda Türkiye askeri teçhizat bakımından da Gürcistan'a destek vermektedir. Örneğin, en son Marneuli Havalimanı'nın malzeme ve teknik yeteneklerini geliştirmek için Gürcistan Savunma Kuvvetlerine çeşitli türlerde özel teçhizat verilmiştir (Gürcistan Savunma Bakanlığı, 2021a). 2002 yılında Gürcistan'da personelinin bir kısmı Türk askerlerinden oluşan Türk birliklerinin desteğiyle "United Military Academy" kuruldu. Bununla birlikte Gürcü askerleri daha önce Kosova'daki KFOR gibi Türkiye liderliğindeki uluslararası barışı koruma operasyonlarına katılmıştır (Heinrich-Böll-Stiftung, 2018).

Azerbaycan Türkiye askeri iş birliğine baktığımızda daha kapsamlı ve sıkı bir ilişkide olduğunu söyleyebiliriz. 16 Ağustos 2010'da, Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması. Buna göre, iki taraftan birine saldırı düzenlendiği takdirde BM'nin 51. maddesi gereğince tüm önlemlerin alınması maksadıyla birbirine karşılıklı yardım gösterecekleri üzerinde anlaşmışlardır (Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 2011). Bu husus Haziran 2021'de Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanan Şuşa Beyannamesi'nde bir daha vurgulanmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın internet sitesi, 2021). Bu antlaşmaya 2002'de Ermenistan'ın Kolektif Güvenlik Antlaşması'na üye olması ve bu kapsamda 2009'da Güney Kafkasya'da Ermenistan Rusya ortak askeri güç kurması (Yesevi, 2013) karşısında Türkiye'nin Azerbaycan'ın güvenliği başta olmak üzere bölgedeki Rus askeri varlığını dengelemek için Azerbaycan ile benzeri bir anlaşma yaptığını söyleyebiliriz.

Silah satışlarında ise durum şu şekildedir- 2011-2020 Azerbaycan'ın silah transferlerinin büyük bir kısmı Rusya'dan (60.1%) gerçekleştirmekte. Ermenistan'ın silah transferlerinin 93.7% ise Rusya'dan yapmaktadır. Türkiye ise 2011-20 yılları arasında Azerbaycan'ın silah ithalatının yüzde 2,9'unu oluşturmaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı silah transferleri, yalnızca iki ülke arasındaki güçlü ekonomik ve kültürel bağlarla değil, aynı zamanda Türkiye'nin daha geniş dış politika çıkarlarıyla da bağlantılı olduğu görünüyor. Dolayısıyla Türkiye, Azerbaycan ile ilişkilerini güçlendirerek, Güney Kafkasya'daki siyasi varlığını da genişletmektedir (Wezeman, Kuimova ve Smith, 2021). Azerbaycan NATO kapsamında KFOR'da Türk Tabur Görev kuvveti bünyesinde bulunmuş ve yine Afganistan'da ISAF Azerbaycan askerleri Türk birliklerine bağlı olarak görev yapmışlar (Darıcı, 2018). Gürcistan'dan

farklı olarak Azerbaycan'ın dış politikasında NATO'ya üye olmak hedefi olmadığından Türkiye'nin amacı Azerbaycan ordusunun altyapısının, teknik donanımının ve savunma kabiliyetinin NATO standartlarına uygunlaştırılması ve savaş kabiliyetini artırmak olmuştur (Askerzade, 2009).

Sonuç olarak, Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki çatışmalarda, Rusya'nın çıkarlarına karşı gelen taraflara destek vermesinin nedeni Rus baskısını dengelemek içindir. Dolayısıyla 1990'lardan günümüze Güney Kafkasya'da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında çeşitli alanlarda stratejik bir ortaklığa dönüşen üçlü iş birliği oluşmuştur. Özellikle Avrupa- Atlantik yapılarıyla entegrasyon stratejisini seçen Gürcistan, NATO üyesi Türkiye ile savunma ortaklığını askeri güçlerini NATO standartlarına yükseltmek için önemli bir araç olarak görüyor (Garibov, 20018). Gürcistan'ın NATO'ya üye olması taraftarı olan Türkiye bu çerçevede gerçekleşen politikalara olumlu tavır sergilemektedir. Gürcistan'da NATO askeri tatbikatlarının (Agile Spirit) gerçekleştirilmesinde aynı zamanda Azerbaycan da katılmaktadır (Gürcistan Savunma Bakanlığı, 2021b).

Tüm bu gelişmelerin en önemli göstergelerinin sonucunu İkinci Karabağ Savaşı'nda görülmüştür. Bu savaşta Türkiye'nin Azerbaycan'a vermiş olduğu siyasi ve askeri desteğinin sonuçları görülmüştür. Savaşta Türk yapımı silahlı insansız hava araçlarının kullanılması savaşın seyrine önemli katkı sağlamıştır. Dolayısıyla Türkiye artık bölgesel sorunları etkilemek için büyük ölçüde sert gücüne de güveniyor (Zanotti ve Thomas, 2021). İkinci Karabağ Savaşı'nda başarılı sonuç vermesi sonucu insansız savaş uçakları Türkiye için önemli bir dış politika aracı olacağı görülmektedir. Dolayısıyla İHA ve SİHA konusuna kısacada değinecek olursak bu Rusya ve Türkiye arasında bir gerginlik yaratmasına olanak tanımaktadır. Öyle ki 2021 baharındaki Rusya-Ukrayna gerginliğinde Türkiye bu uçakları Ukrayna'ya da satmıştır ve bu Moskova ve Ankara arasında başka sürtüşmeler yaşanmasına neden olmuştur (Daniel, 2021). Bununla birlikte Türkiye, son yıllarda Ukrayna ile "savunma ve havacılıkta hassas teknolojilerin" ortak geliştirilmesini ve üretilmesini içeren önemli savunma bağları kurmuştur (Lapaiev, 2019). Bu tür gelişmeler bir taraftan ülkenin silahlanmasına yardımcı olurken aynı zamanda bu silahları çatışmaların çözümünde kullanılması olanağını da artırmaktadır. Bunun ile birlikte Azerbaycan'ın İkinci Karabağ zaferi, Türkiye'nin askeri operasyonları planlamada askeri personel yeterliliğini geliştirmede, Azerbaycan'ın genel savaşa hazır olma durumunu artırmada ve çatışma sırasında saldırı planlamasının koordine etmesinde yardımda bulunması Türkiye'nin yıllarca süren çalışmasının sonucudur (Shahbazov, 2021). Savaşta Türkiye'nin önemli Rus savunma sistemlerini imha etmesini sağlayan insansız

savaş uçakları (Doran, 2020), Rus askeri teknolojisi karşısında Türk askeri teknolojisinin bir nevi rakabet alanı haline geldiğini söyleyebiliriz.

Bölgede İş Birliği

Ermenistan-Azerbaycan savaşı sonrasında Türkiye bölgede konuşlandırılan barış güçleri içinde bulunmaya çalışsa da bu durum, Ermenistan ve Rusya tarafından kabul görülmemiştir. Ancak Şubat 2021’de Rusya ve Türkiye, ihlalleri izlemek için insansız hava araçları kullanarak Azerbaycan’da ortak bir ateşkes izleme merkezi açtı. Sonuç Türkiye için “mümkün olanın en iyisi” olduğunu belirtebiliriz (International Crisis Group, 2021). Aynı zamanda askeri güç sorunlara tam çözüm sunmamaktadır. Özellikle 2008 Gürcistan savaşından bu yana, Rusya’nın barış güçlerine yönelik her türlü saldırıyı savaş nedeni olarak kullanmaya hazır olduğu açıktır. Dağlık Karabağ’ın hâlâ Ermeni kontrolündeki kısımları için, Rus ordusunun istense bile ayrılmamaya karar vermesi halinde, yeni bir çatışma riski doğurabilir. Bu da NATO-Rusya çatışmasına yol açabilir ki bu muhtemelen iki tarafın da riske atmaya istekli olmadığı bir şeydir (Rác, 2021). Dolayısıyla istikrarın sağlanması için bölgede ekonomik ağırlıklı iş birliğinin gerçekleştirilmesi konusu gündeme gelmektedir.

Bu kapsamda Türkiye Güney Kafkasya’da istikrarın sağlanması için Rusya ile iş birliğinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Öyle ki, daha 2008 Rusya-Gürcistan savaşında sorunun çözümü için Rusya’nın da içinde bulunduğu bölgesel iş birliği önermiştir- Kafkaslar İttifakı. Batı bu girişime tepki ile karşılamıştır. Zira AB ve NATO kapsamında ortak bir tavır geliştirilmeye çalışılırken Türkiye’nin müttefiklerinden bağımsız tek taraflı olarak bu girişimde bulunması kuşku doğurmuştur (Çelikpala, 2010).

İkinci Karabağ Savaşı sonrasında Türkiye’nin Kafkasya’da yeniden bir platformun oluşturulması teklifinde bulunmuştur. Bu defa 6’lı iş birliği platformu yani Türkiye, Rusya İran, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan şeklinde önerilmiştir. Rusya ve Azerbaycan, İran bölgesel planlara desteklerini ifade etseler de, Gürcistan ve Ermenistan’ın ciddi endişeleri var. Platformun odak konusu bölgedeki karayolu ve demiryolu ağlarının genişletilmesidir (Kaleji, 2021a). Ermenistan, Azerbaycan ve Rusya arasındaki İkinci Karabağ Savaşını bitiren ateşkes anlaşmasının dokuzuncu maddesi, bölgesel ulaşım bağlantılarının “engellenmemesi” çağrısında bulunuyor ve daha özel olarak, yeni altyapının Nahcivan’ı anakara Azerbaycan’a bağlayacağını şart koşuyor (Kaleji, 2021b). Belirtilen hatların açılması Güney Kafkasya’da istikrarın sağlanması için önemli adım olarak vurgulayabiliriz. Zira Azerbaycan ve Ermenistan belirtilen koridorun aşılması üzerinde uzlaşırlarsa Türkiye, Rusya ve İran farklı farklı

alanlara ulaşım sağlama imkânı bulacaktır. Türkiye Nahcivan üzerinden Orta Asya'ya, Rusya İran ve Ermenistan'a, İran ise Güney Kafkasya ve Karadeniz vasıtasıyla Avrupa'ya ulaşma imkânı sağlayacaktır.

Türkiye, Gürcistan-Rusya ilişkilerinde ciddi bir kriz potansiyeli ve bunun Gürcistandan geçen mevcut petrol, gaz ve demiryolu altyapısına oluşturacağı tehdit konusunda endişeleri bulunmaktadır. Bundan dolayı ilave bir Ermeni Koridorunun gerekliliğini vurgulanmaktadır. Ermenistan için potansiyel avantajlar ticaret fırsatları ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesine yardımcı olması ve ilave gelirler yaratmasıdır. En önemlisi, koridor Ermenistan'ın bölgesel ve jeopolitik rolünü artırırken, bölge ülkeleri arasındaki karşılıklı bağımlılığı önemli ölçüde artıracak ve böylece açık bir çatışmaya dönüş olasılığını azaltacaktır (Yeghiazaryan, 2021). Bu kapsamda Türkiye, Erivan'ın bölgesel iş birliği forumunun bir parçası olmayı kabul etmesi halinde Ermenistan ile sınırları açmaya ve diplomatik ilişkiler kurmaya hazır olacağını belirtmektedir. Ancak Ermenistan için, İkinci Karabağ savaşı sonrası çatışma hala bir ulusal yenilgi meselesidir ve ulus henüz yeni gerçekleri özümsememektedir. Ermenistan Başbakanı Paşinyan, Azerbaycan'a verdiği tavizler nedeniyle Erivan'da sert bir şekilde eleştirilmekte.

Dolayısıyla Dağlık Karabağ travmasını geride bırakmak, Ermenistan'ın yeni bir sayfa açmaya hazır hale gelmesi için zaman alacaktır (Demirtaş, 2021).

6'lı platforma sıcak bakmayan bir diğer ülke ise Gürcistan'dır. Avrupa ve Avrupa-Atlantik yapılarına bağlılığı açısından bölgede "yalnız" kalması endişesi bulunmaktadır. Rusya'nın Abhazya ve Güney Osetya işgali ve bölgeyi askerileştirmesi ve Gürcistan topraklarında "sınırlaştırma" (borderization) politikası yürütmesi, Gürcistan'ın Rusya'nın da üyesi olduğu bir platforma katılması neredeyse imkânsız (Seskuria, 2021). Aynı zamanda yukarıda vurgulandığı gibi Ermenistan üzerinden ilave koridorun açılması Gürcistan'ın üstlendiği geçiş koridoruna olumsuz etki edeceğini söyleyebiliriz. Bundan başka Abhazya'dan geçen ve Ermenistan ve Rusya'yı birleştiren tek demiryolunun önemini sarsmakta. Zira Rusya ve Ermenistan demiryolunun açılması için Gürcistan'a baskı uygulasa da Gürcistan Abhazya'da kontrolün Gürcistan'a geçmesi durumunda bunun gerçekleşeceğini vurgulamakta (Menagarishvili, 2021). Dolayısıyla demiryoluna alternatif bir projenin planlanması Gürcistan'ın Rusya karşısında sorunların çözülmesi için kullandığı önemli avantaja olumsuz etki ettiğini söyleyebiliriz.

Sonuç olarak Karabağ savaşı ile birlikte bölgesel sorunların iş birliği vasıtasıyla halledilmesinin önü açılmıştır. Rusya ve Türkiye'nin farklı çıkarları bulunsa da askeri iş birliğinin önemi gündemde bulunsa da sorunların ekonomik

temelli iş birliği ile çözüme çabalarında olduklarını söyleyebiliriz. Ancak her ne kadar Rusya, Türkiye ve İran bölgesel iş birliği üzerinde uzlaşmalar da Güney Kafkasya ülkelerinden sadece Azerbaycan'ın olumlu tavır sergilemesi, Ermenistan'ın belirsiz tavrı ve Gürcistan'ın karşı çıkması bu iş birliğini zorlaştırmaktadır.

Sonuç

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Güney Kafkasya'da zayıflayan Rus askeri varlığı Türkiye'nin ulusal güvenliğine ve bölgede faaliyet göstermesine önemli katkı sağlamıştır. Bu Azerbaycan ve Gürcistan'dan geçen enerji hatları başta olmakla Güney Kafkasya koridorun güvenli geçiş haline dönmesine olanak tanımıştır. Ancak bu 2008 Rus-Gürcü

savaşında bozulmuş ve bölgesel ihtilaflardan faydalanan Rusya, Gürcistan'da askeri varlığını zamanla artırmıştır. Bu savaş Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya'nın ilk defa yurt dışı askeri hareketi olmuştur. Tüm bu gelişmelerde Rusya önemli çıkarımlar elde etmesine karşın Batı'nın yetersizliği gözle görülür hal almıştır.

Bu gelişme her ne kadar Rusya'nın NATO'ya karşı kendisini koruma amaçlı olduğu gibi gözükse de Türkiye açısından ülkenin çevrenmesi olarak okunabilir. Dolayısıyla Türkiye Rusya ile aralarındaki sorunların giderilmesi için Batı'nın endişelerine rağmen iş birliğini de içeren karmaşık bir politika yürüttüğünü söyleyebiliriz. Rusya ve Türkiye ikili ilişkiler çerçevesinde birbirlerine karşı gelecek bir şekilde Güney Kafkasya'da kendi varlıklarını artırmış durumdadır. İhtilaflı bölgelerde Rusya ve Türkiye'nin çatışan taraflara askeri iş birliği yapması sorunların barışçıl yöntemlerle çözülmemesi durumunda savaş olasılığının yaşanmasına neden olmaktadır. Bunun en önemli örneğini oluşturan İkinci Karabağ Savaşı'nda her ne kadar savaşan taraf Azerbaycan ve Ermenistan olarak gözükse de taraflara sağlanan destek başta olmakla geniş perspektiften bakıldığında Rusya ve Türkiye arasında yaşanan gerginliğin tezahürü olarak da görülebilir. Savaş sonrasında bölgede sadece Rus barış güçlerinin bulunması gerek Azerbaycan Rusya gerek ise Türkiye Rusya ilişkilerinde olası krizlerin yaşanmasına neden olabilir.

Bunun ile birlikte Türkiye Güney Kafkasya'da meydana gelen savaşlarda Batı'dan farklı olarak bölgesel iş birliğini önemsemektedir. Bu çerçevede en son önerilen 6'lı platform İkinci Karabağ savaşı sonrası bölgede yeni sorunların yaşanmaması için ticaret vasıtasıyla ekonominin canlanması hedeflenmiştir. Ancak bu öneriyle birlikte Türkiye Azerbaycan ile aynı zamanda Ukrayna'yla askeri teknolojinin özellikle insansız hava araçlarının geliştirilmesine ağırlık

vermesi bunun akabinde Ermenistan'ın ülkede ikinci Rus askeri üstünü kurmayı hedeflemesi bu girişimin askeri kapasitelerle desteklendiğini ve bölgedeki sorunlarda iş birliğinin askeri güçle sağlanılmaya çalışıldığını söyleyebiliriz. Askeri güce dayalı bir iş birliği olduğunu belirtebiliriz.

Bunun nedeni bölge ülkelerinin Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın farklı çıkarları ve yaklaşımları olmasıyla birlikte Rusya ve Türkiye'nin kurumsal yapısının zayıf olmasıdır. Dolayısıyla Ankara ile Moskova'yı yakınlaştıran faktörlerin kısa ve orta vadede yine de önemli bir rol oynaması imkânı bulunmaktadır. Ancak, kurumsallaşma eksikliği ikili ilişkiler için zayıf bir nokta olmaya devam etmektedir (Özdal, Zvyagelskaya, ve Svistunova, 2021). Bunun aşılması için ise 6'lı platformun oluşturulması önemli katkı sağlayabilir. Ancak yukarıda da belirtilen hususlar dikkate alınırca şimdilik böyle bir platformun oluşması imkânsız gibi gözükmektedir.

Kaynakça

- Abilov, Shamkhal ve Isayev, Ismail. (2015). Azerbaijan-Russian Relations: Azerbaijan's Pursuit of Successful Balanced Foreign Policy. *Orta Asya ve Kafkasya Arastirmalari*. Vol. 9, Iss. 19, pp. 113-143.
- Askerzade, Aygün. (2009). NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askeri Siyasi İş birliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları. *Karadeniz Araştırmaları*. Sayı: 20, s.1-17 <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423906849.pdf>
- Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın internet sitesi. Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki Müttefik İlişkiler Hakkında Şuşa Beyannamesi <https://president.az/articles/52122>
- Çelikpala, Mitat. (2010). Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş. *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 25 (Bahar), s. 93-126 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/540057>
- Damoukidebloba. (2016 მარტი). 2006 წლის 31 მარტი-რუსეთის სამხედრო ბაზების გაყვანის შეთანხმებაზე ხელის მოწერისდღე. http://www.damoukidebloba.ge/c/news/rusetis_samxedro_bazebis_gayvana
- Daniel, Remi. (2021). Turkish-Russian Relations: A Puzzle that Shakes the Middle East. *Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies*. Vol. 5, No. 3, (May- June) <https://dayan.org/content/turkish-russian-relations-puzzle-shakes-middle-east>

- Darıcı, Ali Burak. (2018). Türkiye Ve Azerbaycan Arasındaki Askeri İş birliği Süreçlerinin Analiz. Türkiye - Türk Dünyası İlişkileri “Politik ve Ekonomik Boyut” içinde (49-62) İstanbul: Ekin Basım Yayın Dağıtım https://www.researchgate.net/publication/330080974_TURKIYE_ve_AZERBAYCAN_AR_ASINDAKI_ASKERI_ISBIRLIGI_SURECLERININ_ANALIZ
- Demirtaş, Serkan. (2021). *Why setting a Caucasus peace platform is difficult?* Hürriyet Daily News <https://www.hurriyetdailynews.com/opinion/serkan-demirtas/why-setting-a-caucasus-peace-platform-is-difficult-162061> \
- Doran, Michael. (2020). America Is Obstructing Turkey’s Geostrategic Destiny. Hoover Institution. Issue 29 <https://www.hoover.org/research/america-obstructing-turkeys-geostrategic-destiny>
- European Parliament. (2016). *Russian military presence in the Eastern Partnership Countries*. (Report No. PE 578.021). Directorate-General for External Policies Policy Department https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/108547/Russia%20military%20in%20EaP_Works_hop.pdf
- Garibov, Azad. (2018). *Azerbaijan, Georgia, Turkey: Advancing The Military Dimension Of The Trilateral Partnership*. (Report No. 3) Institut für Europäische Politik and CIFE. https://www.cife.eu/Ressources/FCK/EUCACIS%20Online%20Paper%20No.%203%20-%20Azad%20Garibov_final.pdf
- Hacıoğlu, Nerdun. (2018). ‘Rusya stratejik ortak’ vurgusu. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rusya-stratejik-ortak-vurgusu-40936512>
- Heinrich-Böll-Stiftung. (2018). მეცხე წონასწორობა. თურქეთი, საქართველო და დე ფაქტო სახელმწიფო ავხაზეთი https://ge.boell.org/ka/2018/02/05/mcipe-conascoroba-turketi-sakartvelo-da-de-pakto-saxelmcipo-apxazeti#_ftnref32
- International Crisis Group. (2021). Post-war Prospects for Nagorno-Karabakh (REPORT No. 264) <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/nagorno-karabakh-conflict/264-post-war-prospects-nagorno-karabakh>
- Kaleji, Vali. (2021a). Iran and the 3+3 Regional Cooperation Format in the South Caucasus: Strengths and Weaknesses. Eurasia Daily Monitor. Volume: 18 Issue: 96 <https://jamestown.org/program/iran-and-the-33-regional-cooperation-format-in-the-south-caucasus-strengths-and-weaknesses/>
- Kaleji, Vali. (2021b). *Iran and South Caucasus Railway Connections after the Nagorno- Karabakh War*. Central Asia-Caucasus Analyst <https://www.>

- cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13677-iran-and-south-caucasus-railway-connections-after-the-nagorno-karabakh-war.html
- Kommersant. (2020). Лавров назвал Турцию партнером, а не союзником России <https://www.kommersant.ru/doc/4530677>
- Lapaiev, Yuri. (2019). Ukraine Buys Advanced Turkish Strike Drones. *Eurasia Daily Monitor*. Volume: 16 Issue: 15 <https://jamestown.org/program/ukraine-buys-advanced-turkish-strike-drones/>
- Mackinnon, Amy. (2020). Russia and Turkey's Proxy War in Libya Heats Up, Foreign Policy, <https://foreignpolicy.com/2020/06/19/russia-and-turkeys-proxy-war-in-libya-heats-up/>
- Meydan TV (2016). Pənah Hüseyn: Rusiya qoşunlarını Azərbaycanından Əbülfəz Elçibəy çıxarıb <https://www.meydan.tv/ru/article/penah-huseyn-rusiya-qosunlarini-azerbaycandan-ebulfaz-elcibey-cixarib/>
- Rácz, András. (2021). In Russia's Hands Nagorno-Karabakh After The Ceasefire Agreement. European Union Institute for Security Studie https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief_8_2021.pdf
- RBC.Ru. (2021). Пашиных сообщил о создании двух опорных пунктов российской базы <https://www.rbc.ru/politics/03/05/2021/609004119a79472dd978b4c1>
- Seskuria, Natia. (2021). Challenges of a Six-Country Regional Cooperation Platform for Georgia. Middle East Institute <https://www.mei.edu/publications/challenges-six-country-regional-cooperation-platform-georgia>
- Shahbazov, Fuad. (2021). The Pallone Amendment and US Military Assistance to Azerbaijan in Context. *Eurasia Daily Monitor*. Volume: 18 Issue: 128 <https://jamestown.org/program/the-pallone-amendment-and-us-military-assistance-to-azerbaijan-in-context/>
- Stronski, Paul. (2021). *A Difficult Balancing Act: Russia's Role in the Eastern Mediterranean*. Carnegie Endowment for International Peace https://carnegieendowment.org/files/Stronski_RussiaEastMed_final1.pdf
- The Legislative Herald of Georgia. (2005). Gürcistan Parlamentosu Kararı -Rusya Federasyonu'nun Gürcistan topraklarındaki askeri üsleri. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/42862?publication=0>
- Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazetesi. (2011). Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/05/20110528M1-30-1.pdf>

- Wezeman, Pieter D. Kuimova, Alexandra, and Smith, Jordan. (2021). *Arms transfers to conflict zones: The case of Nagorno-Karabakh*. Stockholm International Peace Research Institute, <https://sipri.org/commentary/topical-background/2021/arms-transfers-conflict-zones-case-nagorno-karabakh>
- Yeghiazaryan, Ani. (2021). *Infrastructure cooperation could hold the key to Armenia's future security*. Atlantic Council <https://bit.ly/2Z0dS66>
- Yesevi, Çağla Gül. (2013). *Orta Asya'da İşbirliği Ve Bütünleşme: Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Örneği*. (Çalışma Kağıdı No.4). İstanbul Kültür Üniversitesi ve Global Political Trends Center https://www.files.ethz.ch/isn/159610/KE-4_2013_Yesevi.pdf
- Zanotti, Jim and Thomas, Clayton. (2021). *Turkey: Background and U.S. Relations In Brief*. (Report No. R44000). Congressional Research Service <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R44000.pdf>
- Администрация Президента России (Rusya Cumhurbaşkanlığı Yönetim Ofisi). (2020). Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации <http://www.kremlin.ru/events/president/news/64384>
- Зверев, Юрий (Zverev, Yuri). (2017). Российские военные базы и объекты за рубежом: Беларусь, Молдова, Кавказ. Евразия Эксперт <https://eurasia.expert/rossiyskie-voennye-bazy-i-obekty-za-rubezhom-belarus-moldova-kavkaz/>
- Оздал, Хабибе, Звягельская, Ирина, Свистунова, Ирина (Özdal, Khabibe, Zvyagelskaya, Irina, Svistunova, Irina). (2021). Россия И Турция – Партнёры Или Соперники? *Friedrich Ebert Stiftung*. (июнь) <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/moskau/18043.pdf>
- ბატაშვილი, დავით (Batashvili, David). (2018). კავკასიაში რუსული სამხედრო ძალების ზრდის შედეგები საქართველოს პერსპექტივიდან. საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი <https://www.gfsis.org/ge/publications/view/2537>
- ბოკუჩავა, მანონ, ჩიტაშვილი, მარიამ, და ნანუაშვილი უჩა. (2020). რუსეთის ფედერაციის სამხედრო ბაზები აფხაზეთისა და ცხინვალის რეგიონებში/ სამხედრო ოსეთში და მათი გავლენა ადამიანის უფლებებზე. Democracy Research Institute <https://bit.ly/3njQCbp>

- მენაღარიშვილი, ზურაბ (Menagarishvili, Zurab). (2021). რა გავლენას მოახდენს საქართველოზე რუსეთ-აზერბაიჯან-სომხეთის შეთანხმება. Netgazeti.ge <https://netgazeti.ge/news/511785/>
- საქართველოს თავდაცვის სამინისტრო (Gürcistan Savunma Bakanlığı). (2019).ირაკლი ღარიბაშვილი ოფიციალური ვიზიტის ფარგლებში თურქ კოლეგას შეხვდა <https://bit.ly/3aQgXrq>
- საქართველოს თავდაცვის სამინისტრო . (2021a).თურქეთმა თავდაცვის ძალებს ახალი სპეციალური ტექნიკა გადასცა <https://bit.ly/3pacGHX>
- საქართველოს თავდაცვის სამინისტრო (Gürcistan Savunma Bakanlığı). (2021b).აკრედიტაცია მრავალეროვნული სწავლებისთვის „მტკიცე სული 2021“ <https://bit.ly/3BWHBLs>
- Gürcistan'daki Çatışma Vakalarının Saptanması Konusunda Bağımsız Uluslararası Misyon, Rapor (2009) <https://smr.gov.ge/uploads/prev/66c4e7.pdf>

CHAPTER XVII

КРЫМ, КАК ВЕЧНЫЙ ЗАЛОЖНИК ОТНОШЕНИЙ РОССИИ (СССР) И ТУРЦИИ

CRIMEA AS AN ETERNAL HOSTAGE OF RELATIONS BETWEEN RUSSIA (USSR) AND TURKEY

ПОЛЯКОВ В.Е.¹

Аннотация.

В статье прослежена судьба Крыма в зависимости от взаимоотношений России и Турции на протяжении нескольких веков. Анализируется начальный этап существования Османской империи автор отмечает удивительный для того времени режим веротерпимости. Невмешательство в дела религиозных конфессий подвластных народов, благодаря чему на ее территории находили приют и убежище десятки тысяч русских людей, в основном из числа старообрядцев, приверженцы христианства и иудаизма из Европы и Малой Азии.

В это самое время Европа отличалась чудовищным религиозным эгоизмом, диктатом какой-нибудь одной религиозной ветви над всеми другими. Именно на этот период приходится расцвет Османской империи границы, которой простирались от центральной Европы, до севера Африки и Малой Азии. В тот период турецкой экспансии во многих случаях население «покоренных городов» безбоязно встречало победителей, зная, что их ждет веротерпимость, порядок и равноправие.

Рассматривается период роста национального самосознания народов как Турецкой так и Российской империй.

Автор детально рассматривает предпосылки и историю создания автономной республики в Крыму, как продукт, взаимоотношений СССР и Турецкой республики. Его вывод однозначен – это была национальная республика.

¹ Vladimir E. Polyakov – Doctor of History, Associate Professor, Yakubov Crimean Engineering and Pedagogical University (Simpheropol, Republic of Crimea, Russia) turshu@inbox.ru

Выдвигается гипотеза о депортации народов Крыма и Кавказа, как о комплексе организационных мероприятий по подготовке к крупномасштабным военным действиям СССР против Турции. Рассматриваются периоды своеобразной «оттепели» в российско-турецких отношениях и их проявления в Крыму. Высказывается надежда на возрождение продуктивного диалога и налаживания экономических, научных и культурных контактов.

Ключевые слова: Крым, Россия, Турция, крымские татары, депортация, война.

The article traces the fate of the Crimea, depending on the relationship between Russia and Turkey for several centuries.

The initial stage of the existence of the Ottoman Empire is analyzed, the author notes a regime of religious tolerance that was surprising for that time. Non-interference in the affairs of the religious confessions of the subordinate peoples, thanks to which tens of thousands of Russian people found shelter and refuge on its territory. Those people were mainly from among the Old Believers, adherents of Christianity and Judaism from Europe and Asia Minor.

At this very time, Europe was distinguished by monstrous religious egoism, the dictatorship of one religious branch over all others. It was during this period that the Ottoman Empire flourished with its borders stretched from central Europe to northern Africa and Asia Minor. During that period of Turkish expansion, the population of the “conquered cities” in many cases fearlessly met the winners, knowing that they were waiting for religious tolerance, order and equality.

The period of growth of national self-awareness of the peoples of both the Turkish and Russian empires is considered.

The author examines in detail the preconditions and history of the creation of an autonomous republic in Crimea as a product of the relationship between the USSR and the Turkish Republic. His conclusion is unambiguous - it was a national republic.

A hypothesis is put forward about the deportation of the peoples of the Crimea and the Caucasus as a complex of organizational measures to prepare for large-scale military operations of the USSR against Turkey. The author examines the periods of a kind of “thaw” in Russian-Turkish relations and their manifestations in the Crimea. Hope is expressed for the revival of a productive dialogue and the establishment of economic, scientific and cultural contacts.

Key words: Crimea, Russia, Turkey, Crimean Tatars, deportation, war.

Так сложилось, что Крымский полуостров первоначально был северной границей Османской империи, потом стал южной границей Российской империи. При этом в составе Турции он был без года 300 лет, а в составе России и СССР с перерывами 215 лет.

Кучук-Кайнарджирский договор 1774 года провозгласил «на вечные времена независимость Крымского ханства и невмешательство в его дела, как России, так и Турции». Правда длилась эта вечность всего 9 лет [Дружинина, 1955, с. 359]. Затем Крым был присоединен к России. Как назвал этот период нашей истории Александр Грибоедов: «Покорение Крыма». Покоренье звучит менее политкорректно, но более честно.

На раннем этапе своего существования Османская империя создала удивительный для того времени режим веротерпимости. Она не вмешивалась в дела религиозных конфессий подвластных народов, благодаря чему на ее территории находили приют и убежище десятки тысяч русских людей, в основном из числа старообрядцев, приверженцы христианства и иудаизма из Европы и Малой Азии.

В это самое время Европа отличалась чудовищным религиозным эгоизмом, диктатом какой-нибудь одной религиозной ветви над всеми другими. Именно на этот период приходится расцвет Османской империи границы, которой простирались от центральной Европы, до севера Африки и Малой Азии. В сочетании «кнута и пряника» «пряник» в ту пору играл огромную роль. В этот период турецкой экспансии во многих случаях население «покоренных городов» встречало победителей, зная, что их ждет веротерпимость, порядок и равноправие.

Шли века и геополитическая ситуация стала меняться. Настал непродолжительный период «Стагнации» 1703-1789, а затем и «Упадка» (1789-1908). В значительной степени это было связано с тем, что, наряду с религиозным самосознанием появилось национальное, к чему Турция, впрочем, как и Россия, оказались не готовы. После «Весны народов», всколыхнувших всю Европу Австро-Венгерская империя была вынуждена пойти на целый ряд серьезных уступок для «сглаживания углов», уступая национальным запросам различных народов и этносом своей империи. Прежде всего, это касалось организации образования на родных языках, издания газет, предоставления возможности служебного лифта и так далее. Для Турции рост национального самосознания албанцев, арабов, армян, болгар, греков, евреев, курдов, румын, сербов стал чрезвычайно серьезной, а порой и неразрешимой проблемой.

Аналогичные процессы, но несколько позже стали происходить и в Российской империи, которая также игнорировала рост национального самосознания, населявших империю народов. Как результат, в годы Гражданской войны, «белые» оставались приверженцем идеи «Единой и неделимой России», в отличие от большевиков, которые обещали национальным окраинам всё, включая «право на территориальное отделение». На обломках Российской империи образовались: Латвия, Литва, Польша, Финляндия, Эстония. Еще большие территориальные потери понесла Турция, которая была вынуждена уйти из Африки, Малой Азии, Центральной Европы. Не избежала потрясений и Австро-Венгерская империя, на базе которой сформировались Австрия, Венгрия, Италия, Чехословакия...

Весь XVIII и XIX века, а также начало XX века Турция и Россия были антагонистами. Россия переживала экстенсивный рост и потому устремила свои взгляды на территорию Турции. Николай I цинично назвал это борьбой за наследство смертельно больного человека [История дипломатии, Т.1. с.643].

К этому периоду и Россию и Турцию роднило еще и то, что обе страны оказались на обочине технического прогресса, так как в силу ряда причин прозевали научно-техническую революцию и оказались в военном отношении не конкурентно способными. В войне один на один, как это происходило весь XVIII и первую половину XIX века, Россия имела перед Турцией некоторое преимущество, но период локальных войн закончился. О себе заявила турецкая дипломатия, которая стала успешно играть на противоречиях стран-хищников, которые устремились к захвату ее территорий. Она сумела сделать невозможное, так как привлекла в качестве союзников против России вчерашних непримиримых врагов Великобританию и Францию. В течении всего XIX века, судьбы турецких территорий решались уже не столько на полях сражения, как за столом переговоров. Войны продолжались, гибли люди, но всё это победы или поражения уже не имели принципиального значения.

Период с 1908 по 1922 принято считать Распадом Турции. Широкую известность получила теория, в соответствии с которой одной из судьбоносных причин, якобы было участие Турции в Великой войне «не на той стороне». Это заблуждение! На ее территории претендовали все: и «друзья» и «враги».

И в период «Стагнации», и в период «Упадка», практически после каждой очередной войны Турции с Россией, возникала очередная волна

эмиграции крымских татар в Турцию. В конечном итоге это привело к тому, что к началу XX века у себя на родине крымские татары превратились в национальное меньшинство, с которым уже можно было не считаться.

Ситуация в корне изменилась с появлением на политической арене Турции Кемаль Ататюрка. В этом году мы будем отмечать, уж не знаю пышно или скромно, столетие создания Крымской Советской Социалистической республики.

У нас в Крыму каждый, кто читает газеты, слушает радио, смотрит телевизор, искренне убежден, что автономия, была создана по **территориальному** принципу. для коренных крымчан, которые общались со своими дедами, отцами, жившими в тот период, такое заявление нонсенс.

Примечательно, что написано в Большой Советской Энциклопедии: «Советская автономия построена по **национальному** признаку, она создается на территории, характеризующейся известной экономической целостностью и отличающуюся особенностями национального состава и быта» [БСЭ, том, 1, стр. 460].

Первоначально Крым был приравнен по своему статусу к Азербайджану, Грузии, Киргизии и всем остальным республикам еще до СССР-овской поры. Столь высокие акции полуострова были результатом налаживания самых дружественных отношений с Турцией, где, как показалось «кремлевским мечтателям», Кемаль Ататюрк намеревается строить социализм. К тому же был общий враг — Англия.

Поскольку в Турции была очень большая и влиятельная крымскотатарская диаспра, то отношение Москвы к Крыму изменилось кардинально. К сожалению, дружба СССР и Турции оказалась очень непродолжительной. Уже к 1922 году в Кремле с разочарованием увидели, что строить социализм Кемаль-паша не собирается, частную собственность не уничтожает, а, отвоевав не без помощи СССР многие земли, пошел с «империалистами» наговор и, заключив достаточно выгодный для себя мирный договор, занял свое место среди европейских государств, практически прекратив с Россией всяческие контакты. Подобное развитие событий не могло не сказаться на судьбе Крыма. Оказавшись без покровителя, хоть и заморского, он быстро потерял прежний статус и превратился в автономию в составе РСФСР. Даже в несколько ущемленном положении, оставаясь автономией, крымские татары чувствовали себя чрезвычайно комфортно. Крымскотатарский язык стал государственным (наряду с русским), а в Верховном Совете Крымской АССР было 36 процентов представителей крымских татар. Четверо стали наркочленами (один из них был крымчак).

Национальная автономия выражалась также и в том, что за крымскими татарами официально резервировались дефицитные рабочие места, соблюдалась довольно высокая квота для руководящих работников из числа крымских татар. До 20 процентов мест выделялись в учебных заведениях.

В книгах, брошюрах, статьях той поры много писали о национальном угнетении крымских татар царским самодержавием и о «естественном расцвете нации при советской власти» [Баранов, 1935, с. 31].

Как отмечали все без исключения люди, с которыми мне доводилось беседовать, а это сотни встреч, межнациональные отношения той предвоенной поры были самыми гармоничными. Каждый человек, оставаясь русским, караимом, крымским татариним или крымчаком, не чувствовал своей ущербности. В крае органично жило двуязычие. Все русские, проживающие в сельской местности, в совершенстве владели крымскотатарским разговорным языком.

На государственном уровне все было не так безоблачно. Началось принудительное заселение Крыма евреями. Председатель КрымЦИК Вели Ибраимов попытался отстаивать интересы своего народа. Последствия были ужасны. Вели Ибраимов, как и многие другие крымскотатарские руководители были арестованы и расстреляны. (9.05.1928).

В Крымском партархиве мне довелось читать протокол партийного собрания, где дружно осуждалось выступление какого-то коммуниста с татарской фамилией. Его обвиняли во всех мыслимых грехах: связях с Турцией, принадлежность в «велиибраимовщине»... И все только за то, что на собрании, при обсуждении, какого-то вопроса, он сказал о том, что Москва за бесценок вывозит из Крыма все фрукты.

В межвоенный период Турция добилась отмены решений Лозанской конференции 1923 года в части изменения режима работы проливов. В 1936 году были восстановлены права на проливы. Теперь появление «извне» военно-морских сил тех или иных государств в акватории Черного море зависело исключительно от воли самой Турции. Возрос германский экспорт всевозможных товаров. Большему сближению препятствовала позиция Италии, которая открыто претендовала на отдельные турецкие территории.

К началу второй мировой войны Турция оказалась в уникальном положении: она была одновременно ни с кем и против всех. Все страны хотели ее видеть в качестве союзника, и в то же время у всех были к ней какие-либо территориальные претензии.

В преддверье Второй мировой войны СССР находился в эйфорическом состоянии «Возвращения утраченных земель». Посредством soft power в состав СССР вошли Латвия, Литва, Эстония, значительные восточные территории Польши и Румынии. В результате полномасштабных боевых действий часть Финляндии. Достичь победы силами войск одного Ленинградского военного округа, как это планировалось изначально, не получилась. Началась крупномасштабная война с привлечением едва ли не всех ресурсов Красной армии. Победа была достигнута, но был потерян престиж и... время. Выскажу свое предположение, что маленькая Финляндия своим упорством и мужеством спасла тогда Турцию. Потому, что следующей должна была быть она!

На ее восточной границе был собран мощный военный кулак: 40-й стрелковый корпус, 23-й стрелковый корпус, 3-й стрелковый корпус, 28-й механизированный корпус. Вдоль советско–турецкой границы были созданы специальные запретные зоны. В глубь страны было выселено 1325 курдов. 19 января 1938 года было принято решение о переселении двух тысяч семей (или шести тысяч человек) иранцев из пограничных районов Азербайджана [Бугай, 2002, с. 24].

Нападение Германии на СССР полностью спутало планы советского политического руководства, но, тем не менее, бросок на юг, вернее на юго–восток, все же состоялся. Правда, в качестве союзников выступали недавние враги — англичане. 25 августа 1941 года Красная Армия вошла в Иран (так с 1934 стала именоваться Персия) [История дипломатии. Т.5, с.631]. Иранский поход прошёл чрезвычайно успешно. Словно иллюстрируя лозунг о «войне малой кровью и на чужой территории». Советские войска потеряли около 50 убитых, свыше 1000 человек было ранено и контужено, около 4000 эвакуировано по болезни. Потери в технике — 3 самолёта.

Аналогичная картина и у союзников — англичан: 22 убитых, 42 раненых. Повреждён один танк.

У иранцев: убиты 800 военнослужащих, свыше 7000 солдат и офицеров попали в советский плен. Потоплено 2 и повреждено 4 канонерские лодки.

[Турция в...]

Советская пропаганда тех лет постоянно показывала Турцию как союзника Германии. В общественном сознании закрепился миф, который поддерживается до сих пор, о том, что Турция должна была вступить в войну на стороне Гитлера сразу же после взятия Сталинграда. В январе 1942 на соседней Крыму территории Таманского полуострова началась депортация в глубь страны крымских татар и греков. Если бы Крымский

полуостров удалось освободить, то депортация крымских татар состоялась бы уже в начале 1942 года.

Германия прилагала все усилия, чтобы втянуть Турцию в участие в войне, как это уже было в 1914–1918 годах. Однако полученный урок, вероятно, не прошел напрасно. Балансируя буквально на острие ножа, турецкое правительство сумело выскользнуть из «немецких объятий» и сохранить нейтралитет. При этом им постоянно приходилось то идти на компромиссы, то проявлять твердость. Отдельные корабли германского военно–морского флота были пропущены через проливы в Черное море, но было твердо отказано в передислокации через ее территории сухопутных частей Вермахта.

После падения Севастополя летом 1942 года отдельным его защитникам на плотках, шаландах удалось достичь берегов Турции. Все они были переданы в Советское посольство и благополучно вернулись на родину.

Вот что писал в своих воспоминаниях один известный московский журналист: «12 сентября 1942 года. Приехал Саша Морозов с Черноморского флота. Рассказывает любопытные вещи. Три наших последних катера, уходивших из Севастополя, подломали в пути моторы. Несет. Глядь — берег. Оказывается — турецкий! Ну, думают. Труба, интернируют. Прощай война! Однако встретили гостеприимно, отвели в гостиницу, а командира — гостем губернатора, обед, прием. «Что вам нужно?» — «Да вот, моторы барахлят». Сменили, отремонтировали, указали курс к дому. Прибыли». (Дневники Бортмана, с.44)

Примечательна следующая фраза дневника: « Врет, наверное...». Зная официальное отношение властей к Турции, журналист подстраховался этой фразой. «Врет, наверное» — это реверанс НКВД, чтобы обезопасить себя на тот случай, если кто–либо прочитает его дневник и донесет.

Осознав, что Турция не примет участие в войне, советское командование в самом конце 1941 года сняло 44–ю, 46–ю и 47–ю армии и бросило их в горловину войны, оставив против Турции только ослабленную 45–ю армию.

Нейтралитет Турции раздражал не только Германию. На Аданской конференции Черчилль попытался убедить президента Турции Иненю вступить в войну и сделать это не позже августа 1943 года. На Каирской конференции в ноябре 1943 года министр иностранных дел Турции Н. Менеменджиоглу заявил, что Турция к войне не готова. На Тегеранской конференции в декабре 1943 года вопрос участия Турции в войне также

обсуждался. Черчилль объявил о готовности предоставить Турции помощь вооружением, воздушным прикрытием и двумя—тремя дивизиями. В случае отказа союзники пригрозили отстранить Турцию от участия в мирной конференции и намекнули о возможных послевоенных претензиях Советского Союза в отношении Черноморских проливов.

После завершения Тегеранской конференции 4–6 декабря в Каире состоялась встреча Черчилля и Рузвельта с президентом Турции Иненю. Рузвельт и Черчилль просили турецкого руководителя до 15 февраля 1944 года предоставить аэродромы для английских и американских военно-воздушных сил. Иненю повторил тезис о слабости Турции и вновь отказал.

На Ялтинской конференции было принято решение о том, что в создании Организации Объединенных Наций будут участвовать только те государства, которые объявят войну Германии до 1 марта 1945 года. Только после этого, и то только за неделю до истечения срока «ультиматума» 23 февраля 1945 года Турция формально объявила войну Германии, но участия в боевых действиях так и не приняла.

После Сталинграда и Курской дуги, успешной высадки десанта союзников в Италии исход войны был предрешен. Советское политическое руководство вновь вспомнило о временно отложенном «броске на Юг». На этот раз на острие главного удара в её тайных планах теперь оказались уже Греция, Иран, Турция. С развертыванием боевых действий, тем не менее, решили подождать до окончательного разгрома Германии и высвобождения основных войск. Дабы не терять время вновь приступили к зачистке будущего театра военных действий. В октябре–ноябре 1943 г. стала готовиться операция по переселению чеченцев и ингушей, к проведению которой приступили 23 февраля 1944 года.

Весной 1944 г. принудительные переселения были проведены в Грузии.

В марте 1944 года более 600 курдских и азербайджанских семей (суммарно 3240 человек) — жителей Тбилиси, были переселены внутри самой Грузии, в Цалкинский, Борчалинский и Караязский районы. Затем переселению подверглись «мусульманские народы» Грузии, проживавшие близ советско–турецкой границы [Бугай, 2002, с. 169].

11 мая было принято решение о депортации крымских татар, которая началась 18 мая 1944 года. 2 июня 1944 года из Крыма были депортированы армяне, болгары, греки.

24 июля 1944 г. в письме Сталину Берия предложил переселить «турок, курдов и хемшилов» из приграничных районов Грузии в

Казахстан, Киргизию и Узбекистан. 31 июля 1944 г. было принято решение о переселении 76 021 турка, а также 8694 курдов и 1385 хемшилов. Под турками понимались турки–месхетинцы, жители исторической области в Грузии Месхет–Джаваheti [Бугай-Гомов, 1998, стр.215].

СССР предъявил Турции претензии на «искони грузинский» Лазистан и на Карсскую область, входившую до Первой мировой войны в состав России. Далее советский МИД в одностороннем порядке денонсировал советско–турецкий договор 1931 года о ненападении и нейтралитете. [Еремеев, 2005].

На северо–западных и северо–восточных границах Турции СССР вновь был создан мощный военный кулак.

Был задержан вывод советских войск из Северного Ирана (45–я армия), которая могла бы ударить с юго–востока. В Северном Иране были созданы марионеточные народно–демократическое государство Южного Азербайджана и Народная Республика Курдистан.

Отец автора статьи в 1945–1946 годах служил начальником связи 39–го отдельного разведывательного авиаполка, который фактически был глазами Южной группы войск, расположенной на территории Болгарии и Румынии.

По его словам в тот период у них не было ни малейшего сомнения в том, что война с Турцией начнется с дня на день. Экипажи получили полетные карты, на которых была обозначена вся территория Турции. В газетах, по радио постоянно вещали о том, что Константинополь — колыбель Православия должен быть освобожден!

Примечательно, что командовал этой группой войск маршал Федор Толбухин. В 1941 году он был начальником штаба, нацеленных на Турцию войск, а в 1946 уже командовал всеми войсками этого же направления.

В аналогичном ключе развивались события и на Кавказе.

4 марта 1946 года 15 советских бронетанковых бригад вошли в Азербайджанскую провинцию Ирана. 4 марта было объявлено об автономии курдов, живущих в южной части Турции. Это была открытая демонстрация перекройки карт Ирана и Турции.

6 марта еще недавно командовавший Прибалтийским военным округом Иван Баграмян с группой высокопоставленных советских командиров въехал в Тебриз.

Вслед за этим Грузия официально объявила о своих претензиях на северо–восточные территории Турции, включая Трабзонский залив и черноморское побережье. Движение тяжелой бронетехники

сопровождалось дипломатическим давлением на Анкару и Тегеран, а также беспорядками в Греции, Азербайджане, Иранском Курдистане. Дипломатическое давление на Анкару приобрело жесткий характер. [Послевоенные планы].

В советской прессе в апреле 1946-го, широко отмечалась 31-я годовщина «турецкого геноцида армян». Чрезвычайно оживилась как армянская диаспора, так и партийная номенклатура в самой Армении. Ходили слухи, что Сталин дал указание Анастасу Микояну и Георгию Маленкову разработать и представить на обсуждение президиума ВКП(б), предложения по послевоенному переустройству Турции. Из армянских граждан планировалось полностью укомплектовать штаты райкомов и горкомов партии, которые должны были на первом этапе составить костяк административной власти в «освобожденных» Красной армией городах.

Президент США Трумэн получил сведения от руководителя американской военной разведки о том, что в районе Тавриза происходит выдвижение советских дивизий на границу с Турцией, а также о том, что на промышленных объектах и предприятиях транспорта и связи, отмечена повышенная диверсионная активность армянских повстанцев.

5 марта 1946 года Уинстон Черчилль произнес свою знаменитую речь в Фултоне, которую считают началом противостояния и точкой отсчета начала Холодной войны.

В этой речи нет ни слова о Турции, вскользь упоминается Греция, но главная мысль выступления очевидна: «Лучше предупреждать болезнь, чем лечить ее».

США и Англия не пошли по пути нового Мюнхена и приняли вызов Сталина. Предельно твердую позицию заняла и сама Турция. Только тогда к советскому руководству пришло понимание того, что «Бросок на Юг» может стать третьей мировой. На Японии президент Трумэн срочно продемонстрировал Сталину необычайно разрушительную силу нового вида оружия — атомной бомбы.

Пример оказался очень убедительным. Сталин отказался от ввода войск в Турцию. Третья мировая война не состоялась, началась Холодная.

С развалом СССР и вхождением Крыма в состав Украины, а самое главное с возвращением на родину крымскотатарского народа, на какое-то время Турция стала как бы ближе. В 1991 году в Симферополе было возвращено историческое название одной из старейших улиц города улице Турецкой. Такое название она носила с 1891 года, но в 1946 году, в период обрушившихся на полуостров топонимических репрессий, была

переименована в улицу Танкистов. Свое название Турецкая она носила в связи с тем, что на ней, еще с времен Крымского ханства, находились турецкие бани, кстати очень популярные среди жителей города.

После 2014 года отношение к названию вновь изменилось. Уже на следующий год был поднят вопрос о переименовании улицы Турецкой в улицу Пешкова. Инициатива исходила от членов «Русской общины Крыма».

Напомним, Олег Пешков к Крыму никакого отношения не имеет, но 24 ноября 2015 года он — летчик бомбардировщика СУ-24, был сбит турецким истребителем над территорией Сирии. Идею переименования улицы поддержала специальная комиссия горисполкома, но общественность, жители улицы выступили против. Название улица Турецкая удалось сохранить.

Сегодня ситуация еще хуже. Какая-либо логистика между Крымом и Турцией отсутствуют. Оборвались с трудом наладившиеся торговые, экономические и научные связи.

Мы всегда будем с благодарностью вспоминать, ту помощь, которую оказывал крымскотатарскому народу в самый трудный период его возвращения и обустройства на родине фонд ТИКА. Что изменилось сегодня? Крымские татары перестали быть крымскими татарами? Решены проблемы сохранения языка, культуры? Нет! Они усугубились еще больше и дело даже не в том, кто считает Крым своей территорией.

Турция была, есть и будет нашим соседом и другом. Кара Дениз должен не разделять нас, а объединять.

Литература

Баранов Б.В. Крым. Путеводитель. Москва: Физкультура и туризм, 1935. — 300 с.

Большая советская энциклопедия. Т.1. М.: Энциклопедия, 1969. — 608 с.

Бугай Н. Ф. Депортация народов Крыма: Документы. Факты. Комментарии. / Николай Федорович Бугай. М. : Инсан, 2002. — 119 с.

Бугай Н.Ф. Кавказ: народы в эшелонах (20-60-е гг.) / Н. Ф. Бугай, А. М. Гонов. — М.: ИНСАН, 1998. — 365 с.

Горянин А. Б. Большой коммунистический бросок на юг. [Электронный ресурс] — Режим доступа: webcenter.ru/~posevru/izbran/ag596. — Название с экрана.

Дневники 1932-1947 гг. Лазарь Бронтман [Электронный ресурс] — Режим доступа: 96.30.40.231/library/read/52129

- Дружинина Е. И. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года (его подготовка и заключение). — М.: Изд-во АН СССР, 1955. — 368 с.
- Еремеев Д.Е. Турция в годы Второй мировой и «холодной» войн (1939 - 1990) . М. : Гуманитарий Акад. гуманитар. исслед. 2005. 217 с.;
- История дипломатии в 5 т. Том 1. Дипломатия в Новое время 1871-1914 В.М. Хвостов. Москва: Политическая литература. 1959. —с. 896. 365 с.
- История дипломатии в 5 т. Т. 4. — М. : Политическая литература, 1975. — 752 с.
- Поляков В.Е. Улицами Симферополя.— Симферополь: Крымское учебно-педагогическое государственное издательство, 2005.— 320 с.
- Послевоенные планы по возвращению Hayastan Armenian Forum > [Электронный ресурс] — Режим доступа: forum.hayastan.com > ... > General discussions > History. — Название с экрана.

Refernces

- Baranov B.V. *Krym. [Crimea] Putevoditel'*. Moskva: Fizkul'tura I turizm, 1935. 300 p.
- Bol'shaya sovetskaya entsiklopediya [Great Soviet Encyclopedia]. T.1. M.: Entsiklopediya, 1969. 608 p.
- Bugay N.F. *Deportatsiya narodov Kryma: Dokumenty. Fakty. Kommentarii.* [Deportation of the peoples of Crimea: Documents. Facts. Comments.] M. : Insan, 2002. 119 p.
- Bugay N.F., Gonov A.M. *Kavkaz: narody v eshelobakh (20-60 gg.)* [Caucasus: peoples in echelons (20-60 years)] — М.: ИИКАН, 1998. — 365 p.
- Goryanin A. B. *Bol'shoy kommunisticheskiy brodok na yug.* [The Great Communist Throw South]. [Electronic resource] - Retrieved from: webcenter.ru/~posevru/izbran/ag596. Data Accessed: 31.08.2021
- Dnevniky 1932-1947 gg. Lazar' Brontman [Diaries 1932-1947 Lazar Brontman]. [Electronic resource] - . Retrieved from: 96.30.40.231/library/read/52129 Data Accessed: 31.08.2021
- Druzhinina E. I. *Kuchuk-Kaynardzhiyskiy mir 1774 goda (ego podgotovka i zaklyuchenie).* [Kuchuk-Kainardzhiyskiy peace of 1774 (its preparation and conclusion).] — М.: Izdatel'stvo AN SSSR, 1955. 368 p.
- Eremeev D.E. *Turtsiya v gody Vtoroy mirovoy i "kholodnoy" voyn (1939 - 1990).* [Turkey during World War II and the Cold War] М. : Akad.gumanitar. issled. 2005. 217 p.;

Istoriya diplomatii v 5 t. Tom 1. Diplomatiya v Novoe vremya 1871-1914.

[History of diplomacy in 5 volumes. Volume 1. Diplomacy in the New Time 1871-1914.] Moskva: Politicheskaya literatura. 1959. 896 p.

Istoriya diplomatii v 5 t. Tom 4. Diplomatiya v gody vtoroy mirovoy voyny

[History of diplomacy in 5 volumes. Volume 4. Diplomacy during the Second World War]. Moskva: Politicheskaya literatura. 1959. 896 p.

Polyakov V.E. Ulitsami Simferopolya. [Streets of Simferopol] — Simferopol':

Krymskoe uchebno-pedagogicheskoe gosudarstvenoe izdatel'stvo, 2005. 320 p.

Послевоенные планы по возвращению [Post-war return plans] Hayastan

Armenian Forum [Electronic resource] — Access mode: forum.hayastan.com › ... › General discussions › History. Data Accessed: 31.08.2021

CHAPTER XVIII

ВЛИЯНИЕ ДВИЖЕНИЯ МЛАДОТУРКОВ НА МИРОВОЗЗРЕНИЕ КРЫМСКИХ ТАТАР

THE INFLUENCE OF THE YOUNG TURKS' MOVEMENT ON THE WORLDVIEW OF THE CRIMEAN TATARS

Чачи Эбазер Мустафаевич¹

Революции XVIII– XIX веков, будь то Нидерландская революция XVI века, Английская революция XVII века, Великая французская революция, революции 1848-1849 годов в Европе и прочие [Большая советская энциклопедия, 1969-1978], не могли не оказать значительного влияния на соседние страны. Многочисленные политические и социальные изменения начали движение из сердца Европы активно охватывая весь мир. В конце XIX века эти идеи достигли и стран Востока, в первую очередь Османскую Империю. С 1870-х годов ранее могущественная держава значительно ослабла, утратила часть регионов и превращалась в полузависимую территорию ряда европейских держав, но вместе с тем политическое развитие страны усилилось из-за резкого поднятия на землях Балкан и Ближнего Востока острых межнациональных противоречий. В начале XX века в Турции усилилось национально-освободительное движение балканских этнических групп, что только развивало революционную обстановку, а также в мире обострилась проблема решения так называемого Восточного вопроса. Одновременно в Российской Империи произошла революции 1905-1907 годов, под влиянием которой также ухудшилась политическая ситуация на всем Востоке, затронув большинство азиатских государств.

В 1908 г. партия «Единение и прогресс», более известная как группа младотурков, совершила военный переворот, а в 1909 г. свергла султана Абдул-Хамида II и захватила власть в Османской империи [Шпилькова, 1977, с. 122]. Младотурками называли в основном тех, кто получил научное образование в странах Европы, большинство закончило вузы

¹ магистр истории ГБОУВО РК Крымский инженерно-педагогический университет имени Февзи Якубова, г. Симферополь, Республика Крым, Российская Федерация, ebazer.chachi.98@mail.ru

Франции. После прихода к власти под знаменем демократических ценностей им удалось провести в Османской империи ряд политических реформ [Richard G. Novannisian, 1997, с. 226-232]. Например, власть нового султана ограничили конституцией, законодательные функции были переданы парламенту, исполнительные – правительству [Алиев, 1972, с. 120]. Это было начало демократизации Турции. В свою очередь революционные потрясения в Османской империи оказали влияния на соседние тюркские и мусульманские народы России и Средней Азии. В первую очередь волна затонула Крымский полуостров, где значительную часть населения составляли крымские татары – один из тюркских народов, исторически сформированный на территории Крыма и Северного Причерноморья, не одно столетие, находившееся в сфере политического, культурного и экономического влияния Турции; вместе с этническими группами караимов и крымчаков, крымских татар относят к коренному населению Крымского полуострова. Большинство крымских татар, как и турки – мусульмане суннитского толка.

В Османской империи уже к Младотурецкой революции проживало большое количество крымских татар, переселившихся из Крыма. В российский период эмиграция крымских татар увеличивалась катастрофическими темпами. Только в ходе массовой эмиграции 1783-1805 и 1853-1860 гг. Крым покинуло около 500 тыс. человек. Всего на территорию Османской империи между 1783-1922 гг. эмигрировало до 2 миллионов человек. Итогом миграции крымских татар 1783-1917 гг. стало формирование крымскотатарской диаспоры на территории Османской империи.

На современном этапе в научный оборот введены новые источники, появились различного рода публикации, которые позволяют не только проследить процесс политизации, но и переосмыслить качественные стороны нового движения уже на территории Крыма. Младотурецкое движение активно влияло на молодое поколение зарождающейся крымскотатарской интеллигенции, особенно из тех, кто активно занимался получением знаний из университетов и аналогичных высших учебных заведений Европы и Азии. В исследуемое время часть крымской молодежи получила духовное и светское образование в учебных заведениях Стамбула, Бурсы, других городах Османской империи, участвуя в общественной и политической жизни, в деятельности политических кружков и организаций. Так в 1908–1914 годах активное участие в младотурецкой революции принимали крымскотатарские студенты Стамбула, Измира, Бурсы. Они

создали Общество крымскотатарских студентов, в которое входили будущие видные общественные деятели: Номан Челебиджихан, Джафер Сейдамет, Амди Бекиров, Мидат Рефатов и др. [ГАРК, ф.315, л.1-21].

В Крыму через учрежденную ими газету «Ватан хадими» [Елагин, 1992, с. 75], движение вело пропаганду своих взглядов [Fisher, 1978, с. 107]. В своей политической части культурного строительства, программа действий крымскотатарской интеллигенции сформировалась под влиянием идей младотурецкой революции 1908 года [Кондратюк, 2005. С. 38-39]. Это объясняется тем, что много молодежи были непосредственными свидетелями революционных событий в Турции. Особенностью крымского движения являлось сотрудничество их с общероссийскими политическими партиями социалистического толка, которые оказывали на мировоззрение крымскотатарской интеллигенции большое влияние. В то же время, социалистические идеи движения во многом были чужды социуму Крыма, которое в начале XX века в значительной степени состояло из крестьянства, жившего патриархальным укладом [Kirimli, 1996, с. 532]. В сознании такого общества еще не были востребованы этнические, социальные и политико- правовые приоритеты.

Основной вектор младокрымцев был направлен на рост национального самосознания в рамках Российской империи, в то время как у младотурок на подавление этого самосознания в рамках Османской империи. Термин «младокрымцы» введен автором работы впервые, для сравнительного различия между часто употребляемыми в отношении разных групп понятиями

«младотурки» и «младотатары». Рассматривая данный период истории, эволюцию идей в политико-правовой мысли крымского населения, многие современные исследователи в силу различных факторов обходили стороной данную проблематику [Тимощук О., Таран П., 2004, с. 105].

На современном этапе можно выделить лишь одну серьезную научную статью Хакана Кырымлы, посвященную данной проблеме – «The Young «Tatar» movement in the Crimea, 1905– 1909», («Движение младотатар в Крыму 1905-1909 годы»), опубликованную в 1993 году в журнале «Персей» [Kirimli, 1993]. Исследование представляет историческую реконструкцию зарождения и политической деятельности «младотатарского» движения в Крыму. Автор обозначил проблему как «движение младотатар» отметив, что термин «младотатары» не придуман самими младотатарами, а использовался российской администрацией и прессой [Kirimli. 1993, с. 533]. При этом младотатары и младотурки не имеют прямой связи, потому,

частично для удобства, термин «младотатары», применяется к общему движению прогрессивной интеллигенции» [Kirimli, 1993, 531].

Часто к «младотатарам» относят Абдурешита Медиева, Асана Сабри Айвазова и других, хотя они никогда по отношению к себе не использовали данного термина. Термин «крымские татары» на фоне «поволжские татары», «сибирские татары», «азербайджанские татары» и т. д. применялся ими для географического определения ареала коренного народа. Гораздо чаще они применяли термин крымец. В пример можно привести статьи А. Медиева в газете «Каспий». В своем письме газете «Вакт» он писал: «Во-первых, я мусульманин, и как мусульманин для меня никогда не было и никогда не будет более важной проблемы, чем религия, во-вторых, я крымец, и как крымец я не могу забыть страдания моего Отечества...» [Kirimli, 1993, 540]. Термин «крымцы» широко использовался А.С. Айвазовым.

Очевидно, что термин «младотатары», используемый государственными органами, являлся во многом искусственным. Более обоснованным является категория, отражающая внутреннее самосознание и историческую преемственность – «крымцы». Для того, чтобы отделить крымских татар от, например, поволжских, а также подчеркнуть молодежную основу движения, автор работы предлагает использовать вместо термина «младотатары» – «младокрымцы», что выделит основной объект исследования.

Высшую значимость «младокрымцы» видели в возможности обучения на родном языке, расширении прав и свобод населения и языка в системе народного образования, средствах массовой информации, издание газет, равенство национальной печати, права на занятие торговлей, ремеслами на всей территории империи, требования по защите религиозных прав, решение аграрного вопроса безземельных крестьян и участие своих представителей «в предварительной разработке и обсуждении законодательных предложений» [Медиев, 1905] [Гаспринский, 1905, с. 10]. В движении принимали активное участие выпускники Симферопольской татарской учительской школы (СТУШ), отдельные выпускники крымских медресе, молодые интеллигенты из числа крымского учительства – А.С. Айвазову, С. Хаттатову, У. Баличу, У. Тохтаргазы, Дж. Меинову, А. Медиеву, Али Боданинский [Kirimli, 1996, с. 62-98] [Возгрин, 1992].

Формирование движения в Крыму проходило под влиянием двух факторов. Первый, внутренний, фактор был обусловлен обострением социально-экономических противоречий в регионе, и прежде всего – в аграрной сфере (также как и в Европейской части Российской империи).

Решающее влияние оказала также первая русская революция 1905-1907 годов, в вихре которой оказался Крым. Вторым, внешним, фактором и было движение младотурок. Еще раз нужно отметить, что культурная и духовная связь с эмигрантами и культурными центрами Анатолии была очень тесной.

По воспоминаниям Джафера Сейдамета: «Младотурецкая революция... стала главным фактором усиления этнического фундамента политических действий тюрков Крыма. Цели российских революционных партий стали точкой опоры всех действий революционеров северных тюрков, под чьим влиянием важнейшее место в их убеждениях занимали социалистические идеи» [Сейдамет, 2009]. Младокрымцы находились под значительным влиянием российской интеллигенции (произведения Герцена [Рахманинова, 2020, с. 82], Чернышевского [Богословский, 1955]), которая симпатизировала росту национального самосознания. Крымские татары впитали в себя лучшее что было присуще российской интеллигенции – жертвенность, заботу о народе, жажду знаний. Тем не менее крымцы не приняли атеизм, строя свою деятельность в допустимых рамках ислама. Так, например, один из лидеров движения – Номан Челебиджихан одновременно был муфтием мусульман Крыма, Литвы, Польши, Белоруссии.

В большей степени чем русская интеллигенция, младокрымцы впитали в себя европейское образование. Перечень обучавшихся в Каире, Стамбуле велик, что не могло не сказаться на формировании у них общеевропейский ценностей. Номан Челебиджихан ратовал за равноправие всех народов, проживающих в Крыму: *На Крымском полуострове растут разноцветные розы, лилии, тюльпаны. И у каждого из этих изящных цветов есть своя особенная красота, свой особенный нежный аромат. Эти розы, эти цветы – живущие в Крыму народы: татары, русские, армяне, евреи, немцы и другие. Цель – собрав их вместе, составить из них красивый и изящный букет* [Къандым, 2002]. Это показывает, что национализм у младокрымцев был не заморённым, они были реалистами и понимали в каком мире живут.

Движение оказало качественное влияние на этническое самосознание. Учитывая остроту аграрного вопроса в Крыму можно сделать вывод, что наиболее сильное идеологическое влияние на движение оказали партии социалистической направленности – в первую очередь правые социалисты революционеры. Многие из членов движения в последующем окажутся в рядах социалистических партий. В силу различных факторов движение не сформировалось в отдельную политическую силу. Однако следует

отметить, что многие участники движения примут активное участие в государственном строительстве в Крыму в годы гражданской войны и период советского государственного строительства.

Реализация основных идей младокрымцев была наиболее успешной в сфере образования и культуры. Особое значение в формировании национальной светской системы образования принадлежала мектебам-рушдие. Уже к событиям Младотурецкой революции 1908 года новометодные мектебы Исмаила Гаспринского, несмотря на свою прогрессивность, не отвечали вызовам времени, давая минимум светского образования.

Один из первых мектебов-рушдие был открыт 25 сентября 1905 года в Симферополе при поддержке мусульманского благотворительного общества, во главе которого стоял будущий попечитель школы И. Муфтизаде. В мектебе-рушдие готовили учителей для мектебов. Занятия проводились на родном языке. Также изучались арифметика, география, история. Наиболее крупные мектебы-рушдие были сосредоточены в тех населенных пунктах, где преобладало крымскотатарское население – городах Бахчисарае, Керчи, Евпатории, Карасубазаре, селах Сараймин (Феодосийский уезд), Дереккой и Корбекуль Ялтинского уезда. Школы нового типа открывались при поддержке благотворительных обществ и пожертвований меценатов, пользовались большим доверием и престижем у населения.

На первом этапе своего образования мектебы-рушдие поддерживались не только крымско-татарскими благотворительными организациями, но и русскими, содействовавшими открытию таких школ. Важной сферой деятельности младокрымцев и основным деятельным способом реализации и распространения положений политических программ движения выступило печатное дело.

(1 мая) 13 мая 1906 года увидел свет первый номер выше-упоминаемой газеты «Ватан хадими» («Служитель отечеству»). Программа газеты предполагала публикацию правительственных сообщений, статей, посвященных местным и общегосударственным вопросам жизни России, вести из русской и иностранной жизни, местную хронику, корреспонденцию, объявления. Газета «Ватан хадими» в своих статьях и публикациях обратила пристальное внимание на социальные противоречия в социуме, бедственное положение безземельных крестьян. Газета объединила вокруг себя многих национальных писателей и публицистов. Главной идеей «Ватан хадими» был лозунг «Землю тем, кто ее обрабатывает». «Ватан

хадими» было изданием, заложившим основы нового этапа формирования литературного языка и этнической идентичности.

Вместе с тем, необходимо отметить, что усилиями крымского крыла движения произошла институционализация элементов культурно-национальной автономии, финансово-экономической основой которой впервые для Крыма являлись бюджеты благотворительных обществ, пожертвования физических лиц, организовывались мектебы-рушдие [ГАРК, Ф.Р-998.]. Таким образом Младотурецкое движение заложило революционные зачатки в мусульманское и тюркское население соседних с Османской империей стран.

Список источников

- Алиев Г. З. Турция в период правления младотурок. – М.: Наука, 1972.
- Богословский Н. В. Николай Гаврилович Чернышевский / Н. Богословский. – М.: Молодая гвардия, 1955. – 576 с.
- Буржуазная революция // Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1969-1978.
- Возгрин В.Е. Исторические судьбы крымских татар. М., 1992. 5. ГАРК. Ф.Р-998. Оп.1. Д.183. Л.16. Д.186. Л.9. ГАРК, ф.315, оп.1, д.1166, л.1-21.
- Гаспринский И. Крымская делегация в С.– Петербурге // Терджиман. 1905. 12 июня.
- Елагин В. Забвению не подлежит.. (Из истории крымскотатарской государственности и Крыма). Казань: Татарское кн. Изд-во, 1992.
- Кандым Ю. Куреш мейданыны от басмаз... Не зарастет травой поле боя... (Монография о Номане Челибиджихане) – Симферополь, 2002 г. – 256 с.
- Кондратюк Г.М. Этнополитика и развитие народного образования в Крыму в 20-30ых годах XX века. Киев, 2005.
- Медиев Р. Крымские письма. Петиция крымских татар // Каспий. 1905. 7 апреля.
- Рахманинова М. Проблема власти и тела в народничестве // Власть и тело. – М.: Радикальная теория и практика, 2020. – 432 с.
- Сейдамет Дж. Некоторые воспоминания / пер. с тур. Ш. Абдураманова // Полуостров. 2009. № 13.

- Тимошук О., Таран П. Крымскотатарская политико-правовая мысль XVIII – начала XX столетия: особенности генезиса и автономистские процессы эволюции. Харьков: Издательство СПД ФО, 2004.
- Шпилькова В. И. Младотурецкая революция 1908– 1909 гг. – М.: Наука, 1977. – 294 с.
- Fisher A.* The Crimean Tatars. Stanford; California, 1978.
- Kirimli H.* Kirim tatarlarında milli kimlik ve milli hareketler (1905-1916). Ankara, 1996.
- Kirimli H.* The Young “Tatar” movement in the Crimea, 1905-1909 // Persee. Cahiers du monde russe et soviétique. 1993. Vol. 34, №4. Octobre-December.
- Richard G.* Hovannisian. The Armenian People from Ancient to Modern Times. – Vol. II. Foreign Dominion to Statehood: The Fifteenth Century to the Twentieth Century. – Palgrave Macmillan, 1997. – 493 p.

References

- Aliev G. Z. Turcia v period pravlenia mladoturok. [Turkey during the rule of the young Turks]. M.: Nauka, 1972.
- Bogoslovski N. V. Nikolai Chernyshevsky. M.: Young guard, 1955. 576 p.
- Bol'shaya sovetskaya entsiklopediya. [Great Soviet Encyclopedia]. M.: Soviet encyclopedia, 1969-1978.
- Vozgrin B. E. Istoricheskie sudbi crimskih tatar/ [Historical destiny of the Crimean Tatars]. M., 1992.
- Возгрин В.Е. Исторические судьбы крымских татар. М., 1992. 5. GARK. F. R-998. Op. 1. D. 183. L. 16. D. 186. L. 9.
- GARK, f. 315, op. 1, d. 1166, l. 1-21.
- Gasprinsky I. Crimskaya delegacia v Peterburge. [Crimean delegation in St. Petersburg]//Terdzhiman. 1905. June 12.
- Elagin V. Zabveniyu ne podlejit. [Is not subject to oblivion... (From the history of the Crimean Tatar statehood and the Crimea)]. Kazan, 1992.
- Kandym Y. Kuresh meydanyny from basmaz...[The battlefield will not be overgrown with grass... (Monograph about Noman Chelibijikhan)]. Simferopol, 2002. 256 p.
- Kondratyuk G. M. Etnopolitika I razvitie narodnogo obrazovania v Crimu. [Ethnopolitics and the development of public education in the Crimea in the 20-30s of XX.]. Kiev, 2005.

- Mediev R. Crimskie pisma. Peticia crimskih tatar. [Crimean letters. Petition of the Crimean Tatars] // Kaspiy. 1905. April 7.
- Rachmaninova M. problema vlasti I tela v narodnichestve. [The problem of power and body in narodnichestvo]. M.: Radical theory and practice, 2020. 432 p.
- Seidamet J. Nekotore vospominaniya. [Some memories / per. from the tour. Sh. Abduramanova] // Peninsula. 2009. № 13.
- Tymoshchuk O., Taran P. Crimskotatarska politico-pravovaya misl. [Crimean Tatar political and legal thought of the XVIII-early XX century: features of genesis and autonomous processes of evolution]. Kharkiv: Publishing house of SPD FO, 2004.
- Shpilkova V. I. Mladotureckaya revolytia 1908-1909 goda. [The Young Turk Revolution of 1908-1909]. Moscow: Nauka, 1977. 294 p.
- Fischer A. Crimean Tatars. Stanford; California, 1978.
- Kirimlich. Kirim tatarlarinda milli kimlik ve milli hareketler (1905-1916). Ankara, 1996.
- Kirimlikh. «The Young Tata» movement in the Crimea, 1905-1909 // Perseus. 1993. Volume 34, No. 4. October-December.
- Richard G. Hovhannisyan. The Armenian people from ancient times to the present day. Volume II. Foreign domination to Statehood: from the fifteenth century to the twentieth century. Palgrave Macmillan, 1997. 493 p.

CHAPTER XIX

ИОСИФ СТАЛИН С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ НАЗЫМА ХИКМЕТА

JOSEPH STALIN THROUGH NAZIM NIKMET'S EYES

Фатих Арслан¹

Зехра Аслан²

Вход

Иосиф Сталин, лидер Советской России после Владимира Ленина, родился 21 декабря 1879 года в Грузии. Он участвовал в незаконных митингах, организованных марксистами в 1896-1897 годах, принял марксистскую мысль и стал членом группы Месаме-Даси, которая занималась марксистской пропагандой в Тбилиси. В 1901 году он вступил в тбилисскую организацию Российской социал- демократической рабочей партии. Впервые он встретился с Владимиром Лениным на Всероссийском съезде большевиков в Финляндии в 1905 году. Позднее по приглашению Ленина Св. Они встретились в Петербурге. Вместе с Владимиром Лениным сыграл важную роль в проведении Октябрьской революции. После смерти Ленина он выиграл битву с Троцким и стал лидером Советской России. 2 марта 1953 года у него ночью произошло кровоизлияние в мозг, а 5 марта 1953 года стало известно о его смерти (Benhür, 2021).

Назым Хикмет, который родился 15 января 1902 года в Салониках и является одним из самых важных писателей турецкой литературы, приехал в Анкару из Инеболу, чтобы принять участие в национальной борьбе в 1921 году, и был представлен Мустафе Кемалю Ататюрку Исмаилом Фазилпашой. По совету Ататюрка его не отправили на фронт и начали службу в Болу-Султани. Под влиянием разлуки родителей он покинул Болу со своим

1 Фатих Арслан, М.А. (с), Department of Russian Language and Literature of the Graduate Education Institute of Ardahan University, E-mail: fatiharslan1258@hotmail.com ORCID No: 0000-5672-3043

2 Prof. (Ph.D.), Faculty Member of the History Department of Recep Tayyip Erdogan University. E-mail: Zehra_aslan2009@hotmail.com. ORCID No: 0000-0002-3469-7569

другом Валой Нуреттин и отправился в Россию через Трабзон и Батуми. Во время своего пребывания здесь он поддержал коммунистические идеи и установил контакты с революционными лидерами русской революции (Aslan and Temel, (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nazim-hikmet-ran-1902-1963>, 2021).

1. Последствия социалистической деятельности Назыма Хикмета в Турции

После вступления в Коммунистическую партию в Батуми работал в литературном отделе газеты “Красный союз”. В этот период Обучаясь в Москве, он интересовался и другими областями и Познакомился с Маяковским. Он присутствовал на многих выступлениях Троцкого в качестве слушателя и записывал свои впечатления. Он вернулся в Турцию в 1924 году и посетил съезд в Стамбуле в 1925 году в качестве делегата Коммунистической партии Турции. После того, как суд независимости Анкары приговорил его к 15 годам каторжных работ, он снова сбежал в Москву (Aslan, 2021, p.175). Назым Хикмет, который вернулся в Турцию, воспользовавшись Законом об амнистии, принятым в 1928 году, был приговорен к трем месяцам наказания Уголовным судом Анкары за пересечение границы на этот раз без паспорта и был освобожден после того, как некоторое время находился под стражей в Стамбуле (Aslan and Temel, <https://www.indyturk.com/>, 2021). В следующий период Назым Хикмет выразил свою идеологию, смело сочетая его со своим искусством. Его критика общественного строя в его стихах была оценена как коммунистическая пропаганда, и против него были начаты расследования. Джоконда и Си-я-у обвинили в проведении коммунистической пропаганды в его стихах «Варан 3, потеря голоса», и они открыто заявили, что принадлежат к коммунистической идеологии во 2-м уголовном суде, куда он был доставлен. Однако 11 мая 1931 года он был оправдан по запросу прокуратуры. В 1933 году его поэтическая книга “Телеграмма, пришедшая ночью” была конфискована на основании того, что он подстрекал народ к коммунизму, а в результате поданного против него иска он был арестован и отправлен в тюрьму (Aslan and Temel, <https://www.indyturk.com/>, 2021).

Позже он был освобожден, воспользовавшись законом об амнистии. Продолжая свою деятельность, Назым Хикмет участвовал в борьбе вокруг «народного фронта», открытого Коммунистической партией Турции (ТКП) с 1936 года. Его судили в 1938 году по обвинению в распространении

принципов социализма в армии и приговорили к 15 годам лишения свободы. 29 августа 1938 года он был приговорен к 13 годам и 4 месяцам за подстрекательство к военному восстанию по делу ВМС. Таким образом, общий приговор, вынесенный ему по обоим делам, составляет 28 лет и 4 месяца (Aslan and Temel, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nazim-hikmet-ran-1902-1963>, 2021)

Хотя с 1949 года проводились кампании за его освобождение из тюрьмы, Назым Хикмет, не получивший амнистии 1949 года, объявил голодовку в 1950 году. Наконец, он был освобожден по амнистии 1950 года, объявленной Демократической партией, которая пришла к власти на выборах 14 мая 1950 года. Однако 25 июля 1951 года он был лишен гражданства по таким обвинениям, как распространение коммунизма и служение Советскому правительству по решению Совета министров (Aslan, 2016, p.186). Впоследствии он обратился к польскому правительству с просьбой о предоставлении гражданства и был принят. Умер 3 июня 1963 года в Советской России. Его могила находится рядом с русским поэтом и писателем Маяковским (Aslan and Temel, <https://www.indyturk.com/>, 2021).

2. Иосиф Сталин С Точки Зрения Назыма Хикмета

Когда Назым Хикмет был в Москве впервые, он увидел, что Сталина и партия стоят превыше всего, и критиковал это. Такое отношение, которое он не мог соотнести с социализмом и действительностью, он считал «поклонением» Сталину. Назим Хикмет был против сталинизма. Во время пребывания в России ему иногда приходилось смириться с этой идеологией, а иногда он выступал против нее. Назим в одиночку боролся со сталинизмом во времена Советского Союза. Понимание «национал-коммунизма», созданное сталинистскими левыми, не подходило Назиму (Savran, [captive_bolsevik-_nazim_hikmet_ve_stalinism_sungur_savran.pdf](#) (devrimcimarksizm.net 2021, p.38).

Доклад оппозиционной ТКП Коминтерну в 1930 году включает следующие предложения: «Наш призыв - это не призыв оппозиции. Ни в идеологии, ни на практике у нас нет возражений или оппозиции целям и принципам Коминтерна. (...) Мы буквально главная организованная сила и орган Коммунистической партии Турции. (...) Мы, товарищи, принадлежащие к турецким региональным организациям, таким как Анкара, Адана, Стамбул, Бурса, Фракия, Лазистан, идеологически и тактически являемся наиболее сознательными борцами и верными солдатами

Коминтерна. Мы крайне враждебны троцкизму и мелкобуржуазным движениям» (Savran, 2021, p.53).

Все это шаги, которые сделал Назим, чтобы вернуться в Коминтерн. Конечно, неизвестно, насколько правдивы эти утверждения, но есть известный факт: Назим выступил против сталинизма. Потому что, по его словам, сталинизм сильно отличался от известных ему идеологических взглядов (от марксизма и ленинизма). По его мнению, сталинизм был деспотической идеологией. Те, кто в то время выступал против Сталина, были либо сосланы, либо казнены. Это была одна из причин, почему Назим иногда был настроен на сталинизм. Несмотря на все это, Назым Хикмет выступал против сталинской идеологии и придерживался мнения, что эта идеология отличается от настоящей коммунистической идеологии и является фашизмом.

Учитывая его восприятие в последующий период, можно сказать, что Сталин был сложным для Назыма. В одних стихах он прославлял Сталина, в других - критиковал. Смерть Сталина также повлияла на Назыма Хикмета, и он написал для него стихи “Вспоминаю...” и “5 марта 1953 года” по просьбе Союза писателей того периода, любезно написав положительные стихи.

Назым Хикмет выразил свои истинные мысли о Сталине следующими словами:

Он был из камня, из бронзы, из гипса и из бумаги.

От двух сантиметров до нескольких метров.

Мы на всех площадях находились под его сапогами, Сапогами из камня, бронзы, гипса и из бумаги.

В парках тень от камня, от бронзы, гипса и от бумаги Покрывала наших деревьев купы.

И усы его из камня, бронзы, гипса и из бумаги

В столовых и ресторанах были в тарелках нашего супа. Глаза его из камня, бронзы, гипса и из бумаги

Глядели на нас со стен наших комнат.

В этом стихотворении Назым Хикмет заявляет, что администрация Сталина фактически установила режим угнетения и что это угнетение исчезло с его смертью:

Однажды утром исчез он.

Исчезли его сапоги, украшавшие площади и универмаги. Его тень с деревьев,

его усы из нашего супа,

его глаза со стен наших комнат
 И с груди нашей сняли груз огромный. Тонны камня
 Бронзы, Гипса,
 и тонны бумаги (Hikmet, 2019, p.107).

Заключение

В сцене, которую Назым Хикмет увидел, когда он отправился в Россию, люди почти поклонялись Сталину. Одной из причин этого был страх перед Сталиным. Хотя Сталин боролся против капиталистического строя и участвовал в большевистской революции, его правление напоминало диктатуру. Многие люди были сосланы и убиты в этот период. Однако было движение, противоречащее риторике большевиков и одного из них, Сталина, когда он отправился в путь. Это был отход от первоначальных принципов. Важной причиной популярности Сталина, превосходившего своих соперников, была его роль в Сталинградской битве против нацистской Германии во Второй мировой войне. Люди видели в Сталине народного героя, друга для всех.

От Назыма Хикмета, который провел значительную часть своей жизни в тюрьме за свои идеи, нельзя было ожидать, что он поддержит репрессивную позицию Сталина, даже несмотря на то, что он был очень привержен коммунистической идеологии. Фактически, он передал сообщение об этом в косвенных намёках между строками своих стихов.

Использованная Литература

- Aslan, Z.(2016). Türk-Rus İlişkileri Ekseninde Türkiye’de İktidarların “Sol” Algısı (1923-1960). Karadeniz Araştırmaları, 51, p.171-190.
- Aslan, Z.& Temel, M, (2021).Hayatı, sanatı, mücadelesi ve Atatürk’e sunulamayan mektubu ile doğumunun 119. Yılında Nazım Hikmet’i yeniden hatırlamak. <https://www.indyturk.com/node/300541/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/hayat%C4%B1-sanat%C4%B1-m%C3%BCcadelesi-ve-atat%C3%BCrke-sunulamayan-mektubu-ile>, Erişim: 2.10.2021.
- Aslan, Z.& Temel, M, (2021). Nazım Hikmet Ran. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nazim-hikmet-ran-1902-1963>, Erişim: 1.10.2021.
- Benhür, Çağatay, “Josef Stalin”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/josef-stalin-1879-1953>, Erişim: 2.10.2021.

Resmi Gazete, 15.08.1951.

Perinçek, M. (2018). Toplumsal Tarih Dergisi. (5 Mart 2018), Mart sayısı dergisi

Литературная Газета “(10 Март 1953)”, Выпуск: 030, Страница 8

Savran, S.(t.s.) Tutsak Bolşevik: Nazım Hikmet ve Stalinizm”, tutsak_bolsevik-
_nazim_hikmet_ve_stalinizm_sungur_savran.pdf (devrimcimarksizm.net)

Erişim: 14.10.2021, s.38.

CHAPTER XX

ГЕНЕЗИС ПРАВООТНОШЕНИЙ ТУРЦИИ И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ В КОНТЕКСТЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ВЫЗОВОВ

GENESIS OF LEGAL RELATIONS IN TURKEY AND THE RUSSIAN FEDERATION IN THE CONTEXT OF GEOPOLITICAL CHALLENGES

Аллахвердиева Махлуга¹

Introduction (Вступление)

Внешнеполитические решения поддерживают историческую социальную систему, которая может определять параметры приемлемых и эффективных геополитических действий. Между временным интервалом событий и длительным периодом существования исторической социальной системы и ее устойчивых структур проходят регулярные экономические и политические циклы, которые обеспечивают временные контексты для принятия геополитических решений (Флинт, Сяотун, 2019). Трансформация геополитической картины заставляет научную общественность задуматься над рядом факторов и причин глобальной турбулентности, захватившей всех без исключения актеров международных отношений. Ключевое место в мировой политике принадлежит именно великим державам, суверенное поведение которых в значительной мере выражает динамичную сущность как региональных, так и глобальных политико-экономических процессов и способов безопасности.

¹ студентка магистратуры факультета международных отношений Эгейского Университета, Украина, m.allakhverdiieva@gmail.com, номер ORCID 0000-0002-7170-9899

Существенные сдвиги в мировой политике конца XX века положили начало новым геополитическим реалиям на пространстве Евразии и поставили на повестку дня большинства государств региона вопрос о новых приоритетах внешней политики. В 2021 году в связи с пандемией COVID-19 и связанным с ней социально-экономическим кризисом существующие политические противоречия обострились в глобальном, региональном, национальном и субнациональном контекстах (Минаков, 2021).

Как территория, соединяющая Европу и Азию, Евразийский регион может находиться под влиянием геополитических событий от Китая до Западной Азии и Европы (Хаджепур, 2019). Наиболее противоречивыми вопросы выбора оказались для государств, которые находятся на грани различных цивилизаций, в частности, для Турции и Российской Федерации. После развала СССР сложилась новая политико-правовая база соприкосновений Москвы и Анкары. Также появление СНГ, как альтернативной формы политического сотрудничества, оказало непосредственное влияние на сотрудничество между государствами, снизив для России актуальность дальнейшего сотрудничества на долгосрочную перспективу.

Чрезвычайно проблемный 2020 год стал испытанием для многих международных институтов и двусторонних связей, но лишь немногие из них столкнулись с более серьезными проблемами, чем сложные и проблемные отношения между Россией и Турцией, которые оказывают сильное влияние на кризисные явления в непосредственной близости от Европы (Баев, май 2021). Несмотря на периоды интенсивного сотрудничества между двумя странами, двусторонним отношениям не хватает институционализации и способности выработать стабильную и общую точку зрения на региональные и глобальные вопросы. Следовательно, судьба двусторонних отношений зависит от краткосрочного определения национальных интересов и вынуждает две страны к хрупкому сотрудничеству, уязвимому для внезапных внутренних и геополитических сдвигов (Балта, Челикпала, 2020).

Сегодня Турция остается важным партнером России в Восточном Средиземноморье, хотя их отношения нестабильны и не имеют стратегической глубины. Важность Турции обусловлена географическим положением, которое делает ее важной транзитной страной для российских углеводородов. Газопроводы «Голубой поток» и «Туркстрим» создали энергетическую зависимость между двумя странами, что помогло стабилизировать отношения, в том числе после инцидента со

сбитым истребителем Российской Федерации, в котором были замешаны вооруженные силы Турции. Тем не менее, отношения в сфере энергетики остались в основном невредимыми, учитывая их важность для российских энергетических компаний. Усилия России по расширению своего влияния в Турции принесли определенные плоды, помогая ей проецировать мощь в Европу и на Ближний Восток.

Исходя из изложенного целью статьи является проведение комплексного компаративного исследования архитектоники и генезиса правового регулирования и проблем межгосударственных правоотношений между Турцией и Российской Федерацией через призму трансформации геополитических вызовов. Для реализации поставленной цели необходимо развязать ряд задач: 1) проанализировать становление и развитие правоотношений Турции и Российской Федерации на протяжении второй половины 20го и начала 21го веков; 2) выявить особенности и проблемы современных правоотношений между данными государствами, очертить возможные перспективы и векторы развития правоотношений Турции и Российской Федерации в контексте геополитических трансформаций.

Materials and Methods (Материалы и методы).

При решении поставленных задач, продуцируемых целью статьи, использовались современные методы познания, разработанные юридической наукой, в частности: формально-логический, исторический, системный сравнительный, аналитический, статистический, конкретно-социологический (исследование документов) и другие. Методическую базу исследования составляет диалектический метод, позволивший всесторонне и объективно рассмотреть проблемы правоотношений Турции и Российской Федерации. Кроме того, в основе статьи также лежит апробация фундаментальных теоретических положений общей теории права, интерпретируемых в рамках тематики статьи, в соответствии с общенаучными разработками принципов и способов построения теоретико-прикладных исследований Ведущим практическим методом, который был использован в ходе исследования стал метод наблюдения. В частности, с помощью этого метода удалось отразить авторское восприятие сущности и содержания правоотношений между исследуемыми государствами, как в целом, так и в динамике трансформации правового регулирования и геополитического контекста.

Также были использованы такие методы, как: правового моделирования (моделирование процессов развития правоотношений государств), наблюдения (исследования современных тенденций развития действующего законодательства Турции и Российской Федерации и деятельности субъектов правореализации), формальной логики (выделены различные теории и гипотезы дальнейшего построения отношений государств и их партнерства), гипотетико-дедуктивный (прослеживается во всей архитектонике статьи и в авторских выводах) и иные. Теоретико-методологическую основу исследования также составила конфликтная теория власти, которая позволила проанализировать процесс политизации партнерских отношений Турции и РФ, последствия и перспективы избранных векторов сотрудничества государств.

Results (Результаты).

Проблема выбора внешнеполитических приоритетов не является новой для Турции. Еще со времен распада Османской империи Турция демонстрирует симметричные волны изменений внешнеполитических приоритетов. Евразийское направление политики Турции в современных реалиях является базисом статуса государства, причем антианглийская и прогерманская движущая сила выступает отправной точкой исторического отсчета. В начале XX в. геополитический выбор Турции, с одной стороны, был ограничен конкретными историческими рамками, в другом аспекте, характеризовался поиском вариантов для зонального государства приумножить собственную власть и самостоятельность, используя геополитические расхождения основных планетарных акторов. Вследствие данной стратегии Турция пыталась следовать «третьему пути», проходящему между социализмом и капитализмом, применять вариант солидарного и подлинного национального государства. После окончания Второй мировой войны Турция опять вынуждена определяться в отношении геополитического направления, вследствие того факта, что Германия перестала позиционировать себя в качестве обособленного игрока, Европа была раздроблена, и политический вектор был направлен к понятной двойственной геополитической ситуации - американскому атлантизму или советскому евразийству. Благодаря успешной дипломатической тактике Лондона и Вашингтона, а также политике Москвы в отношении Восточной Европы, активной поддержке СССР ряда исламских государств, региональных соперников Турции, в политических кругах Анкары появляется озабоченность относительно возможной потери суверенного

национального государства. Это было удачно использовано американцами с целью влияния на Анкару в атлантистском ключе: Запад декларировал поручительство и покровительство в случае присоединения Турции к атлантистскому направлению. Таким образом, Турция вступила в новый период собственной внешней политики. Присоединение страны к блоку НАТО в 1952 году на длительный период времени определило курс турецкой внешней стратегии (Гюрбюз, 2019), и при этом Турция позиционировала себя в качестве абсолютно самостоятельного государства, и если сначала это было «евразийство третьего пути», то в современной ситуации это «атлантизм третьего пути». Вооруженные столкновения и конфликты сопутствовали российско-турецкому диалогу на протяжении всего периода наличия данных отношений, к которым можно отнести непродолжительные отрезки времени, характеризующиеся союзничеством, перспективами для более тесного и плодотворного взаимодействия (Аватков, 2020).

Распад Советского Союза и сдача позиций Москвы перед атлантизмом (стратегия, примененная Горбачевым, Ельциным, частично и Путиным) создали базис для формирования обновленной реальности - «однополярного мира», а геополитическое противоборство сместилось в сторону Запада, что привело к серьезным последствиям. Прежде всего, западные страны, характеризовавшиеся высокой степенью единства в период биполярности, в значительной степени за короткий период времени были поделены на два отдельных направления – одно с центром в США, другое в Европе, которые превратились в двух геополитических субъектов с различными, присущими только для каждого из них геополитическими стратегиями, задачами, точками зрения, программами будущего мирового порядка. С данного периода времени общее представление о «Западе» было наполнено новым содержанием, а в отношении Европейского Союза, блока НАТО и ВТО - появились достаточно весомые иные варианты. Европа ввела в оборот собственное денежное обращение, начала соревнование в области торговли с США, дистанцировалась от военных инициатив англо-саксонского объединения по всему миру. Этот процесс еще не завершен, но расхождение интересов США (вместе с Англией) и Европейским Союзом (при активном участии Франции и Германии) стало весьма очевидным.

Во-вторых, новое значение приобрел фактор исламизма и исламского фундаментализма. Созданный при помощи ЦРУ для противостояния просоветским, левонационалистическим арабским системам правления (Ирак, Сирия, Ливия и т. д.) и на территории континентального ислама

(Афганистан), радикальному исламу, в частности, известной Аль-Каиде – вслед за распадом Советского Союза перестроил собственное геополитическое назначение, и занял позицию, синонимом которой было «мировое зло», «враг», столь необходимое для «архитекторов и строителей однополярного мира». С этого времени радикальный ислам перестал ассоциироваться с орудием атлантистской геополитики, а характеризовался в качестве экстерриториального соперника, война с которым, согласно американской позиции, обусловлена признанием требований США в отношении оперативного управления над ведущими странами мира, в том числе дано США право принимать участие в делах тех стран, чья политика мешает американским запросам в конкретном регионе.

В-третьих, говоря об однополярном мире, возникла дискуссионная позиция рассмотрения Евразии в обновленном ключе. Принимая во внимание то, что двуполярность Евразии в качестве геополитической действительности была завуалирована под идеологическими направлениями марксизма и коммунизма, то в современной ситуации - при действующей российской риторике – данная гигантская территория, интегрированная стратегически, экономически и социально, характеризовалась в большей степени вопросом, чем ответом - независимым геополитическим объединением в последнее время, которая, выйдя из-под влияния идеологии и части подконтрольных территорий (с центром в России), тем не менее осуществляла весомую роль не только в регионе, но также и в мировой политике, объем которой состоял в «фантомных болях» распавшегося Советского Союза, являвшегося одним из главных акторов мировой политики. Заявив о себе в качестве преемницы СССР, Россия направила свои усилия на достижение констатации преемственности геополитической функции в современной ситуации. В 1990-х гг. постсоветская Россия даже как только потенциальный игрок, не обладая ресурсами активно проводить свою политику по отношению к ближайшим государствам в «империалистическом» формате, интегрировала новые функции. Будучи центром Евразии, Россия поэтапно стала усиливать свою активность в мировой политике в новом формате, а сама Евразия приобретала черты более весомого фактора новой геополитической картины мира.

В-четвертых, в мире начали набирать силу процессы глобализации, которые затронули все сферы жизнедеятельности общества - политическую, экономическую, финансовую, общественную, культурную и информационную. При этом моделями глобализации стали

преимущественно американские ценности, которые распространялись повсеместно, - либеральная демократия, культура постмодерна, индивидуализм, размывание общей исключительности (народной, государственной, этнической, религиозной, социальной и др.), превосходство денежного сегмента по отношению к действительному сегменту экономики. Понятия «глобализация» и «американизация» стали использоваться как синонимы. В то же время понятие «глобализации по американскому образцу» отличается от суровых программ однополярного мира с американским руководством, поскольку глобализация требует не только доминирования США во всем мире, но и серьезного внедрения «американского образа жизни» во всех странах, результатом чего может стать окончание истории и образование Соединенных Штатов Мира с соответствующим руководством (Менанд, 2018). Построение «однополярного мира» предусматривает частичную потерю странами национальной идентичности и независимости, в то время как глобализация приводит к абсолютной ликвидации государств.

В-пятых, всеохватывающая процедура глобализации весьма результативно осуществлялась в узких рамках: американские континенты достаточно интегрированы, Европейский Союз превращается в мощное политическое объединение, тихоокеанский регион, в котором доминирует Китай, бурно растет (Флинт, Сяотун, 2019), и мощная Япония также ищет пути экономического и политического сближения. Но региональные интеграционные объединения существенно отличаются от глобализации, как планетарной интеграции согласно американскому варианту. Зональные государства комбинируются на базе совместных цивилизационно значимых компонентов, становясь новыми моделями «империй», характерным в данном случае является их отход от США, от противопоставления собственных цивилизационных первопричин «глобализму по американскому образцу». Такой процесс также потенциально восстанавливает не разрушенную полярность, где основными полюсами являются американский регион, европейский, евразийский и тихоокеанский. Причем каждый компонент включает разнообразные составляющие - этнические, государственные, религиозные и тому подобное.

В таких условиях перед Турцией вновь появилась фундаментальная проблема геополитического выбора - между продолжением стратегии атлантизма и возвращением стратегии евразийства, но существенно измененной в соответствии с новыми геополитическими реалиями. Россия уже не считалась главным врагом атлантизма, поэтому антироссийская

риторика Турции на Кавказе, в Центральной Азии и на самой российской территории перестала быть важной.

Турция с довольно твердой манерой дипломатии была серьезным выбором для постсоветских стран, которые колебались в своем геополитическом выборе и не были уверены в себе, особенно после того, как исчезла эйфория независимости. Новое определение отношений Турции с постсоветской Россией также сыграло решающую роль в подъеме евразийства в основу внешней политики Турции. В этом контексте способность Турции продвигать свою новую роль на постсоветском пространстве требовала установления отношений сотрудничества с Россией, которая играла доминирующую роль в этом регионе. Соответственно, во время визита премьер-министра Турции Сулеймана Демиреля в Россию в мае 1992 года был подписан турецко-российский договор о дружбе и сотрудничестве (Agreement on the fundamentals of relations between the Russian Federation and the Turkish Republic, 1992). Этот договор предусматривал, что Анкара и Москва будут строить свои отношения на принципах добрососедства, сотрудничества и взаимного доверия. Посредством этой инициативы Турция также надеялась укрепить свои экономические связи с Россией и другими посткоммунистическими странами Евразии, которые нуждались в относительно более дешевых сельскохозяйственных и полуфабрикатных промышленных товарах Турции. Турция продолжала играть роль серьезного союзника для большинства из них, но так и не стала фактическим центром влияния, причем США остановили действенную помощь относительно турецких инициатив в странах бывшего СССР.

Легитимация атлантистской политики во второй половине XX века состояла в следующем: выбор западного направления в «холодной войне» был вызван задачами укрепления и развития турецкой государственности в существующих реалиях. Достаточно противоречивыми в Турции оказались оценки политики Европы относительно вступления государства в Европейский Союз. В результате последнее десятилетие длительного политического правления Эрдогана может быть охарактеризовано углубляющимся беспорядком в отношениях между Турцией и ЕС с постоянной эскалацией, деэскалацией и разногласиями. Турции не удалось вывести отношения на более быстрый путь партнерства и интеграции сейчас, когда ЕС уже давно озабочен финансовым кризисом и исчерпывающими проблемами углубления и расширения (Кутлу и др., 2021). Европа, позиционировавшая себя в качестве обособленного геополитического субъекта, была крайне заинтересована в возрастании

независимой политики касательно арабских стран, что включало создание Евроафрики, снабжение Европы нефтью напрямую от арабских стран. Турция, которая придерживалась атлантистского и проамериканского направления, характеризовалась антиарабскими настроениями.

Как светское государство Турция настаивала на том, чтобы исламские слои придерживались четких постулатов лаицизма и модернизации, в политической области функционировали согласно точным нормам. Вследствие различных функций ислама в арабском мире, данное участие Турции способно было нарушить достаточно слабое равновесие, желание к сохранению которого недавно вынудило военное руководство прямо вмешаться в политическую жизнь государства. Ориентация на атлантизм, НАТО, США отныне воспринималась турецким обществом неоднозначно, вследствие чего правительство Турции медленно начало уходить от атлантистского плана на постсоветском пространстве - на Кавказе, в Центральной Азии, в России. В данное время в Турции начинает применяться термин «Евразия», что свидетельствовало о появлении характерных черт турецкого евразионизма (Танрысевер, 2018).

Показательной в этом контексте стало заявление на тот момент турецкого премьер-министра Реджепа Эрдогана на форуме в Давосе в феврале 2009 г. (Reuters, January 29, 2009), который подверг критике Израиль относительно политики в секторе Газы, что стало очередным доказательством евразийских устремлений Турции.

Однополярная мировая система должна была минимизировать воздействие на изменение международных отношений военного фактора, уменьшить значение или ликвидировать, к примеру, НАТО. На самом деле международное сообщество стало свидетелем роста агрессии Соединенных Штатов в последние десятилетия, что демонстрируют война в Персидском заливе, военные действия Израиля против Ливана, война в Ираке, обстановка в Афганистане и тому подобное. Такой геополитический вызов составляет прямую угрозу национальным интересам Турции, а вопрос национального суверенитета становится предметом торгов Европейский вектор внешней политики выступает существенным фактором возникновения напряжения в турецком обществе, поскольку такое сотрудничество нельзя назвать равноправным и справедливым, Турция постоянно подвергается шантажу со стороны ЕС. Переговоры о полноправном членстве начались в 2005 году, но они ненадолго застопорились из-за кризиса с Республикой Кипр, членом ЕС, когда коммерческое судно под флагом Кипра вошло в турецкие воды. Никосия затянула разногласия по обязательствам Турции в Таможенном союзе относительно свободного обращения товаров, чтобы подтвердить

свой тезис о том, что, если Республика Кипр не будет признана Турцией, процесс присоединения не должен продвигаться (Кутлу и др., 2021). Но евроинтеграция остается приоритетным направлением внешней политики, хотя современная Турция стремится показать Европе другое лицо - жесткое, властное и волевое. В то же время несмотря на существенные политические противоречия, Турция остается важным экономическим партнером для Европы, что делает дальнейшее сотрудничество и будущую интеграцию взаимовыгодными.

Региональные последствия сирийского конфликта продолжают изменять некоторые геополитические реалии в регионе. Астанинский процесс, сформированный Россией, Турцией и Ираном, является наиболее значимым политическим процессом для постконфликтной Сирии. Тем не менее, сложная многопартийная ситуация внутри Сирии означает, что реализация процесса приведет к множеству разногласий между Москвой, Анкарой и Тегераном (Хаджепур, 2019).

Турция также оказалась в смятении из-за растущих разногласий со своими евроатлантическими партнерами в этот период, унаследованных от попытки государственного переворота летом 2016 года, эскалации кризиса с НАТО после решения Анкары закупить российские системы ПВО С-400, и сирийские беженцы, использующие Турцию в качестве плацдарма для их конечных пунктов назначения в странах ЕС. Это разногласие усугубилось недавним кризисом с соседями по Восточному Средиземноморью, в первую очередь с Грецией и Кипром, летом 2020 года по морским границам и исключительным экономическим зонам после открытия богатых источников углеводородов в регионе (Кутлу и др., 2021).

Недавние военные действия на Кавказе в 2020 году показали, что, столкнувшись с серьезными внутренними проблемами, Россия и Турция демонстрируют совершенно разные модели международного поведения. В то время как Россия стала более осторожной в реагировании на внешние вызовы, Турция приступила к реализации нескольких силовых проектов (Баев, январь 2021). Ее силовое вмешательство в давний конфликт вокруг Нагорного Карабаха застало Россию врасплох и фактически обеспечило военную победу для Азербайджана. Москва взяла на себя основную ответственность за прекращение боевых действий путем развертывания миротворческих сил, но ее способность управлять зоной боевых действий и ее приверженность разрешению напряженности с Турцией остаются неопределенными.

Турция и Россия - две военные державы, которые в настоящее время конкурируют в нескольких напряженных регионах Кавказа, Ближнего Востока и Северной Африки. Это соревнование не ограничивается конфронтацией их ставленников, но иногда даже приводил к жертвам среди российских или турецких войск (особенно в Сирии). Несмотря на это и несмотря на неоднократные прогнозы о надвигающемся риске серьезной военной эскалации в отношениях между Москвой и Анкарой, диалог между двумя столицами кажется более сильным и предсказуемым, чем когда-либо: чем жестче конкуренция, тем более гибким становится дипломатическое партнерство (Раэчи, 2021). Однако, вопреки интересам режима Путина, Турция интенсивно и стремительно развивает сотрудничество с Украиной в военной области. После турецкого экспорта боеприпасов на миллионы долларов в 2015 и 2016 годах, то есть сразу после российской агрессии на востоке Украины, возникли более изощренные формы сотрудничества. После 2016 года Анкара подписала несколько соглашений с Киевом, которые способствуют значительному технологическому обмену в области кибербезопасности, радио- и радиолокационных систем, а также различных типов боевых роботов и дронов (Марсон, Форрест, 2021).

Таким образом, можно констатировать, что Турцию называют государством- мостом из-за ее геополитического положения между Европой и Азией, а также ее историко-культурного наследия. В этой обстановке Турция столкнулась с рядом проблем, связанных с желанием получения выгоды от этого местоположения и наследования. В настоящее время она характеризуется наличием образцовой мусульманской демократии, хотя в то же время Турция имеет относительно прочные отношения с западным миром, особенно с европейскими странами, тем самым демонстрируя характерные черты атлантизма и евразийства. В настоящее время Турция стремится проводить сбалансированную политику между своими отношениями с Западом, мусульманскими странами и Россией.

Discussion (Обсуждение).

В настоящее время существует три способа концептуализации границ Евразии. Первый охватывает те азиатские области, где взаимодействие с европейской культурой привело к трансформации, по существу, азиатских культур в относительно более европеизированные культуры, даже если эту гибридную культуру также нельзя считать подлинно европейской. Другими словами, данная концептуализация определяет «Евразию» географически как территорию, охватывающую территории Российской Федерации,

Монголии, Афганистана, Средней Азии и Кавказа (Samokhvalov, 2016). Второй охватывает гораздо более широкую территорию и относится к перекрывающимся территориям Европы и Азии или к границе между двумя континентами. В дополнение к территориям, охватываемой первой концептуализацией, этот способ географически размещает Восточную Европу, Балканы и Турцию в Евразии. Эта концептуализация подчеркивает сосуществование европейской и азиатской культур на границах между Европой и Азией (Танрысевер, 2018). Третий способ концептуализации Евразии является наиболее широким, поскольку он рассматривает Евразию как комбинацию Европы и Азии (или «Старого Света» за вычетом Африки). Это наиболее всеобъемлющая концептуализация, поскольку она рассматривает все области с европейской или азиатской культурой как евразийские. Однако этой огромной территории, или «мега-континенту», не хватает общих характеристик, которые отличали бы ее от других. На самом деле между Норвегией и Непалом очень мало общего. Одним из следствий этой концептуализации является включение Китая и стран Западной Европы в Евразию, что делает ее чрезмерно всеобъемлющей концептуализацией (Розенберг, 2019).

В Турции существуют разные стратегические евразийские дискурсы, и самый популярный – западно-ориентированный. Отражая преимущественно европеизирующее видение традиционной внешнеполитической линии Турции, эта версия рассматривает внешнюю политику Турции в отношении Евразии как неотъемлемую часть ее отношений с западными странами и институтами. Таким образом, в этом ориентированном на Запад дискурсе расширение турецкого влияния в евразийском регионе рассматривается как важный фактор, который может привлечь Западную поддержку стремления Турции присоединиться к Европейскому Союзу и другим западным институтам. Другими словами, этот евразийский дискурс представляет светское модернистское видение политических элит, которые стремились экспортировать турецкую модель европеизации и вестернизации в неевропейские части мира, особенно в Евразию и Ближний Восток. Излишне говорить, что после окончания холодной войны эта версия турецкого евразийства теряет актуальность, а продолжающийся кризис в процессе вступления Турции в ЕС с начала 2010-х годов только усугубляет положение (Тюфекчи, 2017).

До 2000 года западные политические и академические элиты недостаточно понимали значение Турции в политике сдерживания против СССР, а впоследствии и России, и прозападная лояльность Турции

переоценивается и воспринимается как должное (Раэчи, 2021). Сегодня Россия и Турция хотят одного и того же: международной системы в стиле XIX века, состоящей из множества великих держав, стремящихся максимизировать свою мощь, влияние и ресурсы. Восстанавливаясь после длительного (Турция) или кратковременного (Россия) падения влияния во внешней политике, им нужны региональные кризисы, чтобы вернуться в игру в качестве влиятельных посредников (Григас, 2017).

Стоит отметить отсутствие твердой реакции Р. Эрдогана на недавнюю позицию президента США Д. Байдена признать геноцид армян во время Первой мировой войны (AL JAZEERA, 26 Apr. 2021). Турция признала гибель армян в Османской империи во время Первой мировой войны, но категорически отрицает, что убийства были систематически организованы и представляют собой геноцид. О. А. Раэчи выделил набор принципов, которыми, по-видимому, руководствуются Эрдоган / Путин в отношении соперничества и сотрудничества: во время регионального кризиса лучше, если вакуум власти будет заполнен предсказуемой, дружественной и благоприятной для той же системы ценностей (Россия / Турция) державой, чем какой-либо западной державой; допускается умеренный уровень неконтролируемой конфронтации (по доверенности) между Россией и Турцией; если конфликт выйдет из-под контроля, проблема будет постоянно обсуждаться и решаться на уровне заместителей министра иностранных дел (или специальных посланников); любая напряженность будет разрешена лично Путиным и Эрдоганом, сначала в телефонном разговоре, а в конечном итоге на встрече в Москве или Анкаре; решения, согласованные Путиным и Эрдоганом, также будут реализованы на уровне заместителей министров иностранных дел или министров обороны. (Раэчи, 2021).

Таким образом, в результате обсуждения можно констатировать, что состязание между Россией и Турцией в их непосредственных регионах является геополитическим свершившимся фактом, однако до сих пор двум акторам удавалось примирить геополитическое соперничество, и эта обстановка примирения будет длиться до тех пор, пока будет сохраняться новая многомерная перспектива Турции и открытость России. Компоненты евразийства могут быть применены к разработке внешней политики Турции, и евразийство в данном случае является наиболее разумным соединением между Западом и Востоком.

Conclusion (Вывод).

Несмотря на рост объема экономических отношений между Россией и Турцией, восприятие друг друга не сильно изменилось за последние десятилетия в обоих государствах. Обеспокоенность вызывали бывшие советские государства, в которых обе стороны имели влияние. В этом отношении подход Турции основывался на этнических, языковых и культурных связях с тюркскими государствами Центральной Азии и Кавказа. Турция предвидела широкие энергетические и коммуникационные связи с постсоветскими странами Центральной Азии. В то время как Россия выступала за статус-кво в Центральной Азии, Турция с помощью США поддерживала глубоко укоренившиеся изменения в бывших советских республиках, и это противостояние было основной проблемой, которая вызывала напряжение между обеими сторонами. Данное скрытое соперничество остается неизменным как один из чувствительных моментов турецкой внешней политики до сих пор, даже если оно не вызвало какого-либо конкретного «конфликта» между Россией и Турцией. Элемент конкуренции усиливается элементом сотрудничества, направленного на устранение западных государств из регионов, которые Турция и Россия считают своей зоной влияния.

Политика Турции, в своей структуре имеющая элементы евразийства и атлантизма, балансирует между формальным альянсом с НАТО и неформальным альянсом с Россией, пытаясь закрепить свою позицию, уравновешивая два лагеря. Однако в последнее время также существует сближение Турции и Украины и даже твердая позиция Анкары по Крыму. В целом Турция, как многорегиональный игрок, находится в поисках трансформации собственной мощности, уделяя приоритетное внимание своим отношениям с ЕС и США, она в то же время строит новые отношения со своими ближайшими соседями и с Россией.

References (Список литературы).

Agreement on the fundamentals of relations between the Russian Federation and the Turkish Republic. Ratified by the resolution of the Supreme Soviet of the Russian Federation of June 3, 1993 N 5099-1. Договор об основах отношений Российской Федерации и Турецкой Республики. Ратифицирован постановлением Верховного Совета РФ от 3 июня 1993 года N 5099–1. URL: <https://docs.cntd.ru/document/901926138> (last access: 30.09.2021).

- Avatkov, V.A. (2020). Foreign policy of the Republic of Turkey in the framework of the modern system of international relations. Diss. for the degree of Doctor of Political Science. Moscow. [in Russian] Аватков, В. А. (2020). Внешнеполитический курс Турецкой республики в рамках современной системы международных отношений. Дисс. на соиск. уч. ст. д-ра политических наук. Москва. Avatkov, V. A. (2020). Vneshnepoliticheskiy kurs Turetskoy respubliky v ramkakh sovremennoy sistemy mezhdunarodnykh otnosheniy. Diss. na soisk. uch. st. d- ra politicheskikh nauk. Moskva. URL: <http://dipacademy.ru/documents/2054/%D0%90%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2-%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf> (last access: 30.09.2021).
- Baev, P. (2021). Russia and Turkey. Strategic Partners and Rivals. *Russie.Nei.Reports*, No. 35, May. URL: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/baev_turkey_russia_2021.pdf (last access: 30.09.2021).
- Baev, P. K. (2021). Russia and Turkey Deconflict Their Geopolitical Moves in the Caucasus. *Georgetown Journal of International Affairs*, January 20. URL: <https://gjia.georgetown.edu/2021/01/20/russia-and-turkey-deconflict-their-geopolitical-moves-in-the-caucasus/> (last access: 30.09.2021).
- Balta, E., Çelikpala, M. (2020). Turkey and Russia: Historical Patterns and Contemporary Trends in Bilateral Relations. *Turkish Politics*. URL: <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780190064891.001.0001/oxfordhb-9780190064891-e-12> (last access: 30.09.2021).
- Erdogan slams Biden's recognition of Armenian 'genocide'. (2021). *AL JAZEERA*, 26 Apr. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2021/4/26/erdogan-slams-bidens-armenian-genocide-recognition> (last access: 30.09.2021).
- Flint, C., Xiaotong, Z. (2019). Historical–Geopolitical Contexts and the Transformation of Chinese Foreign Policy. *The Chinese Journal of International Politics*, Volume 12, Issue 3, Pages 295–331. URL: <https://academic.oup.com/cjip/article/12/3/295/5552788> (last access: 30.09.2021).
- Grigas, A. (2017). Beyond Crimea. The New Russian Empire, *Corint Books*, Bucharest, p. 59. URL: <https://yale.universitypressscholarship.com/view/10.12987/yale/9780300214505.001.0001/upso-9780300214505> (last access: 30.09.2021).

- Gürbüz, Ş. N. (2019). Turkey's NATO membership: A rocky journey since 1952. *Dailysabah*, Feb, 14. URL: <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2019/02/14/turkeys-nato-membership-a-rocky-journey-since-1952>(last access: 30.09.2021).
- Khajehpour, B. (2019).The Latest Geopolitical Developments in Eurasia. *Eurasian Nexus Partners*,16 Dec. URL: <https://eunepa.com/the-latest-geopolitical-developments-in-eurasia/> (last access: 30.09.2021).
- Kutlu, E., Cengiz, Ç., Arman, M. N., Ozeren, E. (2021). Understanding the Role of Leadership Styles of Erdogan and Merkel in Sustainability of Turkey-European Union Relations: A Leadership Trait Analysis. *Sustainability*, 13(16). URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/16/9258/htm> (last access: 30.09.2021).
- Marson, J., Forrest, B. (2021). Armed Low-Cost Drones, Made by Turkey, Reshape Battlefields and Geopolitics. *The Wall Street Journal* , June 3. URL: <https://www.wsj.com/articles/armed-low-cost-drones-made-by-turkey-reshape-battlefields-and-geopolitics-11622727370> (last access: 30.09.2021).
- Menand, L. (2018). Francis Fukuyama Postpones the End of History. *The New Yorker*,August 27. URL: <https://www.newyorker.com/magazine/2018/09/03/francis-fukuyama-postpones-the-end-of-history> (last access: 30.09.2021).
- Minakov, M. (2021). The sovereigntist turn: sovereignty as a concept again. *Ideology and Politics Journal*. № 1(17). URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2021/04/1.5.-ENG.-Minakov-Article.pdf> (last access: 30.09.2021).
- Raetchi, O. A. (2021). Russia and Turkey: enemies with benefits. An unexpected duopoly for the Caucasus and the Middle East. *GlobalFocus Center*, Bucharest, Romania, May. URL: https://www.global-focus.eu/wp-content/uploads/2021/05/Ovidiu-Rae%C8%9Bchi_Russia-and-Turkey_Enemies-with-benefits.pdf (last access: 30.09.2021).
- Rosenberg, M. (2019). What is Eurasia? Defining the World's Largest Continent. *ThoughtCo*, January 27. URL: <https://www.thoughtco.com/what-is-eurasia-1435090> (last access: 30.09.2021).
- Samokhvalov, V. (2016). The New Eurasia: Post-Soviet Space between Russia, Europe and China”, *European Politics and Society*, vol. 17, no. 1, pp. 82-96. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/23745118.2016.1171285> (last access: 30.09.2021).

- Tanrısever, O. (2018). Discourses and Politics of Eurasianism in Turkey During the 2000s. Turkey: Towards a Eurasian Shift? *Ledizioni LediPublishing*. URL: https://www.ispionline.it/sites/default/files/pubblicazioni/turkey_report_.pdf (last access: 30.09.2021).
- Tüfekçi, Ö. (2017). Turkish Eurasianism: Roots and Discourses. Eurasian Politics and Society: Issues and Challenge, Tüfekçi Ö., Tabak H., Akıllı E., Editör, Newcastle upon Tyne, *Cambridge Scholars Publishing*, 2017, pp. 1-35. URL: <https://avesis.ktu.edu.tr/yayin/847ab2ec-f5cf-44b4-a426-43345332427e/turkish-aurasianism-roots-and-discourses> (last access: 30.09.2021).
- Turkish PM storms out of heated Mideast debate. *Reuters*. January 29, 2009. URL: <https://www.reuters.com/article/us-davos-erdogan-israel-idUSTRE50S6RH20090129> (last access: 30.09.2021).

CHAPTER XXI

НЕЗАКОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В КАРАБАХЕ ДО II КАРАБАХСКОЙ ВОЙНЫ

ILLEGAL ACTIVITIES IN KARABAKH BEFORE THE II KARABAKH WAR

Aynur Azimzada¹

Безосновательные территориальные претензии Армении к Азербайджану, выдвинутые с начала 20-го века, обострились в 1988 году. После провозглашения независимости Армения еще больше усилила свои необоснованные претензии на азербайджанские территории Карабаха и Нахчывана. Это привело к оккупации 20 процентов территории Азербайджана в 1991-1993 годах, включая Нагорный Карабах, а также прилегающих к нему семи районов, а именно Агдам, Джебраил, Физули, Кельбаджар, Губадлы, Лачин и Зангилан. Армения, осуществляющая политический и экономический террор против Азербайджана, создала почву для экономического сепаратизма на оккупированных территориях Азербайджанской Республики в нарушение международного права. Около 7000 азербайджанских предприятий прекратили свою деятельность после войны.²

Стране был нанесен значительный материальный ущерб. Общеизвестно, что оккупированный регион Нагорного Карабаха очень богат месторождениями полезных ископаемых и водами. Здесь доступны золото, серебро, медь, железо, цинк, гранит, мрамор, драгоценные камни, огнеупорная глина и другие месторождения. По официальным оценкам, на оккупированных территориях имеется 155 месторождений полезных ископаемых различного типа. Армения, которая в настоящее время разрабатывает эти месторождения, утверждает, что стала одним из крупнейших мировых экспортеров драгоценных металлов. Золотое

¹ azimzade.aynur1994@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5518-827X> Research Fellow, Azerbaijan National Academy of Sciences Caucasus Studies Institute, Baku, Azerbaijan.

² Economic Impact of the Nagorno-Karabakh Conflict”, <https://intpolicydigest.org/2017/04/12/economicimpact-of-the-nagorno-karabakh-conflict/> “

месторождение Союдлу-Зод, расположенное в Кельбаджарском районе Азербайджана, месторождение золота Гызылбулаг в Агдеринском районе и Веджнали в Зангилане, находятся в ведении правительства Армении.

Канадская компания First Dynasty Mines (FDM) ранее занималась разработкой месторождения Союдлу в Кельбаджаре. 73 процента месторождения находится в оккупированном армянами Кельбаджарском районе Азербайджана.³ Хотя эксплуатация месторождения была приостановлена в 1992 году, американские специалисты приступили к геологоразведке в 1996 году. В результате разведочных работ было обнаружено более 40 тонн золота. В сентябре 1997 года министерство торговли и промышленности Армении и FDM подписали контракт на добычу руды на сумму 63,3 миллиона долларов. Активы FDM принадлежат Sterlite Gold LTD, возглавляемой Маркусом Рандольфом. Приобретя в 1998 году 50 процентов акций армянской государственной компании Ararat Gold Recovery Company, FDM приступила к добыче золота. Компания стала его единственным владельцем после покупки второй половины акций в 2002 году.

Компания «Армянская медная программа» (АСР), занимающаяся производством черной меди, произвела 9 500 тонн этого продукта в 2004 году после переработки 40 000 тонн концентрата с золотого месторождения Вейнали в Зангилане. В 2003 году переработано 6 300 тонн меди с использованием 24 000 тонн концентрата. В основном армяне начали разграбление природных богатств на оккупированных территориях в начале 2000-х годов. С 2016 года компании по добыче золота, мрамора, серебра, меди и других природных ресурсов работают на оккупированных территориях Азербайджана, включая Нагорный Карабах и семь прилегающих к нему районов. Хотя правительство Азербайджана постоянно направляет ноты протеста странам, в которых базируются компании, незаконно ведущие бизнес в оккупированных регионах, заявляя, что их деятельность является незаконной и противоречит международным нормам, указанные страны обвинили страны в том, что они не могут вмешиваться в этот вопрос. под предлогом того, что эти предприятия находятся в частной собственности.⁴

По данным Министерства экологии и природных ресурсов Азербайджана, около 30 предприятий по добыче золота и других

³ Dağlıq Qarabağdakı xarici şirkətlər, 27.04.2012, <http://sesqazeti.az/news/analytics/219219.html>

⁴ Qarabağ: bildiklərimiz və bilmədiklərimiz. //Qafqaz Universiteti. BİAM, Bakı, 2010, s. 141,148

драгоценных металлов работают в самопровозглашенной «Нагорно-Карабахской Республике» и прилегающих районах, хотя в Ханкенди (Степанакерте) и Ереване это отрицают.⁵ Все эти предприятия принадлежат Армении. Однако ряд стран мира сыграли значительную роль в незаконных инвестициях на оккупированных территориях. Американские, российские, канадские, швейцарские, британские, французские, немецкие, испанские, голландские компании, а также компании из других стран были причастны к формальному разграблению полезных ископаемых и сырья на территории Азербайджанской Республики.⁶

Министр экономики Армении Андраник Хачатрян сказал в 2016 году, что «более 160 компаний инвестировали в Нагорный Карабах». «Если раньше иностранные инвесторы выходили на рынок в качестве учредителей новых компаний, то в последнее время наблюдается тенденция к увеличению количества совместных предприятий. В среднем объем привлеченных средств составляет около 10 процентов от общего объема инвестиций. Иностранные инвестиции теперь вовлекаются в процесс расширения активных местных фирм», - сказал он.⁷

Эти компании присваивают как природные ресурсы, так и нематериальные богатства Азербайджана. К ним относятся, среди прочего, AtaVank-Les CO, Arvard CO, Yerkir Tour CO, Minasian CO, Artsakh Gorg Ltd. (США), Mika Ltd. (Великобритания), Sirkap Armenia CO, Haik Watch And Jewellery CO, Andranik Shpon CO. (Швейцария), Australia Nairi Ltd., Sasun CO (Иран), First Dynasty Mines, Sterlite Gold Ltd. и Grand Tobacco (Канада). Кроме того, с рядом нелегально действующих армянских компаний сотрудничают Aurubis AG, Zeppelin Baumaschinen GmbH (Германия), Zeppelin Armenia LLC, Strathcona Mineral Services Ltd. (Канада), Atlas Copco (Швеция), Tamrock (Финляндия) и др.⁸ Кроме того, Sterlite Gold Ltd., Sirkap Armenia, Base Metals, Manex и Valex, Armenian Copper Program и First Dynasty Mines добыли 22,9 тонны золота в 2001-2016 годах в

⁵ Rüstəm Məmmədov, Xaqani Məmmədov. Müasir beynəlxalq hüquq nöqtəyindən Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində Ermənistanın qanunsuz və hüquqa zidd fəaliyyəti. Bakı, 2017, s.17

⁶ Qarabağ: bildiklərimiz və bilmədiklərimiz. //Qafqaz Universiteti. ВМAM, Bakı, 2010, s. 141,148

⁷ Over 160 companies with foreign participation registered in Karabakh, 01.06.2016, <https://gagrulenet/over-160-companies-with-foreign-participation-registered-in-karabakh/>

⁸ Report by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan. Illegal economic and other activities in the occupied territories of Azerbaijan, 2016, s.48, 65-66

Нагорном Карабахе и других оккупированных территориях Азербайджана и доставили его в Армению.

В целом Армения превратила оккупированную территорию Карабаха, обладающую богатыми природными ресурсами, в убежище для «офшорных» компаний, и там был создан «карабахский клан» во главе с бывшим президентом Сержем Саргсяном. Компании, незаконно действующие в Карабахе, составляют часть многомиллиардной бизнес-империи Саргсяна, в которую входит «Гадрутский винный завод», управляемый группой компаний «Мика», в которую входят три небольших винодельческих предприятия, действующих в нагорно- карабахском регионе, а также «Мика-Карабах». », Компания-производитель ювелирных изделий.⁹ Продолжающаяся монополия на экономику Армении привела к дальнейшему обогащению правящего политического класса страны. Факты, приведенные в армянских источниках, подтверждают, что, помимо разграбления природных ресурсов на оккупированных азербайджанских территориях, бывшие президенты Роберт Кочарян и Серж Саргсян способствовали использованию этих территорий международной наркомафией.¹⁰

Это столкнулось с наибольшим разграблением - после золота - в оккупированных регионах Азербайджана. Оккупированная горная местность Малого Кавказа - это территория Азербайджана, богатая лесами. Армения также осуществляет операции в этих областях, на которые приходится около 25 процентов всех лесных хозяйств Азербайджана (или 246 700 га). Так, армяне, приезжающие в большом количестве из Армении и других стран, массово вырубает деревья ценных пород в Кельбаярском, Лачинском, Губадлинском и других регионах и продают их за границу в качестве полуфабриката. В городе Шуша в качестве топлива используются редкие многолетние деревья из карабахских лесов, что является серьезным проявлением армянского вандализма. Строительные работы велись в заповедной зоне Топханского леса; От 1500 до 2000 дубов, которые в течение многих лет росли в районе Шуши под названием Гача Ял, были срублены и увезены армянами. Кроме того, с 1995 года были уничтожены лачинские леса площадью 25 000 квадратных километров для производства мебели. В горном массиве Агдам армянские военнослужащие

⁹ Destitution of the Armenian people or Sarkisyan's business empire, 10.01.2014, <http://newtimes.az/en/politics/2385>

¹⁰ Vüsal Qasimli, Zaur Şiriyev, Zülfiyyə Vəliyeva. İran-Ermənistan münasibətləri: geosiyasi reallıq, siyasiiddialar. Bakı, 2011, s.22

сожгли 17457 га пастбищ, сделав их непригодными для использования. Все эти факты засвидетельствовали и подтвердили политики и законодатели многих стран. В то же время в Губадлинском районе эксплуатируются леса с редкими породами деревьев, значительные ресурсы недр и источники воды, богатые полезными ископаемыми. Уничтожаются необычайные естественные среды обитания с богатой флорой и фауной. Фундук высотой до 25 метров в Кельбаджаре, восточные платаны, покрывающие 107 гектаров земли в Зангиланском районе, не имеющие себе равных в Европе, грецкий орех и другие ценные деревья были полностью вырублены армянами и использованы в качестве материала для одежды.¹¹

Карабахский регион Азербайджана также богат минеральными и лечебными водами и источниками. Месторождения минеральных вод с потрясающими лечебными свойствами, такие как всемирно известные Юхари Истису, Ашаги Истису, Кешдек, Гарасу, Тутхун, Мозчай и Готурлусу, доступны в Кельбаджаре, а также есть природные источники, содержащие целебную воду с более чем 600 минеральными веществами. в Губадлы.¹² Понимая, что их присутствие на оккупированных территориях носит временный характер, оккупанты пытаются этим воспользоваться. Они не только укрепляют свою экономику, разграбляя природные ресурсы, но также пытаются добиться международного признания своей страны. Согласно отчету МИД Азербайджана «Незаконная экономическая деятельность на оккупированных территориях Азербайджана», армяне, получившие демографическое преимущество в результате переселения азербайджанцев, продолжают вести свою экономическую деятельность на международном уровне. В рамках этой деятельности, поддерживаемой Арменией, ценные полезные ископаемые, леса и сельскохозяйственные товары незаконно эксплуатируются на таких территориях, как Лачин, Шуша, Зангилан, Губадлы, Кельбаджар, Ходжавенд, и продаются на мировых рынках как товары армянского происхождения.

По предварительным оценкам, составленным рабочей группой по оценке потерь и ущерба от оккупации территорий Азербайджанской Республики вооруженными силами Армении, за период оккупации нанесен экологический ущерб на сумму 244,4 миллиарда долларов США. Ущерб возник в результате уничтожения общего биоразнообразия и лесов, вывода

¹¹ Qeyri-qanuni təbii ehtiyatlar axtarışı, http://garabagh.net/content_174_az.html

¹² Bulaqlar, http://garabagh.net/content_87_az.html

почвы из строя, загрязнения окружающей среды и заражения источников воды, а также разграбления залежей полезных ископаемых.¹³¹³

В целом, армяно-азербайджанский нагорно-карабахский конфликт нанес экономике Азербайджана ущерб на сумму до 50 миллиардов долларов. Затянувшийся конфликт также создал проблемы для Азербайджана в реализации ряда международных проектов. В частности, в ходе строительства нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан и газопровода Баку-Тбилиси-Эрзурум компании- инвесторы обещали финансовую помощь, если трубопроводы будут проходить через Армению. Аналогичная проблема возникла с финансированием железнодорожного проекта Баку-Тбилиси-Карс. В результате Азербайджану пришлось взять на себя финансирование 200-миллионной доли Грузии в проекте.¹⁴¹⁴

Азербайджан продолжает отстаивать свои права в соответствии с международными нормами. Последовательные резолюции Совета Безопасности ООН № 822, 853, 874 и 884, призывающие к безоговорочному выводу армянских войск с оккупированных территорий Азербайджана, были приняты в 1993 году. Аналогичные резолюции были приняты Генеральной Ассамблеей ООН, ПАСЕ, ОБСЕ, ОИК и другими. организации. Азербайджанская Республика на протяжении многих лет работает на международном уровне, чтобы добиться

восстановления своей территориальной целостности и вернуть свои материальные и нематериальные ресурсы, которые подвергаются разграблению. Хотя к Армении были выдвинуты соответствующие требования, правительство страны не только игнорирует их, но и продолжает вести ложную пропаганду, утверждающую, что эти территории исторически принадлежали армянам, что способствует тому, что Армения известна во всем мире как страна-изгой.

Этот произвол Республики Армения закончился в результате Второй карабахской войны. Однако армяне не смирились с поражением и использовали последние дни на этих землях для терроризма. Так, согласно совместному заявлению лидеров Азербайджана, Армении и России, Республика Армения должна была вернуть Кельбаджарский район Азербайджанской Республике до 15 ноября 2020 года. Воспользовавшись

¹³ İşğal olunmuş ərazilərin ekoloji vəziyyəti, <http://eco.gov.az/az/111-ısgal-olunmus-erazilerinekoloji-veziyyeti>

¹⁴ Rüstəm Məmmədov, Xaqani Məmmədov. Müasir beynəlxalq hüquq nöqtəyindən Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində Ermənistanın qanunsuz və hüquqa zidd fəaliyyəti. Bakı, 2017, s.17

этим периодом, армяне либо вырубали многие ценные деревья в Кельбаджарских лесах или вообще их сжигали. Кроме того, в шушинских лесах умышленно поджигают ядовитыми и трудно тушащимися веществами, уничтожая редкий лесной покров. Пожары, вызванные бомбами с белым фосфором, не могут быть потушены, они не могут быть потушены естественным путем, и такие пожары длятся долгое время. Это экологический терроризм. Все это является нарушением международных конвенций по экологии и окружающей среде, участником которых является Армения, в том числе Конвенции ООН о запрещении военного или любого другого враждебного использования методов изменения окружающей среды.

Азербайджанская Республика, восстановившая свою территориальную целостность в результате Второй карабахской войны, уже взяла под свой контроль природные ресурсы на этих территориях и предприняла первые шаги для эффективного освоения этих природных ресурсов.

Литература:

- Report by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan. Illegal economic and other activities in the occupied territories of Azerbaijan, 2016, s.48, 65-66.
- Qarabağ: bildiklərimiz və bilmədiklərimiz. //Qafqaz Universiteti. BİAM, Bakı, 2010, s. 141,148
- Vüsal Qasımlı, Zaur Şiriyev, Zülfiyyə Vəliyeva. İran-Ermənistan münasibətləri: geosiyasi reallıq, siyasi iddialar. Bakı, 2011, s.22
- Rüstəm Məmmədov, Xaqani Məmmədov. Müasir beynəlxalq hüquq nöqtəyindən Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində Ermənistanın qanunsuz və hüquqa zidd fəaliyyəti. Bakı, 2017, s.17
- Destitution of the Armenian people or Sarkisyan's business empire, 10.01.2014, <http://newtimes.az/en/politics/2385>
- Dağlıq Qarabağdakı xarici şirkətlər, 27.04.2012, <http://sesqazeti.az/news/analytics/219219.html>
- Orkhan Baghirov, "Economic Impact of the Nagorno-Karabakh Conflict", 19.04.2017 <http://blogs.shu.edu/journalofdiplomacy/2017/04/the-economic-impact-of-the-nagorno-karabakh-conflict-and-ensuing-developments/Qeyri-qanuni-təbii-ehtiyatlar-axtarışı>, http://garabagh.net/content_174_az.html
- İşğal olunmuş ərazilərin ekoloji vəziyyəti, <http://eco.gov.az/az/111-iskal-olunmus-erazilerinekoloji-veziyyeti>

Over 160 companies with foreign participation registered in Karabakh,
01.06.2016, <https://gagrule.net/over-160-companies-with-foreign-participation-registered-in-karabakh/>

Bulaqlar, http://garabagh.net/content_87_az.html

CHAPTER XXII

TÜRKİYE VE RUSYA'NIN BALKAN POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

COMPARATIVE ANALYSIS OF TURKEY'S AND RUSSIA'S BALKAN POLICIES

Erhan Türbedar¹

Giriş

Türkiye ile Rusya Federasyonu (Rusya) son yıllarda taktiksel düzeyde birbirilerine yakınlaştı. Ankara ve Moskova'nın Batılı ülkelerle ilişkilerinde görünen sorunların yanı sıra hem Türkiye hem de Rusya tek süper gücün yönetiminde olan dünya yerine çok kutuplu uluslararası sistemin gelişmesini tercih ediyor. Ne var ki değişik bölgelere yönelik izlenen politikalarda Ankara ve Moskova'nın çıkar çatışması yaşadıkları ortadadır. Balkanlarda Türkiye bir "tamamlayıcı güç" olarak bölgenin barış ve istikrarına yatırım yaparken, Rusya Balkanları Batıyla hesaplaşmak için kullandığı bölgeler arasına yerleştirdi. Uluslararası sistemde bir "negatif güç" olarak davranan Moskova, 2021'de Bosna-Hersek'te izlediği siyasetle Balkanların istikrarsızlık unsuru olduğunu bir kez daha gösterdi. Bu çalışmada önce Türkiye ve Rusya'nın genel dış politikalarında görülen benzerlikler üzerinde durulacak, ardından Ankara ve Moskova'nın Balkanlar politikası özetlenecektir. Rusya'nın Balkanlardaki siyasetini daha iyi anlayabilmek amacıyla, Bosna-Hersek'te son zamanlarda yaşanan sorunların karşısında Moskova'nın yaklaşımı daha ayrıntılı bir şekilde irdelenecektir.

Türkiye ve Rusya'nın Dış Politikalarının Benzer Yönleri

Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan Türkiye ve Rusya, tarihleriyle, kültürleriyle, tarihi geçmişleriyle ve değerleriyle gurur duyan milletlerdir (Tsygankov, 2016, 250). Kendi milletlerinin geçmişini, sonradan kurulan

¹ Dr., eturbedar@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3981-6405>.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi ülkelerin kültür ve medeniyetinden üstün görürler. Dış politikadaki farklılıklarıyla yaşamayı öğrenen Türkiye ve Rusya'ya ilişkin diğer benzerliklerden de bahsetmek mümkündür. En belirgin ortak özelliklerinden birisi, Türkiye ve Rusya'nın son yıllarda Batı'dan uzaklaşmış olmalarıdır. Günümüzde hem Ankara hem de Moskova Batılı ülkelere karşı bir memnuniyetsizlik içindedir. Türkiye Soğuk Savaş döneminde Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) içinde sahip olduğu stratejik önemi yitirmesi ardından, Orta Doğu'da Türkiye çıkarlarının aleyhine adımlar atan ABD'ye karşı tepkiler vermeye başladı. Yine de Türkiye'nin jeopolitik konumu, ABD'ye Orta Doğu'ya yönelik askeri operasyonlar açısından stratejik avantaj sağlamaya devam ediyor. Ancak Ankara'nın 2003 yılında ABD kuvvetlerinin Türkiye topraklarından Irak'a saldırı düzenlemesine izin vermeyi reddetmesi, Washington'un planlarını alt üst etmekle birlikte, Türkiye ile askeri iş birliğini sınırlandırmasına neden oldu (Jackson ve Towle, 2006, 56). ABD'nin Orta Doğu'daki Kürtleri stratejik ortak olarak seçmiş olması ise, Türkiye'nin PKK ile mücadele konusunda haklı endişeler duymasına neden oldu. Öte yandan ABD'nin 15 Temmuz 2016 darbe girişimine karıştığına inanan Türk kamuoyu, Türkiye için tehdit oluşturan ülkeler sıralamasında ABD'yi ilk sıraya yerleştiriyor (Aydın, 2021). Türkiye'nin 2017'de Rus yapımı S-400 savunma sistemini satın alması ise, Washington'da şok etkisi yarattı (Bechev, 2021).

Türkiye Avrupa Birliği (AB) ile ilişkiler konusunda da hüsrana uğramış bir ülkedir. Türkiye nüfusunun büyüklüğü, sosyoekonomik yapısı, kültürü ve dini (bazı AB liderlerinin İslam karşıtı duruşu) nedeniyle AB'nin bazı üye ülkeleri Türkiye'nin Birliğe kabul edilmesine karşı çıkıyor. Örneğin Almanya ve Fransa AB'ye tam üyelik yerine Türkiye'ye imtiyazlı ortaklık statüsünün verilmesini resmi olarak beyan etmiştir. Yine de Türkiye'nin jeopolitik konumu, ayrıca mülteci krizi ve enerji güvenliği bağlamında Türkiye'nin oynadığı rol AB açısından önem arz ediyor (Aggestam, 2016, 444). Kaldı ki ikili ilişkiler düzeyinde Türkiye'nin de bazı AB ülkelerinde vazgeçemeyeceği ekonomik ve siyasi çıkarları vardır. Moskova hiç güvenmediği Washington'a "hayır" diyebilen Ankara'nın ABD karşısındaki bağımsız duruşuna büyük bir saygı duyuyor. Şu anda Rusya halkındaki ABD karşıtlığının, Soğuk Savaş dönemindekinden bile daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür (Pozner, 2018). Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra ABD Rusya'nın yeniden yapılanmasına yardım edeceğine, Rusya'ya ikinci sınıf ülke muamelesi yaparak, ABD'nin süper güç konumuna meydan okuyabilecek ülkelerin ortaya çıkmasına bir daha asla müsaade etmeme stratejisini benimsedi.

1985-2007 döneminde, Moskova ABD'yi provoke edebilecek herhangi bir şey yapmadı. Aksine Moskova, Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da yaşanan

renkli devrimleri ABD'nin rejim değişikliği ihraç etme planının bir parçası olarak gördü ve Rusya'nın kendisi için bir tehdit olarak algıladı. Moskova özellikle NATO'nun genişlemesinden rahatsızlığını asla gizlemedi ve bu genişlemeyle NATO'nun Rusya'yı çevrelemeye çalıştığına inandı (Ambasada Rusije u Bosni i Hercegovini, 2021). Gürcistan ve Ukrayna'nın NATO'ya alınması gündeme gelince de Moskova Güney Osteya, Abhazya ve Kırım dahil Ukrayna'nın doğusundaki eylemlerinde bulundu. Tüm bunların neticesinde son yıllarda Moskova'nın Batılı ülkelerle ilişkileri, son 30 yılın en düşük düzeyine indi. Yine de Rusya'nın Almanya gibi, AB içinde vazgeçemeyeceği ekonomik ortakları vardır.

Türkiye'ye gelince, Rusya'nın Ankara'yı yanına çekerek, NATO ittifakı içindeki dayanışmaya zarar vermeye çalıştığını söylemek mümkündür. Öte yandan önemli enerji projeleri ve Karadeniz bölgesinde güvenliğin iyileştirilmesi hususunda da Rusya Türkiye'yi önemiyor (Tsygankov, 2016, 221). Suriye krizinde farklı tarafları desteklemiş iseler de hem Türkiye hem de Rusya Batılı ülkelerin Orta Doğu'daki politikalarına eleştirel bir yaklaşım içinde olmuş, Batı'nın Rusya ekonomisine yaptırımları ise Moskova'yı Türkiye ve Çin gibi ülkelerle ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirilmeye daha fazla sevk etmiştir. Türkiye ve Rusya'nın diğer ortak özelliği, tek süper gücün yönetiminde olan dünya yerine çok kutuplu uluslararası sistemi tercih ediyor olmalarıdır. Türkiye "Dünya beşten büyüktür" söylemiyle mevcut uluslararası sistemde reform yapılmasını arzuluyor ve kendini bölgesinde lider ülke olarak görüyor. Moskova ise uluslararası sistemde bir büyük güç olarak Rusya'nın konumunu güçlendirmeyi hedefliyor.

Türkiye ekonomisi güçlendikçe, Ankara dış politikada bir rol oynamak için artık birilerinden izin almayı bırakıp kendi oyununu oynamaya başladı. Bu çerçevede Türkiye'ye çıkarlarını dikte etmeye çalışan ABD ve AB'ye karşı Ankara'nın çok az sabrı kaldı. Türkiye'nin yükselişini ve dış politikadaki bağımsızlığını, dünyada ABD egemenliğinin azalmasını arzulayan Moskova oldukça uygun bulundu. Bunun dışında Moskova dış politikasında artık yumuşak güç seçenekleriyle yetinmiyor ve hayati çıkarlarını savunmak için sık sık siyasi, ekonomik ve askeri baskı yöntemlerine başvuruyor (Tsygankov, 2016, 254).

Türkiye'nin Balkanlar Politikası

Günümüzde Batı Balkanlara AB'nin sunduğu üyelik perspektifine alternatif olabilecek bir ekonomik ve siyasi bütünleşme seçeneği sunan bir başka uluslararası aktör olmadığı gibi bu bölgeye yönelik uzun vadeli ve bütüncül bir stratejiye sahip olan tek aktör de yine AB'dir. Ancak son yıllarda AB'ye

üyelik perspektifinin zayıflaması, Batı Balkanlarda diğer uluslararası aktörlerin varlığını güçlendirmesine neden oldu. Türkiye'nin Balkanlar politikasında coğrafya, tarih, insan ve ekonomi olmak üzere sabit olan dört temel faktörden söz edilebilir. Balkanların Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan bir köprü olması (coğrafya faktörü), ortak tarihsel miras (tarih faktörü), ayrıca bölgede önemli sayıda Türk ve diğer akraba toplulukların yaşıyor olması (insan faktörü), Türkiye'nin Balkanlara ilgi duymasının doğal sebepleridir. Bunların yanı sıra Türk iş adamlarının da bölgeye yönelik ilgisinin gittikçe artmakta olduğu görülüyor.

Türkiye'nin Balkanlara ilişkin ana hedefleri bölgede barış, istikrar ve iş birliğinin artırılmasıdır. Yunanistan hariç, Türkiye'nin hiçbir Balkan ülkesiyle sorunu yoktur. Bunun yanında Balkanlarda yaşayan Türk ve Müslüman topluluklar Türkiye açısından ayrıcalıklı bir konumdadır. Bu nedenle, örneğin, Bosna-Hersek, Sancak bölgesi ve Kosova konusunda olumsuz gelişmelerin yaşanması durumunda Türkiye kayıtsız kalamayacaktır. İşin ilginç tarafı, tarihsel olarak ABD Balkanlarda varlığını ne zaman artırdıysa, Türkiye de bu bölgede daha etkin olabilmıştır.² 2000'li yıllarda Türkiye'nin sergilediği ekonomik başarı ve uyguladığı aktif dış politika, Balkanlarda yükselen Türkiye algısını şekillendiren temel faktörler arasında yer aldı. Soğuk Savaş'ın ardından ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalan ve 2008 yılındaki küresel finans krizinden de olumsuz etkilenen Balkan ülkeleri için Türkiye, büyük ve güçlü ekonomisiyle dikkat çekti, böylelikle Türk yatırımlarına giderek artan düzeyde ilgi gösterildi. TİKA, YEE gibi kurumların ve birçok belediyenin gerçekleştirdiği sosyal ve kültürel projeler Türkiye'nin görünürlüğünü artırırken Türk yapımı diziler de Balkanların tamamında büyük bir ilgiyle izlendi. 2000'li yıllarda birçok Balkan ülkesiyle vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması ve uçuş seferlerinin artırılmasıyla Türkiye ve Balkanlar arasındaki turizm de sürekli artış gösterdi. Bütün bu sosyal ve kültürel gelişmeler Balkanlardaki toplumların Türkiye'ye bakışını olumlu yönde etkiledi. Türk kültürüne yönelik ilgilerini artırdı ve Türkiye ile bağlarını güçlendirdi.

Bu olumlu gelişmelere rağmen Balkanlarda Türkiye'ye ilişkin olumsuz tabloların da çizildiği görülüyor. Türkiye 2010 yılından itibaren Balkanlarda daha dinamik bir siyaset izlemeye başlayınca belirli bir müddet Neo-Osmanlılıkla suçlandı. Özellikle Türkiye'nin Orta Doğu'ya gösterdiği yakın ilgi, Balkanlarda Türkiye'nin İslam dünyasında liderlik arayışı içinde olduğu yönünde bir algı meydana getirdi. Bu bağlamda Türkiye'nin Batı dünyasından uzaklaşmasının

² Türkiye'nin Balkanlar politikası hakkında ayrıntılı bir analiz için bkz. Türbedar, E. (2020), 231-250.

Balkanlarda doğuracağı etkiler tartışma konusu oldu. Balkanlarda Türkiye'nin güçlenmesinin kendi ülke ve toplumları üzerinde hegemonya kurmasıyla sonuçlanacağını düşünen Balkan milliyetçileri de var oldu. Bunun dışında, Türkiye'yi Doğu dünyasının bir parçası olarak gören ve Batı Balkanların gelişmesi için süratle Doğu'dan koparak Batı'yla bütünleşmesi gerektiğini savunan liberal görüşlü Batı yanlıları da Türkiye aleyhine duruşlar sergiledi. Türkiye'ye yönelik bu tür algılara rağmen, Balkanlarda bir tamamlayıcı güç olarak rol aldığı ortadadır. Moskova'nın aksine, Ankara bir taraftan henüz NATO ve AB üyesi olmamış Balkan ülkelerinin Avrupa-Atlantik kurumlara bütünleşmesini destekliyor, diğer taraftan da Balkanlardaki barış, istikrarı ve iş birliğini hedefleyen tüm çabaları yakından destekliyor.

Rusya'nın Balkanlardaki Etkisi: Bosna-Hersek Örneği

Bosna-Hersek 2021'de savaş sonrası dönemin en ciddi siyasi kriziyle sarsılmaya başladı. Krizin en büyük sorumlusu, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı'nın Sırp üyesi Milorad Dodik'in tehlikeli boyutlara varan ve Moskova tarafından desteklenen milliyetçi ve bölücü siyasetidir. Dodik'in sorumsuz siyasi manevraları ülkedeki barış ortamını tehdit etmekte, eski güvensizlikleri canlandırmakta ve şiddetin Bosna-Hersek'e geri gelebileceği yönünde endişe uyandırmaktadır. 15 yıldır Bosna-Hersek'i parçalama, Bosna-Hersek'in entitelerinden Sırp Cumhuriyeti (RS) için bağımsızlık referandumu düzenleme ve barışçıl yoldan ayrılma tehditlerinde bulunan Dodik, Cumhurbaşkanlığı üyesi olduktan sonra devletin kurumlarına karşı kademeli bir darbeyi anımsatan yıkıcı adımlar atmaya başladı. Bu çerçevede Dodik, Bosna-Hersek devletine ait yetkilerin RS'ye aktarılmasını talep ediyor ve RS'de paralel kurumların oluşturulmasını öngören yasal düzenlemeler hazırlatıyor. Bosna-Hersek Silahlı Kuvvetleri'nin RS'deki kışlalarına el koyacağını ifade eden Dodik, Batılı ülkelerin olası müdahalesine karşılık “dostlarını” yardıma çağırarak tehdit ediyor.

Dodik'in bu yöndeki hamleleri, Bosna Savaşı'nı sona erdiren Dayton Barış Antlaşması'nın da yıkılması, böylece Bosna-Hersek'te 26 yıldır süren barışın ve kaydedilen bütün ilerlemelerin ortadan kaldırılması anlamına geliyor. Bosna-Hersek Yüksek Temsilcisi Christan Schmidt'e göre Dodik'in durdurulmaması durumunda RS, Bosna-Hersek'ten fiilen ayrılmış olacaktır (Huseinović, 2021). Uluslararası alanda Dodik'in en büyük müttefikinin Rusya olduğunun altı çizilmelidir. Moskova geleneksel olarak hangi konu olursa olsun RS'nin arkasında durmakla adeta Bosnalı Sırpların uluslararası sözcüsü olma rolünü üstleniyor (Bechev, 2017, 149). Slav-Ortodoks kardeşliği ve dayanışması kapsamında Bosnalı Sırplara açık destek veren Moskova, Bosna-

Hersek üzerinden Balkanlardaki siyasi ve ekonomik çıkarlarını pekiştirmeye çalışıyor. Moskova'nın desteğini alan Dodik ise son yıllarda adeta Rusya'nın bir valisiymiş gibi davranıyor.

Rusya'nın Bosna-Hersek'e yönelik politikasını belirleyen bir diğer faktör de Rusya ile Batı dünyası arasında yaşanan çekişmelerdir. Rusya'nın özellikle Suriye ve Ukrayna krizleri yüzünden Batılı ülkelerle ilişkilerinin gerginleştiği bir ortamda Bosna-Hersek, iki taraf arasındaki jeopolitik rekabetin oyun sahalarından birine dönüştü (Huskić, 2020, 90-94). Bu jeopolitik gerginlik kapsamında Rusya, Barış Uygulama Konseyi (*Peace Implementation Council - PIC*)³ içinde yapıcı olmaktan uzaklaştı ve bu kurumun Bosna-Hersek'teki yetkili mercii olan Yüksek Temsilcilik Kurumu OHR'nin kapatılmasını talep etmeye başladı. Dahası, Bosna-Hersek konusunda Sırların istemeyeceği bir kararın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde kabul edilmesini engelleyebilen Rusya, uluslararası sistemde ve Balkanlarda bir "negatif güç" olduğunu gösterdi.

Rusya, Balkanlarda sadece Bosnalı Sırların değil, Sırbistan ve Karadağ'daki Sırların muhafazakâr kesimleri üzerine de önemli yatırımlar yapıyor. Nerede düzen bozucu bir politikacı varsa onu destekleyen Rusya, Kosova gibi bölgesel sorunları da kendi çıkarları doğrultusunda istismar ediyor. Bugün Moskova'nın Balkanlardaki temel hedefinin, Batılı ülkelerin bu bölgedeki etkinliğini zayıflatmak olduğu söylenebilir. Ne var ki Rusya, daha önce şiddetle karşı çıkmasına rağmen son yıllarda Karadağ (2017) ve Kuzey Makedonya'nın (2020) NATO'ya üyeliğini engellemeyi başaramadı. Ancak Karadağ'da son zamanlarda yaşanmakta olan istikrarsızlıklarda Moskova'nın ciddi katkıları bulunuyor. Nitekim 2016 yılında Karadağ hükümetini darbeyle yıkmaya çalışan grup içerisinde iki Rusya vatandaşı yargılandı ve suçlu bulundu (Miladinović, 2019).

Bundan sonra Rusya'nın Balkanlardaki önceliğinin Sırbistan ve Bosna-Hersek'in NATO dışında kalmasını sağlamak olduğu ortadadır. Nitekim 17 Mart 2021 tarihinde Bosna-Hersek'te NATO ile İş birliği Komisyonu'nun açılış oturumu sırasında bir basın bildirisi yayınlayan Rusya'nın Saraybosna Büyükelçiliği, "Bosna-Hersek'teki dostlarımızı dikkatli düşünmeye davet ediyoruz ... Bosna-Hersek ile NATO arasında pratik bir yaklaşmanın olması durumunda, ülkemizin *bu düşmanca adıma* tepki vermesi gerekecektir," sözleriyle Bosna-Hersek'i tehdit etti (Ambasada Rusije u Bosni i Hercegovini, 2021). Moskova'nın bu şekilde Bosna-Hersek'e meydan okuması ve bu ülke üzerinden Batı'ya kafa tutmasının Dodik'i daha fazla cesaretlendirdiği

³ Barış Uygulama Konseyi Dayton Barış Antlaşması'nın hükümlerinin uygulanmasının takibi için kurulmuştur.

görülüyor. Ancak Balkanlarda yıllardır inşa edilmeye çalışılan barış ve iş birliği ortamını birilerine kafa tutmak uğruna tehlikeye atan Moskova'yı tarih affetmeyecektir.

Sonuç

Türkiye ile Rusya izledikleri Balkanlar siyasetinde birbirine ters düşüyor. Balkanlarda barış ve istikrar ortamının sürdürülmesi, Ankara'nın Balkanlar politikasının temel ögesidir. Rusya'nın Balkanlar siyaseti ise Moskova'nın ABD ve AB ile sahip olduğu ilişkilerden yakından etkileniyor. Moskova, Batı ile ilişkileri iyi olduğu dönemlerde Balkanlarda daha yapıcı davranarak, bölgedeki ekonomik ve siyasi fırsatlarının peşine düşüyor. Ancak günümüzde olduğu gibi, Rusya'nın Batı'yla gerilimli dönemlerinde, Moskova radikal ve Batı karşıtı unsurları desteklemek suretiyle, Balkanlardaki barış ve istikrarı da bozmayı göze alıyor.

Balkanlarda NATO diliyle konuşan ve Rusya'yı agresif eylemlerde bulunuyor olmakla suçlayan çevreler bulunuyor. Dahası, Sırp lar arasında bile, Rusya nedeniyle ülkelerinin demokrasiden uzaklaşabileceği ve hükümetlerinde otoriter eğilimlerin güçlenebileceğinden endişelenenler bulunuyor. Kaldı ki Sırp gençler Moskova ile iş birliğine sıcak bakmakla birlikte, prensipte Batı yönelimli olmaya devam ediyor. Bir gün Moskova'nın Batılı ülkelerle ilişkileri düzelerse, Ankara ve Moskova Balkanlarda birlikte hareket edebilmenin zeminini yeniden yakalayabilir.

Kaynakça

- Aggestam, L. (2016). "What Kind of Power? European Union Enlargement and Beyond." S. Smith, A. Hadfield and T. Dunne (Der.). *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, Oxford: Oxford University Press, 431-450.
- Ambasada Rusije u Bosni i Hercegovini (2021, 18 Mart). "Saopštenje za Javnost", https://bih.mid.ru/bs/press_center/news/saop_tenje_za_javnost.
- Aydın, M. (2021, 15 Haziran). *Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması*, Kadir Has Üniversitesi, https://www.khas.edu.tr/sites/khas.edu.tr/files/inline-files/TDPA2021_KHAS_WEBRAPOR-BASIN_08062021.pdf.
- Bechev, D. (2017). *Rival Power: Russia's Influence in Southeast Europe*, Londra: Yale University Press.
- Bechev, D. (2021, 13 Kasım). "US and Turkey: It Is Not Over Yet". *Aljazeera English*.

- Huseinović, S. (2021, 3 Kasım). “Rusija Ušutkala Christana Schmidta”, *Deutsche Welle*.
- Huskić, A. (2020). “Bosnia and Herzegovina Abandoned by the West, Embraced by the East?” F. Bieber ve N. Tzifakis (Der.), *The Western Balkans in the World: Linkages and Relations with Non-Western Countries*, New York: Routledge.
- Jackson, R. J. ve Towle, P. (2006). *Temptations of Power: The United States in Global Politics After 9/11*. New York: Palgrave Macmillan.
- Miladinović, A. (2019, 9 Mayıs). “Afera ‘Državni Udar’ u Crnoj Gori: Po Pet godina Zatvora za Lidere Opozicije,” BBC Sırpça.
- Pozner, V. (2018, 27 Eylül). “How the United States Created Vladimir Putin.” *Yale University*. [Video], <https://www.youtube.com/watch?v=8X7Ng75e5gQ>.
- Tsygankov, A. P. (2016). *Russia’s Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*. Londra: Rowman & Littlefield.
- Türbedar, E. (2020). *Balkanlarda Siyaset*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

CHAPTER XXIII

GÜRCİSTAN BORÇALI BÖLGESİ ÂŞIK HAVA-MAKAMLARI ÜZERİNE GÜNCEL BİR İNCELEME

A CURRENT RESEARCH ON GEORGIA BORCALI REGION ASHIK SONGS-MAQAMS

Ali Hikmet Gökçen¹

Aşık edebiyatının ve bu edebiyat geleneği içerisinde şekillenen âşıklık geleneğinin XVI. yüzyılla birlikte görülmeye başlandığı ve geleneğin temsilcileri âşıklar tarafından günümüze kadar taşındığı genel olarak kabul gören bir görüş olarak ortaya çıkmaktadır.

Âşık; sazlı, sazsız doğaçlama yoluyla, yazarak veya geleneğin özelliklerini taşıyan birkaç biçimde şiir söyleyen halk sanatçısıdır. Bu söyleme biçimlerine “âşıklık-âşıklama”, âşıkları yönlendiren kurallar bütününe de “âşıklık geleneği” adı verilmektedir (Artun; 2017:1).

Özellikle göçebe toplum yapısından yerleşik toplum düzenine geçişle birlikte sosyal yapıdaki değişim geleneksel ozan tipinin kentli âşık tipine dönüşmesine neden olmuştur. Denilebilir ki; âşık tipi, yeni kültür ve edebiyat anlayışının getirdiği bir gereksinimden doğmuştur (Başgöz, 1977:254). Bu değişim ve dönüşümün âşık müziğinin ezgisel yapısına da etkisi vardır.

Âşıklık geleneği, XX. yüzyılın sonlarından itibaren geleneğin devam ettiği coğrafyalarda gelişen ve değişen teknoloji, iletişim araçları ve icra ortamları içerisinde var olmaya; günümüz eğlence anlayışı içerisinde dinleyici-izleyici beğeni ve beklentileri doğrultusunda ve çoğu zaman geleneksel icra geleneğinin dışına çıkmak zorunda kalarak, değişen ve farklılaşan icra ve eğlence ortamlarına ayak uydurmaya çalışmaktadır.

Âşık müziğinin ezgisel analizi yapılırken karşımıza çıkan tartışmalı konulardan biri âşık hava-makamlarıdır. Konuyla ilgili birçok bilim insanı, çeşitli görüş ve öneriler dile getirerek tartışmış ve bu tartışmaların çoğu özellikle âşık hava-makamlarının geleneksel makam anlayışı içerisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ve âşık müziğinin nasıl bir terminolojiyle ifade edilmesi gerektiği görüşü üzerinden yürütülmüştür. Biz bu görüşleri uzun

¹ Öğr. Gör. , E.Ü. Devlet Türk Musikisi Konservatuarı, Türkiye, alihikmetgokcen@hotmail.com, Orcid: 0000000271666382

uzun anlatarak çalışmamızın kapsamının çok fazla dışına çıkmamak adına; çalışmada konuya ilişkin kronolojik bir dağar sunan Sıtkı Bahadır Tutu'nun ve Gültekin Oransay'ın kendine ait öneri ve görüşlerinin kıymetli olduğunu düşünmekteyiz. “Oransay, ‘makam’ teriminin farklı müziksel anlamlarını art zamanlı olarak sıralamış ve bu sıraya göre bir kodlama sistemi önermiştir. Çalışmada makam terimi için verilen anlamlar, ezginin üzerinde durduğu perde, ezginin tüm perdelerinden oluşan dizi, diziyile birlikte ezgisel gidiş, perde bağı, Türk Dünyası'nın çeşitli kesimlerine özgü müzikli dağarlar, bu dağarların ilk parçası ve kalıp ezgi olarak karşımıza çıkmaktadır. Oransay, Doğu Anadolu'da özellikle âşık geleneğinde kullanılan kalıp ezgilerin her birine “makam” adı verildiğini çalışmada belirtmiştir (Oransay akt. Tutu, 2012:95). Tutu, Uygur sahsından Türkiye sahasına kadar uzanan geniş coğrafyadaki âşık müzik geleneğinde kullanılan hava-makam kavramı yerine “özel ezgi dokusu” isimli yeni bir kavram önerisi getirmiştir. “Âşık makamı terimi, elimizdeki bilgilere göre geleneğin mensupları tarafından yaygın olarak kullanılmamaktadır. Bunun yerine, yaygın olarak kullanılan terim ise ‘hava’ olarak karşımıza çıkmaktadır. ‘Hava’ teriminin bilimsel çalışmalarda tercih edilmesi, âşık tarzı müzik konusunda çalışacak araştırmacıların, ‘makam’ tabirini ‘özel ezgi dokusu’ anlamında çelişkiye düşmeden kullanabilmesini kolaylaştıracaktır. ‘Makam’ teriminin, bilimsel çalışmalarda ‘özel müzik dokusu’ anlamında kullanılması, incelenen yaratmanın kültür coğrafyası içindeki konumunun belirlenmesinde, ortaklık ve farklılıkların ortaya çıkarılmasında yararlı olacaktır. Bu noktada, farklı yer, zaman dilimi ve ekollerde aynı makamsal unsurların farklı adlar almış olabileceği de gözden kaçırılmamalıdır” (Tutu, 2012:99).

Ülkemiz sınırları dışında âşıklık geleneğinin devam ettiği önemli merkezlerden biri de Gürcistan sınırları içerisinde kalan; başkent Tiflis şehrinin güneyinde, tarihi olarak Borçalı ismiyle adlandırılan bölgedir. Borçalı bölgesi Rustavi, Gardabani, Bolinisi, Dmanisi, Marneuli, Lagodekhi (Laqodexi), Tetri-Tskaro, Zalka ve Sakareco ilçeleri ve Ermenistan sınırları içerisinde kalan Tumanyan (Senain, Allahverdi), Noyamberyan (Şınıx-Barana), Stepeavan (Celaloğlu) ve Kalinino (Taşir) yerleşim yerlerinden oluşmaktadır. (Kerimov: 2019) Borçalı bölgesinin köklü tarihi ve kültürel dokusu içerisinde yer alan âşıklık geleneği, zengin şiir ve müzik dağarcığıyla geleneğin önemli merkezlerinden biridir.

Şubat 2020 ve Ağustos 2021 tarihlerinde bölgede gerçekleştirdiğimiz derleme çalışmaları kapsamında bölgedeki 12 âşıkla görüşme imkânı bulduk. Çalışmamızda bu görüşmeler ışığında Borçalı bölgesi âşıklık geleneğinde icra edilen âşık hava-makamlarını kısaca tanıtmaya çalışarak, âşık makamlarında

okunan şiir türlerini, makamsal etkiyi ve “özel ezgi dokusu” nu incelemeye çalışacağız.

Borçalı âşıklık geleneğinde XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar 104 âşık tespit edilmiştir (Kamaloğlu, Derviş, Qarapapak; 2005:15). Yine Türkiye sahası âşıklık geleneğinde olduğu gibi Borçalı bölgesi âşıklık geleneği de 19. yüzyılda doruk noktasına ulaşmıştır. Qul Allahkulu, Qul Qarani, Şair Nebi, Dollu Abuzer ve Ağacan gibi âşıklar bu yüzyıla damga vurmuş önemli âşıklardır. Xındı Memmed, Âşık (Xan) Kamandar, Dede Emrah, Hüseyin Saraçlı, Gülabi Gülmemedov ve Alixan Qarayazılı bölgedeki âşıklık geleneğine XX. yüzyılda geleneğin gelecek kuşaklara aktarımında ve gelişiminde önemli katkılar sunmuş âşıklardan bazılarıdır. Günümüzde de bizim de görüşme fırsatı bulduğumuz Âşık Mehman Mehmedoğlu, Âşık Şahbaz Göyçeoğlu, Âşık Ziyeddin Mehmedoğlu Eliyev, Âşık Nargile Mehtiyeva, Âşık Heveskâr Gurbanov ve Âşık Bafeli Adıgözelov, hikâye ve destan repertuarları, âşık sazı ve makamlarına olan hâkimiyetleri göz önüne alındığında bölgedeki âşıklık geleneğinin önemli temsilcileri olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Borçalı bölgesi âşıklık geleneği hem icrasal hem de bağlamsal anlamda Anadolu sahası (Kars, Ardahan, Erzurum kuzey doğu Anadolu bölgesi) âşıklık geleneği, Azerbaycan âşıklık geleneği ve İran Tebriz bölgesi âşıklık geleneğiyle büyük ölçüde benzerlikler göstermektedir. Özellikle kullanılan enstrümanların, icra şekillerinin, âşık hava-makamlarının, şiir, destan ve hikâyelerin; yerel ve bölgesel farklılıklar ve etkileşimler, bireysel beceri ve katkılar haricinde büyük ölçüde benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Mahmut Kamaloğlu, Osman Derviş ve Şureddin Qarapapaq'ın hazırlamış oldukları “Borçalı Âşıkları” isimli çalışmada Borçalı bölgesi âşıklık geleneğinde yaygın olarak icra edilen 85 adet âşık hava-makam tespit ettiklerini belirtmektedirler (Kamaloğlu, Derviş, Qarapapak; 2005:17-20). Ancak görüştüğümüz âşıklar, dinleyici-izleyici beğeni ve beklentileri ve gün geçtikçe azalan icra ortamları nedeniyle, tespit edilen bu âşık hava-makamlarının neredeyse yarısının çok nadir icra edildiğinden bahsetmektedirler. Kullanılan bu makamların; destan ve hikâye kahramanları, tarihi şahsiyetler, olaylar, âşık isimleri, şehir ve yer adları, âşık edebiyatı nazım biçimleri vb. üzerinden adlandırıldıkları görülmektedir.

Borçalı bölgesinde âşıklar “âşık sazı” olarak ifade edilen enstrümanla âşık hava-makamları icra etmektedirler. Bu sazların muhtelif ölçülerde yapılan ebatları mevcuttur. Bunlar ebatlarına göre ”Böyük saz”, “Tavar Saz” ve “Ana Saz” olarak ifade edilmektedirler. Geçmişten günümüze 7, 9, 12, 14, 18, 20 perde sayılarıyla yapılan sazlar bulunmaktadır. Günümüz sazlarında genellikle üç grup

halinde ve aynı milimetrik kalınlıkta 9 tel kullanılmaktadır. Tıpkı Türkiye sahası âşıklık geleneğinde yoğun olarak kullanılan akort şekli gibi alt telden üst tele doğru 5’li akort sistemi kullanılmaktadır. Genelde alt tel değişmeksizin “do” sesine üst tel ise “si bemol” sesine akortlanmaktadır. Orta tel ise bazen havada kullanılan makamın karar sesine göre; “Baş Perde (Segah)”, “Ruhani (mahur)”, “Şah Perde”, “Ayak Divani” (Divan) ve “Beçe Perde (Döşeme)” olarak ifade edilen seslere akortlanmaktadır.

Borçalı âşık geleneğinde Behmani, Sultanı, Dol Hicranı, Mansırı, Memmedbağrı, İbrahimi, Gövheri havaları bölgede özellikle üzerinde durulan kendine özgü çalım şekilleri olan hava-makamlardır. Bağdat Dübeyti, Fexri, Qurbani, Dübeyti, Mansırı, Kamandarı, Borçalı Dübeytisi gibi hava-makamların ise Borçalı âşıkları tarafından yaratıldığı söylenmektedir.

Borçalı âşık havalarında, kendi içerisinde belirli bir usul kalıbı içerisinde seyreden (kırık hava), belli bir usul kalıbı içerisinde seyretmeyen (uzun hava) ve her iki durumunda bir arada bulunduğu yani genellikle saz bölümünün usullü söz bölümünün belli bir usul içerisinde seyretmediği üç değişik şekilde karşımıza çıkan bir usul yapısı bulunmaktadır.

Teknik açıdan sazlarına olan hâkimiyetleriyle dikkat çeken Borçalı âşıkları, ağırlıklı olarak usta malı âşık edebiyatı ürünlerini çalıp söylemektedirler. Ağırlıklı olarak “Koşma”, “Geraylı”, “Tecnis”, “Divani”, “Bayati” ve “Muhammes” türünde şiirler okuduklarını ifade eden âşıkların, destan ve halk hikâyesi repertuarları sınırlıdır. Derleme çalışmamız sırasında görüştüğümüz âşıklar genellikle 70’e yakın hava-makam bildiklerini ifade etmişlerdir. Bu hava-makamlar icra eden âşığın bilgi, beceri ve tecrübesine göre; belli bir ezgisel şablon da yani “özel ezgi dokusu” içerisinde çeşitlilik göstermektedir. Aşağıda vereceğimiz tablo da bölgede derlediğimiz 66 tane âşık hava-makamlarına yer verdik. Tabloyu bölgedeki tek “âşık sazı” yapımcısı olarak teknik açıdan önemli deneyime sahip, aynı zamanda âşıklık sanatının önemli temsilcilerinden Âşık Bafeli Adgözelov ve yine tecrübesi ve sanatıyla bölgede öne çıkan Âşık Mehman Mehemmedoğlu’nun icralarını referans olarak oluşturduk.

Makam- Hava Adı	Şiir Türü	Akort Şekli
Ağır Şerilli	Koşma	Do-Re-Sib
Aran Dubeyti	Geraylı	“
Aran Güzellemesi	Koşma	“
Atüstü	Bayati	Do-Mib-Sib
Ayak Divani	Divan	Do-Sol-Sib
Azafılı Dubeyti	Koşma	Do-Re-Sib
Bağdat Dubeyti	Koşma	Do-Mib-Sib
Baş Divani	Divan	Do-Fa-Sib
Baş Muhammes	Muhammes	Do-Re-Sib
Baş Saritel	Geraylı	Do-Re-Sib
Behmani	Koşma	Do-Fa-Sib
Celili	Koşma	Do-Mib-Sib
Cengi	Geraylı	Do-Fa-Sib
Çukuroba	Koşma	Do-Sol-Sib
Destani	Koşma	Do-Mib-Sib
Dilgemi	Koşma	Do-Re-Sib
Dolhicranı	Koşma	“
Döşeme	Koşma	Do-Fa-Sib
Döşengolloğlu	Koşma	“
Fexri	Geraylı	Do-Mib-Sib
Gödek Donu	Koşma	Do-Re-Sib
Gövheri	Koşma	Do-Fa-Sib
Göyçe Gülü	Koşma	Do-Fa-Sib
Güzelleme	Koşma	Do-Re-Sib
Heyderi	Koşma	Do-Fa-Sib
İbrahimi	Koşma	Do-Re-Sib
İnce Gülü	Koşma	Do-Mib-Sib
İrevan Çuğuru	Koşma	Do-Sol-Sib
İrevan Geraylı	Geraylı	Do-Mib-Sib
Kamandarı	Koşma	Do-Mib-Sib
Karaçı	Koşma	Do-Fa-Sib
Kerem Göçtü	Koşma	Do-Fa-Sib
Kerem Güzellemesi	Koşma	Do-Re-Sib

Köhne Kaytarma	Koşma	Do-Fa- Sib
Köroğlu Dübeyti	Geraylı	Do-Fa-Sib
Kürdü Geraylı	Koşma	Do-Do-Sib
Mansırı	Koşma	Do-Fa-Sib
Memmed Bağırı	Koşma	“
Mısri	Koşma	Do-Fa-Sib
Mine Geraylı	Geraylı	Do-Fa-Sib
Mirzecanı	Koşma	“
Müğeyi	Koşma	Do-Re-Sib
Naxcivanı	Koşma	Do-Mib-Sib
Orta Muhammes	Muhammes	“
Orta Sarıtel	Geraylı	“
Osmanlı Divanı	Koşma	Do-Fa-Sib
Ovşarı	Koşma	Do-Mib-Sib
Paşa Köçtü	Koşma	“
Qahramanı	Koşma	Do-Fa-Sib
Qaradonnu	Koşma	Do-Mib-Sib
Qazağ Sebzesi	Koşma	Do-Re-Sib
Qemercan	Koşma	“
Quba Keremi	Koşma	Do-Mib-Sib
Qurbani	Koşma	Do-Fa-Sib
Ruhani	Koşma	Do-Mib-Sib
Sultanı	Koşma	Do-Fa-Sib
Süsenberi	Koşma	“
Şahseveni	Geraylı	“
Şerilli	Koşma	Do-Re-Sib
Taraçı	Geraylı	Do-Mib-Sib
Taze Qaytarma	Koşma	Do-Fa –Sib
Tebli Cengi	Geraylı	Do-Sol#-Sib
Tecnis	Tecnis	Do-Fa-Sib
Yanık Kerem	Koşma	Do-Fa-Sib
Yurt Yeri	Koşma	“
Zarıncı	Koşma	“

Âşık hava-makamlarının, oluşturduğumuz bu tablo ışığında “özel müzik dokusu” nu göz önüne alarak 5 ayrı gruba ayırabiliriz:

Birinci Grup

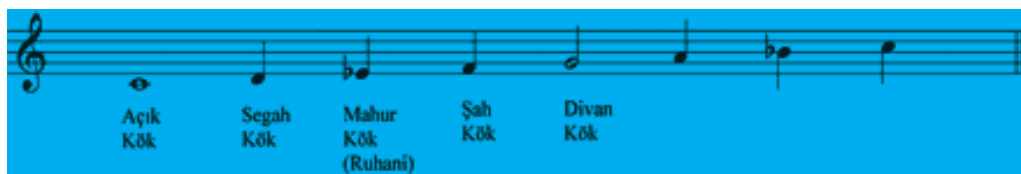
Bu grupta yer alan âşık hava-makamları seslendirilirken “âşık sazı”, ilgili hava-makamın güçlendirilen sesi ve inicilik-çıkıcılık özelliğine göre alt telden üst tele doğru 2 şekilde akortlanmaktadır.

Akort şekli-1: Alt tel; Do (Açık Kök), Orta tel; Fa (Şah Kök-Perde), Üst tel; Sib şeklindedir. Bu akort şekliyle icra edilen hava-makamlar; Baş Divanı, Qaraçı, Teze Qaytarma, Köhne Qaytarma, Sultanı, Yanıq Kerem, Zarıncı, Göyçe Gülü, Heyderi, Mansırı, Mirzecanı, Qurbani, Süsenberi, Yurt Yeri, Doşanquluoğlu hava-makamlarıdır.

Akort şekli-2: Alt tel; Do (Açık Kök), Orta tel; Re (Baş Kök-Segah), Üst tel; Sib şeklindedir. Bu akort şekliyle icra edilen hava-makamlar; Müxeyi, Kerem Güzellemesi, Baş Sarıtel, Aran Güzellemesi, Ağır Şerili, Şerilli, Aran Dubeyti, İbrahimi, Azafılı Dübeyti, Qazax Sebzesi, Güzelleme, Dolhicranı, Baş Muhammes, Gödekdonu, Dilgemi, Qemercan hava-makamlarıdır.

Bu gruptaki âşık hava-makamları; “karar perdesi”, “güçlü perdesi” ve “ezgi seyri” bakımından incelendiğinde, “segah” ve “hüzzam” makamı etkisi yarattıkları görülmektedir.

İkinci Grup

İkinci grupta yer alan hava-makamlar seslendirilirken “âşık sazı”, yine ilgili hava-makamın güçlendirilen sesi ve inicilik-çıkıcılık özelliğine göre alt telden üst tele doğru 3 şekilde akortlanmaktadır.

Akort şekli-1: Alt tel; Do (Açık Kök), Orta tel; Fa (Şah Kök), Üst tel; Sib şeklindedir. Bu akort şekliyle icra edilen hava-makamlar; Tecnis, Mina Geraylı, Şahseveni, Osmanlı Divanı, Cengi, Döşeme, Memmed Bağırı, Qahramanı, Gövheri hava-makamlarıdır.

Akort şekli-2: Alt tel; Do (Açık Kök), Orta tel; Sol (Divani), Üst tel; Sib şeklindedir. Bu akort şekliyle icra edilen hava-makamlar; Ayak Divani, İrevan Çuxuru, Çuxuroba hava-makamlarıdır.

Akort şekli-3: Alt tel; Do (Açık Kök), Orta tel; Do (Açık kök), Üst tel; Sib şeklindedir. Bu akort şekliyle icra edilen hava-makam; Kürdü Geraylı hava-makamıdır.

Bu gruptaki âşık hava-makamları; “karar perdesi”, “güçlü perdesi” ve “ezgi seyri” bakımından incelendiğinde, “Hüseyni” makamı etkisi yarattıkları görülmektedir.

Üçüncü Grup

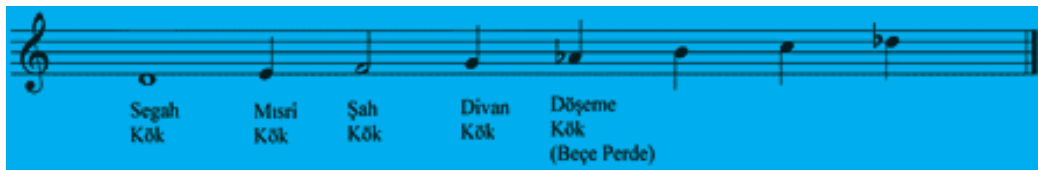
Üçüncü grupta yer alan hava-makamlar seslendirilirken “âşık sazı”, yine ilgili hava-makamın güçlendirilen sesi ve inicilik-çıkıcılık özelliğine göre alt telden üst tele doğru 2 şekilde akortlanmaktadır.

Akort şekli-1: Alt tel; Do (Açık Kök), Orta tel; Mib (Ruhani-Mahur), Üst tel; Sib şeklindedir. Bu akort şekliyle icra edilen hava-makamlar; İrevan Geraylı, Quba Keremi, Ruhani, Destani, Orta Sarıtel, Celili, İnce Gülü, Fexri, Atüstü, Kamandarı, Orta Muhammes, Ovşarı, Taraçı, Bağdat Dubeyti, Paşa Köçtü, Qaradonnu, Naxcıvanı hava-makamlarıdır.

Akort şekli-2: Alt tel; Do (Açık Kök), Orta tel; Sol #, Üst tel; Si b şeklindedir. Bu akort şekliyle icra edilen hava-makam; Tebli Cengi hava-makamıdır.

Bu gruptaki âşık hava-makamları; “karar perdesi”, “güçlü perdesi” ve “ezgi seyri” bakımından incelendiğinde “Mahur” ve “Rast” makamı etkisi yarattıkları görülmektedir.

Dördüncü Grup

Dördüncü grupta yer alan hava-makamlar seslendirilirken “âşık sazı”, alt telden üst tele doğru 1 akort şekliyle akortlanmaktadır. Alt tel; Do (Açık Kök), Orta

tel; Fa (Şah Kök), Üst tel; Sib şeklindedir. Bu akort şekliyle icra edilen hava-makamlar; Mısri, Köroğlu Dubeyti, Kerem Köçtü hava-makamlarıdır.

Bu gruptaki âşık hava-makamları “karar perdesi”, “güçlü perdesi” ve “ezgi seyri” bakımından incelendiğinde “Nişabur” ve “Nişaburek” makamı etkisi yarattıkları görülmektedir.

Beşinci Grup

Bu grupta verebileceğimiz âşık hava-makamı sadece Behmani hava-makamıdır. Behmani hava-makamı seslendirilirken “âşık sazı”, alt telden üst tele doğru; Alt tel; Do (Açık Kök), Orta tel; Fa (Şah Kök), Üst tel; Sib şeklinde akortlanmaktadır.

Bu gruptaki tek âşık hava-makamı olan Behmani hava-makamının “karar perdesi”, “güçlü perdesi” ve “ezgi seyri” bakımından incelendiğinde, “Karcığar” makamı etkisi yarattığı görülmektedir.

Sonuç

Türkiye, Azerbaycan ve İran sahası âşıklık geleneklerinin dışında, yapısal ve icrasal açıdan önemli bir yere sahip olan Borçalı bölgesi âşıklık geleneği; zengin şiir ve müzik dağarcığıyla; geleneğin aktif olarak sürdürüldüğü düğün, eğlence, şenlik, festival vb. icra ortamlarıyla; âşıklık geleneğinin önemli merkezlerinden biri olarak varlığını sürdürmektedir. Bölgede günümüze kadar tespit edilen 85 âşık hava-makamı bulunmaktadır. Biz yaptığımız çalışmada Âşık Mehman Mehmedoğlu ve Âşık Bafeli Adgözelov’dan derlediğimiz 66 âşık hava-makamına yer verdik. Bu âşık hava-makamları icra edilirken “âşık sazı”nda 6 farklı akort sisteminin kullanıldığı görülmektedir. Do-Fa-Sib şeklinde yapılan akort sisteminin 29 hava-makamda, Do-Mib-Sib şeklinde yapılan akort sisteminin 17 hava-makamda, Do-Re-Sib şeklinde yapılan akort sisteminin 15 hava-makamda, Do-Sol-Sib şeklinde yapılan akort sisteminin 3 hava-makamda, Do-Do-Sib şeklinde yapılan akort sisteminin 1 hava-makamda, Do-Sol#-Sib şeklinde yapılan akort sisteminin 1 hava-makamda kullanıldığını tespit ettik. En çok kullanılan Do-Fa-Sib akort sisteminin, farklı farklı “özel ezgi dokusu”nda kullanılması, bu akort sisteminin “âşık sazı”nın ana akort sistemi olduğu sonucunu verebilmektedir. 66 âşık hava-makamı “özel ezgi dokusu” bakımından incelendiğinde; Segah-Hüzzam makamı etkisi gösteren 31, Mahur-

Rast makamı etkisi gösteren 18, Hüseyini makamı etkisi gösteren 13, Nişabur makamı etkisi gösteren 3, Karciğar makamı etkisi gösteren 1 adet âşık hava-makamının olduğu görülmektedir. Bu veriler ışığında, incelediğimiz âşık hava-makamlarındaki “özel ezgi dokusu” nu oluşturan az sayıdaki makamsal etki nedeniyle, bölgedeki âşık hava-makamlarının makamsal etki çeşitliliğinin sınırlı olduğunu söyleyebiliriz. İncelediğimiz âşık hava-makamlarında kullanılan şiir türleri “Koşma”, “Geraylı”, “Tecnis”, “Divani”, “Bayati” ve “Muhammes” türleridir. Âşıklık geleneğinin devam ettiği diğer sahalarda olduğu gibi Borçalı bölgesi âşıklık geleneğindeki âşık hava-makamlarında kullanılan şiir türünün ana omurgasını “koşma” türü şiirler oluşturmaktadır.

KAYNAK KİŞİLER

Âşık Mehman Mehmedoğlu

Baba Adı: Mehmed

Anne Adı: Senem

Mahlas: Âşık Mehman

Görüşme Tarihi ve Yeri: 30.01.2020-11.08.2021, Sadaxlı Köyü

Âşık Bafeli Adgözelov

Baba Adı: Ali

Mahlas: Âşık Bafeli

Görüşme Tarihi ve Yeri: 01.02.2020-30.08.2021, Marneuli

KAYNAKÇA

ARTUN, Erman,(2017), Aşıklık Geleneği ve Aşık Edebiyatı, Karahan Kitabevi, Adana

BAŞGÖZ, İlhan, (1977) Halk Edebiyatı ve Folklor, *Milliyet Sanat Dergisi*, 28, 254

KERİMOV, Hafız, (2019) Borçalı Aşıklarının Musiki Yaradıcılığı, ADMİU, Bakü

KAMALOĞLU, Mahmud, Derviş O., Qarapapak Ş, (2005), Borçalı Aşıkları, Nurlan, Bakü

ORANSAY, Gültekin, (1990), “Makam Kelimesinin Sekiz Küğsel Anlamı”, Belleten (Prof. Dr. Gültekin Oransay Derlemesi 1). DD Yayını, İzmir

TUTU, S. Bahadır.(2012). Türkiye Sahası Âşıklık Geleneğinde Bir Terim Tartışması “Makam”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*,16/3,99